תנ״ך · אחרונים

ובחרת בחיים

רבי חיים פאלאג'י

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

ובחרת בחיים

רבי חיים פאלאג'י

מקור הטקסט: ויקיטקסט · רישיון: CC BY-SA 3.0

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/ובחרת-בחיים/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
סדר בראשית 7
סדר נח 18
סדר לך לך 24
סדר וירא 32
סדר חיי שרה 37
סדר תולדות 41
סדר ויצא 47
סדר וישלח 51
סדר וישב 55
סדר מקץ 57
סדר ויגש 59
סדר ויחי 61
סדר שמות 66
סדר וארא 75
סדר בא 76
סדר בשלח 83
סדר יתרו 90
סדר משפטים 98
סדר תרומה 102
סדר תצוה 106
סדר תשא 107
סדר ויקהל 112
סדר פקודי 113
סדר ויקרא 114
סדר צו 116
סדר שמיני 118
סדר תזריע 121
סדר טהרה 121
סדר אחרי 122
סדר קדושים 123
סדר אמור 126
סדר בהר 129
סדר בחוקותי 130
סדר במדבר 133
סדר נשא 135
סדר בהעלותך 141
סדר שלח 148
סדר קרח 150
סדר חקת 153
סדר בלק 153
סדר פנחס 157
סדר מטות 161
סדר מסעי 162
סדר דברים 163
סדר ואתחנן 173
סדר עקב 175
סדר ראה 177
סדר שופטים 179
סדר כי תצא 181
סדר תבא 184
סדר נצבים 187
סדר וילך 187
סדר האזינו 190
סדר וזאת הברכה 196
דרוש להספד מבן המחבר 198
אלו המחברים על רש"י ז"ל ומפרשיו ע"ס א"ב: 207
מפתח 208

הקדמה

אר"ש קדמ"ת

מודעת זאת בכל הארץ, עוזו ונפלאותיו ומעלותיו של רבינו הגדול מאור הגולה רש"י זלה"ה, כאשר ספורי"ם יכוננ"ו בספר [1], ויש בו רזין עילאין וסודות עמוקים. וכן הביא בספרו [2]. והוסיף שם לומר, דרשב"ם כתב, "פי' של רש"י לית בחילי לעשותו". ונתבקש בישיבה של מעלה בבבא בתרא ומכות, והסימן "ויקדש **ב"ם**" זת"ד.

והרב נחלת יעקב על הרא"ם בסוף הספר כתב, דלרש"י בחומש נקטינן יותר מפירוש רש"י בתלמוד, כי עשאו באחרונה יע"ש.

וכד הוינא טליא, בהיותי תלמיד קטן לפני עט"ר מורי המופלא בע"ס [3] כותב משמו גם כן דברים טובים ונכוחים, וחבל על דאבדין ולא משתכחין, דהכל היה למאכולת אש בשריפה גדולה אשר שרף ה' בי"א לחודש אב התר"א, ויהי מאז מדאגה מדבר, חזרתי לציין בכי טוב איזה דברים שעלו על זכרוני ממגמר בעתיקה[4] אחת הנה ואחת הנה, והוספתי עליהם כשנים הללו שהם סדורות ובאות מן הבא בידי.

ותתי לי, שמיום שעמדתי על דעתי לא מנעתי עצמי מללמוד בכל שבוע פירוש של רש"י של כל הפרשה כמו חובת שמו"ת, וכמו שפסק מרן בשלחנו הטהור הלכות שבת [סי' רפ"ה] דירא שמיים יקרא תרגום ופירוש רש"י עי"ש[5].

וכמעט שעברתי, אנה ה' לידי, לכתוב במוצאי שבת פסקי פסקי, זעיר שם זעיר שם, כי עול הלימודים אחרים לא נתנוני לעיין היטב בפלפולא חריפתא כאוות נפשי. ובכן, אל יחשדני שומע, והייתי בעיניו כמתעתע, אם יראה איש דקדמוני שרים ואין כל חדש, או שלא ראה סימן יפה בתלמודו כשגגה שיוצאה, כי לא היה לי פנאי לעשות חפש מחופס בספרן של צדיקים, ולהיות מתון ומסיק, ולפי ההזדמן והשעה כחותה על הגחלים היד כותבת העולה על רוחי, ואני אמרתי בחפזי, והדן אותי לכף זכות, ישא ברכה מאת ה', וצדקה מאלהי ישעו אכי"ר.

וראו קראתי בשם ו'**ב**'**ח**'**ר**'**ת** '**בחיים** בו תרמוז ר"ת: ו'הוא ב'יאור ר'ש"י ח'ומשי ת'ורה, תפסיה חיים כלישנא דקרא בסדר נצבים "העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה, ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך, לאהבה את ה' אלהיך, לשמוע בקולו, ולדבקה בו, כי הוא חייך ואורך ימיך, לשבת על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם".

ורבינו בפירושו כתב וז"ל: ובחרת בחיים, אני מורה לכם שתבחרו בחלק החיים, כאדם האומר לבנו, בחר לך חלק יפה בנחלתי, ומעמידו על חלק היפה ואומר לו, את זה ברור

לך. וע"ז נאמר [תהלים טז] "ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי", הנחתי ידי על גורל הטוב לומר את זה קח לך עכ"ל.

ועל דרך זה, יגמור נא מה שאמר דוד המלך ע"ה אח"ז [במזמור ט"ז] "חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי, אברך את ה' אשר יעצני וכו', תודיעני אורח חיים", והוא, בהקדם מ"ש מוה"ר כנסת הגדולה [בחו"מ סי' רפ"ב הגה"ט אות ט' ואות י'] וז"ל "אמר המאסף, יראה לי שלא אמרו אין רוח חכמים נוחה הימנו, אלא דוקא בכותב נכסיו לאחרים והניח לבניו, אבל הנותן נכסיו לאחד מבניו, כגון שריבה לאחד ומיעט לאחר, אע"ג דאמר שמואל לרב שילא [ב"ב קלג:] "לא תיהוי באעבורי אחסנתא אפילו מברא בישא לברא טבא", אינו בכלל אין רוח חכמים נוחה הימנו וכו'. ועוד אני אומר, דהא ד"לא תיהוי באעבורי אחסנא", היינו דוקא בלשון ירושה, אבל בלשון מתנה אין שום קפידא, וכן ראיתי נוהגים" עכ"ד.

וממנו ניקח, דלברר חלק היפה לאחד, היינו לפי הערך, דריבה לאחד ומיעט לאחר וכל כהאי גוונא, אין קפידא. ועיין בספר שארית יעקב [סדר ויקרא לענין הקרבנות], ובספר חלקם בחיים [דרוש ל"ה], ומראה הגדול [ר' רפאל אשכנזי חלק א' דרוש ב' לשבת הגדול] יע"ש.

ואשכחן, דבג' מתנות שנתן הקב"ה לישראל, תורה, ארץ ישראל, ועוה"ב, בכל הני תלתא יש עליהם שם מתנה ושם נחלה, כמבואר בכתובים ומדרשי חז"ל ואין צורך לפרטם.

והשתא זה שאמר "חבלים נפלו לי בנעימים", דהיינו חלק יפה דנפל לי בגורלי, והוא מתנה אלהית, דבדרך מתנה מותר בלאו הכי, ובאופן זה החידוש "אף נחלת", כלומר, לא מבעיא דרך מתנה, אלא אף בדרך נחלה דהיינו ירושה, עכ"ז "שפרה עלי", שפיר דמי כל כהאי גוונא דהוא לברר חלק יפה, ולא תאמר אין רוח חכמים נוחה הימנו.

"אברך את ה' אשר יעצני" לכתוב בתורה "ובחרת בחיים", והיינו כדמפרש ואזיל, "תודיעני אורח חיים" כמש"כ בתורה ובחרת בחיים. ורבינו בפירוש לתהלים במזמור מ"ט כתב "אדם ביקר ולא יבין, דרך בחיים נתנה לפניו, שאם ילך בה הרי הוא נכבד, ואינו מבין את הטוב עכ"ל. ועיין בסה"ק תנופה חיים מה שפירשתי בהאי קרא בכמה אופנים.

ומה טוב לפי"ז תפלת ר' נחוניא בן הקנה ביציאתו מבית המדרש לומר "ששמת חלקי מיושבי בית המדרש, ולא שמת חלקי" וכו', [כדאיתא בברכות דף כח: יע"ש]. ולכאורה קשה, דהאדם בעל בחירה והכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, ומה זו שנותן הודאה על חלקו.

אכן לפי האמור, הנה נכון מדעיקרא מילתא קדים אמרה האל ברחמיו לתת עצה לאדם, אני מורה לכם שתבחרו בחלק החיים, כאדם האומר לבנו, ברור לך חלק יפה בנחלתי. ועיין לרבינו במזמור קכ"ז יע"ש.

ונמצא, דמאת ה' היתה להורות לנו את הדרך אשר נלך בה, וראוי לתת שבח והודאה לשמו הגדול הוא אלהים חיים. מאתי המחבר והוא הצעיר **חיים פאלאג'י** ס"ט.

----[1] כתב הגאון ריח"ס שליט"א [ויחי יעקב ח"א עמ' לא], הנה מצאתי בס"ד שכבר כתב כן רבינו השל"ה הקדוש במסכת שבועות [דף צ ע"א] עי"ש.

[2] שם לא נמצא, והוא בשם הגדולים [ח"א אות ש' סי' ל"ה] וז"ל: והיה אומר **ר"ת** נכדו, מה שפירש אדוני זקני הש"ס אף אני אעשה זאת, אבל פירוש המקרא, לית בחילי כי לא אוכל עשוהו.

[3] אולי צ"ל: והייתי.

[4] אולי: ממגמר בעתיקא, כלומר, מלימוד פעם נוספת. [ע"פ גמ' יומא כח. מגמר בעתיקתא קשיא מחדתא].

[5] וכן העיד עליו בנו הגר"א פאלאג"י ז"ל בספר צוואה מחיים [דף כ"ו ע"א אות ס"ח] ומעולם לא עבר עליו בכל שבוע מבלי פירוש רש"י בכל הפרשה וכאשר פסק בשלחן ערוך הנ"ל, ופירוש רש"י על התורה היה לו כל הפרשיות על פה ככתבו וכלשונו ע"ש [הגריח"ס שליט"א שם עמ' ל'].

וז"ל רבינו זיע"א בספרו כף החיים [סי' כ"ז אות ז']: והנה בשו"ע סי' רפ"ה כתב דיר"ש יקרא תרגום וגם פי' רש"י כיע"ש, ואנכי לא ידעתי מי פטרם לכמה מתופסי התורה דהם לא יצאו מכלל יראי שמים, ואמאי אין נזהרין ללמוד גם פי' רש"י בין ער"ש וליל שבת ויומו, ואפילו שלא יגמרו יכולין להשלים באמצע שבוע. וכיון שהוא דינא דש"ע, ראוי להם לקיים הדבר, ובמקום שילמדו בענין אחר ילמדו כל הפרשה מפירוש רש"י, ומי שחשקו לחדש חי' תורה יראה כמה תועלת נמשך בהגיע לפרק הקורא בפרש"י מידי שבוע בשבוע. וישים אל לבו דרש"י התענה תרי"ג תעניות כדי לפרש פירוש זה, ויש בו רזין עילאין וסודות עמוקים כמ"ש בככר לאדן [דף ר"ח ע"א] יע"ש, ובודאי זכות בעי להיות לומד בפירושיו הקדושים והטהורים, עכ"ל רבינו שם.

ועיין בספר סגלות ישראל [מערכת ר' בסופו] וז"ל: כתוב בספר דברי יצחק [אות ג'] ששמע בשם הרב הגאון הקדוש רב שר שלום ז"ל מבלז, שמי שלומד וגומר בכל שבוע ושבוע פרוש רש"י ז"ל על התורה, אזי מובטח שבעלמא דקשוט יהיה עכ"פ במתיבתא

דרש"י ז"ל, הגם שיש מתיבתות יותר גבוהות עליונים, אבל עכ"פ לא יהיה נדחה ממתיבתא דרש"י ז"ל, ע"כ דבריו הקדושים זי"ע.

סדר בראשית

[**א' א'**] **בראשית וכו'** - אמר רבי יצחק, לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה לכם, ומה טעם פתח בבראשית וכו'.

אפש"ל עמ"ש בזוה"ק סדר תצוה [דף קפ"ו ע"א] "ירחא דילכון איהו בסידורא כסדרא דאתוון אביב דאיהו אב"ג, י"ב איהו רזא דג' דאיהו אבג בסדרא דאתוון. אבל ירחא שביעאה דילי, איהו מסופא דאתוון תשרי וכו'.

עוד נקדים, מ"ש רז"ל, כי התורה היא מסיטרא דחסד ורחמים, וכמש"כ הרב נזר הקדש [סדר וישלח] יע"ש. עוד נקדים, דאותיות הבאים כסדר הם בחינת רחמים, והבאים למפרע הם מבחינת דינים.

עוד נקדים, מה שאמרו בתקונים, "בראשית אותיות בתשרי" יע"ש. א"כ זהו הכוונה "אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה" כיון דהתורה מסטרא דחסד ורחמים, היה מן הראוי שלא יתחיל כי אם מ"חודש האביב כי בו יצאת ממצרים", והאותיות כסדרן בחינת חסד ורחמים. ומה טעם פתח **בבראשית** דהוא **בתשרי** דמורה האותיות למפרע בחינת דין, דלכך פתח בראשית ברא אלהים מדת הדין. לזה מתרץ, משום כח מעשיו הגיד לעמו דמידת הדין הוא על אומות העולם, ועל ישראל חסד.

עוד נראה לפרש מ"ש "לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם", שהוא תחילת קיום המצוות, והם "**לכם**", שלא נתן הקב"ה את המצוות אלא לצרף בהם את הבריות. ומה טעם פתח בבראשית שהרי הוא מורה לקיום העולם. לזה מתרץ, "משום כח מעשיו הגיד לעמו", רצה לומר **כח מעשיו** שברא את העולם, **הגיד לעמו** שיהיו הם מקיימים.

ואתייא כי הא דאמרינן בפסחים [דף ס"ח] דרב ששת מהדר אתלמודיה, והיה אומר חדאי נפשאי, לך קראי, לך תנאי. ופריך, והכתיב "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי". ומשני, כי מעיקרא כי עביד איניש אדעתיה דנפשיה.

והיינו דמקשה, לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה **לכם**, שהוא קיום המצוות, כי עביד איניש מעיקרא ובתחילה אדעתא דנפשיה, **לכם** דייקא, ומה טעם פתח בבראשית שהוא מורה לימוד התורה לקיום העולם, שזה אינו בתחילה אלא לבסוף כתירוץ הגמרא.

לכן אמר היינו טעמא דכח מעשיו הגיד לעמו, שכח מעשיו של בריאת העולם הגיד לעמו, שע"י לימודם יתקיים העולם.
והיינו טעמא שעשה ה' ככה להיות מגיד מראשית אחרית, כדי לתת להם נחלת גוים, שאם יאמרו וכו', כי כל הארץ של הקב"ה וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו, כיון שע"י התורה מקיים העולם, וכל זמן שהיו בישראל זכות תורה לא גלו מארץ ישראל כמ"ש ז"ל ודוק.
ובפירוש מאמר זה, עי' להט"ז בספר דברי דוד[1], ולהרב נחל קדומים בזה[2]. ועיין בספר פני יצחק [ר' יצחק פארנסיס סדר זה ד"א ע"ד], ושם הגדולים [מערכת שי"ן אות ד'] יע"ש. ונר מצוה [ר' יהודה סיד, ח"ב סימן כ"א מערכת שי"ן אות זכ"ר], ולהרב נפתלי שבע רצון [ריש סדר זה]. ולמרן זקנינו בספר שנות חיים [דף ב ע"א], וחיים תחילה [אופן ה[3]].
[**א**' **ב**'] **ד"ה תהו** - שאדם תוהא ומשתומם וכו', בהו לשון רקות וצדו ע"כ.
אי"ז מכוון להתרגום דכתב "וארעא הות צדיא וריקניא" כיע"ש. ועמ"ש הרא"ם ומפרשיו. והביטה וראה במה שפירש בתיקונים [תיקון ד"ן] מהו תהו ומהו בהו יע"ש, וכמ"ש בספר לקח טוב על פסוק זה.
[**שם**] **ורוח אלהים** - כסא כבוד עומד באויר ומרחף וגו'.
וזה פירש דוד המע"ה [מזמור צ"ג] **אף תכון תבל בל תמוט נכון כסאך מאז לעולם אתה נשאו נהרות ה**' וכו', נכבדות מדובר בו, להודיענו דקודם שנתייסד העולם היה כסא הכבוד מאז מקדם ד**תכון תבל**, והיה מרחף על פני המים, והיינו אמרו **נשאו נהרות** וכו' וק"ל.
[**א**' **ו**'] **יהי רקיע** - יתחזק הרקיע.
עמש"כ בקונטרס דרכי חיים על מתני' "יהי ביתך" יעוי' שם [בדף ן' ע"ד].
[**א**' **ח**'] **ויקרא אלהים לרקיע שמים** - [אש ומים, שעירבן זה בזה ועשה מהם שמים].
עיניך תראה מש"כ בספר זרע יצחק פיה"מ [פרק ה' משנה י"ג] דאבות במתניתין זו מחלוקת הלל ושמאי ויערב לך[4]. ועיין בחיבורי על תהלים מש"כ בזה בס"ד.
[**א**' **י"א**] **תדשא הארץ** - לא דשא לשון עשב וכו'.
עיין לרש"י לקמן סדר האזינו על פסוק "כשעירים עלי דשא" וכו', ולהרמב"ן והרא"ם ז"ל.
[**א י"ד**] **יהי מארת** - חסר ו' כתיב על שהוא יום מארה לפול אסכרה בתינוקות.
מה טוב הרגיל לומר התפילה של ספר שערי ציון [ר' נתן נטע האנובר, שער ג' יום ד'] יעו"ש. והרועה צאן קדשים, ישום דעתו כשאירע חולי זה בתנוקות, דהם הבל שאין בהם חטא על עונות הדור, דיכריז לבא לבית הכנסת ללמוד ולהתפלל תפילה זו בדמע לב,

כי מחמת שהחלי בתנוקות, אין דורש ואין מבקש על בדקי שער העיר ולעתור ולרצות. ושל"ה הקדוש פי צדיק יהגה מוסר השכל מעין זה על חולי אבעבועות עי"ש.

[**א' כ"ו**] **ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמינו כדמותנו**.

כתב רבינו בחיי ז"ל וז"ל: ויש בכתוב הזה ענין עמוק חתום באוצרות המקובלים מבקשי ה', כי הוא סוד בנין עשר ספירות אשר האדם כלול בהם ותבניתו דוגמא להם. אמר בצלמנו בצלם העשוי לנו, בדמותנו בדמות התפארת והוא משיכת הגוף.

ועתה שמע פירוש הכתוב, וכל המייחד ייחוד שלם ראוי שיכוין לבו לזה, ראש האדם שהוא כבוד לכל הגוף כנגד הכתר וכו'. מוחו וחיכו של האדם כנגד החכמה וכו'. ולשונו כנגד הבינה וכו'. זרועותיו של אדם לימין ולשמאל כנגד החכמה, וזהו ובריח הלשון מכריע בינתיים, שהרי התשובה כנגד הלשון, והרי לך חמשה ספירות עליונות, ותפארת כנגדו באדם משיכת הגוף וכו'. הרגלים באדם, שוק ימין ושוק שמאל כנגד הנצח וההוד, ברית (אדם) [מילה] באדם כנגד היסוד וכו', ונשאר מלכות קצוץ, אמר שמא ח"ו ב' רשויות יש, ולא נתן אל לבו שהוא היה הלב וכו'. ע"כ.

הנה הרואה יראה בדברי רבינו בחיי אלו, דמלבד שנראה שיש ט"ס וחיסור לשון, שהנה מ"ש זרועותיו של אדם לימין ולשמאל כנגד החכמה ליתא להא כלל, שמלבד שכבר כתב "מוחו וחיכו של אדם כנגד החכמה", והכי הוא לפי האמת כמ"ש בפתיחת אליהו הנביא ז"ל "מוחא חכמה". ועוד, שהזרועות ימין ושמאל הם כנגד החסד והגבורה כי כן צ"ל הכי, והכי הוא לפי האמת שהרי כתב "והרי לך חמשה ספירות", ולפי מה שכתב, שגם הזרועות הם נגד החכמה, לא יש כי אם ג' ספירות והיכי הוו חמשה, אם לא במנין חסד וגבורה שהם ב' זרועות כמ"ש בפתיחת אליהו הנביא ז"ל.

ועוד יש להבין בדברי הרב רבינו בחיי במה שכתב כי הלשון נגד הבינה והמלכות כנגד הלב, ואנן קי"ל בפתיחתא דאליהו הנביא "בינה - ליבא, מלכות - פה" וצריך ישוב.

ובמכתבי אשר שלחתי לגבר חכם בעוז, החכם השלם והכולל, המתחסד עם קונו, כמה"ר שאלתיאל יעקב ניניו נר"ו [בעל ספר אמת ליעקב], בחודש שבט התקצ"א ליצירה בהיותו בקושטא יע"א, חיים שאל ממנו זה, ושב יעקב תשובתו באותו פרק להשיב על זה וז"ל[5]:

ראיתי את השאלה אשר שלח אלי עט"ר מרן מלכא נר"ו לשאול ממני חרפת אדם נבזה בער ולא אדע. ואען ואומר, והוא, כי על מה שכתב רו"ם כת"ר נר"ו דיש טעות סופר וחיסור לשון במה שכתב רבינו בחיי ז"ל "זרועותיו של אדם לימין ולשמאל הם כנגד החכמה", וליתא להא שהרי שני זרועות הם חסד וגבורה, וצ"ל "כנגד חסד וגבורה", וכן

הוא דעת הרב ז"ל ממה שכתב אח"כ "הרי לך חמשה ספירות", והם בב' ספירות חסד וגבורה, כן הוא האמת.
האמנם, מ"ש דיש טעות סופר וחסרון לשון וכו', אפשר דלא יש ט"ס, ויפה כתב רבינו ז"ל, והוא, דהנה נודע כי החכמה [שורשה] היא מקו ימין, דהיינו חכמה חסד נצח שהוא בחסד. אמנם כתב הרז"ל בעץ החיים [שער כ"ט פ"א] כי החכמה שרשה היא בגבורה, כי לכן חכמה דא"א נתלבש בה גבורה דעתיק יע"ש.
נמצא, דספירת חכמה כלולים בה ב' ספירות חסד וגבורה כנזכר. א"כ, זהו כונת הרב מ"ש "ב' זרועות לימין ולשמאל", דהיינו שהם בחסד וגבורה, "הם כנגד החכמה". ושתים זו שמענו, דהיינו, אחד שהם בחסד וגבורה השני זרועות, כמו שכתב אח"כ "הרי לך ה' ספירות". והב' בא ללמדנו זה הענין, שב' ספירות חסד גבורה הם כלולים בחכמה כנזכר.
ועל מה שהקשה עוד על מה שכתב רבינו כי הלשון נגד הבינה, והמלכות כנגד הלב, ואנן קי"ל "בינה ליבא מלכות פה" כנזכר בפתיחת אליהו ז"ל. דבר זה פשוט הוא ומבואר [שער ל"א פ"ד] וז"ל: ענין הלב של אדם דז"א מה ענייננו, דע, כי הלא נודע כי "לב מבין", ונודע שהוא הבינה. ובמקום אחר מצאנו שהוא התפארת, ובמקום אחר מצאנו שהוא במלכות, והכל אחד יע"ש הטעם. וזה סוד הפסוק "בת"ם לבבי", ר"ת ב'ינה ת'פארת מ'לכות לבבי, דהיינו שהלב רומז לבינה ולתפארת ולמלכות עכ"ל הרב ז"ל.
א"כ, נמצא דהא והא איתא, ואלו ואלו דברי אלהים חיים הם. אבל מה שכתב שהלשון נגד הבינה, עדיין לא ראיתי זה בדברי הרב זלה"ה.
אמנם אי קשיא הא קשיא, וכאן יש להבין בעיקר דברי הפתיחת אליהו ז"ל, והוא במ"ש "מלכות פה", דהנה נודע דהמלכות הוא סופה דכל דרגין, ומקום מלכות הוא תחת היסוד בס[וד] עטרה. וכמו שכן הוא מצוייר בציור קומת אדם, המלכות תחת היסוד. א"כ, איך הוא בפה שהוא למעלה מחג"ת נה"י, והוא פלי.
אמנם, יובן במ"ש הרב ז"ל בספר בית מועד כ"י והובא בעץ החיים [שער י"ג פ"ו] וז"ל: דע, כי כמו שיש י' ספירות בצורת אדם ישר בכל הגוף, כן יש ציור י' ספירות בראש לבד. יען, כי הראש הוא העיקר שבגוף. וזה ציורו, הגולגולת בעצמו הוא הכתר. חכמה ובינה, הם תרין אזניים. חסד וגבורה הם תרין עיינין, עין ימין חסד, ועין שמאל גבורה. וכן ה' חסדים הם ה' הויות, וה' פעמים הוי"ה עולה גימטריא עין. וכן הה' גבורות הם ה' פעמים הוי"ה הרי עין ב', ושניהם גימטריא ס"ר. וזה סוד "וירא ה' כי ס"ר לראות", כי משם נמשכה הראיה לעינים. תפארת הוא החוטם עמודא דאמצעיתא. נצח והוד הם תרין שפתים, יסוד הוא הלשון, מלכות פה עכ"ל.

והוא חידוש נפלא, ובזה הובן מ"ש "מלכות פה", היינו בבחינת י' ספירות שבראש, אבל בבחינת י' ספירות שבגוף, המלכות הוא תחת היסוד בבחינת עטרה.
ובזה יובן מ"ש הוא ז"ל [בדרוש ד' מיני הלולב] שכתב "הערבה דהיינו ב' בדי ערבה הם בנצח והוד", וכתב שזה סוד מה שאמרו "ערבה דומה לשפתים" כי שפתים הם בנצח והוד. עכ"ל.
ויש להבין, הלא נצח והוד הם תרין שוקים, ואיך הם רמוזים לשפתים. אבל ע"פ הקדמה זאת ניחא.
אנכי איש צעיר תולעת יעקב ענ"י בעניו, הצעיר:
שאלתיאל יעקב נינייו ס"ט.
[**א כ"ז**] **ויברא אלהים וכו'** - שהכל נברא במאמרו והוא נברא בידים שנאמר ותשת עלי כפיך וכו'.
יש להקשות ממה שאמרו בפרק קמא דכתובות דף ה' על פסוק "אף ידי יסדה הארץ" וכו', וי"ל ודוק.
ויש לתת טעם למה שנברא האדם בכף ידו של הקב"ה והוא על פי מה שאמרו במדרש רבה [סדר נשא פי"ב] כף אחת, מה הכף יש בו חמשה אצבעות כך הס"ת יש בו חמשה ספרים יע"ש. והיות שכל בריאת האדם לא היה אלא כדי לעבוד את ה' ולעסוק בתורה לכך נברא בכפו של הקב"ה הרומז לתורה שניתנת מכף ידו של הקב"ה לכף ידו של משה וכמו שאמרו בגמרא מנחות תורה ניתנה במ"ם ונשמתו של אדם נוצרה במ"ם וק"ל.
[**ב' כ"ח**] **וכבשה** - חסר וי"ו, ללמדך שהזכר כובש את הנקבה שלא תהא יצאנית, ועוד, ללמדך שהאיש שדרכו לכבוש מצוה על פריה ורביה ולא האשה.
בב' דרשות שהביא רש"י, יתפרש כונת הכתוב בסדר וירא: "ויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל", דהיינו צנועה, כפירוש הא'. והמלאכים השיבו "הנה בן לשרה אשתך", תלו הבן בשרה כיון דהיא סוברת שלא תהיה יצאנית. אך דוד המלך במזמור מ"ה נקט תרתי, "במנחה פניך יחלו עשירי עם", וגם "כל כבודה בת מלך פנימה" ודוק.
[**א' ל"א**] **יום הששי** – הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית, לומר, שהתנה על מנת שיקבלו עליהם ישראל חמשה חומשי תורה. ד"א, יום הששי כולם תלויים ועומדים עד יום הששי בסיון המוכן למ"ת עכ"ל.
ונראה, שרמז הששי ב**ה"א** וב**ששי**, דיש כאן רמז לשתי תורות, תורה שבכתב, ותורה שבעל פה. והיינו ה"א דהששי רומז לחמשה חומשי תורה כאמור. וששי רמז לשיתא סדרי משנה תורה שבעל פה.

וזה אמר "ויהי ערב ויהי בקר יום הששי" כי ידוע תורה שבכתב ביום, ותורה שבע"פ בלילה. ור"ל לערב ולבקר יש יום הששי טמון ברמ"ז.

והענין יש לפרשו ע"פ הדין, דקי"ל בחו"מ סימן רמ"א סעיף ט' וז"ל "כל הנותן מתנה על תנאי, בין שהתנה הנותן בין שהתנה המקבל, והחזיק המקבל וזכה, בו אם יתקיים התנאי נתקיימה המתנה. ואם לא נתקיים התנאי, בטלה המתנה ויחזיר פירות שאכל יע"ש.

וכאן שברא הקב"ה את העולם ונתנו במתנה לברואיו כדכתיב "הנה נתתי לכם את כל עשב" וכו', א"כ כשלא יתקיים התנאי, חוזר העולם לתהו ובהו, וא"כ בדין הוא דיחזרו התבל ומלואה וגם כל הזרעים והאילנות שבתוכו הכל יהיה תהו ובהו ולא תשאר פרסה וק"ל.

[**ב**' ז'] **וייצר - ב' יצירות** [יצירה לעולם הזה ויצירה לתחיית המתים].

ובזה הנה נכון נוסח ברכת הנכנס לבית הקברות "אשר יצר אתכם בדין, ועתיד להחיותכם בדין", דהיינו, "וייצר ה' אלהים". וכה"ג דרשו בפסוק "וייטב אלהים למילדות", וכן בשאר דוכתא דאיכא בקרא ב' יודי"ן.

[**שם**] **עפר מן האדמה** - ממקום המזבח הלואי תהוי ליה כפרה.

עי' מש"כ הרב נחלת בנימין מצוה קמ"ז והו"ד בקונטרס נפש חיים [מערכת ק' אות כ"א] ועיין ברך את אברהם [סדר משפטים דרוש ב'] ודוק.

[**ב**' ז'] **לנפש חיה** - שניתוסף בו ד'עת וד'יבור.

בזה יתכן לרמוז דהן טעם בשמות "אלדד ומידד" המוזכרים הכתובים בסדר בהעלותך, דטמון ברמ"ז דלא היה להם דיבור כי אם דעת קדושים בינה בלבד. וזהו **אל** דלא היה להם הב' דלתין כאחד[6]. ומ' דמידד היינו **מ**'חוסרי ב' דלתין דהם ד'עת וד'יבור. ולכך קראו בשמותם כן מעיקרא, כי שם ה' בפיהם שיקראו כן.

[**ב י"ח**] **אעשה לו עזר כנגדו**. פירש"י: שלא יאמרו שתי רשויות הם, הקב"ה יחיד והוא יחיד.

לזה יבוא כנגדו בעצה אעשה לו עזר שהיא האשה. וזה העזר, הוא כדי שתהיה נגוד לו אם תזוח דעתו לומר אני אלוה ח"ו.

וכתב הרב מהרש"א בספר שמע שלמה [בסדר זה, דף ד ע"א] וז"ל: וצ"ע דברי רש"י ז"ל אהדדי, דהכא כתב דברים הללו. ואילו לקמן בפסוק "הן האדם היה כאחד ממנו" כתב: "הרי הוא יחיד בתחתונים וקרוב להטעות את הבריות לומר אני אלוה". היאך יטעה, והא אמרת הכא, שאם תזוח דעתו עליו, יאמרו לו, אם היית אלוה היית אחד ולא שניים, ובדוחק י"ל עכ"ל.

ולענ"ד ליישב בריווח, דאה"נ לגבי דידיה אם תזוח דעתו לומר שהוא אלוה, הוא מספיק לדחות סברתו במה שנברא אשתו עמו. ברם, לטעות לבריות אינו מספיק זה, דאם חי לעד לעולם יטעוהו. וכמ"ש בב"ב דף עה גבי חירם מלך צור. ובבראשית רבא איתא נמי גבי נבוכדנצר וחירם עי"ש. ומי כנמרוד שעשה עצמו אלוה, ואמרו עליו דהיה יודע רבונו ומכוין למרוד, כמו שדרשו על פסוק לפני ה'. ונמצא, דמכיר פחיתות ערכו אדם להבל דמה, ומכוין להטעות את הבריות, והוא ברור[7].

[**ג' ג'**] **ולא תגעו בו** - הוסיפה על הציווי וכו'.

עיין באבות דרבי נתן פ"ק דאמרו דאדם הראשון הוא דהוסיף. ועי' מה שכתב הרב נחל קדומים אות ח"י יע"ש. ועי' במדרש שוחר טוב [סי' א'] שאמרו והוסיפה על הדיבור יע"ש. ועי' בב"ר ובמוהרש"י [יפ"ת], והרב נזר הקדש שם.

[**ג' ה'**] **כי יודע אלהים** - כל אומן שונא את בני אומנותו וכו'.

הנה לפי"ז נמצא טעם נכון על מה שארז"ל דהמדבר לשון הרע נחש מכישו, ועי' מה שכתב הרב כסף נבחר אשכנזי ז"ל פרשת שלח בזה כיע"ש. והיינו דהראשון בעולם דהוציא לשון הרע הוא הנחש [ונוסח] הלה"ר כי כל אומן סני לחבריה. לכן, המדבר לה"ר בא נחש להכישו כאשר משפטיך אתה חרצת לשנוא את בן אומנות שלך, דמה אומנותו לדבר לה"ר והוא טעם נכון. ועיין עוד רש"י סדר שמות על פסוק ויהי לנחש [פרק ד' פסוק ג'] יע"ש[8].

[**ג' ט"ז**] **עצבונך** – [זה צער גידול בנים וכו'].

קשה, אמאי לא נקט כסדר הלידה, והיה לו להתחיל הקללה מהתשמיש. ויש לומר, עמ"ש רז"ל בטעם הבכורה, כי בילד הראשון עדיין לא הורגלה האשה בגידול ויניקה את ולדה, ויש לה צער באשה ביתר שאת. וגם הבן סובל צער עד שאמו מרגלת בכך.

לכך הקדים זה, דבבן ראשון או בת בתחילה, הצער הוא כפליים. משא"כ אח"כ דהוא לחצאין, דכבר הורגלה. והשאר יבואו אחרי כן, ויותר תתאוה לשאול אחר כי הרה וילדה, דמקודם הכי בעלה רוצה את אשתו בתחילת הנישואין, וגם כדי שתתעבר ותלד, ואחר הריון ואחר לידה, שייך יותר "ואל אישך תשוקתך", דיפה לה ולולדה לפי החודשים.

ויש ליישב באופן אחר, דנקט הקל הקל תחילה, והולך וגדל. וזה רמזו קרא גופיה באומרו "ארבה ארבה". ועיין להרא"ם, ולהרי"ף באגדתיה בעירובין מה שישב בזה, ובספר מלאכת הקדש על פסוק זה.

[**שם**] **ואל אישך תשוקתך** - ואע"פ כן אין לך מצח לתבעו בפה.

קשה אם קללה היא זו, אמאי שבחו רבנן בגמרא [עירובין דף ק'] דהויין לה בנים זכרים דאפילו בדורו של משה וכו'. ועוד עי' בנדרים דף כ' יע"ש.
וי"ל, דהקללה היא, דמחמת תשוקתה אין לה מצח להשלים תאוותה, כשם שחטאה ב"כי תאוה הוא לעיניים", אכן, כשהוא לשם שמיים אזי בנשים משובחת.
א"נ, דההיא שאמרו בגמרא, הן הנה מיעוטא שלא היו בפתקה של חוה. ולכך משבח הנשים הכשרות, דמינה מוכח שלא היו בקללה של חוה ודוק. ועיין להרמב"ן והרא"ם מה שדברו בזה, ומה שהשיב בספר נחלת יעקב שם.
[**ג' י"ז**] **ארורה האדמה** - משל ליוצא לתרבות רעה, והבריות מקללות שדיים שינק מהם. ולפי"ז, מה נעים מה שאמר יצחק על יעקב [ככתוב בסדר תולדות] ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה', והוא, דעל עשיו אחיו הוא מה שאמרו דלא הוציאו מיטתה של רבקה ביום אלא בלילה, שלא יאמרו ארורים שדיים. לכך, על יעקב שהיה צדיק, נאה ויאה לו שדה אשר **ברכו** ה', ואינו בכלל "**ארורה** האדמה". ויען נתקיים ביצחק ויזרע יצחק וכו' **ויברכהו** וכו', להכי ברך את בנו בסדר הזה, דאב ובן אינן בכלל "ארורה האדמה", הן בעצמן, הן באדמתן, דלא כישמעאל ועשו ודוק.
[**ד' ב'**] **רועה צאן** - לפי שנתקללה האדמה פירש לו מעבודתה.
וקשה ע"ז, הלא אם צאן ובקר גידולי קרקע נקראו, הרי עדיין מתעסק בעבודת קרקע. ויש ליישב, ע"פ מש"כ הרא"ם סדר וישלח ע"פ "ויהי לי שור וחמור", וכמ"ש התועפות ראם שם ודוק.
[**ד' י'**] **דמי אחיך** - דמו ודם זרעיותיו.
עיין רש"י פרשת מקץ על פסוק "וגם דמו"[9] [פרק מ"ב פ' כ"ב], ועיין מש"כ הרב דבש לפי ז"ל במערכת ד' אות ט"ז[10], ובספרו פני דוד, ובספרו חומת אנך בשמואל א' סימן כ"ה, ובמלכים ב' [סי' ט']. ועיין תועפות ראם [גאטינייו] ובספר אהל ישרים שם, ועיין בתיקונים [תיקון ס"ט]. ועיין למוהרש"א סדר מקץ ע"פ "וגם דמו הנה נדרש".
[**ד' כ"ו**] **אז הוחל לקרוא בשם ה'** - [לשון חולין לקרא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקב"ה לעשותן ע"ז ולקרותן אלהות].
ופירש הרב אבן עזרא ז"ל, שהתחילו להתפלל. וראיתי להרלב"ג[11] ז"ל [בסדר זה דף י"ז ע"ד] שהשיב ע"ד הראב"ע אלו, כי לא יתכן שנאמר שהחלו אז להתפלל לשם יתברך כמו שביאר החכם אבן עזרא זת"ד.

ואחר המח"ר, קשה שפירוש האבן עזרא הוא בתרגום אונקלוס שתרגם "בכן ביומוהי חלו בני אנשא מלצלאה בשמא דה'". גם בתיקונים [תיקון ס"ט דף קי"ט ע"ב] כתוב כן בהדיא וז"ל "ועוד אז הוחל לישנא דצלותא כמה דאת אמר אז תקרא וה' יענה" יע"ש.
ונראה לפרש, כי **בשם ה'** נקראת התפילה, וכן כמ"ש רש"י בראש השנה דף כ"ו ע"א ד"ה ותיטב לה' משור פר, "ותיטב **תפילתי**" וכו' יע"ש. הכונה, דקרא כתיב[12] "אהללה **שם אלהים** בשיר", **ושם ה'** הוא תפלה, כדכתיב "**בשמך** אשא כפי", ודרשו רז"ל ברכות דף י"ו "**בשמך** אשא כפי זו **תפילה**" יע"ש. ולכן, שפיר דרשו **ותיטב לה'** שהוא על התפלה.
ונמצא, פירוש האבן עזרא יסודתו בהררי קדש. ורבינו[13] דרש אותו לגנאי לפי פשוטו של מקרא כפי אותו זמן.
[**ה' א'**] **תוס' ד"ה זה ספר תולדות (ה)אדם** – בתורת כהנים וכו'.
עיין בבראשית רבא [סדר זה פכ"ד][14]. ועיין לראב"ן בתשובה סימן ל"ח.
----[1] ז"ל שם: פירש רש"י אמר ר' יצחק וכו', נהירנא כד הוינא טליא, ראיתי כתב אחד ישן נושן מאוד ביאור רש"י, כתוב בו, שזה המאמר בשם ר' יצחק שמביא רש"י, אינו מוזכר בשום מדרש או תלמוד, אלא שזה ר' יצחק היה אביו של רש"י, ולא היה למדן גדול, ורש"י רצה לכבד אביו ולהזכירו בתחילת חבורו, ואמר לו שאל איזה קושיא ואכתבנה על שמך, והקשה לו סתם למה התחילה התורה בבראשית וכו'. וע"כ אין קשה למה הקשה בכפל, כי הקושיא ראשונה אינה אלא מצד כבוד אביו כך ראיתי שם.
אלא דמה שכתב שר' יצחק אביו של רש"י לא היה למדן גדול זה אינו דבפרק בתרא דע"ז [דף ע"ה] מביא רש"י פירוש על הגמרא וז"ל לשון אבא מורי מנוחתו כבוד והוא נראה וכו' עכ"ל.
[2] ז"ל שם: יש מי שכתב דלכבוד אביו פתח רש"י כן, דלא הוה בר אוריין, רק ויאמר אביו מפני מה כתוב בראשית, ורש"י כתב "אמר רבי יצחק" וכו'. וליתא, דאבי רש"י בר אוריין הוא, ובמסכת ע"ז כתב רש"י מפירושי אביו.
וכתבו על הכותב הלז, דלא היה צריך להתחיל את התורה אלא "מהחדש", ושם בילקוט הביא מאמר זה א"ר יצחק וכו' ע"ש. ועי' בזהר פרשת בא [דף ט"ל ע"ב] דאיתא התם א"ר יצחק לא היה צריך למיכתב באורייתא אלא מהחדש הזה לכם וכו' עי"ש, ודוק במאי דמשני מהתם.
[3] ז"ל רבינו שם: וזה אמרו "לעיני כל ישראל", דהיינו בשביל כבודם של ישראל, שלא יהיו קורין אותם לסטים אתם שכבשתם ארץ ז' אומות, כתב בתחילת התורה "בראשית"

עכ"ל. [כוונת רבינו בזה לנעוץ סוף התורה בתחילתה וזהו שאמר "לעיני כל ישראל – בראשית"].

[4] ז"ל שם: כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים, נראה כדאיתא בספר הקנה דנקרא שמים דנטל הקב"ה אש ומים ובללן זה בזה ונעשה שמים. ופירש הקנה, דאיתא במ"ר "בראשית ברא אלהים" ביקש הקב"ה לברוא העולם בדין וראה שאין העולם מתקיים שיתף מדת הרחמים הה"ד "ביום עשות עשות ה' אלהים ארץ ושמים" פי' דנטל אש זה הדין ומים הוא רחמים וברא שמים. והקשה הקנה דהוי ליה לקרותו "אשמים" ולמה נחסר האלף, ותירץ כדי שיגברו החסדים שהוא מים על אש שהוא דין ע"כ.

ואיתא בכתבים, הטעם דב"ש מחמיר וב"ה מקילים, לפי שהילל הוא כנגד מיכאל שהוא חסד שר המים, וב"ש הוא כנגד גבריאל שהוא דין שר של אש, ולכן ב"ש היו קפדנים וב"ה ענוים גדולים, ולזה ב"ש מחמירים וב"ה מקילים, ולפי שהחסדים גוברים על הדינים, לכן הלכה כב"ה.

וז"ש "כל מחלוקת שהיא לשם **שמים**" הוא שהמים גוברים על האש, הוא מחלוקת שמאי והלל דהלכה כב"ה, וזה מוכח מתיבת שמים. "וכל מחלוקת שאינו לשם שמים הוא מחלוקת קרח ועדתו", דאיתא בזהר שקרח הוא מצד הדין שהיה לוי, ואהרן שהוא כהן הוא חסד, ולכן ציוה הקב"ה שהלוים ישרתו את הכהנים דהרחמים גוברים על הדינים. וקרח שאמר "מדוע תתנשאו" היה דעתו שיהיה היפך דהדין יגבור על החסד, וזה הוא שלא לשם שמים, דמהשם שמים מוכח היפך דהמים גוברים על האש וק"ל.

ולכן נ"ל שנקרא שמו **שמאי**, שם תיבת **אש** במילואו ותיבת **מים** חסר מ"ם ששמאי הוא מסטרא דדינא הגוברים על החסדים ולכן אש במילואו ומים חסר מ"ם היפך שמי"ם. וכן הלל שמו גורם להיפך, דהלל במספר קטן עולה י"ב, וכן מי"ם במספר קטן י"ב [דהיינו מ"ם פתוחה ד'. ויו"ד א', הרי ה'. ומ"ם סתומה הוו במספר קטן ז', הרי י"ב] וק"ל.

ובזה נ"ל כוונת הגמרא דביצה "שמאי היה אוכל כל ימיו לכבוד שבת. כיצד, היה מוצא בהמה נאה אמר זו לשבת. למחר מצא אחרת נאה הימנה היה אוכל את הראשונה כו'. אבל הלל, מדה אחרת היה בו, שהיה כונתו לשם שמים ואמר ברוך ה' יום יום".

ולכאורה תמוה, אטו ב"ש לא היה דעתו לשם שמים, ותו מאי לשון אבל הלל **מדה** כו'. ונ"ל, דאיתא בגמרא קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, והטעם, שמדת הדין מקטרג על האדם, והקב"ה יתברך שמו מכלכל חיים בחסד, דגובר על הדין. ולפי"ז, שמאי דהיה רובו דין, לא רצה לסמוך דיגבור החסדים, לכן מיום אחד הכין לשבת. אבל הלל מד"ה אחרת היה בו אחרת דייקא, דהיה מדת החסד והיה בטוח שיגבור החסד, והיה כוונתו

לשם שמי"ם דייקא שהחסד גובר וק"ל והוא נכון. [א"ה, כדברים הללו כתב גם בספר כסף נבחר [מרגליות, פרשת קרח] וראה מש"כ שם עוד בזה.]

[5] ועיין בספר אמת ליעקב [בקונטרס שפת אמת אות נ"ג], שהביא קושיית רבינו, ושם כתב תירוצו בתוספת נופך.

[6] אל דד מלשון לא דד.

[7] ואולי עוד יש ליישב, דאם לא יהיה לו בן זוג היה מקום לטעות שהוא רשות בפנ"ע בתחתונים ח"ו, וע"י שיש לו בן זוג לא יבואו לטעות שהוא רשות בפנ"ע. אך אכתי היה מקום לטעות **שאף הוא אלוה**, דהיינו, אף שאינו רשות לעצמו, שהרי יש לו בן זוג. מ"מ היה מקום לטעות כיון שהוא חי לעולם שנתן לו הבורא שליטה להיות אלוה בתחתונים, והבורא עצמו אינו משגיח בתחתונים, ע"כ היה צורך לשלחו.

[8] ז"ל: ויהי לנחש, רמז לו שספר לשון הרע על ישראל ותפש אמנותו של נחש:

[9] ז"ל שם: אתין וגמין ריבויין, דמו ודם הזקן.

[10] ז"ל שם: דמך ודם זרעיותיו, כן דרשו רז"ל גבי "קול דמי אחיך". והקשה הרב שער אפרים ז"ל בכ"י אמאי לא דרשו כן במ"ש "וגם דמו הנה נדרש" שדרשו "דמו ודם הזקן". ותירוץ להתם הריבוי קודם לדמו וא"ש דם הזקן. א"נ דראובן לא ידע שיוליד. ובזה תירץ עט"ר אמ"ן עדן מ"ש "אשר כליתני מבא הדמים", דם נבל ודם נדה. ואני הדל כתבתי בזה והבאתי דברי הרב מהרלנ"ח ז"ל [סי' קכ"ז] על זה. גם הוקשה לי מ"ש בסנהדרין סוף פ' נגמר הדין ע"פ דמי נבות ודמי בניו ותירצתי כמו שכתבתי בעניותי באורך על זה בקונטרס פני דוד בפ' בראשית [אות ט"ו דף כ' ע"א] ע"ש באורך בס"ד.

[11] בפירושו על התורה כאן. וכן ביארו הרשב"ם ורד"ק.

[12] פירוש, בפסוק הקודם. והוא בתהלים [פרק ס"ט פסוק ל"א - לב] "אהללה שם אלהים בשיר ואגדלנו בתודה". ואח"כ כתיב: "ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס".

[13] רש"י.

[14] ז"ל המדרש: רבי תנחומא בשם רבי אלעזר ורבי מנחם בשם רב אמר כל האמניות אדם הראשון למדם, מאי טעמיה "וחרשים המה מאדם", מאדם הראשון. רבנן אמרין אפלו סרגולו של ספר, אדם הראשון למדו, שנאמר "זה ספר", הוא וסרגולו. "ביום ברא אלהים אדם", הדא מסיעא להההיא דאמר רבי אלעזר בן עזריה שלש פלאים נעשו באותו היום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו, בו ביום הוציאו תולדות.

בן עזאי אומר "זה ספר תולדת אדם", זה כלל גדול בתורה, רבי עקיבא אומר "ואהבת לרעך כמוך", זה כלל גדול בתורה, שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה חברי עמי, הואיל

ונתקללתי יתקלל חברי עמי. אמר רבי תנחומא אם עשית כן דע למי אתה מבזה, "בדמות אלהים עשה אותו".

סדר נח

[ו, **ט**'] **צדיק תמים היה בדורותיו**.

המובן הפשוט **בדורותיו** הוא, שבכל הדורות שהיה נח, ובפרט בדור המבול ובדור הפלגה, היה צדיק ותמים. וכבר ידוע מה שכתב מרן הקדוש[1] בפירוש הכתוב הזה, כי חטא דור המבול היה זנות, שהנשמר ממנו נקרא **צדיק**. וחטא דור הפלגה הוא עבודה זרה, שהנשמר ממנו נקרא **תמים**. וזה אמרו **צדיק** כנגד דור המבול, **ותמים** כנגד דור הפלגה, שלא חטא בדורותיו בב' דורות אלו, כמש"כ בס' פני דוד[2] [סדר זה אות ז'].

וכן ראיתי להרלב"ג [סדר זה עפ"ז] וז"ל: "בדורותיו, אמר זה, לפי שכבר היה נח בדורות רבים לאורך ימיו, ובכולם נמצא הולך בצדקו" עכ"ל.

אלא דק"ל על זה, ממה שראיתי להרלב"ג עצמו בסוף הפרשה שכתב וז"ל: "וראוי שתדע, שנח ושם היו מבוני המגדל, כי קודם שמת נח היו המשפחות מפוזרות בארץ לפי הנראה, הלא תראה כי שש עשרה שנה אחרי שמת נח, צוה השם יתעלה לאברהם שיצא מארץ מולדתו וילך לארץ כנען" עכ"ל.

והדבר תמוה, איך יתכן לומר שנח ושם בנו צדיקים וחסידים, היו מבוני המגדל. ומה גם, למה שאמרו רז"ל בבראשית רבא [ריש סדר זה] כי כל מי שנכפל שמו הוא בן העוה"ב, דכתיב "נח נח" ב' פעמים. גם אמרו שם, כל מי שנאמר בו היה, הוא צדיק מתחילתו ועד סופו [הוא צדיק]. דכתיב "אלה תולדות נח נח איש צדיק תמים היה בדורותיו", והרי דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא כמ"ש בסנהדרין [פרק חלק] כמו שיע"ש.

ואפשר לומר, דמ"ש דנח ושם היו מבוני המגדל, ר"ל היו עם[3] בוני המגדל. או אפשר, דחסר תיבת "בזמן" וכצ"ל "שנח ושם היו **בזמן** בוני המגדל", ועדיין צ"י.

[ו, **י"ג**] **קץ כל בשר בא לפני** - כל מקום שאתה מוצא זנות, אנדרלמוסיא באה לעולם והורגת טובים ורעים.

כך אמרו במדרש רבא [סדר אחרי מות פכ"ג סי' ט'], ועמ"ש בדרשותי סדר בלק וסדר פנחס בזה.

אך קש' לי ממ"ש במדרש רבא [סדר במדבר פרשה ה'] על פסוק "אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי", דהקב"ה אינו עושה כן דמביא אנדרלמוסיא והורגת טובים ורעים, והוכיח כן מדור המבול שהציל לנח שהיה צדיק, והוא תמוה.

ובדוחק י"ל, דהורגת טובים ורעים דהכא, היינו שהן טובים מחטא זה של זנות, אבל אה"ן, יהיה להם עוד חטאים אחרים. אבל לצדיק שלא חטא כלל, אינו לוקח.
א"נ דדוקא בחטא זנות הוא דהורגת טובים לא בחטא אחר, וזה יותר דוחק, שהרי מדור המבול הוא מוכיח כן ועדיין צ"ל. ועי' להמפרשים בסדר שלח לך על פסוק ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן האנשים יע"ש.
[ו, **י"ג**] **כי מלאה הארץ חמס** - לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל.
וקשה, שהרי במדרש רבא [סדר נשא פ"ט] אמרו "על הכל הקב"ה מאריך אפו חוץ מן הזנות, שלא נחתם גזר דינם אלא על הזנות" ע"ש.
וי"ל תירוץ ברור, דיש לחלק בין ישראל לעמים דהוה בהך דהכא דאיירו בבן נח דנצטוו על הגזל, הרי שוו בשיעורייהו כל שבעה, דאזהרתן זוהי מיתתן, א"כ לגבי דידהו הו"ל גזל יותר חמור. אבל לגבי דידן עם בני ישראל דאיירי המדרש, דמצינו דאיכא עבירות קלות וחמורות, ומצינו בעריות דאיכא בהו מיתה וכרת, וגזל קיל מפני דאינו אלא בלאו, וניתן להישבון, חשיב זנות יותר חמור וק"ל.
אחר זמן רב, כה הראני בני ידי"ן כי **ביצחק** יקרא הי"ו, בספר מדרש תלפיות [דף פ"ט ע"א][4] שהביא משם מנחת יהודא שהקשה כן, דאיך אמרו לא נחתם גזר דינם רק על הגזל, והא בקרא כתיב כי השחית כל בשר, משמע זנות. ותירץ, דגזלו נשי חבריהון לזנות ע"כ.
ובני כי **ביצחק** יקרא הי"ו הנזכר, תירץ תירוץ נכון, על פי מ"ש במדרש רבא [סדר נשא] והובא בילקוט משלי על פסוק "אל תקנא באיש חמס", מדבר בנואף שהוא בשעה ששוכב באשת חבירו והיא מתעברת, ממון הוא גוזל מבני בעל האשה ונותן לממזר, לפי שבעלה חושב שהוא בנו ואינו בנו, ומנחילו עם בניו. ועל דבר זה נקרא הנואף איש חמס ע"כ. ועיין למו"ה מדרש תלפיות [דף קי"ט ע"ג] יע"ש, ובזה יבוא יותר על נכון ודוק, אלו תוכן דבריו נר"ו. ועיין לשון ערומים סדר זה, ומלאכת הקדש שם[5].
[ז', **ד'**] **כי לימים עוד ז'**.
הקדים רש"י לדרוש שבעה, ושוב אמרו עוד[6]. והוא, כי לטעם ק"כ שנה, תינח משום דהיו ימיו ק"כ כדגמר הפרשה הקודמת. אכן, לז' ימים אחרים מה טעם לעכב הפורענות, אמטו להכי מלתא קדים אמרה, כי ההכרח לא ישובח ולא יגונה.
[ז', **י"ג**] **בעצם** - למדך הכתוב, שהיו בני דורו אומרים, אלו אנו רואים אותו נכנס לתבה, אנו שוברין אותה והורגין אותו. אמר הקדוש ברוך הוא, אני מכניסו לעיני כלם, ונראה דבר מי יקום.

עיין בסוף סדר לך לך בדרשה זאת. ובסדר האזינו על פסוק "וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה", יע"ש.

[ז, **כ"ג**] **וימח את כל היקום וכו'**.

כתב הרב הגדול אור החיים ז"ל וז"ל: וימח את כל היקום, פי' מלבד הגויעה הרמוזה בפסוק שלפני זה, גם נמחה כל מה שהיה עומד מהם באמצעות ריבוי המים חם וקר, נמחה כל הויתן ונעשו כמים, והיו כלא היו בעולם.

ובזה נשכיל דברי רבותינו ז"ל וז"ל: "אמר רבי אמי אחור וקדם צרתני, אחור למעשה בראשית, וקדם לפרענות דכתיב מאדם עד בהמה" וכו', ע"כ.

וקשה, מקרא מלא דבר הכתוב הקודם לזה "ויגוע כל בשר הרומש [וגו'] וכל האדם" הרי שאחר שסידר כל הנבראים (זכר הנבראים) זכר גויעת האדם. ולדברינו יכון לומר על פרט צורת הגויה כי הגוף נברא אחר כן וכשמחה ה' לכל היקום גולם צורתו היה ראשון כמו שכתבנו. ודייק גם כן תיבת "צרתני" שחוזר על הגוף "וייצר ה' וכו' עפר מן האדמה", אבל בענין הגויעה שהיא יציאת הנפש מהגוף לא היה, כי לא יצאתה נפשו של אדם אלא קודם לכל כמובן מהכתוב עכ"ל.

ושאלוני, שדברי הרב ז"ל בסופן אינן מובנים, במה שכתב "אבל בענין הגויעה שהיא יציאת הנפש מהגוף, לא היה כן, כי לא יצאתה נפשו של אדם אלא **קודם** לכל", הרי קרא כתיב "ויגוע כל בשר הרומש וכו' וכל האדם", הרי שבענין הגויעה היה האדם לבסוף, וכמו שהרגיש הרב ז"ל בתחילת דבריו בזה.

ואני השבתי, כי טעות סופר הוא[7], וכך צריך להיות "אבל בענין הגויעה וכו' לא היה כן, כי לא יצאתה נפשו של אדם אלא **אחור** לכל כמובן מהכתוב".

והאמת, שכן אמרו בבראשית רבא סדר בראשית [פרשה ח'] "אמר רב נחמן, אחור לכל המעשים, וקדם לכל עונשין". וכתב הרב ידי משה [בפירושו לבראשית רבא אות ג'] וז"ל: וקדם לכל העונשים, פירוש, מפני שיש באדם דיעה ובינה כדאיתא במבול "מאדם ועד בהמה". והק' הר"ש אלגזי והלא מתחילה נתקלל נחש.

וי"ל, שהנחש היה ערום מכל חיה והיה בה דיעה, ולכך נשתנה דינה להיות עונשה תחילה לאדם עכ"ל.

וזהו כונת מ"ש רז"ל [והביאו רש"י בחומש ע"פ "והנחש היה ערום"] ערום מכל, לפי גדולתו מפלתו, ערום מכל, ארור מכל. דהכונה דבהיות בו ערמימות וחכמה, זה גרם להיות מקולל יותר מכל וק"ל.

וראיתי להר' רבינו בחיי בסדר זה שכתב וז"ל: "וכל האדם, כי כשם שהיה אדם אחרון בבריאתו של עולם, כך היה אחרון בחורבנו" עכ"ל.
והאמת הוא, שהכתוב הזה מסייעו, שכתוב "וכל האדם" לבסוף. אבל מה נעשה למאי דכתיב אחריו "וימח את כל היקום מאדם" וכו' וכקושיית הרב אור החיים וי"ל.
אלא, דבגמ' במס' ברכות פ' הרואה [דף ס"א ע"א] שדרשו "אחור וקדם צרתני, אחור למעשה בראשית, וקדם לפורענות", ואמרו שהוא פורענות דמבול, דכתיב "וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם ועד בהמה", ברישא אדם והדר בהמה וכו' וע"ש, וצ"ע.
[**ח**, **ב**] **ויסכרו מעיינות** - כגון חמי טבריה וכיוצא בהן.
ראה נא מעשה ה' כי נורא, דנתקיים בזה "וממכותיך ארפאך" דבחמי טבריא ובליג'אס הנמצאים בכמה עיירות, מתרפאין מהן לכמה מכאובים, והוא כמו "שמש צדק' ומרפא", דצדיקים מתרפאין בהן.
אלא דלמאן דאמר דבא"י לא היה מבול, מה בקשו המים הללו בעיה"ק טברייא. ושמא, אחר כך נמשכו שם, ועיין בס' נחל קדומים.
[**ח**, **י"א**] **טרף וכו'** - ודרשו בפיה ל' מאמר, אמרה יהיו מזונותי מרורים כזית וכו'.
וראיתי בספר פענח רזא סדר זה [דף ח ע"ב] שהק' וז"ל: וקשה, והרי אמרו רז"ל ת"ח שבא"י מתוקים כזית. ויש לומר, שהפרי מתוק, והאילן והעלין שנקראים זית הם מרורים.
ויש מפרשים שגם הפרי מר, אבל השמן מתוק, ובו נמשלו ת"ח שבא"י יע"ש.
ודבריו תמוהים, שהרי בסנהדרין [דף כ"ד ע"א] אתמר הכי להדייא בדברי רש"י, שאמרו שם ע"פ "יצהר ושנים זתים עליה", יצהר אלו ת"ח שבא"י, שנוחים זה לזה בהלכה כשמן זית. ושנים זתים עליה אלו ת"ח שבבבל שמריבין זל"ז בהלכה כזית ע"כ.
הרי, דעיקר דרשת "מרורין כזית" על ת"ח שבבבל, והיא גופא אתיא הך דרשא בפירוש רש"י, ומאי מקשה העיקרא ממה שאמרו רז"ל, ת"ח **שבא"י** מתוקים כזית, דליתא להא, ואדרבא, אמרו איפכא.
גם תי' ב' בשם יש מפרשים קשה, דזוהי גופא מימרת הש"ס לחלק בין זית לשמן. גם מ"ש בתירוץ א', עיין להתוס' בערובין [דף י"ח ע"ב ד"ה מרורין] יע"ש, וצ"ע.
[**ט**, **ב**] **וחתכם וכו'** - ואגדה לשון חיות וכו', **ומוראכם וחתכם** - יהיה מוראכם על החיות כל זמן שאתם חיים עכ"ל.
לעד"ן דרך דרש דלשון חיים הוא, שרמז שיהיו צדיקים, על דרך שאמרו רז"ל בכמה דוכתיה שהצדיקים קרוים חיים, והרשעים קרוים מתים.

ומבואר בזוה"ק סדר זה על פסוק זה, דכשאדם צדיק ולא חטא, ולא נשתנה צלם אלקים, אז הוא דאיכא ברכה זאת ד"מוראכם וחתכם". אבל, כשחוטא וחלף הלך צלם אלקים, אז החיות שולטים עליו יע"ש.

וזה ראיתי בספר פענח רזא [סדר זה, על פסוק זה] שכתב וז"ל: "ומוראכם וחתכם יהיה (וז"ל) וקשה א"כ, איך טורפין ודורסין לבני אדם. ויש לומר, שכשחוטאין, מראה הקב"ה את דמותם לעיני החיות כדמות בהמה, נמשל כבהמות, וסר צילם מעליהם עכ"ל. ודבריו הם דברי הזוה"ק, באותו פרק, באותו מקום, וכמ"ש בשבת [דף קכ"א ע"ב], סנהדרין [דף ל"ח ע"ב] וצ"ע.

[**ט**', **ז**'] **ואתם פרו ורבו** - לפי פשוטו הראשונה לברכה וכאן לציווי.

ראיתי למוה"ר מוהר"א הכהן ז"ל בדרשותיו [כתב יד, סדר זה] שהק' על פסוק זה, דכבר נאמר בפ' בראשית "ויאמר להם פרו ורבו", ועיין בספר של"ה [דף רע"ד ע"א].

והנראה לענ"ד, שבפרשת בראשית אינו ציווי, כי אם ברכה שברכם הקב"ה[8]. אמנם, בפ' נח בא לצוות על המצוה שחייבים להפרות ולהרבות עכ"ל. ועיין בספר לקח טוב בתחילת הסדר, ובספר וזאת ליהודה סדר זה.

[**שם י"ב**] **לדרת עולם** - נכתב חסר [שיש דורות שלא הוצרכו לאות לפי שצדיקים גמורים היו וכו'].

עיין בזוה"ק, ובס' כלבו, והובא בסוף ספר שבולי הלקט, מעשה דריב"ל יע"ש. ועיין בס' החסידים סימן תק"ל, ולמוה"ר אזור אליהו ז"ל סימן קע"א.

[**י**', **כ**"**ה**] **ויקטן ילד** - ע"י שהיה עניו ומקטין עצמו, לכך זכה להעמיד כל המשפחות הללו.

בבראשית רבא [פרשה ו'] אמרו כי העמיד י"ג משפחות יע"ש, וכן הם כמנין י"ג.

ונראה כי בא המנין י"ג, כי ידוע מה שאמרו רז"ל והמפרשים כי כל הי"ג מידותיו יתברך הם מורים על הענוה, וכמ"ש הראשית חכמה בשער הענוה פ"ק בשם מר רבו מוהרמ"ק ז"ל יע"ש. א"כ, כנגד זה היה לו י"ג בנים, שהעמיד י"ג משפחות.

אי נמי נראה, כי י"ג גימ' אח"ד, גימט' אהב"ה. כי מי שהוא עניו ומעביר על מידותיו, ואינו מקפיד עם שום נברא, הרי הוא תמיד עם כולם באחדות ואהבה ואחוה. ולכן, נגד זה זכה להיות לו י"ג בנים.

[**י**"**א ט**'] **ומשם הפיצם** - ואלו היו נותנים אהבה וריעות ביניהם וכו'.

והוא מילתא דטעמא, דמקרא מלא דיבר הכתוב "חבור עצבים אפרים הנח לו", אפילו עובדי ע"ז, כאומרם ז"ל.

----[1] מרן הבית יוסף זיע"א, כן הביא בשמו בפני דוד והזכירו רבינו בהמשך.
[2] ועי"ש שהוסיף לבאר מה שכתוב בהמשך "כי אותך ראיתי **צדיק** לפני בדור הזה", שכלפי דור זה שחטאו בזנות הוא נשמר מזה ונקרא צדיק. וכיוון לזה המהרי"ל דסקין בספרו עה"ת כאן.
[3] כלומר, בזמנם.
[4] לפנינו הוא בדף עב ע"ב [ענף גזל].
[5] ז"ל שם: כי מלאה הארץ חמס לא נחתם וכו', לכאורה הוא תמוה, דלמה על העריות דחמירי דיש בהם כריתות ומיתות בית דין לא נחתם גזר דינם, ואלו על הגזל הקל דאפילו לא תעשה אין בו, משום דהוי לאו שניתק לעשה ואין לוקין עליו, נחתם גזר דינם עליו. ובס' תולדות יצחק [סוד"ה התשובה] כתב שעון הגזל המה רואים בעיניהם שהוא עון פלילי, והן מזידין עליו, שהשכל גוזר מצות לא תגזול. אבל חטא הזנות אינו נחשב בעיניהם לעון, אחר ששתי הכתות מתרצות בו והיו בו כשוגגין לכן לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל. וזהו שאמר הכתוב "וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ", פי' האלהים ראה שנשחתה לבד, אבל אנשי הדור לא ראו והיו כשוגגין. אבל קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם שהם עצמם רואים שהוא עון פלילי לכן הנני משחיתם. וזהו שאמר "מפניהם" ר"ל שהם רואים עכ"ל.
ואין זה נכון שהרי פירש"י בד"ה כי טובות הנה, "כשהיו מטיבין ומקשטין אותה ליכנס לחופה היה גדול נכנס ובועלה תחלה", הרי שגם בענין העריות היו חומסין אשת איש, אם לא שנאמר דזה נמי נכלל בעון הגזל.
אך נראה לומר, משום דאמרינן סנהדרין [כז] פוקד עון אבות על בנים היינו כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם, ואדם הראשון היה בידו עון הגזל שציוהו ה' שלא יאכל מעץ הדעת, ועבר על ציוויו וגזל משל ה' ואכל ונענש, ולכן גם בני דור המבול שאחזו מעשיו בידם וגזלו נפקד עליהם עון אביהם גם.
ועל דרך הלצה, יראה לתת סימן בזה מאמרם ז"ל [מגילה יב] הדיוט קופץ בראש, ר"ל דבר הנוגע להדיוט, שהוא הגזל שבין אדם לחבירו, הוא שקופץ בראש ומקטרג ויחתם גזר דין על האדם עליו.
ועיין מ"ש לעיל [בראשית ו כ"ד] ד"ה כי שבעתים יוקם קין כי נכון הוא. ועיין בספר שפתי דעת [נח, מאמר יג] כי דיבר נכונה.
[6] כלומר, שרש"י ביאר קודם תיבת "שבעה", ואח"כ פירש מהו "עוד".
[7] בדפוסים שלפנינו תוקן.

[8] וכ"כ השפתי חכמים כאן.

סדר לך לך

[**י"ב ג'**] **ואברכה מברכך ומקללך אאור**.
כתב בס' פענח רזא וז"ל: רש"י פי' בפרשת תולדות, אצל מה שבירך יצחק ליעקב "אורריך ארור ומברכך ברוך", שהצדיקים תחילת יסורין ואחריתן שלוה, ורשעים להפך, שלכך כתיב "אוררי ארור", וכאן למה פתח בברכה תחילה.
ויש לומר, שיש לחלק בין ברכות השם יתברך לברכות בשר ודם. ויש מפרשים, דכאן שאני, דחזר וסיים "ונברכו בך" דהוי תחילה וסוף עכ"ל.
ולעניות דעתי נראה, דבשלמא כשבירך יצחק ליעקב שאז היה באותו פרק יעקב בן ס"ג שנים, דעדיין לא הגיע ימי שנותינו בהם ע' שנה, אם כן, בציר מהני הוי עדיין תחילתו של אדם. וכן בבלעם, שדיבר לכללות ישראל, ובפרט שבאותו דור שהנכנסים לארץ היו רבים הפחותים מבן ארבעים יותר מהיתרים על ששים, כיון שהיה גזירה להיות במדבר מארבעים עד ששים, א"כ שפיר שייך לומר בהם על הרוב "תחילתן וסופן", משא"כ באברהם כי העיד הכתוב "ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה", שכבר הגיע לימים שנקרא האדם זקן ואיש שיבה יותר מע' שנה, אז הקדים מה שהוא שייך לסופו תחילה, דהיינו השלוה.
ואם תאמר שא"כ לא היה צריך קרא לומר עוד "ומקלליך ארור" כיון שהרי הוא בסוף. יש לומר בזה, שהיה לאברהם אע"ה ב' זמנים תחילה וסוף, דהנה לענין מספר השנים הרי בא זמנו להיות סוף, אבל כיון שהקב"ה עשה לו נס שאם היותו בן ק' שנה חזר לימי עלומיו כבחור להוליד ונעשה בריה חדשה א"כ הוה ליה עוד זמן להיות נקרא תחילת זמנו אף היותו בן ק'. ולכן, היינו טעמא שהוצרך לחזור פעם שנית "ונברכו כך" כדי לתקן השני זמנים שיהיו סוף ותחילה וסוף, ודוק.
[**ו' ו'**] **והכנעני אז בארץ**.
פי' הראב"ע סוד, ועיין להרמב"ן ובתשו' מוה"ר מאיר בר ברוך [מרוטנבורג ק"ג סימן תקי"ד].
[**ו' ט'**] **הלוך ונסוע וכו'** – [לפרקים, יושב כאן חדש או יותר, ונוסע משם ונוטה אהלו במקום אחר, וכל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של ארץ ישראל והוא לצד ירושלים שהיא בחלקו של יהודה, שנטלו בדרומה של ארץ ישראל הר המוריה שהיא נחלתו].

לבי אומר לי, דמי יעמוד בסוד ה', דבכמה מילי אשכחן דאמר הקב"ה לאברהם דהוא סימן לבניו, וגם זו כאחת מהם. ולזה כפל הכתוב "**ויסע** אברם **הלוך ונסוע** הנגבה", כלומר, **ויסע אברם** כפי' רש"י "יושב כאן חדש או יותר ונוסע משם" וכו', וכל זה סימן לבניו **הלוך ונסוע** לאר"י, וכדכתיב במסעות "או חדש" וכו'. ועיין עוד לרש"י ז"ל סדר וירא ד"ה ימים רבים, וד"ה וישב אברהם בבאר שבע.

[**י"ג י"א**] **מקדם** - נסע מאצל אברם והלך לו למערבו.

עיין להרא"ם ז"ל שהקשה וז"ל: ותימא, שמגבולי הארץ נראה שככר הירדן במזרחה של א"י, ובית אל תוך הירדן. ונמצא, שההולך מבית אל שהיה אברהם דר שם אל ככר הירדן, הולך מאצל אברהם למזרחו הוא וצ"ע.

ולעניות דעתי נראה דלא קשה מידי, דהנה אמת דהירדן הוא במזרחה של א"י, והיינו דמי שבא להכנס מן הירדן לא"י הוי הירדן תחילת כניסתו לא"י, והולך לפנים לא"י לבית אל שהוא לפנים מן הירדן, הוי בית אל מערב לגבי הירדן למי שנכנס מן הירדן ולפנים לא"י. אבל, מי שהוא נוסע מבית אל ולחוץ, לבא ולצאת מא"י לירדן, הוי ממערב למזרח, וא"כ אברהם שהיה בבית אל שהוא עכ"פ במערב כדכתיב "בית אל מים" זהו לגבי לפנים א"י, אבל לצאת לחוץ הוי ממערב למזרח והוי (נוסח) [נוסע] מזרחו של אברהם למערבו. והיינו שסיים רש"י וקאמר "נמצא לוט נוסע מן המזרח למערב".

וזה ראיתי להרב פני דוד סדר זה [אות כ'] שהביא משם רבינו ישעיה הראשון זלה"ה, שתמה על דברי רש"י אלו וז"ל: "ותימא, דאדרבא איפכא מיסתברא, שהרי הירדן ממזרחה של א"י ובית אל לפנים מן הירדן, נמצא דהולך מבית אל לירדן הוא ההולך למערב מן המזרח עכ"ל.

ולא ידעתי מהו כוונתו, שהרי כיון שהירדן הוא במזרחה, ובית אל לפנים ממנו, דההולך מבית אל לירדן הוא הולך למערב מן המזרח, א"כ זהו בעצמו מ"ש רש"י "נמצא לוט נוסע מן המזרח למערב". ואם יש להגיה בדברי רבינו ישעיה, הוא כך, שמה שכתב איפכא, הוא דס"ל, דהנוסע מבית אל שהוא מערב, לירדן שהוא מזרח, נמצא נוסע ממערב למזרח. וטעות סופר נפל בדבריו, וצ"ל "הוא הולך למזרח מן מערב", והיינו כקושיית הרא"ם ז"ל על דברי רש"י.

וכן נראה להוכיח ממה שכתב אחר כך רבינו ישעיה שם וז"ל "ונ"ל לפרש, לוט מקדם הולך לו לקדם ודומה לו "קדם לבית אל" עכ"ל. דשמע מינה מדבריו, דכל מגמתו להוכיח דלוט נוסע לקדם שהוא למזרח, ולא כמשמעות הכתוב ויסע לוט מקדם דר"ל מקדם ממזרח למערב.

אבל כבר ביארנו, דקושייא מעיקרא ליתא על דברי רש"י, שדבריו ברורים כאמור ומדובר ודוק. ועיין למוהרש"י בבראשית רבא שם, ובבראשית רבא סדר זה [פרשה ל"ט סימן כ"ד] ובמהרש"י שם.

[**י"ד י"ג**] **ויבא הפליט** – [לפי פשוטו זה עוג שפלט מן המלחמה, והוא שכתוב "כי רק עוג נשאר מיתר הרפאים", וזהו נשאר שלא הרגוהו אמרפל וחבריו כשהכו את הרפאים בעשתרות קרנים].

עיין סדר חקת על פסוק "אל תירא אותו", וסדר דברים על פסוק "בעשתרות". ועוד סדר דברים על פסוק "אל תירא אותו", ועל פסוק "מיתר הרפאים" יע"ש.

[**ט"ו י"ט**] **קונה שמים וארץ** - כמו עושה שמים וארץ, ע"י עשייתו קנאן להיות שלו. כונת דברי רבינו פשוטה, שמפרש **קונה שמים וארץ** דקאי להקב"ה. ולפי שנרגש בזה, דא"כ ממי קנאן, וכמ"ש בבראשית רבא, לזה מיישב דקונה הוא לשון עושה, דע"י עשייתו קנאן להיות שלו, כמש"כ השמים שמים לה' והארץ וכו' של הקב"ה כב"י.

ואין לומר דכונת רש"י הוא על אברהם, וכדאידך דרשת רז"ל בבראשית רבא וכמפרשים, דא"כ לא היה לו לרש"י לומר "כמו עושה", דאדרבא אתי שפיר לשון **קונה**, שהקב"ה עשאן ואברהם קנאם ממנו ית' ע"י זכותו, ומדכתב רש"י "כמו עושה שמים", נראה ברור ופשוט דקאי להקב"ה. והוצרכתי לזה, לפי שראיתי מי שהבין דברי רש"י דקאי לאברהם, והאמת דליתא להא, וכמ"ש ודוק.

[**ט"ו א'**] **אנכי מגן לך**.

קשה, דאברהם נצטער על השכר לבד, ואילו הקב"ה השיב על שתים, מה שלא שאל אברהם - עונש ושכר.

ויש לומר, דהקב"ה דן בדעתו של אברהם, דסבר כמאן דאמר דמחליפין עונות בזכויות, ולכן אמר שמא קבלתי שכר על כל צדקותי ולא יענישו אותי. והשיב לו הקב"ה, אני סובר כמאן דאמר דאין מחליפין, והאי לחוד והאי לחוד, נידון בגהינום, ושוב מקבל שכרו בגן עדן.

אלא דלגבי דידך לא יחשוב ה' לך עון אשר חטא כדי לבא לכלל עונש, והוא כמ"ש רז"ל דהשופך דמן של רשעים כאילו הקריב קרבן. ובזה, מה שאתה דואג על השכר שאבדת, הנה שכריך נשאר קיים לעוה"ב.

ועיין בספר כסא שלמה למוה"ר ז"ל, ובספר אהל יעקב [דף ב"ן ע"ד] בהקדמה זו, אי מחליפין זכיות בעונות יע"ש. ועיין בזוה"ק סדר זו [דף ס"ה ע"א] ודוק.

[**ט"ו ה'**] **ויוצא** וכו' - ד"א הוציאו וכו' וזהו לשון הבטה מלמעלה למטה.

בבראשית רבא [פרשה מ"ח סי' ה']. שמעתי מקשים מקרא דכתיב בסדר חקת "והביט אל נחש הנחשת וחי" וקרא כתיב לעיל מיניה "וישימהו על הנס", הרי דשייך הבטה מלמטה למעלה עכ"ד.

ולע"ד נראה ליישב לזה, עם מאי דתנן במסכת ר"ה [דף כ"ט ע"א] והיה כאשר ירים משה ידו וכו', וכי ידיו של משה וכו', אלא לומר לך, כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברין. כיוצא בדבר אתה אומר, עשה לך שרף ושים אותו על נס והיה כל הנשוך וראה אותו וחי, וכי נחש ממית או נחש מחיה, אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים וכו' יע"ש.

נמצא, דכל עיקר לשים אותו על הנס, הוא כדי שעי"ז ישאו עיניהם למרום ויכוונו לבם לאביהם שבשמים. וכיון דלכוונה זאת הם עושין להיות מכוונים עד למעלה לאביהם שבשמים, למפרע נעשה הנחש שהוא תלוי בנס – למטה ממנו.

וזה אמרו והביט (את) [אל] נחש הנחשת, שישים עיני השגחתו עד שמים ממעל, ובהכי הוה ליה כאילו והביט אל נחש הנחשת שהוא יותר למטה. זהו נראה לע"ד ליישב, ועמ"ש הרא"ם, ולרבינו סדר וארא על פסוק "על השמים" יע"ש.

ושוב אחר כמה זמן בא לידי ספר אהלי יהודה להרב כמוהר"י אמאדו ז"ל שהדפסתי אותו על ידי, וראיתי שם בסדר זה שהרגיש בקושיא זאת, ותי' משם רבינו האר"י ז"ל כמ"ש בעניותין, ששתי כעל כל הון שכוונתי לדעתו דעת עליון. ועיין בס' עמר נקא[1] [סדר זה] דנדפס מחדש שגם הוא דרך בזה יע"ש.

[**ט"ו ט'**] **עגלה וכו'** - רמז לג' פרים פר יוה"כ וכו'.

וכתב הרא"ם וז"ל שכל אלה לכפרת כל ישראל הם באים, כי בפר יוה"כ כתיב "וכפר בעדו ובעד ביתו" ועל ידו יוכל לכפר על כל ישראל כדכתיב ביה "ועל כל עם הקהל יכפר" עכ"ל.

כונתו מבוארת, דאע"ג דפר יוה"כ אינו מכפר כי אם בעדו ובעד ביתו דהם אחיו הכהנים, ולא לכפרת ישראל הוא, מ"מ מקרי כפרת כל ישראל, כיון דעי"ז שמתכפר הכ"ג ביוה"כ בפר זה, יוכל לכפר על ישראל בשאר קרבנותיהם. וכתיב ביה בכ"ג "ועל כל עם הקהל יכפר", שמכפר על כל ישראל עי"ז שנתכפר הוא בתחילה בפר שלו מיקרי כפר כל ישראל.

והוצרכתי לזה לפי שראיתי להרב משכיל לדוד שהביא דברי הרא"ם והבין בו כונה אחרת, וז"ל דמ"ש הרא"ם שמכפר על כל ישראל דכתיב "ועל כל עם הקהל יכפר", אחר

המחילה ההוא קרא לאו אפר לחוד קאי אלא על כל מה שכתוב כפרשה, ולעולם הפר אינו מכפר אלא על הכהנים בלבד וכו' יע"ש.
ודבריו תמוהים, דמהיכן משמע ליה מדברי הרא"ם דס"ל דמה שנקרא כפרת כל ישראל היינו דבפר שלו מכפר ג"כ על כל ישראל, וע"ז כתיב "ועל כל עם הקהל יכפר", כדי שתקשי ליה דהאי קרא לאו אפר לחוד קאי, מאחר שהרא"ם לא כיוון לזה כלל, ודבריו ברור מיללו, שכתב דעל ידו יוכל לכפר על כל ישראל כדכתיב ביה "ועל כל עם הקהל יכפר" הרי, דמעולם לא עלה ע"ד של הרא"ם לומר דקרא דעל כל עם הקהל יכפר קאי על הפר.
ואיך לא דק בדברי הרא"ם דהיה רוצה למישדא ביה נרגא, דמשום הא דעי"ז שהוא מתכפר בפר שלו יוכל לכפר על כל ישראל, אין מפני זה בלבד מקרי כפרת כל ישראל, מלבד דמה כח יפה לדחות מדברי הרא"ם מצד הסברא זאת. ועוד דיותר נראה לומר להרא"ם לבקש שטעם שייך כפרה על כל ישראל במה שעי"ז יוכל לכפר על כל ישראל ממה שכתב הרב עצמו שם, שכתב שם הרב משום דמה שמתכפר הוא ושבט הכהנים מיקרי קהל וכו'. עכ"פ יותר שייך לומר כפרה דשייך לכל ישראל באופן שדבריו צ"ע.
ועיין בפ"ק דיומא [דף ז' ע"א] גבי אילו של כהן דמיקרי קרבן יחיד יע"ש ובתוס' שם [דף ח' ע"א ד"ה אי סבר] יע"ש.
[**ט"ו י"א**] **וישב אותם אברם** - רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם, ואין מניחין אותן מן השמים, עד שיבא מלך המשיח ע"כ.
ויתכן לרמוז בנוטריקון **ויש"ב** - וישי' ב'נו. וס"ת "**אותם אברם**" - מ'לך מ'שיח. וסיום לשון רש"י, לא ידענו היכן רמיזה בקרא.
[**ט"ו י"ג**] **בארץ לא להם** – [לא נאמר בארץ מצרים, אלא בארץ לא להם, ומשנולד יצחק "ויגר אברהם", "גור בארץ הזאת", "ויעקב גר בארץ חם", "לגור בארץ באנו"].
ועיין עוד לרש"י סדר וארא [פרק ו' פסוק י"ח] על פסוק "ושני חיי קהת" יע"ש. וסדר בא על פסוק [פרק י"ב פסוק מ'] "אשר ישבו". ואף לדרשא זאת, אינן נקיים המצריים מהעונש, דהי"ל להכתוב לומר בכנען ומצרים.
ועיין בספר אגדת אליאו ח"ב [לרבי אליהו הכהן בעל שבט מוסר, מסכת יומא פרק שישי] על דברי הרמב"ם והראב"ד בזה, ובספר אור החיים להרב מוהר"ח בן עטר ז"ל על פסוק זה.
[**ט"ו י"ד**] **וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי** - וגם לרבות מלכיות אחרות, שאף הם כלים על ששעבדו את ישראל.

אפשר לומר דדייק תיבת **וגם** שהוא לשון כליה והכרתה על דרך **גוממו**. וכך נשתמשו לפרש בתיבת גם כמה מפרשים.

[**ט"ו ט"ו**] **ואתה תבוא אל אבותיך בשלום** - אביו עובד ע"ז, והוא מבשרו שיבוא אליו, למדך שעשה תרח תשובה.

וקשה, דהרי רש"י סוף סדר נח פירש בפסוק "וימת תרח בחרן", לפיכך קראו הכתוב **מת**, שהרשעים בחייהם קרויים מתים יע"ש.

ונראה לתרץ, דהן אמת דרש"י פירש כן עמ"ש הכתוב "וימת תרח" שכינה המיתה לתרח בהיותו בחיים חיותו, שה"ט שהרשעים בחייהם קרויים מתים, ומ"מ סמוך למיתתו עשה תשובה ומת בתשובה שלימה. וזהו שנתן לו הקב"ה הבטחה.

אבל ר' בחיי שם [בסדר נח בפסוק "וימת תרח בחרן"] כתב וז"ל: "וקראו הכתוב מת לפי שהיה תרח רשע עובד הצלמים ורשעים בחייהם קרויים מתים. ומה שדרשו רז"ל "ואתה תבוא אל אבותיך בשלום" בישרו שיש לאביו חלק לעוה"ב, זה היה בזכות אברהם. אבל, הוא כל ימי חייו היה רשע, ומת ברשעו. ואולי מפני זה באה נו"ן של חרן הפוכה, לרמוז כי מת ברשעו בחרון אף של מקום, אלא שיש לו חלק לעוה"ב בשביל בנו ע"כ.

והאמת, כי לשון רז"ל בבראשית רבא סדר נח [פרשה ל"ח] על פסוק זה "ואתה תבוא אל אבותיך בשלום" בשרו שיש לאביו חלק לעוה"ב וכו', וזה מורה כדברי רבינו בחיי שיש לו חלק לעוה"ב בזכות אברהם, ואה"נ שמת ברשעו ולא עשה תשובה[2]. והעד ע"ז, שסמוך ונראה דריש "תקבר בשיבה טובה" מלמד שעשה ישמעאל תשובה יע"ש, ולא קאמר שיש לישמעאל חלק לעולם הבא, וגם לא קאמר שעשה תרח תשובה, ש"מ בדוקא קאמר, כי לתרח יש חלק לעולם הבא גם בלי תשובה, ולישמעאל עם תשובה, ועי' בספר "שמו אברהם" [ערך תרח] ודוק.

והרב מוהרש"ף בספר אמרי שפר ובספר נחל קדומים פי', דדייק רש"י לומר שעשה תרח תשובה מדכתיב "ואתה תבא אל אבותיך בשלום", דמדכתיב "אל אבותיך" ולא אל אביך, א"כ מורה שאבי אביו שהוא אביו של תרח זכה לעוה"ב, וזהו מסיבת כי ברא מזכה אבא, כי ברא שהוא תרח, זיכה לאביו, יע"ש.

אלא דקשה על זה, ממה שראיתי להרב רבי' בחיי עצמו סדר שמות על פסוק "משה משה" וז"ל: ועל דרך המדרש, כל מי שכפל שמו, הוא בב' עולמות, נח נח, אברהם אברהם, יעקב יעקב, משה משה, והרי כתיב תרח, אף הוא לא מת עד שעשה תשובה עכ"ל. הרי דרבינו בחיי בעצמו כתב בפירוש שתרח עשה תשובה וצ"ע.

[**שם**] **תקבר בשיבה טובה**.

עיין לרש"י [סדר תולדות] על פסוק "מן האדום האדום הזה". ועיין בספרי הקטן חלקם בחיים בדרוש על הרב הגדול יושב אהלים זלה"ה.

[**ט"ו ט"ז**] **ודור רביעי** - לאחר שיגלו למצרים וכו', כי לא שלם עון האמורי להיות משתלח מארצו וכו'.

ועל זה קשה, דהרי כתיב "ויסב אלקים" משום "בראותם מלחמה", וגם על עון המרגלים לא נכנסו תכף. ועוד טעמא דעקרו הכנענים על האילנות.

ויש לומר, דנורא עלילה על בני אדם, כענין גזרת מות על עון עץ הדעת[3]. ועיין לרש"י סדר וזאת הברכה על פסוק "תריבהו על מי מריבה".

[**ט"ו י"ח**] **הנהר הגדול** - לפי שהוא דבוק לא"י.

עיין לרש"י סדר בראשית ד"ה "הוא פרת", וסדר דברים על פסוק "עד הנהר הגדול".

[**ט"ז י"ג**] **הגם הלום** - לשון תימא, וכי סבורה הייתי וכו'.

הנה לפי מאמרם ז"ל דאם בתחילה נראה לו בא"י אז אחר כך יכול להיות שורה עליו בחו"ל, לא יתפרש לשון תמיה, אלא אדרבא, היא הנותנת, דמשום שראתם בא"י, זוהי סיבה דגם בחו"ל.

וזה פירשו בכוונת הכתוב במזמור ס"ג "אלקים אלי אתה אשחרך צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים, כן בקדש חזיתיך לראות עוזך וכבודך", והוא דאיכא נמי אחריתי, כמ"ש גבי יחזקאל על נהר כבר "ואראה מראות אלקים" דבמקום מים נבואה שורה עליו אף בחו"ל, ועיין בספר יערות דבש בזה.

וזה שאמר "אשחרך צמאה לך נפשי כמה לך" שתהיה שורה עלי. והחידוש, "בארץ ציה ועיף בלי מים". יען, "כן בקדש חזיתיך" בהר הקדש – ארץ ישראל "חזיתיך" כבר, ובכן אני משתוקק "לראות עוזך וכבודך" גם כי גרשוני מהסתפח בנחלת ה' ובמקום שאין מים וק"ל.

[**י"ז א**] [**והיה תמים**] - דבר אחר, והיה תמים, עכשיו אתה חסר [ה' אברים, ב' עינים, ב' אזנים, וראש הגויה].

ולפי"ז בא הרמז אחריו: **תשמ"ר** ת'שלים ש'מיעה מ'ילה ר'איה.

[**י"ז י"ז**] **ואם שרה הבת תשעים שנה** - בימי אברהם נתמעטו השנים כבר ובא תשוש כח לעולם.

עיין להתקונים בסוף תקון ע' דאיתא התם וז"ל: אמאי הוו קדמאין חיין יומין סגיאין כגון אדם ונח, וכלהו דרין דרין עד נח ומאברהם ואילך הוו מתמעטין בשנין אלא רבוי שנין

ואריכין דיומין מאריך אנפין, ומעוטא דיומין ושנין מזעיר אנפין, ובגין דא **בהבראם** בה' זעירא ע"כ.

וזה רמז הכתוב במזמור פ"ט "**מ"י גבר יחיה ולא יראה מות**", והוא דבכל הנבראים לא נמצא כמותם אריכות ימים דהם שנים: מ'תושלח י'רד, ואפי"ה סוף האדם למות, כדי להחיותו לעוה"ב, דע"י זה ימלט נפשו וק"ל.

[**י"ז י"ט**] **וקראת שמו יצחק** - על שם הצחוק ועל שם העשרה נסיונות, ותשעים שנה של שרה, ושמונ' ימים שנמול, וק' שנה של אברהם.

ולעד"ן לפרש דאותיות יצחק הם **ח"י ק"ץ**, שהם חיי אברהם ושרה אברהם בן ק', ושרה בת ץ'. למ"ש רבינו מוהרח"ו בהקדמת ספר עץ החיים [דף ד'].

ואפשר לומר, על פי מ"ש רז"ל, דגאולה העתידה היא בזכות יצחק, וזהו רמז אותיות **יצחק**: **ח"י ק"ץ**. גימטריא ק"ץ: **דו"ד הו"א הקט"ן**, לומר, שדוד הוא הקטן, משיח אלקי ישראל חי וקיים. ובא הרמז בתיבת יצחק, כי הוא מסיבתו, ועיין בספר צמח דוד [שיטה] רמז אחר.

[**י"ז כ"ה**] **בהימולו את בשר** - ובאברהם לא נאמר את וכו', אבל ישמעאל שהיה ילד, הוזקק לחתוך ערלה ולפרוע במילה וכו'.

כתב הרב ט"ז בפירושו עה"ת בספר דברי דוד, דקמ"ל דאע"ג דלא ניתנה פריעה לאברהם, כמ"ש בפרק הערל [דף ע"ב] וקיימה אברהם מדעתו על דרך שקיים אברהם אבינו את התורה כולה.

וכתב שם המגי"ה ששמע מפי קדוש דמו"ח המאה"ג מוהר"י נר"ו דנשתבשו הספרים בזה, וכתבו עירובי תבשילין במקום שהיה להם לכתוב עירובי תחומין, באשר שהלימוד שהוציאו חז"ל מדכתיב "עקב אשר שמע אברהם בקולי" - מצות שאדם דש בעקביו קיים אברהם, וכמו שאיתא בעירובין. והטעות יצא להם, שהיה כתוב לפניהם ע"ת, והיה משמע לתרין אנפי, וכתבו תבשילין במקום תחומים, ודבר נכון הוא עכ"ל.

ולעד"ן דאינו נכון כלל ועיקר, שהרי העיקר מה שכתב הרב דיצא לרבותינו ז"ל האי דרשא מדכתיב **עקב**, דר"ל מצות שאדם דש בעקביו, ליתא, שהרי ביומא [פרק ג' דף כ"ח ע"ב] אתמר אמר רב קיים אברהם אבינו כל התורה כולה, שנאמר "עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי" וכו', אמר לו ר"ש בר חייא לרב, ואימא ז' מצות, האי איכא נמי מילה, ואימא ז' מצות ומילה, א"כ מצותי ותורתי למה לי. אמר רב ואיתימא ר"א, קיים אברהם אבינו אפי' עירובי תבשילין, שנאמר תורתי אחת תורה שבכתב ואחת

תורה שבע"פ עכ"ל הסוגייא.ופירש"י, עירובין תבשילין שאינה הלכה למשה מסיני, אלא תקנת סופרים וכו'.
הרי מוכח להדייא, דמדכתיב תורתי דמשמע ב' תורות הוא דאמרו דקיים אברהם אבינו אפי' עירובי תבשילין אם שהיא מצוה דרבנן. וכבר התוס' שם כתבו שנסתפק ר"י דאמאי נקט עירובי תבשילין טפי משאר מצות דרבנן.
ובספר יוחסין ובמוהרש"א שם והריטב"א והרב שיח יצחק שם בחי' כולם תירצו לקושיית התוס' כפי מה שכתוב בגירסת הש"ס עירובי תבשילין ולא עירובי תחומין.
וכ"כ ג"כ הרב יעקב בעל הטורים ז"ל בפרפראותיו סדר תולדות יע"ש.
וחוץ מזאת, דהנה עירובי תבשילין הוא מדרבנן, ושייך לומר תורתי תרתי תורה שבכתב ותורה שבע"פ. משא"כ עירובי תחומין, דאיכא למ"ד בגמ' שהוא מדאורייתא.
אם כן, מה שכתב שהוא טעות שכתבו עירובי תבשילין במקום תחומין, לא יתכן לומר כן וצ"ע, ועיין בספר שמו אברהם.
ומן הסוגייא הזאת דיומא, איכא לאקשויי על בעלי התוס' בסדר וירא [ד"ה ויקח חמאה וחלב], שפי' שעירובי תבשילין ר"ל תבשילין מעורבים, שלא היה אוכל בשר בחלב יע"ש.
וקשה, דזה הוי איסור תורה, ובגמ' מוכח דמה שאמרו קיים אברהם אבינו **אפילו** ע"ת, הוא משום דקיים אפילו מצוה קלה מדרבנן. ועיין תנחומא סוף סדר זה שפירש תורתי תרתי וצ"ע. ועיין בקונטרס נפש חיים ד"ה אברהם[4].
----[1] הוא פירוש רבינו עובדיה מברטנורא על רש"י.
[2] ועי' בפירוש רש"י למדרש [פרשה לח] דכתב וז"ל: שיש לאביו חלק לעוה"ב - לפי שעשה תשובה, והוא בא עליו לעולם הבא.
[3] עי' ב"ב [עה.] א"ל הקב"ה לחירם מלך צור, בך נסתכלתי וגזרתי מיתה על אדם הראשון.
[4] שם הביא רבינו הקושייא אם קיים כל התורה, למה לא מל עד שציוה אותו הקב"ה. והביא שם כמה תירוצים, עי"ש באריכות.

סדר וירא

[**י"ח א'**] **וירא אליו** - יום ג' למילתו היה.
עיין בספר חלקם בחיים בדרוש למילה[1].
[**שם**] **באלוני ממרא** - הוא שנתן לו עצה על המילה לפיכך נגלה עליו בחלקו.

קשה, דאי קי"ל גדול המעשה יותר מן העושה, א"כ לגבי אברהם זכה וירא אליו גופיה, ואילו ממרא היה בתחום שלו לבד.
וי"ל, דלפי האמת לא יקרא זה גדול המעשה, בעוד דהוא לא התחיל מעצתו להשיאו, כי אם אברהם שאל לו, והשיב. ותו, דאברהם היה לו ג"כ "והוא יושב פתח האהל כחום היום", וחולה להכנסת אורחים, וזה שיעור הכתוב דהק' ותי' ודוק[2]. ועיין בספר סמוכים לעד הנדפס מחדש למורינו הרב [בעל שבט מוסר] ז"ל [דף ח' ע"א] יע"ש[3].
[**שם**] **יושב** - ישב כתיב, ביקש לעמוד, א"ל הקב"ה שב, ואתה סימן לבניך וכו'.
אפשר לבאר עם מ"ש בש"ע יו"ד [סימן שע"ו ס"ב] הבא לכבד לחבירו ולקום מפניו, אומר לו שב, חוץ מאבל וחולה, דמשמע שב באבילות שלו, שב בחולי שלו. לזה סיים "ואתה סימן לבניך שעתיד אני" וכו' והוי לסימן טוב[4] ודוק. ועיין ש"א.
ונראה לפרש דמה שהקב"ה ניצב בעדת הדיינים, הוא לשומרם מכל נזק. על דרך שאמרו רז"ל [ורש"י סדר ויצא] "והנה ה' ניצב עליו – לשומרו", כן הכא, מגברא תקיפא דיצא חייב בדינו.
אי נמי י"ל, על פי מ"ש במדרש [סדר אמור, על פסוק ה' באור פניך יהלכון], דכשהקב"ה ניצב בעדת הדיינים, הוא מאור עיניהם שלא יטעו בדין וק"ל.
אי נמי נ"ל, דהסימן הוא לסנהדרין, יען אמרו בילקוט תהלים [סימן כ"ה, בפסוק סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם], כי ע"י המילה זכו לע' סנהדרין גימטריא סו"ד, ולכן תלה הסימן בזה.
[**שם**] **תוס' ד"ה כחום היום** - שעת אכילה, והיא שעה רביעית שהתחיל היום לחום, ואז מאכל כל אדם יע"ש, וכ"כ הרב רבינו בחיי ז"ל יע"ש.
והוא תימא, שהרי בפ' תפילת השחר דף (כ"ח) [כ"ז ע"א] תניא שם בברייתא להיפך, שאמרו כחום היום בשש שעות, והכי דרשו בבראשית רבא על פסוק זה, ובמכילתא סדר בא על פסוק וחם השמש ונמס, וצ"ע.
[**י"ח י"ז**] **בן בקר רך וטוב** - ג' פרים היו, כדי להאכילם ג' לשונות בחרדל עכ"ל.
יש לומר, דטעם שהאכילן ג' לשונות בחרד"ל, עם מ"ש הרב מעבר יבק [דף ד' ע"ב[5]] לפי מ"ש בגמ' כל הרגיל בחרד"ל מונע חולאים מתוך ביתו, (שמטחרה) שמתחרה עם היצה"ר הנקרא ד"ל[6] יע"ש. ובזה יש לפ' מ"ש רז"ל "והסיר ה' ממך כל חולי" - זה יצה"ר[7].

אי נמי נלענ"ד לפרש מה שאמרו "הרגיל בחרד"ל מונע חולאים מתוך ביתו", שבוחר בדל, כמ"ש רז"ל במס' דרך ארץ "ידיך דלא תפתח לעניא, תפתח לאסיא", **בח"ר ד"ל** שבוחר בדל לתת לו.

וזהו ג"כ מה שכיון אאע"ה להאכילם ג' לשונות בחרד"ל, שירגילו לשונם בפה רך עם העני לקבלו בסבר פנים יפות, ובמתק שפתיו, בעת שאוכל.

ותלתא צריכי, דלשונו תהלך בארש טובה בכניסתו לקבלו בסבר פנים יפות. וב' בעודו אוכל. ג' בעת הליכתו, לומר לו לך לשלום, ה' יצליח דרכיך, ולהורות שלא קץ ממנו, והיה חפץ דיתעכב עוד ימים, והם ג' לשונות ממינים שונים ודוק.

גש הלאה - [על שאמר להם על הבנות, אמרו לו גש הלאה] לשון נחת.

כלומר, לגבי אמירת "האחד בא לגור". דהרי, התחיל לומר "ודבר נזיפה הוא" דמשמע דדברו קשות[8]. ועיין עוד לרש"י ז"ל סדר מקץ על פסוק גשו נא אלי דפירש לשון רכה יע"ש.

[**י"ט י"ב**] **עוד מי לך פה** – ומדרש אגדה, מי לך פ"ה לדבר סניגורייא עליהם, שכל הלילה היה מליץ עליהם טובות וכו'.

זה נראה היפך ממ"ש רש"י ז"ל בד"ה "טרם ישכבו", דהיה לוט אומר להם דרובם רשעים, עודם מדברים [בהם ואנשי סדום] וגו', יע"ש. ואולי נקט רובם שלא כמ"ש בד"ה "כל העם מקצה".

ועוד י"ל, דכנגד הרעות היה מספר גם כן הטובות, דמליץ טוב מה ששייך הוא במקום דאיכא רעות ופשוט. ועיין בספר דבק טוב.

ויותר נ"ל, דכששמע שאמרו "כי משחיתים אנחנו", אז חס עליהם, וחזר בו להליץ טוב, ו"כל הלילה" לאו דוקא ודוק.

[**י"ט כ"ד**] **המטיר על סדום** - בעלות השחר.

החידוש הוא, דבשחר הוא מדת רחמים, ואפי' החולה יקל בחוליו, ואילו הכא, ההכרח לא יגונה להיות בעת השחר, משום שלא יהיה פתחון פה לעובדי ע"ז.

ולכאורה קשה, דהי"ל להתחיל מאשמורת אחרונה כשיאיר היום בעלות ענן השחר בזמן הירח בזריחתה ולגמור עם הנץ החמה, והיה עונשן בזמן "שמש וירח עמד זבולה"[9].

אלא, דלזה יש לדחות, דאותן שמתו בעת הלבנה, יאמרו עליהן על שלא עבדו לחמה. ואותן שמתו בשעת החמה, יאמרו עליהן כי לא עבדו ללבנה. ולכך צריכי תרוייהו כאחד.

הגם דא"א לברר שעת הזעם מי נשרף תחילה או לבסוף, נקוט מיהא דימצאו פתחון פה.

וצריך לומר, דמאי דכתיב "השמש יצא על הארץ" היינו בתחילת זריחתה וק"ל.

ובזה יובן כונת הכתוב [תהלים מזמור ק"ל] "נפשי לה' משומרים לבוקר", ומפרש הטעם "יחל ישראל אל ה' כי עם ה' **החסד**" בעת ההיא, ולכך מצפים מי יתן בקר.

[**כ' א'**] **ויסע משם אברהם** – [דבר אחר להתרחק מלוט שיצא עליו שם רע שבא על בנותיו].

שם רע על לוט, היינו, שאומרים שברצונו בא על בנותיו בלי שכרות יין. ואינו, דלא ידע בשכבה ובקומה.

[**כ' ט"ו**] **הנה ארצי לפניך** – [אבל פרעה אמר לו "הנה אשתך קח ולך", לפי שנתירא שהמצרים שטופי זימה].

וכן פי' רש"י ז"ל סדר לך לך על פסוק "קח ולך" [י"ג י"ט].

[**כ"א ו'**] **יצחק לי** – [ומדרש אגדה וכו', ורב שחוק היה בעולם].

ורמוז בשמה כפי מאמרם: ש'חוק ר'ב ה'יה, בראשי תיבות.

[**כ"א ט'**] **מצחק** - לשן ע"ז. דבר אחר, לשון גלוי עריות. דבר אחר, לשון רציחה וכו'.

אפש"ל **דמצח**"ק גימטריא **א"ל ז"ר**. גם, **מזנ"ה קט"ל** עם הכולל גימטריא **מצח**"ק עם האותיות ודוק.

[**כ"א י"ז**] **באשר הוא שם** – [לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון וכו'].

עיין מ"ש בספר דבש לפי [מערכת ב'] התירוצים שנאמרו בזה [באות ח'][10], וזכר עשה למ"ש בספר ראש דוד סוף סדר וישב.

[**כ"ב ל"ג**] **אשל** - רב ושמואל [וכו'].

עיין מאריי"ה ח"א בדרוש הלבשה. ושמו אברהם [ערך הכנסת אורחים אות ז'].

[**כ"ב א'**] **אחר הדברים האלה**.

עיין בספר שמו אברהם [בד"ה עקידת יצחק] בארוכה, דאסף וקיבץ כיד ה' הטובה עליו.

[**כ"ב י"ז**] **ברך אברכך** - אחת לאב ואחת לבן.

יובן עם מ"ש בפסיקתא [והובא בילקוט בסדר עקב] וברך פרי בטנך - שלא יצא ממך בן רשע שיהיו הכל מקללין אותך ע"י מעשיו.

וכיוצא בזה הביא רבינו בסדר אמור על פסוק "את אביה היא מחללת", שאומרים עליו ארור שזה ילד ארור שזה גדל. ומרובה מידה טובה, אומרים "ברוך שזה גדל ברוך שזה ילד".

ולכן אמר "כי ברך (אברכה) [אברכך]" אחת לאב ואחת לבן. כלומר, בשביל הבן אברכך גם כן בפרטות, "ברוך שזה ילד ברוך שזה גדל" וככפל ברוך וברוך וק"ל.

----[1] דרוש כ"ו שם, [והוא דרוש א' למילה], והביא שם בשלהי הדרוש בשם אביו, בהא דאין דרכו של מלך לבקר חולים, ואיך ביקר הקב"ה לאברהם עי"ש.

[2] כונת רבינו נראה, דהכתוב קשיא ליה משה"ק רבינו, דממרא לכאו' עדיף דהו"ל מעשה וגדול מן העושה.
ותירץ הכתוב, "והוא יושב פתח" וכו', שמעלת אברהם גדול משל ממרא במה שהיה מכניס אורחים בצער. על כן נגלה אליו דוקא.
[3] ז"ל שם: רש"י באלוני ממרא הוא שנתן לו עצה על המילה, לפיכך נגלה עליו בחלקו. קשה, בשלמא אם היה מקום מושבו במקום אחר, והביאו למול באלוני ממרא, שייך לומר שנגלה שם על שנתן לו עצה על המילה. אבל, כיון שבאלוני ממרא היה מושבו מקודם ומל שם, לפיכך נגלה לו שם.
ויש לפרש, שהוקשה לו, אדרבה כיון שהיה שם מקודם באלוני ממרא ומל שם, מה צורך לומר שנראה לו באלוני ממרא, אלא הזכירו להודיעך שנתן לו עצה טובה על המילה וכאילו היה במקום אחר ומביאו באלוני ממרא דמי כדי להשרות שכינתו שם.
עוד יש לפרש, שהוקשה לרבותינו ז"ל, שהיה ראוי שיבא אליו הדבור שימול בהר המוריה מקום המקדש, ושעתיד שיעקד שם יצחק לקרבן, ובפרט שהמילה כקרבן, כדאיתא במדרש [סדר זה בראשית רבה [מח ה] על פסוק [ויקרא ט' ד'] ושור ואיל לשלמים ומה זה שבנה מזבח כו']. בראות שלא בא לו הציווי שימול בהר המוריה, והניחו למול באלוני ממרא, הוא מטעם שנתן לו עצה על המילה, ודוק.
[4] כלומר, דכיון שהיה אברהם חולה, כיצד אמר לו הקב"ה שב. לזה צריך להוסיף ולפרש שהכוונה בזה לסימן טוב ולא שישב בחולי ח"ו.
[5] לפנינו הוא בדף ה' ע"א.
[6] ז"ל שם: וכל הרגיל בח"ר ד"ל, פירוש, שהוא מתחרה עם יצרו ועושהו ד"ל, מונע חלאים מתוך ביתו.
[7] כלומר, דלפירוש המעבר יבק דאם גובר על יצרו מונע חלאים, כוונת הגמ' דיסיר ה' ממך כל חולי, דע"י שיסיר ממך יצה"ר, ממילא יסור ממך החלי.
[8] נראה כוונת רבינו, דמתחילה כתב רש"י: "גש הלאה – קרב להלאה וכו', ודבר נזיפה הוא", וכאן כתב רש"י שהוא לשון נחת.
אלא, שלשון נזיפה קאי על מה שהיה מליץ לארחים, וע"ז אמרו לו לשון נזיפה. ומה שאמר להם על הבנות, אמרו לו בלשון נחת.
[9] כלומר, שימותו בזמן שנראים החמה והלבנה יחד.

[10] ז"ל שם: באשר הוא שם, בחסד עליון שאינו דן על מה שהאדם עתיד לחטוא, ורב חסד שאם עתיד לעשות מצוה מצילו מצרתו בעבור המצוה שעתיד לעשות, [זהר הקדוש ח"א דף קכ"א ע"ג]. וכן הביא הרב פרשת דרכים ז"ל מרחל במדרשי' ע"ש באורך.
והקשו המפרשים, דבן סורר ומורה נדון על שם סופו, כמשז"ל עתיד ללסטם הבריות, ומשו"ה אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב.
וכן הקשו על השבטי' שדנו ליוסף על שם סופו דעתיד ירבעם לצאת ממנו, והלא אין מדת הקב"ה לדון אלא באשר הוא שם. ויש תירוצי' הרבה לחקירות אלו ונזכירם בקיצור:
א', דיש הפרש בין ב"ד של מעלה לב"ד של מטה.
ב', דשאני בן מו"מ שבא מטיפה אסורה מיפ"ת לא כן ישמעאל בן אברהם אע"ה והגר גיירה.
ג', דישמעאל לא התחיל ברע אלא זרעו.
ד', דהשבטים להציל עצמם היו עושים שלא יצא ירבעם ממנו וידיח לישראל.
ה', דיוסף דנם על שם סופם וע"פ מדתו דנוהו. וכבר הבאתי אני הדל תירוצי' אלו ויותר מזה בספרי זוטא ראש דוד סוף פ' וישב בס"ד.

סדר חיי שרה

[**כ"ג א'**] **ויהיו חיי שרה** – [כתב מנחת יהודה]: ושמעתי שבדורות הראשונים אשה היתה יולדת לז' שנים וכו'.
וקשה, דהרי ממ"ש בסנהדרין [דף ס"ט ע"ב] לא נחלקו אלא בבן ח' דב"ש סברי לא גמרינן מדורות הא' וכו' יע"ש. הרי דוקא כבן ח' היו נולדים ולא פחות.
וזה נמי קשה לי על בעלי התוס' [בסדר וישב על פסוק "וירד יהודה"], דפרץ היה בן ט' כשהוליד וכו', ואמרינן בסנהדרין שהיו הא' מולידין בני ז' שנים יע"ש, ואילו בגמ' שם אמרו להדייא ח' וצ"ע. ועיין בספר בתי כנסיות יע"ש.
[**כ"ד ט"ו**] **ארבע מאות וכו'** - בין שני אוהבים כמונו ע"כ.
נשאלתי, למה לא פירש"י ז"ל כפשוטו בין שני גדולי הערך כמונו, וכדפי' הראב"ע ז"ל. השבתי לו, בא וראה כמה יפה כחו של פרש"י ז"ל על שאר המפרשים אפי' על דרך הפשט, עפ"י שכל האנושי וטבע בני אדם ידוע שאינו מדרך המוסר שהקטן יקדים את שמו למי שגדול ממנו, וכן מצינו לרבינו הקדוש בכתיבתו אגרת לקיסר אנטונינוס ע"י רבי אפס, שכתב רבי אפס, מני יאודה נשיאה למרן מלכא אנטונינוס, וקרע רבי האגרת וציום לכתוב למרן מלכא אנטונינוס מן יהודה נשיאה. וכן מצינו במקומות הרבה בדברי רז"ל. ונימוס העולם כך הוא בכל האומות.

והוקשה לרש"י, מאחר שאאע"ה היה נשיא אלקים בתוכם, ועפרון קראו אדוני, למה זה אמר "ביני ובינך", הי"ל בינך וביני, אלא לענין האהבה נאמר. ובזה ודאי ראוי להקדים את עצמו כי הוא היודע בנפשו כמה גדולה אהבתו לאברהם, אבל אהבת אברהם אליו אין ידוע לו, אלא מצד כמים הפנים לפנים, ובדין הוא שיקדים בלשונו את עצמו לאברהם בענין האהבה. הרי דברי רש"י ז"ל מבוררים יפה, ובין תבין את אשר לפניך. ע"כ מספר בנין אריאל ושפתיים ישק.

[**כ"ד י'**] **מגמלי אדוניו** - נכרין היו משאר גמלים, שהיו יוצאין זמומין מפני הגזל שלא ירעו בשדות אחרים ע"כ.

הוכרח לפרש כן אחר אומרו "וישם העבד את ידו וישבע לו על הדבר הזה, ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדוניו", והוא, ליישב על מה שיש לחקור על אברהם אבינו ע"ה, איך נתן לו שבועה, דח"ו ישבע לשוא ולשקר, יען תנן באבות "מרבה עבדים מרבה גזל", ואמרו בגמ' דהעבדים חשודים על הגזל. ואמרו נמי בגמ' מאן דחשיד אממונא חשיד אשבועתא, א"כ איך נתן לו שבועה וקרי ליה בשבועה עצמה וישם העבד וישבע.

לזה מתרץ "ויקח העבד מגמלי אדוניו", דבחר העבד ליקח מגמלי אדוניו זמומין, ואי בגמלים בחר כך, כ"ש הוא עצמו. ועוד, כ"ש לגבי אברהם, אי גמליו נשמרים מגזל, אין צ"ל עבדו דולה ומשקה מתורת רבו, כמו שאמר רבן גמליאל: "אין טבי עבדי כשאר כל העבדים כשר היה". והוא היה גלגול אליעזר עצמו כנודע.

ולכן כתיב "וכל **טוב** אדוניו בידו" כלומר, כל **הטובות** שהיו לאברהם היו בידו ג"כ, ובכלל זה היה דנזהר מגזל, דהיה נקי כפים מגזל ודוק.

[**כ"ד ט"ז**] **בתולה** - ממקום בתולים.

עיין בספר דעת זקנים מה שכתב בזה, ולהרב מלאכת הקודש יע"ש[1].

[**כ"ד י"ז**] **וירץ העבד לקראתה** - לפי שראה שעלו המים לקראתה.

נראה לי עם מ"ש רש"י ז"ל סדר וירא על פסוק "כי חפרתי את הבאר", דאמרו, כל מי שיעלו המים לקראתו שלו היא, ועלו לקראת אברהם יע"ש.

ולכן, כראות אליעזר דאירע לה כמעשה אברהם, אז דן בדעתו, דזוהי הראויה לביתו של אברהם. וכמ"ש לגבי הת"ח וכמ"ש מהרמ"א ז"ל.

ולפי"ז, מהאי טעמא "ויצחק בא מבוא באר לחי רואי" כפגעו ברבקה, כי בא ס"ט[2] למה שעלו המים לקראתה, ויספר העבד וכו' גם את זה וק"ל. ועיין עוד לרבינו סדר שמות, על פסוק "למה זה עזבתן" יע"ש.

[**כ"ד נ'**] **ויען לבן ובתואל** - רשע היה, וקפץ להשיב לפני אביו.

אין להקשות ע"ז, שהרי מצינו בשבטים צדיקים שבטי יה דכתיב בסדר וישלח "ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה וידברו", הרי שיעקב לא דיבר והיה שם.
ונראה לי בזה, דאה"ן דבדבר שהוא לטובה ובישרות, שייך בזה כבוד לאב, ושלא יקדים הבן לדבר קודם האב כענין שעשה לבן דכתיב "ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר". אבל, בדבר שהוא דיבור במרמה כדכתיב בקרא הכי בהדייא, הרי כתיב "תתן אמת ליעקב", אם כן, לא נכון ליעקב לדבר בענין מרמה בזה שאינו לפי כבוד גדולתו וקדושתו וכערכו, ולכן דיברו הבנים שהם פחותים מערכו של יעקב במרמה.
ושו"ר להרב רבינו בחיי בסדר וישלח שכתב כיוצא בזה, ומתוך דבריו מתיישב גם את זה. והוא, שכתב וז"ל "ויענו בני יעקב אל שכם ואל חמור", מן הראוי היה שידבר יעקב, כי לפניו היו, אבל, לפי שהיה להם הענין לקלון, לא רצו הבנים שידבר בו האב ויפתח פיו בזה כלל, כי הם ידברו במקומו ועשו זה לכבוד האב זת"ד.
א"כ זהו התירוץ ברור, כי לגבי לבן ובתואל הדיבור היה כהוגן וכשורה וכבוד גדול, שאמרו "מה' יצא הדבר", ולכן, ראוי היה לכבד לאביו. אבל, בענין תשובת בני יעקב, שהיה בדבר שיש בו קלון, לא רצון הבנים שיטפל האב אפי' בדיבור, שלא יתחלל כבודו כדברי הרב רבינו בחיי ז"ל. ועיין מ"ש בספר פני דוד סדר זה יע"ש[3].
[**כ"ה א**'] **קטורה** - זו הגר על שם שנאים מעשיה כקטורת, ושקשרה פתחה.
נראה לי והוא דאשכחן בסדר לך לך בפסוק "ותקל גבירתה בעיניה", שהיתה אומרת אין סתרה כגלויה, מראה עצמה צדקת ואינה צדקת יע"ש. וא"כ אחרי שדיברה לה"ר על שרה כ"כ לא היה ראוי לאברהם שיחזירנה כמוציאה ש"ר על הצדקת נב"ת[4].
ויותר קשה על יצחק בנה שהלך להביא את הגר כמו שהביא רש"י ז"ל סדר זה על פסוק בא מבא באר לחי ראי כיע"ש.
ומוכרחים אנו לומר כי הגר עשתה תשובה כדין לבקש מחילה גמורה משרה גבירתה, כי כן אמר לה המלאך "שובי אל גבירתך" וכו', ובודאי דשאלה אשה מחילה כראוי. ולסברת הפוסקים דאם רוצה למחול על הוצאת ש"ר רשאי, מחלה לה. וידוע מ"ש בזבחים דף פ"ח דללשון הרע מכפר הקטורת כשהוא בחשאי, וכאן בהגר מה שאמרה אין סתרה כגלויה מסתמא לא היתה בפרהסיא מרוב פחדה פן יודע הדבר לשרה.
והגם דבבראשית רבא [סדר לך לך פרשה מ"ח סימן ה'] אמרו שהיו המטרוניות באות לשאול בשלומה של שרה, והיתה הגר אומרת שרי גבירתי אין סתרה כגלויה, ונראית צדקת ואינה צדקת כיע"ש, וזה מורה דהיתה בפרהסייא, ובפרהסייא אינו מכפר הקטורת כי אם המעיל כמ"ש בגמ' שם יבא דבר שבקול וכו'.

נראה לי חדא מתרתי, או שהיה ענין זה בצנעא לכל מטרוניתא בחשאי, או כיון שהיו גויות לא מיקרי לגבי דידהו בפרהסיא.
ואי נמי יש לומר, דאפי' חטא בלה"ר בפרהסיא אם חזר בתשובה ושאל מחילה ומחל לו הנעלב הרי חשיב הכפרה כקטורת שמכפר על לה"ר, ולכן שפיר דרשו דשמה קטורה דנאים מעשיה בתשובה שעשתה והמחילה ששאלה כקטורת, כמו שהקטורת מכפר על לה"ר ודוק.
[**שם**] **קטורה** - דנאים מעשיה.
נראה, דאיננו שוה למ"ש רש"י סדר וירא [כ"א י"ד] על פסוק ותלך ותתע[5] וי"ל. ועיין בספר מלאכת הקדש.
[**כ"ה ו'**] **הפילגשים** - פלגשים כתיב.
והקשו עליו דבס"ת כתוב ביו"ד. ותי' דבמסורת הוא כך. ושמעתי מחכמי אשכנז, דזה יתיישב במה שהוסיף רבינו לומר "נשים בכתובה ופילגשים שלא בכתובה", והוא, במה שיש לדקדק, דזה היה ראוי שיפרש למעלה דכבר כתיב פילגשים.
אבל כיון בזה, דטעם שם **כתובה** דאינן קורין כתב או שטר, משום דהוא להשלים השם, דיו"ד באיש וה' באשה, וע"י הכתובה נכנס וי"ו באמצע, וה' בסוף, ומשתלם השם בהם. וא"כ, בפילגש דליכא כתובה, ליכא כי אם חצי השם דהוא י"ה. וזה שאמר **פלגשם** חסר, שהוא נוטריקון **פלג שם** כתיב, יען נשים בכתובה ומשתלם משם. אך, פלגשם שלא בכתובה, וליכא כי אם חצי שם דהוא י"ה, זת"ד ששמעתי.
ולפי"ז הנה נכון מה שפירש רבינו בסדר ויחי על פסוק "אשר נתן לי אלקים בזה", דהראה לו שטר אירוסין ושטר כתובה, והוא, דבזה"ק סדר נשא אמרו דהוי"ו וה' אחרונה משתלם ע"י בן ובת כיע"ש [בא"ד].
ועל כן, כששאל לו "מי אלה לך" אלו הבנים, הראה לו שטר כתובה, דהם בנים כשרים ע"י חופה וקדושין, והראיה, דלכך נקראת כתובה דהוא להשלים שם הוי"ה ב"ה דנשלם ע"י ההולדה ודוק.
[1]---- ז"ל שם: ומקשים, כיון שבאותו פרק היתה רבקה פחותה מג' שנים, שהרי כשנשאה יצחק אז השלימה ג' שנים כפירש"י בפרשת תולדות וקי"ל דפחותה מג' שנים בתוליה חוזרין, א"כ מהו זה שהעיד הכתוב עליה שהיא בתולה, דאפשר דאפילו נבעלה עדיין היא בתולה, שחזרו בתוליה כיון שהיא פחותה מג' שנים.
ובספר שפתי כהן עה"פ תירץ דלהכי טרח קרא וכתב "ואיש לא ידעה", לומר שלא נגע בה אדם מעולם ע"ש.

אך עדין לא הונח לפירש"י דמפרש ואיש לא ידעה לשלא כדרכה אתייא, אם כן עדין יקשה מנא לן שלא נגע בה אדם מעולם.
לכן, נראה לעניות דעתי, דרש"י יישב כל זה במתק לשונו במה שהוסיף לומר "העיד על זו שנקייה מכל", דלכאורה הם דברי מותר, אלא דרש"י הוקשה לו קושיא זו, והשיב העיד על זו וכו', כלומר, דהכא הוי עדות שמעידה התורה שהיא בתולה ולא נגע בה אדם כלל לא ממקום בתולים ולא ממקום אחר, ולא דמשהיא בתולה ידענו דלא נגע בה אדם, אלא עדות התורה שלא נגע בה אדם בשום אופן וק"ל.
[2] אולי: סימן טוב.
[3] ז"ל שם: וא"ת היאך ענו בני יעקב לפני אביהם לשכם וחמור.
יש לומר, שראו שדעתו ליתנה לו לאשה ח"ו, אמרו הכזונה וכו', משו"ה ענו כי לא נאותו בדבריו, שהיו גבורים והיו רוצים להורגו. כ"כ רבינו ישעיה ז"ל. ונראה שכונתו בזה, על דרך מ"ש במקום שיש חילול ה' אין חולקין כבוד לרב, וה"נ כי נבלה עשה בישראל ומשו"ה ענו.
עוד נראה, דהכא הם הרגישו וידעו שיעקב החריש עד בואם כמו שאמר הכתוב, שיעקב היה מחשיב דעתם, וגם עתה המה ראו כי יעקב לא היה רוצה לענות, ומשו"ה ענו הם. משא"כ לבן, שראה והרגיש שבתואל היה רוצה לענות, ובעוד שהיה פותח שפתיו הוא ענ"ה דמעיקרא. וזה שאמר "ויען לבן ובתואל", שהקדימו כרגע ברשעו, וקפץ להיות הוא הקודם, ואביו ישאר טפל. משא"כ דיעקב אע"ה לא דיבר, דאמרינן מאן דמותיב מלה קמיה רביה אזיל לשאול בלא ולד, דהכא הם הרגישו שרצונו בכך שידברו הם וזהו רצונו, ואב שמחל על כבודו כבודו מחול.
ועוד י"ל, דבדיני נפשות קי"ל דמתחילין מן הצד משום לא תענה על רב. ולכן, כדין הקדימו לדבר, משום לא תענה על רב, שאם אביהם לא ישרו בעיניו דבריהם, יגלה דעתו וכן יקום, ויבטלו דעתם. ולזה גילו דעתם, ואביהם הסכים עמהם ושתק, שתיקה כהודאה.
[4] נפשה בגן תנוח.
[5] ז"ל שם: שחזרה לגילולי בית אביה.

סדר תולדות

[**כ"ה י"ט**] **אלה תולדות יצחק** וכו' - מה עשה הקב"ה, צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם וכו'.

עיין להגאון הרא"ם והמפרשים מה שעמדו בזה, שאין זה הוראה כיון שהיא חושבת בבעלה תדיר. וע"ע מה שתירצו.
ועיין במדרש רבא [סדר נשא פ"ט], ובויקרא רבא [פרשה כ"ג] דהקב"ה צר צורת הנואף בולד אפי' נתעברה מבעלה יע"ש, וזהו תירוץ לקו' המפרשים.
ועיין להרב ידי משה בפירושו, על מ"ש במדרש רבא [סדר נשא שם] גבי מ"ש שמביא הקב"ה דבר בעולם לכלות את הממזרים ועי"ז נוטל הכשרים שבהם שלא לפרסם את החוטאים, שהקשה שהרי לעיל בויק"ר [פרשה כ"ג] אמרו דהקב"ה צר צורת וכו' יע"ש.
ואחר המחילה רבה, לא ידעתי למה ליה להביא עצות מרחוק, והרי שם אמרו כן להדייא.
וגם במאמר שם אמרו, דמפרסמים ע"י השקאת הסוטה יע"ש על פסוק "אם יסתר איש במסתרים" וכו'. ולענ"ד נראה דלא קשה מידי, דדוקא היכא דלא נתודע הדבר כלל לש"ן[1] אינו תתפרסם.
ובזה לא קשה מידי מה שהקשו ממה שנתפרסם זמרי, שהיה הדבר גלוי ומפורש לכל, שעשו העבירה נגד כל ישראל ונגד השמש.
ועוד יש לומר, דשאני בחוטא עצמו להיכא שהוא מפרסם, לממזר דלא חטא העיקרא[2], [ו]מה שאמרו "במקום אשר תשחט העולה", הוא כשבא לתקן החטא ובא להכנע, ועדיין צריך ישוב בכל זה, ועיין בספר תפארת יהונתן ז"ל.
[**כ"ה כ"א**] **ויעתר יצחק** - מלמד שזה עומד בזוית זו וזו עומדת בזוית זו ומתפללין.
וקשה, מנלן דהיו בזויות, דילמא באמצע חדר. ולמה לשון תפילה ולא צעקה ולא נאקה ושאר לשונות תפילה.
ושמעתי מהמקובל ר' יעקב תעמרילים ז"ל דאיתא "כי ביה ה' צור עולמים" בשעת בריאת העולם כמספר ט"ו מנין י"ה. ואח"ך נעשה ת"ק גימט' תפילה. וכן אדם עולם קטן, כשמתפלל בכונה בונה עולם צריך להיות במספר עולם ט"ו.
גם ת"ק גימט' תפלה, ויצחק ורבקה שהיו עקרים לא יכלו לבנות עולם, נתחברו כמספר שמותם יחד להתפלל, התחלת אות יצחק יו"ד, וסוף רבקה ה', היינו שם י"ה.
זה שאמר **זויות**, דכל אחד אחז בקצה שמו, נשאר צח"ק רב"ק עולה ת"ק, יחד גימטריא' תפל'ה[3], ומתפללים.
ולעד"ן להוסיף עוד, דאיתא במדרש[4] סדר וישלח, הנעלם מן שד"י עולה ת"ק, סגולה לפו"ר[5]. מנין אברי איש רמ"ח ואשה רנ"ב[6].
ואפשר, גם בחיבור ה' לשרי קודם נעקרה היו"ד גימטריא ת"ק[7], עד כאן בספר דרוש שמואל [לרבי שמואל פייבוש כהנא] ודפח"ח. ועיין בסה"ק ראה חיים [ח"ב סדר צו].

[**כ"ה כ"א**] **ויעתר יצחק**.
עיין לרש"י סדר וארא על פסוק אעתיר, ועל פסוק ויעתר אל ה'. ועיין בהקדמתי לקונטרס (עטרת) [עתרת] החיים מ"ש בעזר משדי.
[**שם**] **כי עקרה היא**.
כתב הרב מנחת יאודה בספר דעת זקנים וז"ל: וא"ת שמא שניהם עקורים, או שמא יצחק לבדו היה עקור. זה אינו, דהא כתיב "כי ביצחק יקרא לך זרע"[8] עכ"ל.
ולפי דבריו יש לתת טעם למה שכתב הרב חומת אנך ז"ל [סדר זה אות ד'] דבשלמא יצחק לא נשתנה שמו לפי שה' אמר "וקראת שמו יצחק" וכמ"ש בירושלמי, אבל רבקה וכו' יע"ש. דיש להשיב בלאו הכי, דיצחק לא היה עקר וא"צ לשינוי השם כלל.
איברא, דקשה על דבריו ממ"ש ביבמות [דף ס"ד ע"א] דיצחק עקור היה, דהכי ס"ל לרב נחמן ורבא ורבי יצחק וסתמא דש"ס, ולא קשה מדכתיב "כי ביצחק יקרא לך זרע", דזהו בכלל הנס, ושהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים כמ"ש שם בגמ'.
וזה ראיתי לרבינו יעקב בעל הטורים ז"ל בפרפראותיו [סדר זה] שכתב וז"ל: כי עקרה היא - הוא כתיב, לומר לך שאף הוא היה עקור[9].
ואית דדריש המקרא לומר היא ולא הוא, דהא כתיב "כי ביצחק יקרא לך זרע", אלמא לא עקור היה עכ"ל.
ודבריו קשה, שהוא היפך הש"ס דקאמר להדייא יצחק עקור היה. ולא קשה מידי מהא דכתיב "כי ביצחק יקרא לך זרע" כמבואר, וצ"ע.
[**כ"ה כ"א**] **ויעתר לו** - אינו דומה תפילת צדיק בן צדיק.
עיין מלאכת הקדש סדר זה[10], ועיין בדברי רש"ל בתשו' סימן ך' וביש"ש בחולין [פ"ק סימן מ"ח]. ובספר אליה זוטא בא"ח [**סימן ג'ן סקי"א**] יע"ש. ועיין להרב נהר שלום [**בא"ח**] מ"ש בזה יע"ש. ותמהני עליו, כי לא ראה דברי רש"ל במקומן וצ"ע.
[**כ"ה כ"ב**] **ויתרצצו הבנים** - [עוברת על פתחי עבודת אלילים עשו מפרכס לצאת].
עיין מ"ש בסה"ק חיים ביד [סימן כ"ו] בס"ד[11].
תוס' ד"ה ויצא הא' אדמוני.
מדרש: כשראהו אביו אמר עדיין לא נבלע בו דמיו, ולא רצה למולו לח' ימים וכו'. כשעבר שנה או שנתיים וראה יצחק שלא החליף מראיהו, ידע שזה תולדתו, ואפי"ה לא מל אותו, אמר הואיל ולא מלתי אותו לח' כמוני, אמתין עד שיהיה בן י"ג שנה כמו ישמעאל אחי, וכשהיה בן י"ג עיכב בעצמו ולא רצה למול ע"כ. [כ"ה כ"ה]
וקשה, דלפי הדין היה חייב יצחק למול אותו כל אותו הזמן עד שיהיה בן י"ג כמ"ש ביורה דעה [סימן ר"ס] ומי פטרו שיתעצל בזה.

וצ"ל שראה ברה"ק שיהיה רשע, ובודאי שיעכב בידו אפילו בן שתי שנים ומחצה, אלא דבי"ג בא לנסותו אולי בחר בתורת ישמעאל, ושוב ראה דתורה אחרת יש לו.

[**כ"ה כ"ז**] **רא"ם ד"ה כל זמן שהיו קטנים וכו'** - וא"ת והלא לא יצא עשו לתרבות רעה עד שהיה בן ט"ו שנה. יש לומר דאותן ב' שנים שמי"ג עד ט"ו היה בצינעא וכו' יע"ש.

הנה הרב ז"ל כתב כן מסברא דנפשיה, אך ראיתי בספר דעת זקנים להתוס' והרב הגדול בספר מנ"י שכתבו כן משם הירושלמי שמקשה ומתרץ הכי. והוא תימא, איך לא זכרו הרא"ם. והיותר קשה להרב מהר"ש יפה ז"ל שכתב על דברי הגאון הרא"ם אלו ונ"נ[12]. ועיין בספר תועפות ראם למהרא"ג יע"ש.

[**כ"ה ל"א**] **בכורתך**.

עיין מ"ש בסה"ק חלקם בחיים בדרוש למילה בס"ד.

[**כ"ו ד**] **והתברכו בזרעך** – [אדם אומר לבנו יהא זרעך כזרעו של יצחק וכו']

ועיין נמי לרש"י סדר לך לך ע"פ "ונברכו בך" ובסדר ויחי על פסוק "בך יברך ישראל".

[**כ"ו ח'**] **וישקף אבימלך** – [שראהו משמש מטתו].

קשה הדבר וזר מאד דת"ח וצדיק משמש מטתו ביום. ויתישב עפ"י מ"ש השפתי חכמים דלא שראהו ממש, אלא ממה שסגר החלון טעה והבין כך יע"ש לפי דרכו. דאם נאמר דהיה בלילה, הרי ודאי דלא שמש לאור הנר, ואבימלך דהיה לו נרות דולקות עמו, איך יוכל לראות מה בחשיכה בחורין ובסדקין, ודוק.

[**כ"ו י'**] **אחד העם** – [המיוחד בעם זה המלך].

פי' הגאון מוהר"ר העשל אשכנזי ז"ל, דמה שהיה החששא במלך דוקא ואין זולתו, משום דנודע מה שאמרו ליצני הדור דמאבימלך נתעברה שרה, ואסברתם לא יתכן דהיא אחותו, דלילה אחת היתה ויצא יצחק, ומאין עוד שתלד, ויודו כולם שהיא אשתו ולא אחותו ולא יגעו בה, כי לא יאמינו דהיא אחותו.

אבל אבימלך דידע איניש בנפשיה שלא קרב אל שרה, האמין שיש ליצחק אחות, דכמו שילדה ליצחק ילדה אחות שרה לאברהם[13], וא"כ המיוחד שבעם שהוא המלך מעותד לבוא עליה זת"ד.

[**כ"ו ל"ג**] **ויקרא אותה שבעה על כן שם העיר באר שבע עד היום הזה**.

הקשה הרב החזקוני דאיך עשה יצחק שותפות עם גוי, דקי"ל [סנהדרין סג:] דאסור לעשות שותפות עם הגוי משום דקעבר אלפני עור דלא ישמע על פיך יע"ש.

הנה בבראשית רבא סדר וירא [פרשה נ"ד סימן ה'] ע"פ הנה שבע כבשות וכו' דנענש אברהם ע"ז, והביאו הרב מוהרש"א שם [בפירוש יפה תואר] בשם תנא דבי אליהו שלא יעשה אדם שותפות דברים עם גוי דהיינו כריתת ברית יע"ש.

ושם כתב הרב מוהר"ש יפה [יפה תואר] דשבועה לבד לא היתה אסורה מפני החסד שקיבל ממנו, אבל על כריתת ברית נענש יע"ש. ועיין בספר מגדל חננאל.

[**כ"ז כ"ח**] [**ויתן לך האלהים מטל השמים**] וגו' - מהו האלקים בדין, וכו', [וממנו למד שלמה כשעשה הבית וכו'].

וירמוז נא: **מטל השמים** בצירוף האותיות **שלמ"ה**[14], דכך היתה תפילתו.

[**כ"ז ל"ג**] **ויחרד** - ראה גהינם פתוחה מתחתיו.

אפשר לומר **מ"י** (**איפ"ה**) [**אפו"א**] עם הב' תיבות עולה כמספר: **ז"ה הי"ה גהינ"ם** בדקדוק, סך ק"מ[15].

----[1] אולי: "לשם נראה", או "לשם נאמר", או "לשם נוטה".

[2] כוונתו: לא חטא מעיקרא.

[3] כלומר, השמות **יצחק רבקה** הם גימטריא תפלה, כולל אות י' של יצחק ואות ה' של רבקה [ואולי זה כוונתו "יחד"].

[4] בספר דרוש שמואל כתוב: איתא ב"ט, וכנראה כוונתו לבעל הטורים, וכן רבינו בראה חיים הביא כן בשם בעל הטורים ראה בהערה הבאה.

[5] ז"ל בעל הטורים פרשת וישלח [ל"ה י"א] הביאו רבינו בספרו ראה חיים פרשת צו: שד"י הוא שם של פריה ורביה, כי הנעלם שלו שי"ן דל"ת יו"ד עולה ת"ק, כמנין איברים שבאיש ושבאשה.

[6] וז"ל רבינו בספרו ראה חיים שם: והיינו כי באדם יש רמ"ח אברים ובאשה רנ"ב בין שניהם הוי גימטריא ת"ק, וכשיזדווגו שניהם איש ואשה זכו שכינה ביניהם כי יש ביניהם מילוי שד"י.

[7] כוונתו, דלפני שנתן לה האות ה' מקודם הסתלק אות י', ונמצא שר ומספרו ת"ק.

[8] וז"ל החזקוני: "לנוכח אשתו" - לתקנת אשתו, כמו "נוכח ה' דרככם", שתרגמו "אתקן ארחתכון", אבל בשבילו לא היה מתפלל, שהרי יודע היה **שאינו עקר**, כדכתיב "כי ביצחק יקרא לך זרע" עכ"ל.

[9] וז"ל רבינו עובדיה מברטנורה [בפירושו לחומש]: נראה ליישב אמאי כתיב הוא בוי"ו, שבא להורות **שגם יצחק היה עקר**, כמו שאמרו ז"ל שהאבות טומטמין היו, וכן מה שכתוב הוא בוי"ו בפסוק "וישאלו אנשי המקום לאשתו ויאמר אחותי היא", בא להורות שגם לרבקה שאלו מי הוא, ואמרה להם אחי הוא, מהר"ר, עכ"ל.

ודרשה זו, היא ע"פ מה שדרשו חז"ל [במדרש הובא בתוס' ב"מ פז.] לענין "איה שרה אשתך" שכתיב איו, ודרשו שגם אותה שאלו המלאכים איו עי"ש.

[10] ז"ל שם: "ולא לה לפי שאינו דומה תפילת צדיק" וכו', מדברי רש"י משמע דיותר מקובלת תפלת צדיק בן צדיק מתפלת צדיק בן רשע. ולכאורה זה סותר מ"ש מהרש"ל ז"ל בתשובותיו [שאלה כ'] בשם הרא"ש, שנשאל על ש"ץ אחד שהיה ממשפחה בזויה, וריננו העם אחריו, והשיב, שאם הוא מיוחס ורשע, אישא תכליה, ומה תועלת לפני המקום ברשע, ואם הוא ממשפחה בזויה וצדיק, טוב לקרב מזרע רחוקים, עכ"ד הרא"ש ז"ל.

מדבריו אלה משמע, דה' שומע תפלת מי שבא ממשפחה בזויה, דהיינו שלא היו אבותיו מהוגנין, יותר ממי שהוא צדיק בן צדיק. והרב הנזכר השיב שאין חילוק לבן הצדיק, אלא כשהוא מתפלל על עצמו, אז זכות אבות מסייעתו להתקבל שאלתו אבל אם הוא מתפלל על אחרים ואין בו עוולה, אדרבא חשובה היא תפלתו לפני המקום לפי שהניח מעשה אבותיו והלך בדרכי השי"ת עכת"ד.

ואנכי איש צעיר, לא נתבארו לי דבריו ז"ל, ובדרך פשוטה יש ליישב, דכולי עלמא מודו דתפלת צדיק אי בן צדיק היא מקובלת לפני המקום בכל אופן שתהיה, הן על עצמו הן על אחרים. אלא הרא"ש ז"ל לפי שאלתם הוצרך להשיבם על שהיו דוחים בשתי ידים לאדם זה בשביל שבא ממשפחה בזויה מלהיות ש"ץ, לכן געה בהם בנזיפה, ואמר להם שטוב לקרבו ולא יפסל משום שאביו רשע, דטוב לקרב מזרע רחוקים, אבל ודאי אם נמצא ש"ץ שהוא צדיק בן צדיק הוא יקדום לש"ץ צדיק בן רשע, שזכות אבותיו מסייעתו להתקבל תפלתו מיד, בין על עצמו בין על אחרים. ותפלת רבקה שלא נתקבלה בפעם הזאת תוכיח לפי שיצחק הוא צדיק בן צדיק, ולא כן היא.

איברא, דהאמת הוא, דמהא דרבקה ליכא למילף מידי, דשאני הכא דיצחק ורבקה שניהם לדבר אחד נתכוונו לתת להם בנים, ואם תקובל תפלת אחד מהם, תקובל גם תפלת השני ולפיכך נאמר ויעתר לו ה' ולא לה שחלק ה' כבוד ליצחק ואמר לו ששמע תפלתו, ולרבקה לא אמר לה ולא מידי. והדבר מוכרע מעצמו שאפשר שגם תפלתה עשתה פירות ותהר רבקה אשתו, ולעולם אימא לך דהיכא שיהיו צדיק בין צדיק וצדיק בן רשע כל אחד מבקש מה' דבר אחד שצריך לו שה' ישמע צעקתם בשוה כיון ששניהם שוים בחכמה ובירא חטא. ומ"מ הרא"ש ז"ל לאו בענין זה איירי וכדאמרן וק"ל. ועיין באו"ח סי' תקע"ט ס"א, ובקיצור של"ה דף נ"ו ע"א [הנהגת החזנים ד"ה כתב ט"ז] מ"ש בשם הרא"ש ז"ל, ותבין היטב.

[11] שם כתב רבינו שאסור להכנס בבית ע"ז, וציין לדברי הרב מלאכת הקדש כאן, דהקשה עמש"כ רש"י עוברת על פתחי ע"ז, דאיך היתה עוברת על פתחי ע"ז עי"ש.

[12] לא ידעתי לפענח.
[13] פירוש, ילדה שרה לאברהם אחות ליצחק.
[14] כנראה נפל כאן ט"ס, וצ"ל: "מטל השמים גימטריא **שלמה המלך** בצירוף האותיות שלמה". ["מטל השמים" גימטריא תע"ד. "שלמה המלך" גימטריא ת"ע, ובצירוף ד' אותיות "שלמה" הרי כאן תע"ד].
[15] "מי אפוא" גימטריא קל"ח, ועם ב' תיבות הרי ק"מ.

סדר ויצא

[**כ"ח י"א**] **תוס' ד"ה ויפגע במקום** - לשון תפילה, וזו תפילת ערבית טרם בא השמש, שהרי כתיב ויפגע במקום, והדר כי בא השמש. אמנם לפי השיטה דברכות משמע דזמן ק"ש דערבית לא להוי עד צה"כ עכ"ל.
עיין להרא"ם ז"ל מה שכתב בזה, ובספר תועפות ראם למוה"ר אליקים גאטינייו ז"ל ובספר מלאכת הקדש.
[**כ"ח י"ט**] **מנחת יהודה ד"ה על כן קרא למקום ההוא בית אל**[1] - אבל קשה הא דאמרינן לא כאברהם שקראו הר, ולא כיצחק שקראו שדה, אלא כיעקב שקראו בית אל, והלא לא קראו להר המוריה בית [אל] כי אם לעיר וכו'. ונראה לי, דלאו מקרא דבית אל קדריש, אלא דאין זה כי אם [בית אלהים] יע"ש.
עיין ברש"י [פרק גיד הנשה דף צ"א ע"ב] ובפסיקתא [הביאו הילקוט ישעיה סימן כ'] אמרו סתם: אלא כיעקב שקראו בית, שנא' אין זה כי אם בית אלקים יע"ש.
[**כ"ח כ"ב**] **תוס' ד"ה אם יהיה אלקים עמדי** - ואמרינן בבראשית רבא [פרשה ע' סי' ח] וז"ל: שאל מין אחד את ריב"ל היכן מצינו שעישר בניו, אמר לו, לוי שהקדישו לשמים וכו' דברניות הן[2] עכ"ל.
נראה דט"ס וצ"ל ד' בכורו'ת ה"ן, והיינו כמ"ש שם בבראשית רבא שאחר שהשיב ריב"ל שהפריש שבט לוי, שאל לו דלמה לא הפריש א' מעשרה לב' שבטים אחרים, אמר לו וכי י"ב הן והלא י"ד הן אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, אמר לו כ"ש וכו' צא מהם ד' בכורות לד' אמהות, אמר לו אשריך ואשרי אומתיך שאת שרוי בתוכה ע"כ.
ועיין בספר פענח רזא סדר זה [רלו ע"א] שעמד בזה ולא זכר שהוא מדרש רז"ל וצ"ע.
[**כ"ח כ"א**] **ושבתי בשלום**.
בספר אמרי נועם וז"ל: הקשה ר"י, והא אמרינן הנפטר אל יאמר לך **בשלום**, אלא לך **לשלום**, כדאי' התם בברכות, ובאלה שמות רבה [פרשה ה'] אתה מוצא וכו', אבל כשיאמר האדם על עצמו כן אין בכך כלום. ומיהו קשה לר"י, דאמר ה' יברך את עמו

בשלום דמשמע דאומר לחבירו וצ"ע. ולעד"ן לתרץ, דבברכה שאני, על דרך שאמרו בגמ' על פסוק "למען ירבו ימיכם".

אי נמי, דבברכה מאתו יתברך לא יבא שום רע ומכשול, וכמ"ש הרמב"ן בסדר תולדות בכוונת הכתוב "ברכת ה' תעשיר", דיצחק שנתברך מפי ה' לא יוסיף עצב ועניות עמה[3] יע"ש בזה. ובזה מתורץ מה שאמר הכתוב שם גבי יצחק: ונשלחך **בשלום** אתה עתה ברוך ה'.

אי נמי יש לומר, דדוקא כשאומר "**לך** בשלום" בלשון הליכה, דמשמע שילך עם השלום בלא חזרה, וכשאומר "לך לשלום" שילך לשלום היינו שהליכתו לשלום שלא יארע שום מקרה רע. אבל כשאומר בלשון שליחות דקאי על השולחים אותו ששלחוהו בשלום ולא במחלוקת, וכל שכן במקום שאינו כתיב לא שליחות והליכה כדכתיב "ושבתי בשלום" שמתפלל שישוב בשלום לביתו, הרי ליכא חששא, כי אדרבא, מתפלל שיהיה לו שלום גם בחזרתו.

גם קרא דה' יברך את עמו בשלום לא כתיב בהדי הליכה, כי אם בכל מקום שהם - יהיו שרוים בשלום, וזה ברור. ודוק.

[**כ"ט י"א**] **ויבך** - לפי שבא בידים רקניות, לפי שרדף אליפז בן עשו וכו', אמר לו מה אעשה לציווי אבא, אמר לו יעקב טול מה שבידי והעני חשוב כמת.

וקשה לענ"ד, דמאחר דאפי' בישראל שמצווה על כבוד אב ואם אם אמר לו אביו הטמא וכו' לא ישמע, שאתה ואביך חייבין בכבודי, וא"כ איך היה מקום חיוב לקיים מאמרו של אביו. וגם יעקב שאמר לו טול מה שבידי דודאי דכפי הדין זה הוי גזל, דיעקב לא נתנו כרצונו כי אם כדי להציל את נפשו.

ואפשר לומר, דאליפז טעה בזה דאיכא כבוד אב ואם להרוג את יעקב, ועכ"פ חס עליו מצד עצמו, כמ"ש רש"י "לפי שגדל אליפז בחיקו של יצחק משך ידו, אמר לו מה אעשה לציווי אבא", נראה להדייא דלא חס על יעקב מצד הדין, דאינו חייב בכה"ג בציווי אביו, אלא מצד שגדל בחיקו של יצחק לרחם עליו, על כן שאל לו מה אעשה לציווי אבא, דר"ל כיון שאני מחויב לקיים ציווי אביו וכדי לרחם עליך יש לך למצוא פתח. אמר לו טול מה שבידי והעני חשוב כמת, ונמצא שקיימת מצות אביך, ורחמת עלי להחיות את נפשי, וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו.

ושוב ראיתי להרב מנחת יאודה שהקשה כקושין בשם ר"ת מאורלינאס ז"ל ותירץ בשם הר"ר אליקים ז"ל דמ"מ שאל עצה לקיים מצות אביו ולא יחטא עכ"ל.

ולא הבנתי התירוץ הלזה, דאם לפי הדין לא היה חייב אליפז בצווי אביו, א"כ זה שנטל עצה מיעקב שלא יחטא לקיים ציווי אביו הרי הוא חטא לגבי יעקב, שכל מה שלקח ממנו היה גזל גמור.

ובדוחק היה נראה לומר, דמ"ש ולא יחטא הוא לגבי עשו, שאם יודע הדבר שלא הרגו ולא קיים מצותו בשום צד - יחר לו, על זה נטל עצה לקיים מצות אביו ולא יחטא כנגדו, וכמ"ש הרב משכיל לדוד ז"ל. אבל אם כונתו הוא כדאמרן, הרי דבריו סתומין.

ועוד נראה, דכונתו במה שאמר "שאל עצה", הוא שלא יחטא כנגד אביו באומרו ליעקב[4] אופן שהמיתו בחיי הגוף דעני חשוב כמת, ובזה ניצול יעקב מעשו, דכשאומר אליפז שהמיתו סתם, לא ירדוף עשו אחריו עוד. או יאמר לעשו דברים כפשטן לפי האמת דנטל ממונו, ובזה כבר הוא כמת ולא ירדוף אחריו ובזה האופן היה רווח ליעקב, והצלה גם כן.

ובני אברהם הי"ו תי', דעשו ציוה לאליפז שיהרוג ליעקב, ואם לא יהרגנו יבא עשו ויהרוג לאליפז. ובכה"ג דאיכא סכנה לאליפז, חשש למצות אביו לא לכבוד אב ואם.

ואף דקי"ל יהרג ואל יעבור בשפיכות דמים, ומאי חזית דדמך דידך סומק טפי מדחברך, כל כה"ג לא היה מחמיר אליפז על עצמו, ולכן עשה המצאה זאת ז"ת.

[**כ"ט כ"ה**] **ויהי בבקר** - ומסרה לה אותן הסימנין.

עיי' בספר מדבר קדמות מערכת [ז' אות י"ב] שהביא משם מר זקינו הרב חסד לאברהם דהסימנין היו דהיא תתעורר ותיגע בבהן רגלו הימנית, ובהן ידו הימנית, ותנוך אזנו הימנית, ותכוין לדחות משם ג' שרים מהסט"א עכ"ד.

והרב אהלי יהודה אמאדו ז"ל הביא בסוף סדר זו מרבינו האר"י ז"ל מכ"י דהאותות שמסר יעקב לרחל הם נדה חלה הדלקת הנר, ולמדה דהנשים חייבות במצות אלו.

עוד שמעתי, שלמדה לקרות ק"ש, ורחל מסרה אותם לאחותה, ולמדה אותם לה כדי שלא תתבייש עד כאן מצאתי כתוב יע"ש. ועיין בספר קמח סלת [דף ס"ו סוף ע"א] ובספר ילקוט ראובני [דף ג"ן ריש ע"ד].

[**כ"ט ל'**] **עוד ז' שנים אחרות** - הקישן לראשונות, מה הראשונות באמונה, אף אחרונות באמונה.

וכתב הרא"ם ז"ל דמיתור תיבת אחרות נפקא. והקשה מה"ר הגדול בספר עץ החיים ז"ל בסדר זה [דף כ"ב ע"ב] דליתא, דבפרק ג' דיומא דרשינן "בגדים אחרים והוציא את הדשן" - פחותים מהם, בגדים שבישל בהם קדירה אל ימזוג בהם כוס לרבו יע"ש.

ולעד"ן לישב דהנה באומרו "עוד ז' שנים" הרי אין הפרש במהות הזמן, שגם אלו הז' שנים הם כמו ז' הראשונים, והיה די במה שאמר "עוד ז' שנים", ומדחזר לומר "אחרות", זה מורה להקישן גם לענין העבודה שהם כראשונות, אבל בקרא דכתיב "ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים" על כרחך לומר דשינוי בגדים אלו הוא משום בגדים שבישל בהם קדירה לרבו אל ימזוג בהם כוס לרבו, וכיון שיש שינוי בבגדים להבדיל בין עבודה מעולה לפחותה, א"כ גם הבגדים הם פחותים כמו העבודה, יען בבגדים מצי להיות בהם שינוי בין בגדים לבגדים, אמרינן ד"אחרים" בא להבדיל ולא להקיש.

עוד יש לומר קרוב לזה, על דרך מ"ש בגמ': ה'א דגבי ריבויא ריבויא, ה'א דגבי מיעוטא מיעוטא. הכא נמי, באומרו ויעבוד עמו עוד ז' שנים אחרות מורה כמותן בעבודה כמות שהוא הענין, דקרא כתיב בעבודה, ואחרות בא להקיש לז' שהוא שוה בשוה.

אבל, גבי "ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים", התם השינוי בגדים מוכיח שאינו שוה לבגדים שהיה לבוש מקודם, דאי הכי לא היה צריך לשינויי, אלא ודאי מוכרח דלאו שוים הבגדים כלל, ולכן כיון שאינם שוים כראשונים דרשינן אחרים פחותים מצד משמעות הענין, דבגדים שבישל קדירה לרבו אל ימזוג כוס לרבו. ועיין להרב הגדול חיד"א ז"ל בס' פני דוד [סדר זה אות י"ב] שכתב גם הוא כיוצא בזה, ויש להשיב ע"ד קצת. ועיין להרב חזון עובדיה ז"ל סדר צו [דף פ"ח ע"ג].

אי נמי, דכאן כיון שלבן הוא התנה עם יעקב, בודאי דאין סברא לומר שהוא מתנה עמו שיהיו פחותים מהראשונים, כי אדרבא הוצרך להתנות שמא בשביל רמאותו יפחית מעבודתו, אבל התם גבי שינוי בגדים, אדרבא, יש לומר דהתורה חסה. ולכן בא הכתוב ללמדנו "ויעבוד עמו עוד ז' שנים אחרות" כמו התנאי שהתנה לבן עמו ודוק.

[**ל"א ל"ב**] **לא יחיה** - ומאותה קללה מתה רחל.

והקשה הרב מנחת יאודה, שהרי לא מצא לבן התרפים, וא"כ מנ"ל שנענשה מאותה קללה. וי"ל, משום דאמרינן קללת חכם אפי' על חינם היא באה עכ"ל.

ולקוצר דעתי לא קשה מידי, דיעקב דאמר "עם אשר תמצא את אלקיך לא יחיה" לא היתה כונתו על אשר ימצא לבן, אלא הכונה במי שראוי בו שתימצא את אלקיך, ששרוי עמו, וגנוב הוא אתו, לא יחיה, והרי היה מצוי אצל רחל, דכאן נמצאו וכאן היו, אלא שהיה בזה חיסרון ידיעה ללבן היכן הם.

----[1] כן הלשון במנחת יהודה, ולכאורה צריך להגיה "ויקרא את שם המקום ההוא בית אל".

[2] תיבות אלו לא מצאתי בדעת זקנים, ולא במנחת יהודה [פירוש הריב"א].

[3] ע"פ פסוק במשלי: "ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה".
[4] כלומר: על יעקב.

סדר וישלח

[**ל"ב ט'**] **המחנה האחת והכהו** - מחנה משמש לשון זכר ולשון נקבה וכו'.
עיין להתוס' בריש פ"ק דקדושין [דף ב ע"ב ד"ה קשו קראי] יע"ש.
[**ל"ב ט'**] **והיה המחנה הנשאר לפלטה** – [התקין עצמו לשלשה דברים לדורון לתפילה ולמלחמה].
וזה רמז דוד במזמור ט"ל באמרו "ומד"ת ימי מה היא", ר"ת 'מלחמה 'דורון 'תפלה, דהלכו ימי שני חיי באלו הג'.
[**ל"ב י'**] **ואלהי אבי יצחק** - [ולהלן הוא אומר פחד יצחק וכו'].
עיין לרש"י סוף סדר ויצא [ד"ה ופחד יצחק] דעם דבריו שם יומתקו דבריו הכא.
[**ל"ב י"ג**] **ושמתי את זרעך כחול הים** – [והיכן אמר לו כן וכו'].
עיין רש"י סדר ויצא ע"פ "דברתי לך", ויובן היטב עם מ"ש רש"י הכא.
[**ל"ב י"ד**] **הבא בידו** – ברשותו. דבר אחר, מן החולין, שנטל מעשר והדר לקח מנחה ע"כ.
ולפירוש הראשון נראה, דמהמעשר נתן לו, כענין המעשה רב של בעל העקידה [והביא דבריו מוה"ר תה"ל ח"א בדרוש להלבשה] כי המעשרות והצדקות נקראו שלו, "ואיש את קדשיו לו יהיו", דלא יוכל המלך לקחת אותו מידו, והוא בודאי ברשותו.
ואף לפירוש זה יתכן לומר, בתחילה הפריש מעשר, דהוא מן הבא בידו וברשותו, ושוב שלח מנחה מן החולין.
אכן רז"ל אמרו דנתן לו מן המעשר, ועיין בספר נחלת בנימין, ובספר טירת כסף בזה, ועיין לרש"י בבכורות.
[**ל"ב כ"ו**] **מנחת יהודה**: **ותקע כף ירך יעקב** - אעפ"י שהבטיח לו הקב"ה לשומרו וכו' [הזיקו] המלאך לפי שנתייירא מעשו, כדכתיב וייצר לו, וכן מצינו גבי משה וכו' יע"ש.
וקשה, שהוא הפך מדרש חז"ל [הובא בילקוט סדר חוקת ע"פ "ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו"] זה שאמר הכתוב אשרי אדם מפחד תמיד, כך תורת הצדיקים, אעפ"י שהקב"ה מבטיחם אינם פורקים יראה מהם, וכן ביעקב כתיב וייירא יעקב מאד, למה נתיירא אמר שמא נתלכלכתי אצל לבן וכו' אף משה תפס את היראה יע"ש וצ"ע.
[**ל"ג ב'**] **ואת לאה וילדיה אחרונים** - אחרון אחרון חביב.

עיין בקונטרס גנזי חיים מ"ש שם [במערכת א'] בס"ד. ועיין לרש"י סדר בא על פסוק "ושמלות". ובספר שפתי חכמים שם. ובמה שפירש רש"י ריש סדר נצבים על פסוק "זקניכם ושוטריכם".

[**ל"ג ד'**] **וישקהו** - נקוד עליו וכו'.

ומפשט דבריו נראה דנקוד עליו כונתו שהוא נקוד כל התיבה כולה, וכן איתא להדייא במסכת סופרים [פ"ג ה"ג] ובאבות דר"ן [פרק ל"ד] וישקהו נקיד כולו. וכן נראה מדברי הבראשית רבא [סדר זה, פרשה ע"א סימן י"ב] וז"ל: כאן לא כתב רבה על הנקודה, ולא נקודה רבה על הכתב. נראה דכל התיבה כולה נקיד. ואעפ"י שמוהר"ש יפה ז"ל שם דקדק בלשון המאמר הלזה, מ"מ גם הוא מודה שם דכולו נקיד. וכן הוא להדייא במדרש חזית ע"פ צוארך כמגדל השן, וכ"כ שם הרב מוהר"ש יפה והרב נזר הקדש יע"ש, וכ"כ בספר מנחת שי בסדר זה, ותמהני על הרב אבא ז"ל שם בפי' הבראשית רבא שכתב דחציין של תיבות נקוד, וחציין אינן נקוד, וכן שם בסוף דבריו כתב דתיבת "ויש" אינן נקד ותיבות "קהו" נקוד, שקהו שיניו יע"ש. והוא תימה, שדבריו הפך דברי רז"ל.

וכמו כן, אנכי תמיה על הרב שפתי חכמים סדר זה, שכתב דכל האותיות של התיבה נקוד עליהם, חוץ מאות שי"ן, וליתא, כפי מה שנתבאר וצ"ע. ועיין למרן זקנינו שנות חיים [דף ט"ו ע"א] ודוק.

[**ל"ג ז'**] **נגש יוסף ורחל** - מכאן זכה יוסף [לברכת עלי עין].

דייק לומר מכאן, דבעבור שעשה גדר ושמירה לדבר ערוה, מידה כנגד מידה נשמר הוא מאשת פוטיפרע, וזכה לברכה זאת "עלי עין" שלא ישלוט בו עיה"ר.

ועיין בס' ראה חיים סדר מקץ מ"ש בס"ד. ועיין עוד לרש"י סדר ויחי ע"פ "בן פורת" דמשמע מדבריו דעשאו לשתיים, ולא ניחא ליה בקשר זה.

[**ל"ג י"ח**] [**שלם**] - שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו.

עיין צדקה חיים [דף נ"א ע"ד] יע"ש.

ועתה יש לפרש כנגד הג' דשואלין ליום הדין, **עסקת בפו"ר**, והיינו שלא היה פלגא דגופא, ונשא אשה, דאין אשה אלא לבנים. ומה טוב, דבמדרש [פרשה עט סימן ה] הוסיפו "**שלם בבניו**", והיינו לפרושי על **שלם בגופו**, דקיים פו"ר אליבא דכ"ע, זכרים ונקבות. "**שלם בממונו**" היינו **נשאת ונתת באמונה**. "**שלם בתורתו**" היינו **קבעת עתים לתורה**.

אי נמי כמ"ש במגילה "האי מאן דיהיר בעל מום הוא". גם אמרו, דאם נתגאה - הקב"ה משפילו. והיינו "הניעמו בחילך והורידמו". עוד אמרו [תענית ז.] "מה מים הולכים

למקום נמוך אף ד"ת כן", וא"כ זה שכתוב "**שלם בגופו**" דאינו בעל מום מחמת גאוה, ועי"ז "**שלם בממונו**", שלא ירד מנכסיו. "**שלם בתורתו**", שלא שכח תלמודו כלוי בר סיסי. ועיין תנופה חיים פי' רבים בזה בס"ד.

[**ל"ג כ'**] **ויקרא לו אל אלהי ישראל** - ורבותינו דרשו שהקב"ה קראו ליעקב אל וכו'. וקשה, שבבראשית רבא [פרשה ע"ט סימן ח] אמרו שיעקב קרא לעצמו אל, ולפיכך נענש ותצא דינה יע"ש.

ונראה שהיה לו לרש"י גירסא אחרת בבראשית רבא, או מצא רש"י ז"ל דרשא אחרת שדרשו כן. ועיין להרא"ם ז"ל שכתב אבל בב"ר וכו' יע"ש שהרגיש בזה.

אבל דברי רש"י הם ש"ס ערוך בפ"ב דמגילה [דף ח"י ע"א]. ונראה לפרש, דבין למר ובין למר, שיעקב נקרא אל, הנה **אל** במילואו אלף למ"ד עם הכולל גי' **קפ**"ו. גם יעקב עם ד' אותיות גי' קפ"ו וק"ל.

וכן ראיתי בזוה"ק סדר קדושים דף פ"ו ע"א וז"ל דתנינן קרא קב"ה ליעקב אל, דכתיב ויקרא לו אל אלהי ישראל קב"ה קרא ליעקב אל יע"ש. הרי שמ"ש רש"י משם רבותינו הם דברי הש"ס והזוה"ק. וכן ראיתי לרבינו בחיי שכתב וז"ל וע"ד הקבלה, פירוש הכתוב כי אלהי ישראל קרא ליעקב אל וכו', דרשו חכמי האמת, אמר לו הקב"ה ליעקב, אתה אלוה בעליונים, ואני אלוה בתחתונים וגו', ושוב הביא מרז"ל בבראשית רבא שאמרו שנענש יעקב על זה ותצא דינה וכו', וכתב וז"ל: נראה שהבינו שם שיעקב הוא האומר להקב"ה, ולכן הענישו מיד בענין דינה על שנטל שררה לעצמו יע"ש. ועמ"ש הרב מהרש"י [ביפה תואר] והרב נזה"ק שם ודוק.

[**ל"ה ב'**] **קום עלה** - לפי שאיחרת בדרך נענשת ובאה לך זאת מכוחך.

עיין במדרש [פרשה פא סי' א'] על פסוק "מוקש אדם ילע קדש ואחר נדרים לבקר" ומ"ש הרא"ם ומהר"ש יפה שם על איזה נדר נענש יעקב.

ועיין בתשו' הרשב"א [ח"א סי' תרנ"ו] שכתב וז"ל: ובלשון הכתוב "ושמרני בדרך הזה" שהיה מתנה בכל מה שיהיה לו בכל אותו מהלך עד שיבא לבית אביו יע"ש. ועיין בספר פרשת דרכים [דרוש ג' דף יו"ד ע"א].

[**ל"ה ב'**] **והחליפו שמלותכם** - שמא יש בידכם כסות של ע"ז.

עיין להרב מה"ר שמואל יפה בבראשית רבא [סדר זה, פרשה א' סימן ג'] שהק' דכיון דיליף משמלותכם, קי"ל דכסות מותר.

ועיין להרב מהרש"ך ז"ל סדר ויצא [דף י"א ע"א] שתירץ דלאו מתיבת שמלותכם נפקא. ונעלם ממנו דברי רש"י כאן וצ"י.

אלא דלענ"ד קשה, דרש"י גופיה בפירוש הבראשית רבא פירש דנפק"ל מקרא ד"את כל אלקי הנכר", ד"את **כל**" לרבות כסות יע"ש, והוא הפך פרש"י בחומש וצ"י.
ונ"ל לפי פירוש זה, הוי המדרש כהלכתא, דכסות זה הוא כסות לע"ז, דבזה דהוי כסות לע"ז הוי מתשמישי ע"ז.
[**ל"ה ח'**] **ותמת דבורה** – [מה ענין דבורה בבית יעקב, אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב ושלחתי ולקחתיך משם שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם וכו'].
הן אמת דרבקה שייכה לה דשלחה נערותיה תקרא[1], אך לגבי איש יעקב היה ראוי שתשלח איש, כמו אסתר להתך. הגם דמנקת אמו היא בזקנתה.
ואולי שלא יודע הדבר מפני עשו, ולכן דהאשה צנועה ומכוסה בהליכתה.
והוא חידוש[2], דבצאת יעקב השדה אל צאנו להתייעץ עם נשיו על בריחתו מלבן, לא עלה על דל שפתיו דמצד כיבוד אם חייב לחזור.
[**ל"ה י"א**] **אני אל שדי** - שאני כדאי לברך, שהברכות שלי.
שמעתי מקשים ממה שכתב רש"י ריש סדר לך לך על פסוק "והיה ברכה", הברכות נתונות בידך, עד עכשיו היו בידי וכו', ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ וכו'. הרי שהברכות מסרם לאברהם.
ולא קשה מידי, שהברכות נתונות לאברהם וזכו בניו אחריו, הוא לענין שיהיו רשאים המה לברך כל אחד את אשר יחפוץ, אבל עכ"פ הקב"ה הוא מברך לכל, שהוא מקור הברכות, ובלעדו דאינו מסכים כמו "ואני אברכם", לא יועילו ברכות בשר ודם, וזה פשוט.
[**ל"ו כ'**] **יושבי הארץ** - שהיו טועמין העפר.
ובבבא בתרא פרק הספינה גבי רבב"ח בההוא טייעא, איתא, שהיו מריחין העפר, יע"ש[3].
[ל"ו כ"ו] את הימם – פרדים.
עיין בקונט' חיים ומלך [בפ"ט מהל' כלאים] מה שהבאתי בס"ד.
----[1] מליצה על פי פסוק במשלי [ט ג'] "שלחה נערותיה תקרא על גפי מרומי קרת", וכוונתו דאומנם כלפי רבקה שייך שתשלח אשה, אך כלפי יעקב היה ראוי שתשלח איש.
[2] מה שכתב רש"י ששלחה רבקה לקרוא לו.
[3] כתב הגריח"ס שליט"א [כרם יעקב סי' י"ג אות כ']: ולא הבינותי דברות קדשו, דאם בא ונתכוון לחשוף מקור דברי רש"י ז"ל, אינו מובן, דדברי רש"י ז"ל מקורם טהור בתלמוד ערוך [שבת פה.] עי"ש, ועי' בעל הטורים כאן, ולא מההיא דבבא בתרא נפיק

כן לרש"י ז"ל. ואם כוונת הגר"ח פאלאג'י להעיר ולעורר, דכאן כתב רש"י שהיו **טועמין** העפר, ואילו בתלמוד שם מבואר שהיו **מריחין**, נמי לא קשיא מידי, דבני החורי היו מומחין בדבר זה כדי לנטוע נטיעות, לא כן ההוא טייעא שמלבד דלא מבני החורי היה, הוא היה מריח העפר לא על מנת ליטוע ולזרוע, אלא כדי לדעת הדרך וכמפורש שם וצלע"ע.

סדר וישב

[**ל"ז ב'**] **ראי"ם ד"ה שהיה עושה מעשה נערות**.
וי"ל מקרא דכתיב ברבקה "והנערה יפה" וכו'. וגם קשה, על מ"ש הרב פני דוד [סדר שמות ד"ה והנה נער בוכה], שהוא אהרן. ואיך קראו נער שהיה בן ג' שנים.
ועיין לרד"ק בתהלים [סימן כ"ה] על פסוק "חטאת נעורי" דעד ך' שנה שאינו בר עונשים בב"ד של מעלה נקרא נער יע"ש.
ועיין למרן זקני שנות חיים [דף ח"ן ע"ב], ועיין בקונטרס גנזי חיים [מערכת ן'] ובס' שמו אברהם מ"ש בזה [בערך עקידה דף קע"א] דרך ארוכה.
[**ל"ז ג'**] **פסים** – ומדרש אגדה על שם צרותיו.
ועיין נחל קדומים דרמז בתיבת "וישב" כהאי גוונא, דהם אותיות שניות מכל מה שעבר עליו[1]. וע"ע לרש"י בסדר מקץ על פסוק ואל שדי יתן לכם רחמים.
[**ל"ז ח'**] **על חלומותיו**- כתבו התוס' בספר דעת זקנים: וא"ת והלא עדיין לא סיפר להם כי אם חלום אחד וכו' יע"ש.
וכשאני לעצמי נראה ליישב במה שנבין הכפל באומרו "ויחלום יוסף חלום", דהיה די "ויחלום יוסף ויספר לאחיו".
וכן קשה במה שאמר "שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי", דהיה די שיאמר שמעו החלום הזה, או שמעו מה שחלמתי.
וגם, תיבת אשר מיותרת, דידוע דאשר דרשוהו על הודאי ולא על הספק, ומה ספק היה פה דהוצרך לומר אשר.
ויתיישב הכל, במה שאמרו בברכות [פרק הרואה] דחלום שנשנה ב' פעמים הוא מתקיים, וכדכתיב "ועל הישנות החלום אל פרעה פעמים כי נכון הדבר מעם האלהים וממהר האלהים לעשותו". וזה היה מכוון יוסף להודיע לאחיו, והיינו "ויחלום יוסף חלום", דהחלום שחלם פעם אחת - הנה עוד הפעם ויחלום, וי"ו מוסיף על חלום ראשון, כי נראה אליו פעמים. והיה כראותו זה פעמים, אמר בלבו ודאי שיתקיים, ולכן "ויספר לאחיו". הא לאו הכי, לא היה נותן אל לבו אל החלום.

והיא גופא אמר להו "שמעו נא החלום הזה", נא דייקא אמה שאמר "**הזה**", מכלל דאיכא אחר אשר חלמתי. וזה יורה, כי נכון הדבר מעם האלקים ויתקיים החלום.
ויען כתבו היראים [סי' ל"ד] והרב שם חדש [שם] דאסור לבדות חלום מדעתו מה שלא חלם כיע"ש, לכן פירש שיחותיו "אשר חלמתי" בודאי, ואיני בודה מלבי מה שאני תאב וחפץ. ולכן "ויוסיפו עוד שנא אותו על חלומותיו" דהיו ב' פעמים שחלם, "ועל דבריו", דפריש דכשהוא ב' פעמים יתקיים, ושלא בדה מלבו. והשתא מדוקדק אומרו על חלומותיו ב', ועל דבריו, דפירש שיחותיו כאמור.
[**ל"ז י"ג**] **הנני** - לשון ענוה וזירוז.
בסדר וירא נקט רש"י לשון זימון, ומה הפרש יש במה ששינה לשונו.
[**ל"ט כ"ה**] **הכר נא** – [הכר נא בוראך ואל תאבד] ג' נפשות.
צריך לדעת, אם הוא דהרגישה בעצמה ויתרוצצו הבנים, ובטנה צבה יותר מכל עיבור, או ברוה"ק ידעה, או בכותב התורה הודיעו רז"ל מה שהיה לפי האמת, וכל חכם לב יכריע בזה.
[**ל"ז ל"ה**] **אבל שאולה** - ומדרשו גהינם.
[עיין בקונט' צוואה מחיים].
ויש לדקדק, אמאי לא פי' זה רש"י בסדר (מקץ) [ויגש מ"ז ל'] בפסוק "אמותה הפעם" לפי מדרשו שהביא שם כי לא ימות בעוה"ב[2] - דירידה לגהינם הויא מיתה, או הכא שיפרש כמו התם, וי"ל, ודו"ק.
[**ל"ח כ"ח**] **זה יצא ראשונה**.
הקשה בספר פענח רזא וז"ל: וא"ת ומאי נפקא מינה, והלא לא היה בכור לאביו. ותירץ, דיש לומר נפקותא לענין פדיון בכור, דפטר רחם תליא רחמנא עכ"ל.
והנה תי' זה תירצו ג"כ בספר אמרי נועם גבי יעקב עם עשו לעיל בסדר תולדות, שהקשו, דמה מועיל במה שקנה יעקב הבכורה מעשו. ותירץ בתירוץ ראשון וגם יעקב היה בכור דלדידיה חשיב לידה, כמו שמצינו בפרץ וזרח וכתיב "וידו אוחזת בעקב עשו" יע"ש. והדבר תמוה שהרי מבואר בש"ס בחולין ובבכורות [דף ט"ו] דאמרינן התם דלידת יד לא חשיב לידה וכו'.
ושוב ראיתי שהקשה מור זקני הרב הגדול בספר מערכי לב [ח"ב דף רכ"ז ע"ב] ע"ד ספר אמרי נועם יע"ש. גם ראיתי בספר אמר יוסף [הנדפס מחדש בדרשותיו בסדר זה דף קע"א ע"ד] שהק' כן על דברי הרב פענח רזא יע"ש. עוד ראיתי בספר אמר יוסף שם שהביא משם ספר קטן קנין אברהם להגאון בעל מג"א ז"ל שתמה על תי' זה של הרב

פענח רזא לפי מ"ש רז"ל דתמר בתו של שם היתה והיא כהנת ובנה פטור מפדיון בכור והוא צ"ע עכ"ל.
ולעד"ן ליישב עפ"י מה שאמרו בגמ' [נדרים לב:] על פסוק "אתה כהן לעולם" הוא כהן ואין זרעו כהן, נמצא, דניטלה הכהונה משם וניתנה לאברהם, וא"כ תמר לא היתה כהנת מדינא.
אלא דקשה על זה מה שאמרו רז"ל [ב"ר פה י והביאו רש"י] ע"פ "הוציאוה ותשרף" [לט כד] משום דקי"ל בת כהן בשריפה. וי"ל דרצו לעשות לה משום הוראת שעה כדין בת כהן היותה כלתו של יהודה ובתו של שם.
ורבינו בחיי סדר לך לך כתב וז"ל: ומה שדן יהודה תמר בשריפה שהיתה בתו של שם, לא היה יודע שניטל ממנו כהונתו יע"ש. ועיין בספר פני דוד בזה ובספר ארץ יהודה בליקוטיו [דף ט"ז ע"ב].
[**ל"ט ו'**] **כי אם הלחם - היא אשתו**.
עיין מ"ש בדרוש להלבשה בס"ד.
[**מ' א'**] [**כתב מנחת יהודה**: רש"י הולך כשטתו שפירש:] אחר - כל מקום שנאמר אחר סמוך.
ועיין לרש"י סדר ראה ע"פ "אחרי דרך", ועיין בקונט' חיים לראש בפיסקא "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", ובספר ויקרא אברהם לחכם בני אברהם אוהבי הי"ו ישל"א, ועיין לקמן סדר בהר.
----[1] והם: יוסף, דינה, עשו לבן.
[2] ז"ל שם: אמותה הפעם - פשוטו כתרגומו, ומדרשו: סבור הייתי למות שתי מיתות, בעוה"ז ובעוה"ב וכו', עכשיו שעודך חי, לא אמות אלא פעם אחת.

סדר מקץ

[**מ"א ז'**] **תוס' ד"ה ויקץ פרעה**[1] - ויש מפרשים להפך, לפי שבליעת הפרות רגילה יותר מבליעת השיבולים, שכן דרכן של פרות לינשוך זו את זו עכ"ל.
וקשה ממה שאמרו בפ"ק דב"ק [דף ט"ו ע"ב] "הבהמה אינה מועדת לא ליגח ולא ליגוף ולא לשוך", הרי מבואר דנשיכה תולדה דקרן נקרא, כיון שאין דרכן בכך. וכמ[ו] שפסקו הרמב"ם בפ"א דנזקי ממון והטור בחושן משפט.
ומ"מ אפשר ליישב, דלגבי מועד ודרכו בכך מקרי הנשיכה דהוי תולדה דקרן לאו אורחיה, אבל אה"ן דלגבי בליעת השבלים דלאו הוי דרכן בכך בשום אופן אפילו בדרך מקרה, קרי ליה (לנשיכת) [לנשיכה] של קרן עצמו אורחיה ודרכן בכך, וזה ברור לחלק.

וכמו שמצינו לרב תנא מוהראנ"ח ח"ב שחילק בשכיח ולא שכיח, דמקרי לא שכיח לגבי מה ששכיח יותר, ומקרי שכיח לגבי מאן דלא שכיח גמור יע"ש. איברא, דעדיין יש מקום להרגיש, דאמאי נקטו "לינשוך דהוי דרכן", ולא נקטו כפשטיה "והיו אוכלות" והוי שן ויש הנאה להזיקא ואעפ"י דודאי כל כה"ג שהיו אוכלות פרות חיות דזה לאו אורחיה, ודמי לכלבא דאכל אמרי ושונרא דאכל תרנגולא משונה הוא כדאיתא בב"ק [דף ט"ו] וגם אכילת בשר לאו אורחיה דבהמה ועיין ב"ק [דף י"ט ע"ב] ובמ"ש בעניותי בחידו' על הרמב"ם.

וי"ל, דכיון דבכל אופן לא אתיא הא דהיו אוכלות פרות זו לזו כי אורחייהו על כן נקטו נשיכה דהוי דלאו אורחיה, ועדיין צ"י.

[**מ"א ח'**] **חרטומי** - טימי לשון עצמות.

וכן פירש"י בשאר מקומות.

[**מ"א י"ב**] **ושם אתנו נער עברי** - נער שוטה.

אפשר לומר כי אותיות **נע"ר** גימטריא **שוטה** בדקדוק. ושוב ראיתי לרש"י בעצמו בפירוש לבראשית רבא סדר זה [סוף פרשה ט'] שכ"כ בהדייא: נער - שוטה בגימטריא יע"ש.

[**מ"א מ'**] **רק הכסא** - שיהיו קורין לי מלך.

אפשר לומר, כי **הכסא** עם ד' אותיות גימטריא **מל"ך** וק"ל.

[**מ"א נ'**] **בטרם תבוא שנת הרעב** - מכאן שאדם אסור לשמש מיטתו וכו'.

עיין פני דוד[2], ובספר שמע אברהם [סימן א'].

[**מ"ב ו'**] **וישתחוו לו אפים** - כל השתחואה פישוט ידים ורגלים.

עיין סדר שמות ד"ה ויקדו וישתחוו. ועיין הוריות [דף ד' סוף ע"א], ומש"כ שם הרב סם חיי ז"ל בחי'.

[**מ"ג ט'**] **ולא נמות** - בנימין ספק, ואנו כולנו מתים. מוטב שתניח את הספק, ותתפוש את הודאי ע"כ.

הדברים מגיעים למ"ש בירושלמי [פרק בן סורר ומורה], דבמצות הצלת חבירו משום "לא תעמוד על דם רעיך" חייב להכנס בספק סכנה, כדי להציל חבירו. והביאו מרן בית יוסף בחו"מ סימן תכ"ו כיע"ש.

וא"כ, על פי הדין בא טעון יאודה לפני יעקב. ועיין מ"ש בקונטרס ברכת מעדיך לחיים [ח"ב בדרוש לשבת זכור] בס"ד.

[**מ"ג י"ד**] **ואל שדי וכו'** - ומדרשו, מי שאמר לעולמו די יאמר די לצרותי שלא שקטתי מנעורי, צרת לבן צרת עשו צרת רחל צרת דינה צרת יוסף צרת שמעון וצרת בנימין עכ"ל.

וכשתדקדק הם מנין שבעה, ע"ש "כי **שבע** יפול צדיק וקם", ורז"ל דרשו ע"פ בשש צרות יצילך ובשבע לא יגיע בך רע.

----[1] הוא בספר מנחת יהודה [פירוש הריב"א].

[2] ז"ל שם: וליוסף יולד שני בנים וכו', אי קשיא, והלא לוי שמש מטתו בשני רעבון, שנולדה יוכבד בין החומות.

י"ל, מיוסף ודאי יש ללמוד איסור, אבל מלוי אין להקשות וללמוד היתר, שעדיין לא נתנה תורה, מפני זה לא נזהר. הגהה. פי' אחר בשם ר' משה כהן יוסף מפני שהיה יודע מנין שנים של הרעב על כן לא שמש מטתו, אבל לוי לא היה יודע כמה שנים יהיה רעב והיה סבור היום רעב ולמחר שובע.

וזה הפירוש אינו כלום, א"כ יהיה כל אדם מותר לשמש מטתו בשני רעבון שהרי אינו יודע כמה שנים יהיה רעב.

סדר ויגש

[**מ"ה ט'**] **ועלו אל אבי** - ארץ ישראל גבוה מכל הארצות.

עיין להרב אהלי יאודה אמאדו ז"ל סדר תבא [דף ס"ו ע"א] מה שהאריך בזה. ועיין לרש"י סדר תשא על פסוק לך עלה מזה[1], ובסדר דברים [פרק א' פסוק כ"ה] על פסוק ויורידו אלינו[2], ובסדר האזינו [פרק ל"ב פסוק י"ג] על פסוק ירכיבהו[3].

[**מ"ו כ"ג**] **מטוב מצרים** - ששלח לו יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו.

ונראה לפרש, על פי מה שאמרו בזוה"ק סדר ויחי [דף רט"ז ע"ב] וז"ל "ויחי, חמא לבריה מלכא, חמא לכל בנוי זכאין צדיקים, וכולהו בתענוגי ותפנוקי עלמא והוא יתיב ביניהון **כחמר טב** דיתיב על דורדייה, כדין אקרי ויחי יעקב" עד כאן. ולרמוז לזה שלח לו חמר עתיק.

[**מ"ה כ"ז**] **את כל דברי יוסף** – סימן מסר להם שהיה עוסק כשפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה יע"ש.

הק' בתוספות, דקשה לפרש עגלות בלשון עגלה. ועמ"ש רבינו המאירי ז"ל בשיטה מקובצת למסכת בבא קמא [דף י"ז ע"ב]. ועיין בספר נחל קדומים יע"ש[4].

[**מ"ו ו'**] **אשר רכשו בארץ כנען** – אמר, אין נכסי חו"ל כדאי לי.

יתכן לפרש, דכיון שידוע דבחוץ לארץ הוא על ידי השפעת השרים, ובארץ ישראל הוא על ידו יתברך דוקא, א"כ יעקב דקראו הקב"ה אל כשמו, והותר לו להשתמש בשרביטו של מלך, לא יתכן שיהנה משפע של חו"ל דבא ע"י שרים, כי אם מהאל הגדול אשר נקרא שמו עליו, ומעלין בקדש ולא מורידין ודוק.

[**מ"ו כ"ח**] **להורת לפניו** - לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה.
והיות חסר וי"ו, יורה לרמוז דהם אותיות **תורה**, ועיין בספר שפתי חכמים.
ונראה לומר יותר, דהכתוב שלפני זה גמר אומר "כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים - ואת יאודה שלח לפניו להורות לפניו", והיינו ממש כמ"ש במדרש סדר בהעלותך על פסוק "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל" שהם כנגד שבעים נפשות שירדו למצרים, וכן אמרו בתנחומא שם.
ובכן, תיכף לאמירת "הבאים מצרימה שבעים" יגלה לן דמהחשבון הזה הוא דנתעורר יעקב לשלוח ליאודה להתקין לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה, דהשבעים זקנים סנהדרי גדולה להורות את בני ישראל מהכא נפקא דבאו במספרם כמשפט.
ועיין בסוף ספר מערכי לב [דרוש קל"ג] ממני הצעיר, ובקונטרס ראה חיים [ח"א סדר מקץ] מה שכתבתי בס"ד.
[**מ"ז י'**] **ראו"ם ד"ה ויברך יעקב** - לא שאלת שלום ממש אלא שאלת שלום הנהוג במלכים.
ראיתי בספר תועפת ראם למוה"ר אליקים גאטינייו, שהביא משם כמה"ר יחיאל אשכנזי ז"ל דהקשה ממה שאמרו בשבת פרק ר' עקיבא [דף פ"ט] כשאמר לו הקב"ה למשה אין שלום בעירך, והשיב משה כלום יש עבד שנותן שלום לרבו. שהוה ליה להקב"ה לומר, לא אמרתי שאלת שלום הנהוג, רק שאלת שלום הנהוג במלכים יע"ש.
ולעניות דעתי נראה, דלא קשה מידי, דאם באנו לומר דכונת "אין שלום בעירך" על מה שנוהג משה רבינו ע"ה לומר שלום לאחרים, א"כ בתוך ישראל שהיו אז במדבר לא היה מלך בתוכם. ואם מה שנותנים לו אחרים שלום, הרי משה רבינו ע"ה לא היה מלך לדעת רז"ל בקצת דוכתי וכמו שכתבתי בעניותי בהגהותי לפתיחת רבינו המאירי למסכת אבות. ואף למה שאמרו רז"ל על פסוק "ויהי בישרון מלך" שהיה מלך, היינו אחר מתן תורה. וכן מוכח ממדרש רבה פרשת בהעלותך על פסוק "צו את בני ישראל". אם כן, על כרחך דמה שאמר הקב"ה למשה "אין שלום", על סתם שלום נתכוון וכך הבין משה. ועיין בשמות רבא [פרשה מ"ז אות ג'] שאמרו, אף משה מלכם לא גדלתיך בעולם אלא בשביל התורה[5], ודוק.

----[1] ז"ל: ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות, לכך נאמר עלה:
[2] ז"ל: ויורדו אלינו, מגיד שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות:
[3] ז"ל: ירכבהו, על שם שארץ ישראל גבוה מכל הארצות:
[4] ז"ל: ורבינו יב"ק פירש: בפרשת עגלה הינו עגלות צב, כשפירש יוסף מיעקב נטע יעקב ארזים, ושאל לו יוסף למה אלה, ואמר לו, עתידין בני לעשות משכן במדבר בארזים

אלו ויביאו אותם בעגלות, לכך שלח לו עגלות לסימן זה הדבר משש עגלות צב שהיו נושאין הקרשים מהמשכן, בספר רבינו אפרים מגאוני אשכנז.
[5] והיינו כמש"כ לעיל שלא היה מלך רק אחר מתן תורה.

סדר ויחי

[**מ"ז ל"א**] **וישתחו ישראל** – (תעלה) [תעלא] בעידנא סגיד ליה.
לפי מה שכתב בספר שפתי חכמים, שהשועל חודש אחד הוא מלך על כל החיות כיע"ש, יבא הרמז בשיר השירים סימן ב' "שועלים קטנים מחבלים כרמים" דבדיק בשמייהו, ר"ת **שועלי"ם**: ש'ולטין ע'ולין ש'לשים י'ום מ'לכים, ולכך יש להם כח דמחבלים כרמים עם היותם קטנים מכל החיות וק"ל.
[**מ"ח א'**] **תוס' ד"ה ויאמר ליוסף** - עמ"ש[1] יע"ש.
ולעניות דעתי נראה דהיינו טעמא, דיוסף מלך, והוה ליה לחלוק לו כבוד[2].
[**מ"ח ז'**] **כברת ארץ** - ולא תאמר שעכבו עלי גשמים מלהוליכה ולקוברה וכו'.
עיין בקונטרס מועד לכל חי [סימן כו אות ד'] דהבאתי[3], דרחל מתה ביום י"א לחודש מר חשון כיע"ש. ונמצא דהוא זמן מוריד הגשם, וע"ז הוצרך יעקב לתת התנצלות וק"ל.
[**מ"ח ח'**] **וירא ישראל את בני יוסף** - בקש לברכם ונסתלקה השכינה, לפי שעתיד ירבעם וכו', אמר **מי אלה** - מהיכן יצאו שאינן ראויין לברכה. **בזה** – הראה לו שטר אירוסין ושטר כתובה ובקש רחמים, ונחה עליו רוח הקדש ע"כ.
בהני תלת לישני של רש"י יש קושיא עצומה, דויכוח זה של יוסף עם יעקב הוה ליה כמו טענו חיטים והודה לו בשעורים, הרי סילוק שכינה ושנמנע מלברכם היה על כי עתיד ירבעם לצאת משם, ומה תיקן יוסף לזה בהראות לאביו שטר אירוסין וכתובה, דאיך תלאן זה בזה. ותו, אי זה מספיק לתקן, למה הוצרך לבקשת רחמים, וממ"נ קשיא. ואפשר לישב, עם מה שאמרו בזוהר הקדוש ובתיקונים, דעיקר הקידושין ושבע ברכות הוא, כדי להתקדש בקדושה להיות השראת השכינה שם בזיווגם. וזהו שמברכין בברכת אירוסין "**מקדש** את עמו ישראל על ידי חופה וקידושין", וזהו שאמרו בפרק קמא דסוטה [דף ו'] "איש ואשה **זכו** שכינה בניהם", **שזכו** דייקא בלשון חכמים **זכתה** לו, לעשות לו זיכוי בקנין וקידושין ושטר כתובה וז' ברכות כדת משה וישראל, אז שכינה בניהם. כל לעומת זה, איתא בזוהר הקודש סדר תזריע [דף מ"ד ע"ב] בעונש המדבק באשה אפילו פנויה בלי כתובה וקידושין, דעליו נאמר גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע, שהיא פנויה, חבר הוא לירבעם בן נבט ע"כ.

והשתא, יעקב אבינו ע"ה, כשראה דנסתלק השכינה בבואו לברך לבני יוסף, חשב בדעתו, כי יש בעיקר זיווגו פגם שלא היה בקידושין וכתובה, והרי הוא חבר לירבעם. ולכן אמר, "מי אלה", דרואה אני כמו סרך עובדי ע"ז, והוא מסיבתך, דאתה גרמת להם על היות בלתי כתובה וקידושין, דהמורם מהם כיוצא בהם, דהמקור מושחת, חבר הוא לאיש משחית כירבעם בן נבט.

לזה השיב לו יוסף, "בני הם אשר נתן לי אלהים בזה", בשטר אירוסין ושטר כתובה, וליכא חששא להיות כירבעם מצידי ח"ו. והירבעם שראית ברוח הקדש, אינו על זה, כי אם (ואמר) [נאמר] לדור האחרון שעתידין לצאת מהם, ועל זה בקש רחמים, שלא ידונו אותם כי אם "באשר הוא שם" כישמעאל, ו[לא] על העתיד כבן סורר ומורה.

ועיין למפרשים בפסוק "מרגלים אתם", ובספר דבש לפי [מערכת ב' אות ח'][4]. ועל זה דקדק יעקב במאמרו "קחם נא אלי ואברכם", עתה, באשר הוא שם, וק"ל.

ומה שהוציאו מתיבת **בזה** על שטר אירוסין ושטר כתובה, דאם הם שנים, יותר יוצדק לומר **באלו**.

ונראה, דבא לרמוז למה שכתב בספר שם שמואל [דף ט"ז ע"ב] כי "**זה** לעומת **זה** עשה אלהים", שיש **זה** בקדושה דהוא י"ב צרופי הוי"ה ברוך הוא. ויש **זה** בקליפה, דהוא גט כריתות[5], כי גט נמי י"ב צירופי הוי"ה ב"ה, אבל כריתות, שמפריד השם, דאיש ואשה שזכו שכינה ביניהם, אבל זה הגט כורת.

אם כן, לפי כל הנ"ל שפיר קאמר קרא "כי אלהים שופט **זה** ישפיל", דהיינו הקליפה שהוא גט כריתות. "**וזה** ירים", שהוא מצד הקדושה, זה תוכן דבריו. ולכן אמר, "נתן לי אלהים" מסטרא דקדושה, **בזה**. ולכן שפיר דרשו שהראה לו שטר אירוסין ושטר כתובה[6] וק"ל.

[**מ"ח י"ד**] **שכל את ידיו** – כתרגומו אחכמינון, בהשכל וחכמה השכיל את ידיו וכו'.

ורבינו בחיי כתב, כי רצה יעקב להוריד הברכה מחכמה יע"ש.

ואני אמרתי בחפזי, דרש"י בדבור זה אף הוא היה מכוין לגמור כמאמר התיקונים [תיקון כ"ב דף ס"ח ע"ב] יו"ד שדיין בעשר אצבען דידן וכו', משום דאתחלתא דשמא קדישא **מחכמה** שרייא דאיהי באצבען וכו' ע"כ. וא"כ, נוכל לומר, דעל זה היתה כונת רש"י טמון ברמ"ז ודוק.

[**מ"ח י"ט**] **ואולם אחיו הקטון יגדל ממנו** - שעתיד יאושע לצאת ממנו וילמד תורה לישראל.

עיין להרב פני האדמה, וכמו שכתב עליו בספר ברך את אברהם סדר ואתחנן [דרוש ו' דף קצ"ד ע"א וב'].

[**מ"ט ה'**] **שמעון ולוי אחים** - א"ת בני השפחות [וכו'].

כאן יש לשאול, דטעם יששכר וזבולון שייך נמי לגבי בני השפחות דהוו גדולים עליהם, ולמה לא תלה טעם אחד לכולם. ומה גם, בבני השפחות דהיו מבוזין בעיניהם היותן בני השפחות, ובודאי שלא היו מדברים בפני הגדולים[7].

ויש לישב, דהוצרך לתרי טעמי כדי להכריח יותר דהם שמעון ולוי, דמכל הצדדים רחוק הדבר שהיו אחרים. ולהחזיק בסברא זו דהם ולא אחרים.

אלא, דמה שכתב רש"י הכא דלא היתה שנאתן שלימה, אינו נראה לפי מה שפירש רש"י בסדר וישב על פסוק "והוא נער"[8], ובסדר זה על פסוק "ויצוו אל יוסף"[9].

וצריך לומר, דהפרש מיהא הוה לגבי אחיו בין רב למעט ב"ויקנאו בו אחיו" דקאי לכולם.

[**מ"ט ה'**] **כלי חמס מכרותיה"ם** - כתב בספר פענח רזא וז"ל מכרתיהם גימטריא זה קרח וזה שמואל, [שמואל] יצא משמעון וקרח מלוי עכ"ל.

וקשה, שהרי מבואר בפסוק בדברי הימים א' [סימן ו'] דאלקנה הוא בא גם כן מקרח, שהוא בא מלוי, ולא משמעון[10].

ועוד, דרז"ל אמרו שכל השבטים העמידו נביא ודיין חוץ משבט שמעון בעון זמרי, והרי, אם שמואל בא משמעון, הרי מצינו שהיה להם נביא ודיין וצ"ע[11].

[**שם פסוק ו'**] **ובקהלם אל תחד כבודי** - זה מחלוקת קרח.

מכוון למש"כ (בפ"ק) [בפרק כל הגט דף לא ע"ב] דגיטין "מפני פלגאה ניקום". והיינו מה שאמר שלמה המלך ע"ה [משלי פרק כ' פסוק ג'] "כבוד לאיש שבת מריב" והוא דבר שכלי.

[**שם פסוק ז'**] **אחלקם ביעקב** - דבר אחר, אין לך עניים וסופרים וכו'.

עיין בספר לחמי תודה [ר' צבי הירש הורוויץ, ח"ב דף קכ"א ע"ב], ובספר ברך את אברהם סדר וזאת הברכה [דף רח"ם ע"א].

[**שם פס' ט'**] **מטרף בני עלית** - מסולק אתה מאותו עון שאמרתי טרף טורף יוסף.

עיין מ"ש בפ"ק דסנהדרין [דף ו' ע"ב] ובתוס' שם ומש"כ בחי' לשם.

[**שם פס' כ"א**] **נפתלי אלה שלוחה** - זו בקעת גינוסר שהיא קלה לבשל פירותיה.

הנותן אמרי שפר - כתרגומו "תהא עבדא פירין, יהון מודין ומברכין עליהון" ע"כ.

זה מבואר ע"פ דברי קדשו עצמו בסדר קדושים על פסוק "ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים לה'", שנותנים שבח והודאות לה' יתברך.

גם בסדר מקץ על פסוק קחו מזמרת הארץ פירש, שהכל מזמרין עליו כשהוא בא לעולם, יע"ש.
לזה שפיר אמר, דעל ידי דקלה לבשל פירותיה, כי תקדמנו ברכות טוב, לתת הודאה ושבח ולברך עליהם ברכת הפרי ושהחיינו קודם שיברכו עליהם בשאר מקומות, וק"ל.
[**שם פס' כ"ז**] **בנימין זאב יטרף** - שיאכל שלל המן[12].
וקשה, ממה שכתוב במגילת אסתר "ובבזה לא שלחו את ידם", ויש ליישב. ועיין במ"ש במ"א בס"ד.
[**נ', ו'**]. **כאשר השביעך** - ואם לא בשביל השבועה וכו'.
עיין בספר מדבר קדמות מה שכתב [במערכת יו"ד אות ה"ן][13].
[**נ' י"ג**] **וישאו אותו בניו** - ולא בני בניו.
עיין בדרשותי בסה"ק חלקם בחיים מ"ש בזה בס"ד.
----[1] ז"ל שם: ומשמע שלא היה יוסף רגיל אצל יעקב כמו שמצינו נמי ויקרא לבנו ליוסף, ושמעתי מפי הרב ר' שמואל ז"ל הטעם וכו'.
[2] כנראה כונת רבינו, דלכך לא היה מצוי יוסף אצל יעקב, כדי שלא יחלוק לו אביו כבוד.
[3] ז"ל רבינו שם: כתב רבינו בחיי ז"ל בספר שמות בסדד זמן לידת השבטים, בנימין הצדיק נולד ביום י"א לחודש מר חשון, ובו ביום שנולד בנימין מתה רחל, כדכתיב [בראשית לה יח] "ויהי בצאת נפשה כי מתה ותקרא שמו בן אוני ואביו קרא לו בנימין" עכ"ל. ולפי זה אשכחן טוב טעם על קריאת שם החודש הזה מר חשון על שם דנפטרה בו אמא רחל, ומ"ר ראשי תיבות מ'תה ר'חל, וכהאי גוונא כבר אמרו חז"ל דנקרא כך משום דבו מתה שרה כדאיתא במדרש מגילת אסתר. ועיין בספר סדר הדורות [דף י"ג סוף ע"ב].
[4] ז"ל שם: באשר הוא שם, בחסד עליון שאינו דן על מה שהאדם עתיד לחטוא, ורב חסד שאם עתיד לעשות מצוה, מצילו מצרתו בעבור המצוה שעתיד לעשות, [זהר הקדוש ח"א דף קכ"א ע"ג], וכן הביא הרב פרשת דרכים ז"ל מרז"ל במדרשים ע"ש באורך.
והקשו המפרשי' דבן סורר ומורה נדון על שם סופו, כמשז"ל עתיד ללסטם הבריות, ומשו"ה אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב.
וכן הקשו על השבטי' שדנו ליוסף על שם סופו דעתיד ירבעם לצאת ממנו, והלא אין מדת הקב"ה לדון אלא באשר הוא שם.
ויש תירוצי' הרבה לחקירות אלו ונזכירם בקיצור. א', דיש הפרש בין ב"ד של מעלה לב"ד של מטה. ב', דשאני בן סו"מ שבא מטיפה אסורה מיפ"ת, לא כן ישמעאל בן אברהם

אע"ה והגר גיירה. ג', דישמעאל לא התחיל ברע אלא זרעו. ד', דהשבטים להציל עצמם היו עושים שלא יצא ירבעם ממנו וידיח לישראל. ה', דיוסף דנם על שם סופם, וע"פ מדתו דנוהו. וכבר הבאתי אני הדל תירוצי' אלו ויותר מזה בספרי זוטא ראש דוד סוף פ' וישב בס"ד.

[5] גט נמי גימטריא י"ב, ועיין תוספות ריש גיטין דמהאי טעמא י"ב שיטין בגט.

[6] כלומר, שע"י שהראה לו שטר אירוסין וכתובה, הוא ראיה שהוא מסטרא דקדושה, וכמש"כ רבינו לעיל מהזוה"ק.

[7] ועיין בשפתי חכמים מה שהביא בשם מהרש"ל ליישב בזה.

[8] ז"ל שם: [והוא נער] את בני בלהה. כלומר, ורגיל אצל בני בלהה, לפי שהיו אחיו מבזין אותן והוא מקרבן.

[9] ז"ל שם: ...ויצוו אל שלוחם להיות שליח אל יוסף לומר לו כן. ואת מי צוו, את בני בלהה שהיו רגילין אצלו, שנאמר והוא נער את בני בלהה:

[10] ועוד יש להקשות, מהא דכתב רש"י ריש פרשת קרח מהתנחומא ז"ל: וקרח שפקח היה מה ראה לשטות זה, עינו הטעתו, **ראה שלשלת גדולה יוצאה ממנו, שמואל ששקול כנגד משה ואהרן**, אמר בשבילו אני נמלט עכ"ל.

[11] כן הקשה הגר"ח קניבסקי שליט"א בספר שיח השדה [בפירושו שער המלך על הקדמת הרמב"ם, עמ' ל"ב]. וכן בספר למיסבר קראי [בהערותיו על פענח רזא בסוף הספר], וכתב דאפשר שמאמו היה משבט שמעון.

[12] לפנינו כתוב ברש"י בזה הלשון: "מרדכי ואסתר שהם מבנימין, יחלקו את שלל המן, שנאמר הנה בית המן נתתי לאסתר" עכ"ל.

ומה שכתוב "ובבזה לא שלחו את ידם" אי"ז סתירה לזה, כי הם לא שלחו ידם לקחת בית המן לשלל, רק אחשורוש נתן להם מעצמו, ולא הבנתי מה קשיא ליה לרבינו.

[13] ז"ל: חקר מורינו הרב הגדול מהר"י זאבי ז"ל, דלפי מ"ש הרמב"ן ז"ל שהמצות משפט אלהי הארץ, והאבות לא קיימו בח"ל המצות, וזה טעם שנשא יעקב שתי אחיות, א"כ, איך יעקב אע"ה נח דעתו כשנשבע יוסף כיון שיוסף היה בח"ל. גם, יוסף אמאי שמר שבועת פרעה שהשביעו שלא יגלה שיודע לשון הקדש נוסף על ע' לשון.

וניחא ליה להרב ז"ל, דכיון דיוסף ידע שלא ישוב עוד לא"י וישאר בח"ל קבל על עצמו לקיים המצות אף בח"ל, כך שמעתי מעטרת ראשי אבא מארי ז"ל ששמע מפה קדוש מורינו הרב הנז'.

ואני בעניי נראה לי, דהגם דגוים ליתנהו בבל יחל כדאמרו בירושלמי דנזיר, מ"מ כשרי העכו"ם היו נשבעין ומקיימין, והויא להו כסניף מצות ברכת ה' שהיא מז' מצות בני נח, שאם נשבע בשמו ואינו מקיים הוא מזלזל ח"ו.
וכן אבימלך השביע לאברהם אע"ה, והיה בעיני הגוים דבר חמור לעבור על השבועה, והניתבע ועובר על שבועתו הוא מחלל השם. הנה כי נשבע יוסף וקיים כמו שהיו עושים כשרי אומות העולם.

סדר שמות

[**א ה**] **ויוסף היה במצרים וכו'** - ונעשה מלך ועומד בצדקו.
הנה דברי רש"י הם ממש דברי הספרי בסדר האזינו [סימן של"ד] על פסוק "ויבא משה", וז"ל: "כיוצא בו, אתה אומר "ויוסף היה במצרים", וכי אין אנו יודעים שיוסף היה במצרים, אלא להודיעך צדקו, שיוסף היה רועה את צאן אביו, ואע"פ שנעשה מלך במצרים, הרי הוא בצדקו", יע"ש.
והוא תימא על הרא"ם, שהביא סמך לדברי רש"י שהוא ממדרש רבה [סדר זה פרשה א' סימן ז'] שאמרו כי יוסף לא נתגאה על אחיו אף שהיה מלך וכו'. וגם מוה"ר שמואל יפה ז"ל הבין בדברי רש"י שהוא על דרך המדרש פירש, והשיב דאין זה דרך המדרש.
וגם הרב נח"י הבין כן כמו שיע"ש, ונעלם מעיני כבודם שדברי רש"י הם דברי הספרי, ואינו מאמר המדרש רבה, וצ"ע.
[**שם יב**] **כן ירבה** – ומדרשו, רווה"ק אומרת כן, אתם אומרים - פן ירבה, ואני אומר - כן ירבה עכ"ל.
נראה לפרש, עם מ"ש רז"ל במדרש רבה, דהיו יולדים ששים בכרס אחת. ולכן, ההפרש שיש בין "פן ירבה" [שהוא בפ"ה], ל"כן ירבה" [שהוא בכ"ף] הוא ששים, ודוק.
[**שם יט**] **כי חיות הנה** - ומי שלא נכתב בו [וכו'].
קשה, הרי בפרשה הקודמת פי' רש"י דמדקאמר ברך אותם ולא אותו, להודיענו דלכולם שוין לטובה בברכותיו, ובתוארים הללו קא משתעי רש"י, ולמה אצטריך ל"מה אמך לביאה".
ואולי, בא לתוספת ביאור יותר מן המקרא הזה, לכנוים שלהם, ולא תאמר דהוא בברכה בלבד.
[**שם כא**] **ויעש להם בתים** - בתי כהונה ולויה ומלכות.
נראה דרמוזין בתיבת להם, דהול"ל להן, ובא בר"ת ל'ויה ה'עבודה [דהוא ה'כהונה] מ'לכות.

כל הבן הילוד - תרגם אנקלוס: כל ברא דאתיליד ליהודאי.
ועיין פני דוד[1], ולע"ד נראה דליאודאי ר"ל אפי' שיהיה מן האוה"ע הוא להושיע ליאודאי[2].
[**ב ג**] **ולא יכלה עוד הצפינו**.
הקשה בפני דוד וז"ל[3]: דכיון דהיתה מעוברת, למה החזירה אפי' שלא היתה מעוברת, שהרי כבר קיים מצות פו"ר וכו' יע"ש.
ולעד"ן דלא קשה מידי, דמה שהחזירה, הוא מפני העם, שגרשו נשותיהם עמו [כנזכר בפ"ק דסוטה יב ע"א][4].
עוד שם, וק' עמ"ש בפ"ק דסוטה [דף י"ב] דלא מנו לה מצריים משעה דהדרא והיא מעברת תלת ירחי מעיקרא דהכתיב "ותהר האשה ותלד בן" עכ"ל.
ודבריו תמוהים, דנעלם ממנו סוגיית הש"ס שם שהק' כן להדייא. ותי' אמר ריב"ז מקיש לידתה להורתה וכו'[5] וצ"ע.
[**שם ב**] **ולא יכלה הצפינו** - שמנו לה המצריים מיום שהחזירה, והיא ילדתו לששה חודשים ויום אחד, שיולדת למקוטעין וכו' עכ"ל.
והקשה אלי במכתב החכם השלם והכולל נזר ישראל כמה"ר **אברהם** הכהן הי"ו, בן רב רחומאי החכם השלם הרה"מ נזר ישראל כמוהר"ר **חיים משה** הכהן נר"ו וז"ל: ולי אני הדל, אחר שדבריו של רש"י ז"ל כולם הם ברוה"ק, צריך בהכרח שיהיה ז' חדשים שלמים כמו שיראה כת"ר (כהרב) [להרב] אלדי מוהרח"ו בספרו הקדוש עץ החיים [שער הכללים פ"ג] סוד עיבור ויניקה, והמעיין היטב בפרק זה יראה, שהם ז' חדשים שלמים, כמו שיראה כת"ר נר"ו זת"ד יצ"ו.
וכשאני לעצמי, נראה לענ"ד לתרץ, דכיון דאמרינן בפ"ק דראש השנה [דף י' ע"ב] על פסוק "בראשון באחד לחדש" - מדאכתי יום אחד הוא דעייל בחדש, וקא קארי ליה חדש, ש"מ יום אחד בחדש חשוב חדש, יע"ש.
וכיון דיום אחד בחדש חשוב חדש, א"כ דנכנס רשימו מהחדש, אפי' יום אחד, הרי הוא כאילו נכנס כל הבחינה כולה, כאשר נשתמשו בעלי חכמי המדע בכמה מקומות, ודוק.
[**ב' כ"ג**] [**רש"י ישן**] **ויהי בימים הרבים ההם ומשה היה רועה** - ובאת תשועה על ידו.
דבריו מבוארים לפי מה שהבאתי בסה"ק חלקם בחיים [דרוש ג'] בס"ד, וזהו מ"ש רש"י לקמן על פסוק "ויוכו שוטרי בני ישראל" יע"ש.
[**ב י"ד**] **הלהרגני אתה אומר** - מכאן אנו למדין שהרגו בשם המפורש.
ובספר נחלת יעקב עם אבני שהם, הביא מספר קטן, שקבלה מרבותיו עפ"י הסוד שע"י השם יוכל אדם להרוג כשמתכוין בו כשמוציא משפתיו, אמנם יש חילוק בין עובד

הקב"ה ועובד עכו"ם, לעובד הקב"ה אשר מבנ"י המה, צריך להוציא משפתיו כל ארבעה אותיות של שם הוי"ה ב"ה, אבל לעובד עכו"ם אין צריך להוציא משפתיו רק חצי השם דהיינו שתי אותיות ראשונות.

לפי"ז י"ל שמשה הרג המצרי ג"כ בשני אותיות ראשונות המה י"ה, אבל אם היה מבקש להרוג ישראל היה מוכרח להוציא משפתיו כל ד' אותיות.

ואיתא, משה רבינו היה כבד פה ערל שפתיים, ולא היה יכול להוציא משפתיו אותיות בומ"ף שבהם הוא"ו, אם כן, לא היה יכול להרוג את ישראל כלל, כי לא היה יכול לדבר שני אותיות אחרונות של השם הוי"ה ב"ה, המה ו"ה. וזה שאמרו לו "הלהרגני אתה אומר", וכי אתה תוכל להרוג אותנו באמירה - "כאשר הרגת את המצרי", אותו הרגת בחצי השם בשני אותיות ראשונות המה י"ה, אבל אנחנו שמבני ישראל, צריך אתה לדבר גם האותיות אחרונות המה ו"ה, וזה מן הנמנע אצלך עכ"ל, דפח"ח.

אמנם התורה עניה במקום אחד, ועשירה במק"א, ומצאתי סתירה לזה בספר "ויקהל משה" ובזרע קדש שלו [דף ד ע"ג] וז"ל: משה רבינו ע"ה היה יכול לדבר שלשה מוצאות מן החמשה, דהיינו שהיה יכול לדבר אחע"ה בומ"ף גיכ"ק שאותיות אלו גימט' משה, אבל שני מוצאות של דטלנ"ת זסשר"ץ לא היה יכול לדבר. לפי"ז גם אות וא"ו היה יכול לדבר.

ואני הצעיר לימים, נראה לי לתרץ הפסוק בענין אחר, ופשוט מאד, דמצינו במדרש [והובא בז"ב ישן] שמשה לא היה יכול להרוג המצרי ע"י שם לבד, רק בתחילה היה צריך להכותו בידיים, ואח"כ גמר מיתתו בשם. וטעם לזה הוא, מיום שחטא אדה"ר לא ניתנה לבני אדם להרוג ע"י השם בלי הכאה. ולכן, לעת"ל כשיבא משיח, אז יהיה מתוקן חטא אדה"ר ויחזור העטרה ליושנה, דכתיב "ברוח שפתיו ימית רשע". ומדבריו של משה רבינו למדנו, אפילו לרשע אסור להכות, כדאמרו חז"ל מדאמר "למה תכה רעיך" אעפ"י שהוא רשע כמותך, אפי"ה אסור להכותו[6].

ויש לומר, לכן אמרו חז"ל כמה פעמים "מותר לשנאתו", ולא אמרו להכותו, כי הכאה אסור אפי' לרשע, אם לא מלקות עפ"י ב"ד או לשופט, כדאיתא בח"מ ובהג"ה מוהרמ"א, והוא הדבר שדיברו, מי שמך לך לשר ולשופט עלינו, אם כן, שאין אתה שופט שלנו, אסור לך להכות אותנו, כאשר פיך ענתה בך שאמרת "רשע למה תכה רעיך", שאפי' לרשע אסור להכותו, א"כ "הלהרגני אתה אומר", וכי אפשר לך להרוג אותנו באמירה לבד, דאילולי היה ביכולתך להרוג בשם באמירה לבד, לא הרגת את המצרי בתחילה

בהכאה, אלא שאין ביכולתך להרוג אם לא בתחילה בהכאה, א"כ איך תוכל להרוג אותנו, שאסור להכות אותנו כלל לפי דבריך, עכ"ל.

[**ב י"ד**] **אכן נודע הדבר** - מה חטאו ישראל מכל ע' לשון.

לפי"ז אשכחן טוב טעם לאמרם ז"ל שבשביל שהיה בהן דלטורין היו נופלין במלחמה, דלכאורה קשה, איך עון זה מכריע שינצחו אוה"ע טפי משאר עבירות.

אך, כיון דבאוה"ע אין בהן לה"ר, אמטו להכי גוברין אוה"ע. ומילתא בטעמא, דכיון דלה"ר הוא יותר מג' [עבירות חמורות] – עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, הרי באומות העולם לו יהי דיש בהן כל הני תלתא דפורענותא, הרי הלשון הרע מכריע הוא את כולן וק"ל.

[**שם ט"ו**] **ויבקש להרוג את משה** - מסרו לקוסטינר להורגו, ולא שלטה בו החרב, הוא שאמר "ויצילני מחרב פרעה".

ובפ' יתרו הוסיף רש"י שנעשה צוארו כעמוד של שיש יע"ש. ולקמן בפסוק "או מי ישום אלם" [ד י"א] כתב שברח מן הבימה ונמלט ולא ראו אותו יע"ש.

וככל זאת השמיט דבי'[7] מ"ש במדרש רבה [פרק ז'] שהביא פרעה חרב חדה והעבירה על צוארו יו"ד פעמים, ונעשה צוארו של שיש שנא' "צוארך כמגדל השן" עד כאן. וצריך לדעת למה היתה הכאתו יו"ד פעמים דוקא, ולא על חינם בא המספר הזה.

ושפר קדמי להחויא טועמיה חיים עם מ"ש הרב שפתי כהן [סדר בראשית] כי פרעה - קין, ומשה - הבל, וכנגד יו"ד נשיכות שנשך קין להבל עד שהרגו, נפרע ממנו ביו"ד מכות עד כאן.

ולכן, חשב פרעה הרשע לעשות עכשיו בגלגול זה כמו שעשה בגלגול הקודם, ולא ידע כי כלת"ו היא כי עתה הוא להפך.

אי נמי יש לומר, עם מ"ש רבותינו ז"ל והמפרשים, כי פרעה נתגאה על משה בעבור כי עשה חשבון השמות כי עולים יו"ד יותר, ולכן נלקה ביו"ד מכות, זה תוכן דבריו. ועל טעותו הכוזבת, הכהו יו"ד הכאות ולא הועיל לו וק"ל.

ושמעתי מפי הרב השקדן בתורה כמוה"ר **חיים** מיארה נר"ו, דפי' בהא דנעשה צוארו כעמוד שיש, דאיך קאמר תוכ"ד "ויברח משה", דמה לו לברוח.

ואמר מר עם מ"ש רבותינו ז"ל בביהמ"ק היו משימין הבשר בשלחנות של שיש שלא יסריח. והק' ממתני' [אבות פ"ה מ"ה] דלא הסריח בשר הקודש. ותי' דאין סומכין על הנס[8]. ואם כן, בראות משה הנס בשיש, דן בדעתו דמינה נשמע דאין סומכין על הנס ולכן ברח, זה תוכן דבריו.

[**ב' י"ז**] **ויגרשום** - ופירש לו מע"ז, ונידוהו מאצלם וכו'.
יש מפרשים לאו שנתגייר לגמרי וכו', והשיב על זה הרב צידה לדרך [סדר זה, דף ט"ל ע"ב] וז"ל: ואני אומר, ח"ו שהיה עדיין מסופק וכו' יע"ש.
ולעניות דעתי, יש להשיב על דבריו, ממה שאמרו במכילתא [סדר זה] שהתנה יתרו עם משה, שהבן הראשון יהיה לע"ז, דשמע מינה, שעדיין היה מודה בע"ז, אלא שלא היה כבתחילה. וכן הכריחו המפרשים ז"ל, עיין בספר שפתי חכמים ודוק.
[**שם כ"א**] **ויואל משה וכו'** – ומדרשו, לשון אלה, שהשביעו שלא יזוז ממדין כי אם ברשותו יע"ש.
ובמכילתא סדר יתרו על פסוק "ואת שני בניה" (ש)אמרו ז"ל, שבשעה שאמר משה ליתרו תן לי צפורה בתך לאשה, אמר לו יתרו, קבל עליך דבר זה שאומר לך, ואני נותנה לך לאשה. אמר לו מהו, אמר לו בן שיהיה תחילה - יהיה לע"ז, מכאן ואילך לשם שמים, וקיבל עליו. אמר לו השבע, וישבע לו, שנא' "ויואל משה", אין אלה אלא שבועה יע"ש.
והדבר קשה, איך משה רבינו ע"ה, התנה תנאי כזה כי בנו בכורו יהיה לע"ז.
וכבר ראיתי לרבי יעקב בעל הטורים שנרגש מזה, וישב כלאחר יד שכתב [בסדר זה] לפרש המסרה "ולכהן מדין", ושני פעמים גבי מיכה "לאב ולכהן", יתרו היה כומר לע"ז, וכשנשא בתו הוצרך משה לידור לו שבן הראשון שיולד שיהיה כומר לע"ז, זה כונתו כי ידע שיחזיר את חמיו למוטב כמו שעשה, שהרי נתגייר יע"ש.
וזה תמהני על הרדב"ז בתשו' [ח"ה סימן שני אלפים קס"ח] שנכנס בחקירה זאת, ותירץ דבמה שאמר משה מכאן ואילך יהיה לש"ש, טעה יתרו, דכונתו היה זה התנאי קודם נישואים וכו' יע"ש.
ומלבד שהיה לו להזכיר לרבי יעקב בעל הטורים ז"ל בזה, עוד בה, דאין תי' זה מתיישב לפי דברי המכילתא שם שסיים "לפיכך הקדים המלאך להרוג את משה, מיד ותקח צפורה צור" וכו', והיינו דבשביל תנאי זה שיהיה הבן הבכור לע"ז לא מל אותו, וכנראה שהיה הא' הוא (גרשון) [גרשום] [כמ"ש בהדייא בילקוט [סדר זה] משם דברי הימים של משה, ורבינו בחיי ז"ל, וכ"כ הרב זית רענן, וכן איתא בהדייא בתרגום יונתן בן עוזיאל]. הרי דקיים תנאו כמו שהתנה ליתרו. ובשלמא להרב רבי יעקב בעל הטורים ז"ל אפשר לומר דכונתו היתה להחזירו. וכיון דלא החזירו עד לבסוף אחר שנולד (גרשון) [גרשום], הוכרח לקיים תנאו. אבל להרדב"ז קשה.
ואפשר ליישב גם לדעת הרדב"ז, שהאמת הוא כי משה רבינו ע"ה לבו לשמים, במה שאמר "מכאן ואילך", והיה סומך בדעתו דאם יהיה היכולת בידו, לא יקיים תנאי ליתרו,

כי יהיו לשמים שניהם כאחד. אלא דמפני שלא היה היכולת בידו, אירע מה שאירע, עד שלבסוף נתגייר לגמרי.

ועיין להרב שמע שלמה שפירש בעצמו בכונת המכילתא דמה שהתנה שהבן הראשון יהיה לע"ז, היינו שלא ימול אותו יע"ש. ועיין להרב יעקב בעל הטורים בעצמו בפרפראותיו ריש סדר יתרו. וזה ראיתי להרב פני דוד [סדר זה אות י"ד] שהביא דברי הרדב"ז אלו בתשו' כתב יד יע"ש, ולא העיר עליו בכל זה. ועיין מ"ש הרב שבות יאודה בפירוש המכילתא סדר יתרו [דף ס"א ע"ג] יע"ש.

[**ג כה**] **וידע אלקים** - נתן עליהם לב, ולא העלים עיניו עכ"ל.

נראה לפרש, עם מ"ש בזהר הקדוש והמקובלים ז"ל בגאולת מצרים היתה בחינת אימא עילאה בינה כידוע, והרי אמרינן בפתיחתא דאליהו הנביא ז"ל: "בינה – ליבא, ובה הלב מבין" וק"ל.

ויש לרמוז 'את 'נאקתם 'את 'בני 'ישראל 'וידע, גימטריא **בבינ**"**ה**[9], דהגאולה היתה בבחינת בינה.

[**ג' י"ח**] **אלהי העבריים** - יו"ד יתירה רמז ליו"ד מכות [ברש"י ישן].

ויותר יוצדק, דעתידין לקבל יו"ד הדברות, וכמאמרו יתברך "וזה לך האות בהוציאך [את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה]".

[**ד' ח**'] **והאמינו לקול האות האחרון** - שהמזדונין להם לוקים בנגעים [כגון פרעה ואבימלך בשביל שרה].

אין זה כטעם שכתב לעיל מזה בד"ה מצורעת כשלג[10] [פסוק ו']. ואולי "בהרת לבנה היא" הוא סימן ללה"ר. ולא היה כענין פרעה ואבימלך, דהכא הא והא איכא על חד תרי. וחלילה על משה עצמו, כי אם ללמד על אחרים.

[**ד י**] **רשב"ם ד"ה כי כבד פה וכבד לשון** - אינו בקי בלשון מצרים בחיתוך לשון וכו'. וכי אפשר נביא אשר ידעו ה' פנים אל פנים וקיבל תורה מידו לידו, היה מגמגם בלשונו, ואין דבר זה כדברי התנאים והאמוראים, ואין לחוש לספרים חיצוניים עכ"ל.

ודבר ה' בפיהו אמת דהכי אתמר במדרש תנחומא סדר דברים על פסוק "לא איש דברים אנכי" - לדבר בע' לשון וכו'. דש"מ דלא היתה הקפידה כי אם על ידיעת הלשונות, לא על העיקר שהוא כבד פה.

אבל עכ"פ קשה, דכפי המדרש רבה [סדר זה] על פרשה זו, מבואר להדייא שהיה כבד פה ממש, עד שהוצרכו לדרוש "והורתיך" מלשון "ותהר האשה" שעשאו בריה חדשה.

ויותר מבואר זה במדרש רבה, [ריש סדר דברים] שאמרו הה"ד "מרפא לשון עץ חיים", דמשה רבינו על ידי התורה נתרפאה לשונו, ולשון רפואה לא שייך לומר שידע ע' לשון, ש"מ דס"ל דהיה לו חולי בכבדות פה ונתרפא ע"י התורה.

ואפש"ל דגם המדרש תנחומא לא פליג בזה, אלא דנקט תחילת המקרא "לא איש דברים אנכי", דאפילו אם היה יודע לדבר, צריך להיות בקי בע' לשון, ושעוד בה, דאף ילמדנו "כי כבד פה וכבד לשון אנכי" ותרוייהו איתנהו ביה.

ועל הכל תמהני ממה שאמרו במדרש רבה [סדר שמות פ"א] דבשעה שנטל משה כתרו של פרעה ורצו להורגו, בחנו אותו, והביאו לפניו בקערה זהוב וגחלת וכו', ובא גבריאל ודחה ידו ותפס את הגחלת והכניס ידו עם הגחלת לתוך פיו ונכווה לשונו, וממנו נעשה כבד פה וכבד לשון עכ"ל. הרי לך בהדייא שהיה משה רבינו כבד פה וכבד לשון ממש וצ"ע.

והרב דברי נחמיה [סדר וארא] פירש הק"ו שהביא רש"י ע"פ "הן בני ישראל לא שמעו" אלו, עם מה שאמרו דיוסף נתן להם סימן דהגואל יהיה ערל שפתים, דכשירצה לדבר יחזור כמה פעמים, דחושב דלא הוציא הדיבור כראוי, וזהו מי שיאמר "פקוד יפקוד", נמצא דישראל יאמינו דמשה הוא הגואל בהיותו ערל שפתיים, לעומת זה פרעה יש לו סימן דמסיבת שהניח יד משה על הגחלים מאותו זמן היה בדעתו שאינו משה הגואל.

והשתא אתי שפיר הק"ו, "הן בני ישראל לא שמעו אלי" עם היותי ערל שפתים, דהוא הסימן מובהק שנתן להם יוסף ולא האמינו לי, "ואיך ישמעני פרעה" בדבר שאני ערל שפתים זת"ד.

[**ה' י"א**] **אתם לכו קחו** - וצריכים אתם לילך בזריזות.

היינו כמ"ש רש"י לעיל מזה על פסוק "ותלך העלמה" שהלכה בזריזות. והתם מכח תיבת "העלמה", והכא מיתורא, דלא היה צריך לומר אלא "קחו" לבד.

----[1] ז"ל הרב פני דוד [מנמוקי הרי"ד]: מה שתרגם אנקלוס "כל ברא דיתיליד ליאודאי" קשה, דהאמרינן בסוטה שאף על עמו גזר. ויש אומרים דהכי פירושו, כל ברא דיתיליד למצרים כדת יאודים יהיה לו. הגהה, ורבנו צדקיה בר אברהם תירץ, שיפה תרגם אנקלוס, דקודם לא גזר אלא על ישראל, אבל באותו יום שנולד משה א"ל אצטגניניו שבו ביום יולד מי שעתיד להושיע ישראל, ובאותו יום לבד גזר אף על עמו, וכן פירש המורה ז"ל שבאותו יום לבד גזר על עמו, ואנקלוס לא דחק עבור יום אחד לתרגם כל ברא דיתיליד סתם שיהיה משמע שאף על עמו גזר. [אח"י [- אמר חיים יוסף] שני הדרכים

דחוקים, ואפשר דכיון דאמרו בש"ר דהגוים לא קבלו ממנו ונשארה הגזרה ליהודים, לכך פירש אנקלוס ליהודאי דזה היה המסקנא].

[2] ולפי"ז מה שאמר "ליהודאי" הכוונה בשביל יהודאי. ועוד עי' פנים יפות שכתב לתרץ וז"ל: נראה דאינו סותר מה שאמרו חז"ל שגזר אף על המצרים משום שלא ידע אם יולד מן המצרים, משום דודאי מושיען של ישראל לא יבוא אלא מקדושת ישראל, אלא דכבר נתבאר לעיל שכל גלות מצרים היה להוציא ניצוצות הקדושות שנפלו במצרים, א"כ אף שיולד במצרים ע"כ הוא מניצוץ הקדושה ששייך לישראל, והיינו דקאמר "דאתיליד ליהודאי".

[3] שם הביא מנמוקי הרי"ד שהקשה [בשם ר' צדקיה בן אברהם] על דברי הגמרא [סוטה יב.] דאמרו שם: "ותצפנהו שלשה ירחים" דלא מנו מצרים אלא משעה דאהדרה, והיא הות מיעברא ביה תלתא ירחי מעיקרא. והקשה שם וז"ל: ועוד הקשה ר' צדקיה בן אברהם **דמרים אמרה עתידה אמי שתלד בן שעתיד להושיע את ישראל ועמרם עבור אותו דבר החזירה, א"כ לא היתה מעוברת קודם שהחזירה. ועוד אם תאמר שהיתה מעוברת קודם מה צורך היה להחזירה הרי היתה מעוברת** עכ"ל.

[4] כוונת רבינו לתרץ, דבאמת הם ב' שיטות בגמרא מהו הטעם שהחזיר עמרם את יוכבד, דלשיטה שהחזירה מפני העם שגרשו נשותיהם, לא ס"ל הדרשה שהחזירה בשביל מה שנתנבאה מרים על לידת משה. ומה שאמרו שהיתה מעוברת ג' חדשים הוא לשיטה זו שהחזירה מפני העם. ולשיטה שהחזירה מפני נבואת מרים לא היתה מעוברת קודם שהחזירה.

והכי איתא בגמ' סוטה [יב.]: עמרם גדול הדור היה כיון שאמר פרעה הרשע כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו אמר לשוא אנו עמלין עמד וגרש את אשתו עמדו כולן וגירשו את נשותיהן. אמרה לו בתו אבא קשה גזירתך יותר משל פרעה שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקיבות, פרעה לא גזר אלא בעוה"ז ואתה בעוה"ז ולעוה"ב, פרעה הרשע ספק מתקיימת גזירתו ספק אינה מתקיימת, אתה צדיק בודאי שגזירתך מתקיימת שנאמר ותגזר אומר ויקם לך. עמד והחזיר את אשתו, עמדו כולן והחזירו את נשותיהן ע"כ. ומבואר דהטעם הוא מפני העם שגרשו נשותיהם.

ועוד שיטה אחרת איתא בגמרא [שם יג.] וז"ל: ותקח מרים הנביאה אחות אהרן וגו' אחות אהרן ולא אחות משה, אמר רב עמרם אמר רב ואמרי לה אמר רב נחמן אמר רב מלמד שהיתה מתנבאה כשהיא אחות אהרן ואומרת עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל, וכיון שנולד משה נתמלא כל הבית כולה אור, עמד אביה ונשקה על ראשה אמר

לה בתי נתקיימה נבואתיך. וכיון שהטילוהו ליאור עמד אביה וטפחה על ראשה, אמר לה בתי היכן נבואתיך, והיינו דכתיב ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו לידע מה יהא בסוף נבואתה ע"כ. ולשיטה זו מבואר דהטעם שהחזירה הוא בשביל נבואת בתו.

[5] ז"ל הגמ' שם: ותהר האשה ותלד בן, והא הות מיעברא ביה תלתא ירחי מעיקרא. א"ר יהודה בר זבינא מקיש לידתה להורתה, מה הורתה שלא בצער אף לידתה שלא בצער, מכאן לנשים צדקניות שלא היו בפתקה של חוה.

[6] כתב הגריח"ס שליט"א [טל חיים סי' מב]: ויש לי להעיר מדברי רבותינו בעלי התוספות ז"ל [קידושין ל"ב ב' ד"ה זקן] זקן אשמאי פירש בקונטרס אשמאי רשע ועם הארץ, וקשה, דהיכי קאמר איסי בן יהודה דשיבה משמע אפילו זקן אשמאי, והלא מצוה אפילו **להכותו** ולבזותו ולזלזלו וכו', וכן כתב רבינו הרא"ש ז"ל בתוספותיו קידושין שם, הרי מפורש להדיא דשרי אף להכות רשע, ולא עוד אלא דהוי מצוה. ולפי זה דברי הגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל צ"ע.

איברא דלפי שעה איני יודע מקור מפורש לדברי התוספות דמותר להכות לרשע ואף מצוה איכא בזה, ולא מיירי בגוונא שרוצה לייסרו על מנת להחזירו למוטב. מכל מקום יש לומר דנפיק לתוספות דכיון דשרי לשנאותו לרשע ועיין פסחים [קי"ג ב'] ועיין גם תענית [ז' ב'] ורחמנא שרי גביה ללאו דלא תשא, אם כן מותר גם להכותו דמאי שנא, ושרי רחמנא גבי גם לאו דאסור להכות דנפיק מלא יוסיף פן יוסיף וכנ"ל, עכ"ד הגריח"ס שליט"א שם.

ומש"כ הרב שליט"א: "איני יודע מקור מפורש לדברי התוס' דמותר להכות רשע", העיר ע"ז גיסי ר' יהודה כהן שליט"א: תמהני איך נעלם ממנו גמ' סנהדרין [פה:] ומכות [ח:] דפלוגתא היא אי מקשינן הכאה לקללה, עכ"ד.

[7] אולי צ"ל: רבינו, והיינו רש"י.

[8] כ"כ רע"ב [שקלים פ"ו מ"ד]. ועי' עוד לקמן פרשת תרומה [פרק כה פסוק כט].

[9] ראשי תיבות אלו גימטריא ע', בבינ"ה גימטריא ס"ט, ועם הכולל הרי כאן ע'.

[10] ז"ל שם: דרך בהרת להיות לבנה וכו', רמז לו שלשון הרע סיפר באמרו לא יאמינו לי, לפיכך הלקהו בצרעת.

סדר וארא

[ו' **כ"א**] **תוס' ובני יצהר** - למה חשב [בני עמרם ובני יצהר ובני עוזיאל שהם בני בנים של קהת, ולא בני בנים של גרשון ומררי וכו'. וי"ל דחשיב בני עמרם מפני משה ואהרן, ובני יצהר - קרח מפני שעתיד לדבר ממנו לקמן וכו', אי נמי שלא היה לו בנים].
ולהא דחשב בני בנים של יצהר[1], ולפי מה שפירש שם יתורץ[2]. ולתירוץ ב' קשה, שהרי מפורש בפ' במדבר ופ' פנחס משפחות[3]. וי"ל שנולדו אח"כ ודוק.
[**ז כב**] **ויעשו** (**גם הם**) [**כן**] **חרטומי מצרים בלטיהם**.
כתב הרב פני דוד [אות א'] משם נימוקי רבי' ישעיה הראשון ז"ל, וז"ל ותימא, אנא מצאו מים לעשות כן, והכתיב "ויהי הדם בכל ארץ מצרים" וכו'. י"ל מן המים שחפרו סביבות היאור כדי לשתות אותם עשו, כדכתיב "ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות" וכו', יע"ש.
והנה בעיקר קרא, לא יש הוכחה אם חפרו ומצאו מים כדי לשתות ושתו, דאפשר כי חפרו לשתות משום "כי לא יוכלו לשתות ממימי היאור", ולא הועילו כלום.
וכן נראה מדברי התרגום יונתן בן עוזיאל וז"ל "וחפרו מצראי חזרנות נהרא מוי למשתי, ולא אשכחו צלילן, ארום לא יכילו למשתי מן מוי נהרא", הרי דלא היו המים שחפרו סביבות היאור צלילן.
אלא, דמדקאמר שלא היו צלילן, ולא קאמר שהיה דם, נראה שלא הוכו במכת דם המים שהם תחת הקרקע, כי אם דוקא המים המגולים. אלא דנותן טעם, כי לגבי מי היאור, כי לא יכלו לשתות, שתו ממים שבסביבות היאור, ובחרו הרע במיעוטו. וכן ראיתי להרב תולדות יצחק, וכן כתב הרב אור החיים ז"ל, וכ"כ רבי' בחיי ז"ל שלא לקו כי אם המים המגולים, ולא במה שהם תחת הקרקע, וכן נראה מדברי הראב"ע, וכ"כ רלב"ג יע"ש.
אלא שראיתי במדרש רבה [סדר זה, פרשה ט', סימן י"א] שנחלקו ר' יהודה עם ר' נחמיה, שר"י אמר שביאור לקה, ר' נחמן אומר מלמעלה ומלמטה לקה, וכל מצרים לקו מימיה בדם. א"ל ר"י ומה אני מקיים "ויחפרו כל מצרים סביבות היאור", א"ל לפי שהיו המצריים אומרים כל המים שהיו רואים משה ואהרן נעשים דם, והיו חופרים להוציא מים לשתות ממה שאין עיניהם רואים. ופי' מהרש"י ז"ל שלדעת ר"נ לפי טעותם של מצרים שחשבו כן, אבל האמת שגם מה שחפרו היה דם. והק' ע"ז שלדעת ר"נ מהיכן חיו המצריים ז' ימים. ותי' שהיו קונים מישראל בדמים כדלעיל יע"ש, וכ"כ הרב אור החיים [שם, בתי' ב'], דממה שקנו מישראל מים בדמים כמ"ש ממכת דם העשירו, משם עשו החרטומים בלטיהם יע"ש. וכ"כ הרי"ף בספר כסף נבחר [דף ס"ו ע"ב] יע"ש.

ואם כן ק' על הרבנים הנ"ל שכתבו שלא לקו אלא המים המגולים ולא במה שהיו תחת הקרקע מדברי המדרש רבה שזהו היה טעותם של המצריים ולא לפי האמת, וכדברי מהרש"י ז"ל.

ואפשר לומר דהם ז"ל מפרשים דברי המדרש רבה שלפי שהיו המצריים אומרים כל המים שהיו רואים וכו', והטעות היא שהראיה שלהם היה הרושם, ולכן היו חופרים ומוצאים מים בלתי דם, אבל עיקר טעותם היה שחשבו שהיה זה ע"י הראיה, ואינו אלא ע"י הכאה במטה ככתוב.

והנה בעתה נדפס מחדש ספר אשל אברהם לרב רחומאי עמיתנו בתורה הרב כמוהר"ר אפרים חיות נר"ו, וראיתי לו [בסדר זה, דף ט"ז ע"ב] שעמד עמ"ש הרב חיד"א בשם הרב רבינו ישעיה ז"ל, והוסיפו מדילי[ה] לומר שלקחו מים בדמים מישראל, ושאח"כ מצא מציאה במדרש רבה שממכת דם העשירו ישראל יע"ש. הרואה יראה, כי כל דבריו כבר עלו ובאו בדברי המפ' ז"ל, והם הביאו דברי המ"ר הלזה לראיה, והוא לא זכר מכל זה כלל, וצ"י.

[ז' **כ**"**ה**] **וימלא** - מנין ז' ימים.

בספר שפתי חכמים הק', דהחשך היה ו' ימים. ותי', דעל הים כתיב "ויהי הענן והחשך" למלאות יום הז' יע"ש[4].

וזה רמז במזמור ק"ה "שלח חשך ויחשיך" ו' יחשיך, ואל תקשי על זה דהיה צריך ז' דהרי "ולא מרו את דברו" ועל הים נשלם יום הז' וק"ל.

----[1] דכתיב בפסוק כ"ד "ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף".

[2] לכאורה כוונתו, שאף הם הוזכרו במקרא [במדבר כ"ו י"א] "ובני קרח לא מתו".

ושו"ר ברשב"ם שכתב כתירוץ הראשון של התוס', וכתב דהזכיר בני קרח משום שהוזכרו בפס' "ובני קרח לא מתו".

[3] כלומר, לתירוץ ב' של התוספות, שלא היה בני בנים לגרשון ומררי ולחברון, קשה, דכתיב בקראי שם שהיו להם בנים.

ועי' ברשב"ם שהביא תירוץ זה של התוס', והק' הקושיא הזו, וע"כ כתב כהתירוץ האחר של תוס'.

[4] כ"כ בעלי התוס', וכן הוא להדיא במדרש [פרשת בא פרשה י"ד סימן ג'].

סדר בא

[**י י**"**ד**] **ואחריו לא יהיה כן** - רש"י ז"ל: ואותו שהיה בימי יואל וכו', אבל של משה מין אחד וכו'.

הקשו המפרשים ז"ל ה"ה הרב רי"ד [הביאו הרב פני דוד] והרמב"ן עה"ת, ממאי דכתיב בתהילים סימן ק"ו "אמר ויבוא ארבה וילק" וכו', "ויתן לחסיל" וכו'. ובסימן ע"ח כתיב "ושקמותם בחנמל" ופירש"י [שם בתהילים] שהוא מין ארבה, יע"ש מה שתרצו על זה. ולעניות דעתי, קשה לי על דברי הרד"ק [ביואל סימן ב'] דכתב דבמצרים לא היה אלא מין אחד לבדו וכו', והתירוצים שנאמרו על רש"י, לא יתכן ע"ד הרד"ק כאשר יראה המעיין ודוק.

גם ראיתי להרב מוה"ר אליקים גאטיניייו ז"ל בספר תועפות ראם שכתב דבמצרים היה ג' מיני ארבה יע"ש, והא ליתא דלא היו ג' אלא ד', דחנמל מין ארבה הוא כדפירש"י, והוא ז"ל קאי על פירש"י וצ"י.

ועיין להרלב"ג ז"ל, ורבינו בחיי ז"ל, ועיין בספר צמח דוד ז"ל [בסדר זה], ועיין להרא"ם בסדר שלח לך [על פסוק "וכן היינו בעיניהם"] יע"ש. ועיין להרב חומת אנך בתהילים סימן מ"ח [דף מ ע"ב] יע"ש.

[**ב' י"ב**] **לא נשאר ארבה אחד** - פירש"י אפי' המלוחים וכו'.

נראה להוכיח מכאן דתחיית המתים מן התורה, ועל דרך שאמרו בזוה"ק סדר וארא [דף כח ע"ב] בחוטרא דאהרן. ועיין ילקוט ראובני [דף פ"א ע"ג] ובפרק חלק, ותנחומא סדר בשלח. ועיין שארית יעקב [סדר אמור], ובספר אספקלריא המאירה [סדר וירא], ובספר אזור אליהו [סימן ה'].

[**י"א ב'**] **דבר נא** - אין נא אלא לשון בקשה וכו'.

הנה זאת הבקשה מהשי"ת למשה אינו מובן, דהרי כל דברי ה' למשה היה נאמן ביתו והכל על ידו, והיכן מצינו בשום דבר דדבר ה' בבקשה ממך שתאמר לישראל, כי לא נחשד משה שלא יאמר, ואחת היתה ופרסמה בשמירת שבת ששכח וקיבל עונשו.

ואם נפרש ד"**דבר נא באזני העם**" היינו שתאמר להם כלשון הזה **בבקשה מכם**, גם זה צריך ביאור, דמי אשר אומרים לו שיקח כסף וזהב וימאן מליקח עד שידברו לו בתחינה ובקשה.

ולזה יכולני לפתור במה שנדקדק עוד במ"ש הכתוב "**ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות**", דנראה דאילו לא צוה לעשות כדבר הזה לא היו עושים כן ואמאי.

ולישב לזה, נקדים מ"ש המפרשים ז"ל בפסוק "**ושמתם על בניכם ועל בנותיכם**" דפירשו, דכיון דהיה בזמן דבר ומגפה בנוגפו את מצרים, היה ס"ד דיכנס פחד בלבם משום ידבק[1]. לזה אמר "**ושמתם על בניכם ועל בנותיכם**" ולא תהיה נזוקים, זת"ד.

ויש להמתיק הדבר עם מ"ש בקידושין [דף ל' ע"א] "**ושמתם**" - סם תם, נמשלה התורה לסם חיים כיע"ש, גם פה נדרוש כן, "**ושמתם על בנותיכם**" - סם חיים, הוא ואין חשש מזה כלל ותבלה ותחדש כל מה שאתם לובשים מהשמלות ומהתכשיטים. והשתא ז"ש משום דבנ"י עשו כדבר משה, כי ויאמינו בה' ובמשה עבדו, הוא דו**ישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות** על דבר משה "**ושמתם**" סם חיים, ומאחר שכן, יפה נדרשת הדרשה "**דבר נא**" - דאין נא אלא לשון בקשה, מסיבת שמא יפחדו מליקח כי הזמן בוגד, ודוק.

[**י"א ה'**] **מבכור פרעה וכו'** - למה לקו בני השפחות, שאף הם היו משתעבדים בהם ושמחים בצרתם.

אין להקשות, ממה שכתב רבינו לקמן סדר יתרו ע"פ "מבית עבדים" וכו', אמור מעתה, עבדים למלך היו ולא עבדים לעבדים, דנראה שלא היו עבדים כי אם לפרעה[2].

דיש לחלק בין עבדות לשעבוד, דעבדות הוא קנויים למלך, ושעבוד הוא להשתעבד בהם. ולענין עבדות לא היו כי אם לפרעה דוקא, אבל לענין שעבוד, הכל היו משתעבדים בהם, מסיבה דריע מזלייהו, ולא היה בחזק יד מדינא כמו העבדות לפרעה. ומסתמא היה שלא מדעתו של פרעה. והוא חילוק ברור. ועיין בתשו' הרשב"ש [סימן תצ"ה] שהביא שיש מי שהקשו כן על רש"י, והוא ז"ל תירץ קרוב למ"ש יע"ש ודוק. ועיין להרמב"ן בסדר שמות על פסוק "ויעבידו מצרים".

[**י"א ז'**] **וכל בכור בהמה** - לפי שהיו עובדין לה, וכשהקדוש ברוך הוא נפרע מן האומה נפרע מאלהיה.

והרב מנחת יאודה ז"ל [בספר דעת זקנים] פרשת וארא [ד"ה ונהפכו לדם] הקשה מפירש"י שם, שתלקה היאור תחילה[3].

ולענ"ד לא קשיא, דהרי הכא במכת דם אי אפשר בלא"ה, והקב"ה רוצה להלקות לאלהיהם תחילה, הביא הדם שנהפך. אבל בבהמות לא היה למכה[4], שהרי כבר נלקו במכת הברד כמ"ש הרב מנחת יהודה [שם, באותו דבור] משם הרר"א ז"ל[5]. וא"כ אפשר מכתם[6] בלא זה שילקו הבהמות, אלא ודאי שהוא כמ"ש[7].

[**י"ב ב'**] **הזה** - והלא לא היה נדבר עמו אלא ביום [וכו'].

קשה, למה הביא קראי להוכיח דהיה ביום, תיפוק לו דלנביאי ישראל לא היה מדבר כי אם ביום, כל שכן למשה, עיין לרש"י סדר בלק ע"פ "לינו פה הלילה" [במדבר כ"ב ח'][8].

והתירוץ פשוט, דכיון דקידוש החודש מ"ע שהזמן גרמא בלילה, וצריך להראות לו השיעור, הו"א דכגון דא היה מדבר עמו בלילה, דחביבה מצוה בשעתא, לכן מביא מקראי דמוכחי דבאותו פרק נמי היה מדבר עמו ביום. ובאו קראי לאפוקי דלא היה שום מצוה בלילה כלל. ועוד י"ל דמהכא נפקא הא דהתם[9].

אלא דבדברי הימים א' [סימן טו"ב] אשכחן בנתן הנביא בלילה. ובשלמא גבי שלמה [בד"ה ב' סימן א' וסי' ז'] ניחא, דמלך ונביא לא יתכן, כמפורש בזוה"ק גבי שמואל ושאול[10], ולכך היה בחלומו, אך לגבי נתן הנביא צריך טעם לדבר[11].

[**שם** ו'] **והיה לכם למשמרת** – ר' מתיא בן חרש אומר, ואעבור עליך וכו', ונתן להם שתי מצות, דם פסח, ודם מילה שמלו באותו הלילה.

בזה חקר חקירות חכם בני **אברהם** הי"ו תרתי, חדא, איך מלו בלילה דביום כתיב במילה, ואין מלין בלילה.

ולזה השבתי לו, דאותה הלילה היתה מאירה כתקופת תמוז, והו"ל יום[12]. וכן פירשו בכונת הכתוב "לך יום אף לך לילה אתה הכינות מאור ושמש", כמו שהובא מהרב אש דת בספר נוה צדק. ושוב הראה לי מ"ש מוה"ר מדרש האתמרי בדרוש למילה יע"ש.

ומה נעים לפי"ז דבא הרמז בפסוק ליל שימורים הוא לה', דמקרא דא היא ההוכחה דאותה לילה היה כמו יום, מדכינה הלילה לשם ה' הלילה הזה לה' מאחר דכתיב "ויקרא אלקים לאור יום ולחשך קרא לילה" ואינו מכנה שמו על הרעה לגבי הלילה, אינו אלא דהיה ביום.

וא"כ לפי"ז א"ש דבהאי קרא בא בס"ת "**הלילה הזה לה' שמורים לכ'ל בנ'י ישרא'ל**" אותיות **מיל"ה**, והכונה, בעבור כי הלילה הזה לה', לכן היתה מילה באותה הלילה. [ועיין בתשובות יד אליהו ז"ל].

זאת שנית, דאיך מלו ביו"ט מילה שלא בזמנה. ולזה השבתי לו, דכיון דלא היה מציאות לאכול הק"פ בלתי מילה, ולא היה להם שהות, מצוה גוררת מצוה, שיחשב כי הוא זמנה לצורך הק"פ גם בלילה דהא לאו הכי לא יוכלו לעשות הפסח מעין מ"ש גבי קרבן גדעון. אי נמי י"ל לשתיהן וגם לקרבן בלילה, כמו שמתרצים בכמה מקומות עפ"י הדיבור שאני, ולכן מלו בלילה וביו"ט, דכך נצטוו, והוא אמר ויהי הוא ציוה. ועי' מ"ש הרב ראש דוד ז"ל ודוק.

ומצאתי בזוה"ק בתוס' [ח"א דף יו"ד ע"א] דחקרו למה פסח ומילה דהם מ"ע בכרת. ותי' כי פסח מידת לילה, ומילה מידת יום יע"ש. ולפי"ז יומתק הרמז הנ"ל באופן זה,

דהיינו "הלילה הזה" ולא אחרת איכא מילה, דזולת זה הרי המילה מידת יום ולא מידת לילה, וברור.

[**שם**] **והיה לכם למשמרת** - ומפני מה הקדים לקיחתו [ושחיטתו ד' ימים מה שלא צוה כן בפסח דורות, היה ר' מתיא בן חרש אומר, הרי הוא אומר "ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דדים", הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאנאל את בניו, ולא היו בידם מצוות להתעסק בהם כדי שיגאלו, שנאמר "ואת ערום ועריה", ונתן להם שתי מצוות דם פסח ודם מילה, שמלו באותו הלילה, שנאמר "מתבוססת בדמיך", בשני דמים, ואומר "גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו", ולפי שהיו שטופים בעבודה זרה, אמר להם "משכו וקחו לכם", משכו ידיכם מעבודה זרה, וקחו לכם צאן של מצוה].

עיין שפתי חכמים מה שהצ"ע[13]. ועיין בספר עמר נקה מ"ש[14], ודוק.

[**שם**] **בין הערביים** - משש שעות ולמעלה וכו' יע"ש.

ועיין בפ"ק דפסחים דף ה' ע"א [ד"ה לא תשחט על חמץ] ברש"י ותוס'. וע"ע להתוס' שם (ד"ה ע"א) [דף ו' ע"ב] ד"ה משש יע"ש.

[**שם י'**] **והנותר ממנו עד בקר** – [שהבקר משמעו] משעת הנץ החמה [ובא הכתוב להקדים שאסור באכילה מעלות השחר].

וקשה ממה שכתב רש"י בפ"ק דפסחים [דף ד' ע"א] ד"ה נבדוק מצפרא וכו'[15].

וי"ל, דשאני התם דכתיב "וישכם אברהם"[16]. ועיין מ"ש הרב נחלת יעקב, ותועפות ראם למוה"ר אליקים גאטינייו ז"ל ודוק.

[**שם י"ט**] **לא ימצא בבתיכם** - מנין לגבולין ת"ל "בכל גבוליך", מה ת"ל "בבתיכם", מה ביתך ברשותך, אף גבולך ברשותך.

וקשה ממ"ש במדרש רבה [סדר זה] ע"פ "הנני מביא מחר ארבה בגבוליך" שדרשו בגבולך ולא בגבול בני חם. וי"ל, ודוק.

[**שם כ"ז**] **ויקוד העם** - על בשורת הגאולה [וביאת הארץ ובשורת הבנים שיהיו להם].

יתכן לרמוז דבאו כסדרן אב"ג אותיות התורה, א'רץ ישראל 'בנים 'גאולה. לכך "**ויקד העם**" לזכות בזכות שעתידין לקבל התורה כל האלפא ביתא.

[**שם כ"ח**] **כאשר צוה ה' את משה ואהרן כן עשו** – [ומהו כן עשו] אף משה ואהרן [כן עשו].

והטעם פשוט, דהן אמת דהיו משבט לוי דלא היו בגלות, עכ"פ הם היו הולכים ובאים לפרעה, ועברו עליהם כמעט כמו גלות מהטורח והדבורים הקשים שסבלו מישראל

ומפרעה והיו"ד מכות שעשו. וראוים הם נמי להקריב קרבן פסח על הנסים שניצולו. ועיין בספר שפתי חכמים.

אלא דלפי"ז שבט לוי היה להם מקום פטור, ולא מצינו גילוי אם עשו. ולפי סוד מצות ק"פ אין הפרש ביניהם, ולא הוצרך הכתוב להודיענו, דכיון דגילה הכתוב על משה ואהרן, מסתמא כל בני שבטו לא מנעו עצמן מלעשות כמותן וברור. ועיין בקונ' חיים לראש [במזמור "יאמרו גאולי ה'"] יע"ש מ"ש בס"ד.

[**שם כ"ט**] **בכור השבי**.

עיין בתשו' מהרשד"ם חלק א"ח סימן ל"א.

[**שם ל"ז**] **כשש מאות אלף רגלי הנברים לבד מטף** - הגברים מבן עשרים שנה ומעלה, עכ"ל.

והקשה הרא"ם ז"ל וז"ל: אך קשה, דא"כ מאי לבד מטף דקאמר, והלא כיון שהוא מבן י"ג ומעלה איש שמו ולא טף[17] עכ"ל.

ולא ידעתי מאי קושיא איכא, שהרי מה שצריך קרא למנות, הוא מבן עשרים שהוא הגברים, וכל הפחות מבן עשרים אין צריך למנות, וא"כ מונה אותם בכלל טף, לפי שלגבי הגברים שהוא מבן עשרים, שצריך למנות כל הפחות מבן עשרים קורא אותם טף, אעפ"י שבעלמא כשהוא מבן י"ג נקרא איש ולא טף. אבל הכא שקרא בא למנות כל שהוא מבן עשרים, אין צריך קרא להאריך גם הנקראים איש ואח"ך טף, לפי שהמנין היא מבן עשרים וק"ל, כה דברי אדוני אבי הראש החכם השלם נר"ו.

----[1] פירוש, שלא ידבקו במגיפה.

[2] ז"ל שם: מבית פרעה שהייתם עבדים לו, או אינו אומר אלא מבית עבדים, שהיו עבדים לעבדים, תלמוד ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים, אמור מעתה עבדים למלך היו, ולא עבדים לעבדים:

[3] ז"ל מנחת יהודה שם: ומה שפירש רש"י כאן [במכת דם] שהלקה יראתם תחילה, קשה לחזקוני, שהרי בפרשת בא פירש רש"י עצמו גבי "וכל בכור בהמה", שהקב"ה נפרע מאומה, ואח"כ נפרע מאלהיה עכ"ל.

[4] אולי צ"ל: להכות.

[5] שם הקשה, אמאי לא קדם דבר לצפרדעים, כדי שילקה האלוה ואח"כ האומה. ותירץ, שכיון שהלקה אחד מאלהיהם, שוב אינו חושש להלקות כל אלהיהם קודם עצמם.

[6] כלומר: להכותם [לבכורות].

[7] כוונת הישוב נראה, דכיון שכבר הכה לאלהיהם, שוב אי"צ להכותם עוד, ובודאי שמהאי טעמא אין צריך להכות הבהמות קודם האדם, שהרי אי"צ להכותם כלל. ומה טעם היה צריך להרוג בכורות הבהמה. ומכאן הוכיח רש"י, דבשעה שהקב"ה נפרע מאומה נפרע גם מאלהיה, [ואף שכבר לקתה מקודם].

[8] ז"ל שם: אין רוח הקדש שורה עליו אלא בלילה, וכן לכל נביאי אומות העולם, וכן לבן בחלום הלילה וכו' עכ"ל.

[9] כתב הגריח"ס שליט"א [כרם שלום ח"ט סי' יא]: המעיין במדרש ויקרא רבה [פ"א סי"ג] יראה דמפסוקים אחרים למדו כן, כמו "והוא יושב פתח האהל כחום היום" וצ"ב. ומה שרש"י ז"ל הביא קרא דוביום צוותו שאינו נזכר במדרש שם, הנה נזכר הוא במדרש ויקרא רבה [הנדפס מכתב יד] ודוק היטב.

[10] כתב הגריח"ס [שם]: כוונתו לזוה"ק ח"ב דקנ"ד ע"א, אבל תמהני שלא העיר מתלמוד ערוך בסוטה [מ"ח ב'] מאן נביאים ראשונים אמר רב הונא זה שמואל דוד ושלמה ע"ש, ובספרי פרשת דברים פסקא א' דברי קהלת בן דוד מלך בירושלים, וכי לא נתנבא שלמה אלא אלו בלבד והלא וכו', ובתרגום תהלים [ע"ב א'] על ידוי דשלמה אתאמר בנבואה. ועיין בספר שערי זהר סוטה שם. וכן רש"י ז"ל מגילה [י"ד א'] ברשימת ארבעים ושמונה הנביאים שעמדו לישראל מנה להדיא את שלמה המלך שהיה נביא עיין שם.

גם עצם דברי ספר הזהר הקדוש, דלא מצינו מלך ונביא כאחד זולתי משה רבינו ע"ה צריכים ביאור. ועיין בזה לגאון רבי חיים פאלאג"י ז"ל בספרו נפש חיים [מערכת מ' אות קס"ט], ועוד לו שם מערכת ש' [אות ק"ב] ובספרו עיני כל חי [דק"ע ע"א ד"ה נביאים ע"ש], ועיין שו"ת כוכבי יצחק ח"ג] וקונטרס כבוד מלכים [אות מ"ח] ובחיבורי טוב להודות [ח"א סימן ט'] ונתבאר במקומו בס"ד.

[11] כתב הגריח"ס שליט"א [שם]: ועם שאיני כדאי כלל לא זכיתי להבין אמרי קדוש זיע"א, והרבה יש לעמוד על דבריו ואכתוב רק העיקר, והוא ז"ל מתבאר שהבין בפשטות שהשי"ת לא היה מדבר עם נביאי ישראל אלא רק ואך ורק ביום ולא בלילה, ולכן נתקשה במה שנתקשה גבי נתן הנביא וגבי שלמה שהשי"ת דיבר אתם בלילה וכנ"ל.

אבל בעניותי אמינא דלא אמרו כן רז"ל שהקב"ה היה מדבר עם נביאי ישראל אך ורק ביום ולא בלילה, אלא כוונתם שעם נביאי אומות העולם מדבר הקב"ה רק בלילה, מה שאין כן עם נביאי ישראל מדבר הקב"ה עמם גם ביום וכמתבאר במדרש ויקרא רבה [פרשה א' סימן י"ג] הנ"ל עיין שם היטב במשלים שהביאו ודוק היטב. ואכן מצאתי שכן

כתב להדיא הגאון מהרז"ו ז"ל בפירושו למדרש בראשית רבה [פנ"ב ס"ה ד"ה הוילון] שכוונת רז"ל במדרש באומרם שהיה מדבר עם נביאי ישראל ביום היינו גם ביום ע"ש. ובזה נתיישבו כל תמיהות הגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל ועיין כי קצרתי הרבה ודוק היטב.
[12] אמנם עי' בספר עמר נקא [רבינו עובדיה מברטנורה, הובאו דבריו בהערה לקמן] ובפירוש ריב"א, שאותו לילה היינו ליל עשור שלקחו בו את הקרבן, ולא ליל פסח עי"ש.
[13] ז"ל שפתי חכמים: אך קשה, היאך מתרץ הקושיא במה שמביא בשם ר' מתיא בן חרש, ולמה ד' ימים ולא פחות ולא יותר, וצ"ע.
[14] [הוא פירוש רבינו עובדיה מברטנורה], וז"ל שם: פירוש, כך הוא טעמו של רש"י, בדבר זה הקדים לקיחה ד' ימים קודם שחיטה, כדי להיות הלקיחה בשעת הפרשתן מע"ז, והיינו דכתיב "משכו וקחו".
ועוד, שנימולו באותו הלילה של לקיחה, [דאין לפרש באותו לילה של שחיטה, שהרי לבקר יצאו, והא איכא סכנה לצאת עד ג' ימים, כדפירש רש"י לעיל בפרשת ואלה שמות], לכך הקדים לקיחתו ד' ימים, כדי שיהיו להן ב' מצות ביחד, פסח ומילה עכ"ל.
וכ"כ בפירוש הריב"א, עי"ש עוד.
[15] ז"ל שם: נבדוק מצפרא - דאיכא הקדמה לזריזים, כדאשכחן גבי מילה, ובזריזותיה דאברהם, שנאמר "וישכם אברהם בבקר" שלא המתין עד הנץ החמה, ומ"מ בלילה לא הקדים, עכ"ל.
וקשיא לרבינו, דמשמע מדברי רש"י דהא דכתיב "וישכם אברהם בבקר", לאו היינו נץ החמה, אלא עלות השחר.
[16] כלומר, דסתם בקר היינו נץ החמה, והכא דכתיב "וישכם", משמעו עלות השחר.
[17] קשיא ליה, כיון דאף מגיל י"ג ועד גיל כ' לא נמנו, למה לא אמר הכתוב לבד מטף, ולבד האנשים שמגיל י"ג ועד כ', שהרי אותם לא מיעט במה שכתוב "לבד מטף".

סדר בשלח

[**י"ד** ו'] **וכל רכב מצרים** - [מכאן] היה רבי שמעון אומר, כשר שבמצרים הרוג, טוב שבנחשים רצוץ מוחו, ע"כ.
לפי"ז הוא טוב טעם למה שעשה ה' אות בתחילה ככתוב בסדר וארא "לפני פרעה ולפני עבדיו ויהי לתנין", לרמוז להם, דפרעה ועבדיו ראוים ליהרג כמו התנין דראוי לרצץ את מוחו, וק"ל.
[**שם**] **וכל רכב מצרים** וכו' - מכאן היה ר"ש אומר טוב שבגויים הרוג.

עיין בספר פני דוד שהביא משם רבינו ישעיה ז"ל שהקשה, דקי"ל הגויים לא מעלין ולא מורידין וכו'[1]. ועיין בע"ז [דף כ"ו ע"ב] ובתוס' שם, וברבינו בחיי, ובספר שבות יאודה על המכילתא סדר בא [דף ל' ע"א[2]] יע"ש ודוק.

[**שם י"ב**] **אשר דברנו אליך במצרים** – [והיכן דברו, ירא ה' עליכם וישפוט].

מה שפירש פה, וגם שטח הכתובים, אינן שוין עם מה שפי' לעיל ד"ה ויעשו כן[3].

וי"ל, דהתם ישראל, והכא ערב רב. או חזרו בהם ממה שראו תוקף הצרה דקרבו לבא עליהם, והים לפניהם, ופשוט. ולשון רש"י שאחר זה [ד"ה דבר אל בנ"י ויסעו] דכתב כדאי זכות אבותם והם והאמונה **שהאמינו בי** [**ויצאו**, לקרוע להם את הים], יורה כתי' הראשון דענינו ואמרנו, והנותר[4] יסתר.

הגם דכתב בדיבור שאחר זה [ד"ה וילך מאחריהם] שהיו נתונים בדין [באותה שעה, אם להנצל, אם להאבד עם מצרים] כיע"ש[5]. יש הפרש, דאע"ג דהיה להם זכות אבות, סוף סוף המקטרג לא יבצר, דבשעת סכנה עושה הרע עיקר, והטוב אינו רוצה לקבל. ועיין לרש"י סדר האזינו על פסוק [דברים ל"ב י'] "ובתהו יליל ישימון"[6].

[**שם כ'**] **ויהי הענן והחשך** וכו' - ויהי הענן וההחשך למצריים, ויאר עמוד האש את הלילה לישראל וכו'.

הכי איתא בתנא דבי אליהו [סדר אליהו זוטא פרק כ"א] שאמרו וז"ל: "ויהי הענן וההחשך ויאר את הלילה, ויהי הענן וההחשך למצריים, ויאר את הלילה בעמוד אש לישראל" יע"ש.

[**שם כ"ד**] **באשמורת הבקר** – [שלשת חלקי הלילה קרוין אשמורת וכו'].

תפס כמאן דאמר [ברכות ג' ע"ב] ג' משמרות הוי הלילה. ועיין בקונטרס חיים ומזון מה שרשמתי שם בעזר יוצר אור.

[**ט"ו ז'**] **כמו אבן** - הרשעים כקש.

ובעבור זאת תמצא, דלגבי רשעים הוסיף לומר "תשלח חרונך", דהיה בהם יותר חרון אף מהבינוניים ומהכשרים, לכך נכתב בצדו חרון אפו מלפניו, "וברוח אפיך" לאחריו.

[**ט"ו ו'**] **ימינך ימינך** - ב' פעמים [וכו'], אנכי לה' אנכי אשירה וכו'.

זה שלא כשיטת חז"ל דבאו בכפל לשלם להם שכרם, ורש"י נקטיה לפשוטו של מקרא, ועיין בקונטרס צדקה חיים [בדרוש להלבשה].

[**שם י"ב**] **תבלעמו ארץ** - מכאן שזכו לקבורה בשכר שאמרו ה' הצדיק.

עיין מ"ש בקונטרס צדקה לחיים בזה בס"ד.

[**שם י"ח**] **מכון לשבתך** - מקדש של מטה מכוון וכו'.

עיין לרש"י סדר משפטים ע"פ "אשר הכינותי". ועיין מה שרשמתי בקונטרס חיים ומזון בס"ד.

[**שם**] **מקדש** - הטעם עליו זקף גדול להפרידו.
זה שלא כשיטת הש"ס, ד**כוננו ידיך** הוא על בנין בהמ"ק שנבנה, ולא על העתיד, כענין דגדולים מעשי צדיקים כיע"ש.
[**ט"ו כ'**] **אחות אהרן** - לפי שמסר נפשו עליה כשנצטרעה.
יש להבין בזה, דהגדולה והשבח אנו נותנים לאהרן דנקראת על שמו, הרי יותר גדולה היא לתלות במרים דהיא אחות אדם גדול כמו משה, דהמתינה לו בים - "**ותתצב אחותו**", והיה לו לקרותה "אחות משה" והיינו תולים הגדולה בה, דיותר יצדק דתתגדל מרים במשה או באהרן ממה שיגדל אהרן במרים, דהפרש גדול ביניהם. ועיין ד"ה חותן משה בסדר יתרו [י"ח א'] יע"ש[7]. ותו, דהרי משה נמי התפלל עליה בצרעתה.
וי"ל דכנגד זה יש לומר, דאם היה אומר "**אחות משה**", ח"ו מיחזי דבא להזכיר גנותה - "**ותדבר מרים ואהרן במשה**", לכך תלה באהרן.
אע"ג דבעבור זאת היה ראוי לומר כאורח העולם "**מרים בת עמרם**" כדי שלא לתלות באחד טפי מחבירו, אך, כדי ללמדנו דמה שנתן נפשו עליה הוא דבר גדול, אמטו להכי תלה באהרון ודוק.
[**שם כ"ה**] **שם שם לו** - במרה נתן להם מקצת דינים, פרה אדומה ושבת ודינים.
ותימא, דאמרינן לקמן [פרק ט"ז פסוק כ"ב] "ויגידו למשה" ששאלו מה יום מיומים, וכתב המורה "מכאן שעדיין לא ניתן להם פרשת שבת שנצטוה", כ"כ בספר פני דוד.
ולא זכיתי להבין דבריו, שהרי להדייא כתב רש"י שם בלשון הזה: "ויגידו למשה - ששאלוהו מה יום מיומיים, ומכאן יש ללמוד שעדיין לא הגיד להם משה פרשת שבת שנצטווה לומר להם "והיה ביום הששי והכינו", עד ששאלו את זאת, אמר להם הוא אשר דיבר ה' שנצטויתי לומר לכם, ולכך ענשו הכתוב שאמר לו "עד אנה מאנתם", ולא הוציאו מן הכלל עכ"ל.
הרי לך בפירוש שרש"י ז"ל כתב דלכך נענש שלא אמר מצות שבת לישראל. ואין לומר דזהו לענין "והכינו את אשר יביאו", אבל מה שנצטווה במרה שאני. דיש לומר חדא מתרי, או דגם "והכינו את אשר יביאו" בכלל מה שנצטוו במרה. או דמה שלא הזהיר מה שנצטוה מהכינו את אשר יביאו הכי נמי לא הזהיר מה שנצטוו במרה.
וכן ראיתי להרב מנחת יאודה ז"ל סדר זה [ד"ה בט"ו יום] שהקשה, דכיון דט"ו באייר היה שבת, היאך הלכו ישראל, למ"ד אתחומין אפקוד וכו', שהרי עדיין לא הזהיר משה, ולכך נענש שנאמר עד אנה מאנתם יע"ש.

ועמ"ש הרא"ם [בד"ה ויום אחד בשבת], ומ"ש עוד לעיל מזה [סוד"ה שם שם וכו', בסוף הדברים] ויש לעמוד ע"ד וצ"ע.

[**ט"ז ח'**] **בשר לאכול** - ומה ראה להוריד לחם בבקר [ובשר בערב, לפי שהלחם שאלו כהוגן, שאי אפשר לו לאדם בלא לחם, אבל בשר שאלו שלא כהוגן, שהרבה בהמות היו להם. ועוד, שהיה אפשר להם בלא בשר, לפיכך נתן להם בשעת טרח, שלא כהוגן].

עיין לרש"י לעיל מזה [ד"ה ובקר וראיתם[8]]. ובלא"ה הזמן גרמא, דבצפרא מדת רחמים, ולערב מדת הדין, ולהכי אמרו בזוה"ק דאין לו לאדם לשאול על הפרנסה לעת ערב, כמו שהבאתי בקונטרס עתרת החיים [סימן ח"ן מערכת פ' אות מ"ם].

[**שם כ"ג**] **את אשר תאפו אפו** וכו' - מה שאתם רוצים לאפות בתנור אפו היום [לשני ימים].

ומקשים, דרש"י ז"ל כתב בסדר בהעלותך על פסוק "שטו העם ולקטו וטחנו ברחים" - לא ירד ברחים, אלא משתנה טעמו. ולפי"ז היה הכל במחשבה, וא"צ אפיה ובישול.

ומוהר"ש פרימו ז"ל תרץ, דהגם שהיה זה במחשבה אסור בשבת משום דמתקן יע"ש.

ועיין להר"ש ז"ל בפיה"מ פ"ז דדמאי דנראה מדבריו להיפך. ועי' מ"ש הרב פני דוד [סדר זה אות ט"ז] יע"ש[9].

ועי' מ"ש מרן בש"ע א"ח [סימן תי"ו סעיף ב'] ויש בלבו שיקנה וכו' אבל לא יאמר כלום וכו' יע"ש, וצ"ע.

[**שם כ"ח**] **עד אנה מאנתם** - משל הדיוט הוא [בהדי הוצא לקי כרבא, ע"י הרשעים מתגנין הכשרין].

אינינו שוה למה שפי' לעיל מזה [פסוק כ"ב] בד"ה "ויגידו למשה" דהוא על שנתעצל מלומר מצות שבת.

וי"ל, דהיה ראוי נוסח אחר למשה וכמו שפירש [פרק י"ז פסוק י"ב] בד"ה וידי משה כבדים יע"ש[10], ובא בנוסח אחד בעבור משל הדיוט.

[**שם כ"ט**] **ראו כי ה' נתן לכם השבת** - כי ה' בכבודו מזהיר אתכם על השבת שהרי נס נעשה בכל ער"ש לתת לכם לחם יומים ע"כ.

ויש לרמוז בזה כי ר"ת "כי ה' נתן לכם" גימטריא נס, וכלשון רש"י. והוסיף ע"ז בני הגדול אברהם אוהבי נר"ו, דגם ס"ת "ראו כי ה' נתן לכם" גי' נס עם הכולל, ובא בר"ת וס"ת להשמיענו כי זה הוא נס בתוך נס, דירידת המן גופיה מעשה נסים, וכמו שרמזו בר"ת מ"ן[11], כמ"ש בספר נחל קדומים [סדר זה, על פסוק "מן הוא"], ולהיות בערב שבת לחם יומים, הוא נס אחד ונפלא דהוא נס בתוך נס זת"ד ישל"א.

[**שם ל"ג**] **למשמרת לדורותיכם**.
חיים תחילה אופן ל"ה.
[**שם**] **לדורותיכם** - בימי ירמיהו, שאמרו נניח מלאכתינו ונעסוק בתורה מהיכן נתפרנס, הוציא להן צנצנת המן.
עיין בדרשותי מ"ש בזה בס"ד.
[**י"ז ח'**] **ויבא עמלק** - סמך פרשה זו לפסוק זה לומר אתם אומרים היש ה' בקרבנו אם אין, הכלב בא ונושך אתכם משל לאדם וכו' ובא הכלב ונשכו.
לא על חנם בא במשל והנמשל בשם עמלק לקרותו כלב, ואפשר לע"ד לומר עם מ"ש הרב ככר לאדן [בפי' למס' דרך ארץ] במאמר "פני הדור כפני הכלב" הוא עני ביותר דלית עניא יתיר מכלבא ועכ"ז "והכלבים עזי נפש", ולא היה להם להיות עזי פנים, כי "עשיר יענה עזות", והכלבים לא ידעו שבעה עכ"ד.
נמצא, דהכלב הוא עז פנים, וכן אמרו בזוה"ק דף ס"ה ע"א בפרשתינו קודם שאמרו כלשון רש"י שלפנינו, למעלה מזה אמרו, מתקיפו דילהון דאקרי כלב ודא חצפא מכולהו ע"כ. הרי דהטעם דהמשיל לכלב הוא על עזות פנים שבו.
והוא גופא אשכחן בעמלק שאמרו במכילתא "ויבא עמלק שבא בגילוי פנים", והיינו שבא בעזות מצח, ולא הי"ל בושת פנים כמו הכלב, וחטא ישראל דהיה "היש ה' בקרבנו" היינו שלא היה להם בושת פנים, דאיך יתכן בעודו מורכב על כתפו של אביו יאמר "ראית את אבא", כי אין לך עזות פנים גדול מזה, ומצד עצמו על נסותם את ה' אין חציפות גדול מזה, וא"כ מידה כנגד מידה "ויבא עמלק" הדומה לכלב ודוק.
[**שם ט'**] **בחר לנו** – [לי ולך, השוהו לו], מכאן אמרו יהי כבוד תלמידך [חביב עליך כשלך וכו'].
נלע"ד דהכונה בזה, דבשביל דהאיש משה עניו מאד, וקיים "יהי כבוד תלמידך", ע"ז והיה שכרו דיקיימוה בידו שארית לשון המשנה "וכבוד חבירך", וגם "ומורא רבך".
נמצא, דבאחת שקיים משה, נתקיימו בו שתיים, זהו ללמדנו שכר הענוה.
ועיין בקונ' "דרכי חיים" מה שפי' בעניותי על משנה זו, ועוד תשוב ותראה בקונ' "פעולת צדיק לחיים" בעזר משדי.
----[1] ז"ל שם: תימא, דהא אמרינן בע"ז "הגוים ורועי בהמה דקה, לא מעלין ולא מורידין". אלמא, דאסור להורגן בידים. ואי בשעת מלחמה, אפי' ישראל נמי שרי, דהא אמרינן הבא להורגך השכם להורגו עכ"ל.

וכן הקשו בעלי התוספות בספר "מושב זקנים". ותרצו, דלעולם בשעת מלחמה, וישראל מותר להרגו רק אם אינו יכול להציל עצמו באחד מאבריו, וגוי שרי אפילו ביכול להצילו באחד מאבריו.

[ובפרשת שלח כתיב "וירא יעקב מאד ויצר לו", וכתב רש"י: "וירא - שמא יהרג, ויצר לו - שמא יהרוג את אחרים, והקשו שם במושב זקנים, הא מותר להרגו כדין הבא להרגך. ותרצו דחשש שמא יוכל להציל באחד מאבריו, משמע דאסור להרוג גוי אם יכול להציל באחד מאבריו, ויל"ע].

[2] ז"ל שם: ואפשר דס"ל להירושלמי, דמסתמא הירא את דבר ה' לא בא עם פרעה אלא לאנסו, כי באמת ידעו כי ה' נלחם להם במצרים ולא באו להרוג לישראל, ואפ"ה כיון דשעת מלחמה הרוג. ועי' מ"ש רבינו בחיי ז"ל.

[3] ז"ל שם: להגיד שבחן ששמעו לקול משה ולא אמרו היאך נתקרב אל רודפינו אנו צריכים לברוח אלא אמרו אין לנו אלא דברי בן עמרם:

[4] כלומר: התירוץ השני.

[5] כלומר: והלא כבר אמר לעיל "כדאי זכות אבותם והם" וכו', וא"כ איך אמר כאן שהיו נתונים בדין אם להנצל או להאבד עם מצרים.

[6] ז"ל שם: ובתהו יליל ישימן - ארץ ציה ושממה, מקום יללת תנינים ובנות יענה, **אף שם נמשכו אחר האמונה**, ולא אמרו למשה, היאך נצא למדברות מקום ארץ ציה ושממה:

[7] ז"ל רש"י שם: חתן משה - כאן היה יתרו מתכבד במשה אני חותן המלך, ולשעבר היה משה תולה הגדולה בחמיו שנאמר "וישב אל יתר חתנו":

[8] ז"ל שם: בקר וראיתם - לא על הכבוד שנאמר "והנה כבוד ה' נראה בענן" נאמר, אלא כך אמר להם, ערב וידעתם כי היכולת בידו לתן תאותכם ובשר יתן, אך לא בפנים מאירות יתננה לכם, כי שלא כהוגן שאלתם אותו ומכרס מלאה, והלחם ששאלתם לצורך, בירידתו לבקר תראו את כבוד אור פניו שיורידהו לכם דרך חבה בבקר, שיש שהות להכינו וטל מלמעלה וטל מלמטה כמנח בקפסא:

[9] ז"ל שם: "את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו", פירש"י מה שאתם רוצים לאפות בתנור אפו היום וכו'. ומקשים, דרש"י כתב פ' בהעלותך על פסוק "שטו העם ולקטו וטחנו בריחים" וכו' לא ירד בריחים ולא בקדירה ולא במדוכה אלא משתנה טעמו לנטחנין ולנידוכין ולמבושלין, והכי דרוש פרק בתרא דיומא ע"פ "כטעם לשד השמן", דמשתנה היה לכמה טעמים.

ולפ"ז, מאי קאמר הכתוב פה "את אשר תאפו אפו", והלא הכל היה במחשבה ואין כאן אפיה ובישול.

והרב החסיד כמהר"ר יעקב מולכו זלה"ה תירץ בספר דרשותיו כ"י וז"ל ולדעתי היה נ"ל ע"פ מ"ש ב[פרק] יום הכפורים "ויד תהיה לך על אזנך" וכו' דברים שתגרי אומות העולם מוכרין להם, כי המן לחם שנבלע באברים. ומאחר שכבר היו מוכרין להם תגרי אומות העולם דברים הראויים לאכילה, על זה נאמר את אשר תאפו אפו על מה שהיו קונין מתגרי א"ה וכיוצא בזה נאמר בפ"ק דקידושין בסוגיא דמושבות עכ"ד. ועטרת ראשי אבא מארי זלה"ה הקשה עליו, דקרא דאמר "ואת כל העודף הניחו לכם למשמרת" וכו' מוכח דעל המן קאמר והכי משמע מהמשך הכתובים.

ומהר"ש פרימו זלה"ה תירץ, דלעולם במן קאי, והיה משתנה הכל במחשבה, ועם כל זה דוקא בע"ש שרי לחשוב מה שהיה רוצה ולא בשבת, ואתיא כי הא דכתבו התוס' בגיטין [דף ל"א ע"א] בההיא דאמרו כשם שתרומה גדולה נטלת באומד ומחשבה וכו' דהוכיחו דבשתיקה שרי להפריש תרומות בלא דיבור. והקשו לפ"ז, אמאי אין מגביהין תרומות בשבת, דכיון דאפשר במחשבה, מאי שנא ממדומע דר"י אומר אף מעלין את המדומע בא' וק'. ותירצו, דשאני מדומע שכבר הוא מתוקן, אבל תחלת תקונו של טבל לא שרי אף במחשבה. הרי דלתקן דבר אף במחשבה אסור בשבת. והשתא א"ש דאמר "את אשר תאפו" וכו', דהגם דהוי במחשבה אסור בשבת עכ"ד.

וזה חזיתי במכילתא בהך קרא ד"את אשר תאפו", רבי יהושע אומר, מי שהוא רוצה אפוי היה מתאפה לו, והרוצה מבושל היה מתבשל לו, ר' אליעזר המודעי אומר הרוצה דבר אפוי היה טועם כל אפוים שבעולם, והרוצה לבשל היה טועם כל בשולים שבעולם. וא"כ צדק הרב מהר"ש פרימו בדבריו, והתימה על הרב מהר"י מולכו דנראה דאשתמיטתיה ברייתא דמכילתא דבפירושא אתמר בהך קרא דהכל במחשבה.

וראיתי בפי' מכילתא הנקרא "זה ינחמנו" שהעיר בזה, ותירץ על דרך שתירץ מהר"ש פרימו מסברא. ועוד תי' שם שינויי דחיקי.

גם ראיתי להרב נחלת יעקב שנתעורר בזה פ' בהעלותך ותירץ דלמ"ד טעמן ולא ממשן, היו אופין ומבשלין לטעום ממשן. א"נ שהיה בשבת ראשונה ועדיין לא ידעו וכו' ע"ש. ותירוץ ראשון אינו נח לי, דא"ה אמאי רש"י כתב לא ירד בריחיים וכו', לימא דעבוד הכי לטעום ממשו, וקרא כפשטיה. גם את השני לא נהירא, דמשה רבינו ע"ה הוא היה אומר את אשר תאפו וכו' והול"ל דא"צ אפיה ובישול רק במחשבה. ותו ק"ק עליו דלא זכר מהמכילתא הנזכרת. ואפילו תימא דמשמע ליה להרב נחלת יעקב דלשון

רש"י דפרשתנו כפשוטו דהיו אופים ומבשלים ומשו"ה אצטריך להאי שינויי מ"מ הו"ל להזכיר המכילתא.
[10] ז"ל שם: בשביל שנתעצל במצוה ומינה אחר תחתיו נתייקרו ידיו:
[11] מ"ן ר"ת מעשה ניסים.

סדר יתרו

[**י"ח א'**] **וישמע יתרו** - מה שמועה שמע ובא, קריעת ים סוף ומלחמת עמלק.
נראה לפרש עם מ"ש הרב נחלת בנימן ז"ל בחקירת הראשונים למה מקבלים גרים, דלמ"ד גורל קונה, הוא גזל מאותו השר בהפרידו בני אדם יציב גבולות עמים.
והרב החסיד מרן זקני בספר חזה דוד [מזמור כ"ב] תירץ עם הדין דקי"ל כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו "ואת בניכם יקח".
ובזה תירצתי בענין קריעת ים סוף, דאמרו רז"ל דהים לא (היתה) [היה] רוצה לקרוע עד שראה השכינה עמהם, כדכתיב "מוליך לימין משה בוקע מים מפניהם", והיינו מטעם דקי"ל דהמלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו, מדין "כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו".
עוד נקדים מ"ש רז"ל דעמלק בא על שיצאו ממצרים קודם הזמן, כדכתיב "ויוגד למלך מצרים כי ברח העם" דהמגיד היה עמלק. וזה רמז ר' יעקב בעל הטורים בפרפראותיו "**כ"י בר"ח**" גימ' **עמלק**.
וכתבתי בעניותי בדרשותי, דהטעם דיצאנו ממצרים קודם הזמן, משום דבפרשת מלך כתיב "ואת עבדיכם יקח", עי"ש בספר ראה חיים [ח"א סדר וארא] בס"ד, וזהו טעם המכילתא סוף סדר בשלח על פסוק "כי יד על כס יה" דנשבע הקב"ה שלא לקבל גרים מעמלק, והוא מידה כנגד מידה, כן משפטיך, אתה תרצה לערער על יצ"מ, ולא רצית ללמוד מדין כל האמור בפרשת מלך, ומרדת במלכות שמים, אם כן, כיצד נקבל מעמלק גרים, דהוא גזל מהשר שלו.
והשתא, זהו הקושייא הכא, מה שמועה שמע ובא להתגייר, אחר דגורל קונה, ועל מה בטח דיקבלו אותו. לזה משיב שפיר, קריעת ים סוף ומלחמת עמלק ומשתים אלו נתברר על קבלת הגרים ודוק.
[**י"ח א'**] **וישמע יתרו** - מה שמועה שמע וכו'.
עיין להתשב"ץ ח"ב [דף מ"ד ע"א]. ובפרק חלק [דף ק' ע"א] על פסוק זה, ודוק.
[**י"ח א'**] **יתרו** - שבע שמות נקראו לו, רעואל, יתר, יתרו, חובב, חבר, קיני, פוטיאל.

אפשר לפרש כי הז' שמות הם כנגד ז' מידות שבדיינים, דכתיב בהו "אנשי חיל יראי אלקים אנשי אמת שונאי בצע", "אנשים חכמים ונבונים וידועים".

א. **רעואל - ריע לאל**, דהיה בו **יראת שמים**, כאומרם ז"ל ע"פ "**אוהב** טהור לב חן שפתיו רעבו מלך". ב. **יתר - יתרון** דעת. "החכמה תחיה בעליה", "**ויותר** שהיה קהלת חכם". ג. **יתרו** - היה מוותר משלו, **שונא בצע**. ד. **חובב - שחיבב** את התורה, היינו מידת **להבין** בתורה דבר מתוך דבר, וזה לא יתכן אם לא יש לו חשק התורה. ה. **חבר** - כנגד מידת **וידועים** שפי' הר"מ בהלכות סנהדרין [פ"כ דין ז'] **שחברתן** טובה יע"ש. ו. **קני** - אמת **קנה** ואל (תעבור) [תמכור]. ז. **פוטיאל - דפיטם**, **אנשי חיל** גבורים דלא יהיה חלוש וכחוש. ויען הוא היועץ לזה, לכן משלו נתנו לו.

אי נמי, עם מ"ש ב[גמרא] שבת דהם ז' ספרי תורות, ולפי שויתר פרשה אחת בס"ת, נתנו לו ז' שמות כנגד ז' ספרים שבס"ת.

[**י"ח א'**] **את כל אשר עשה** - להם בירידת המן ובבאר ובעמלק.

יתכן לרמוז, ר"ת עש"ה: עמל"ק שתי"ה המ"ן.

ואתי שפיר דנקט "למשה ולישראל", דהמן בזכות משה [תענית טז ע"א], והבאר חזר בזכותו. [1]"והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל". ונמצא דשייכי לתלותן במשה, דעל ידו זכו ישראל וברור.

[**שם**] **כי הוציא ה'** - זו גדולה על כלם.

עם דרך מוהרח"ו שהביא דבריו הרב חיד"א ז"ל, באו דברי רש"י על נכון. דע"י המן והבאר ומלחמת עמלק הוא דנודע בעולם. דזו גדולה על כולם, דעשה בשביל חיבת ישראל, ולא להנקם מפרעה ועבדיו. ולכך לא אמר "וכי הוציא", ודוק. ועיין בד"ה "על כל הטובה", ועוד לרש"י סדר יתרו על פסוק "אשר עשיתי למצרים" יע"ש. ובסדר דברים על פסוק "הוציאנו מארץ מצרים".

[**שם**, **ו'**] **אני חותנך יתרו** – [אם אין אתה יוצא בגיני צא] בגין אשתך, ואם אין אתה יוצא בגין אשתך, צא בשביל שני בניה.

קשה, דכפי שאלתו של יתרו, הוא שייך טפי שיאמר "בניך".

אך, יתרו בחכמה יסד אר"ש, דשמא יקפיד משה עם יתרו, דיאמרו העולם על כי היא אשה כושית, דבשביל יופיה - וילך אחרי אשתו, ורץ אחריה ח"ו. לזה תוך כדי דבור, גמר אומר, דאין אשה אלא לבנים, ואם היתה עקרה - היינו עזובה היינו שכוחה. אך כיון שילדה ב' בנים, בשביל בנים שילדה והם שני זכרים לפריה ורביה למאן דאמר, ראוי לך לצאת, כיון שהולידה לך שני בנים, וק"ל.

[**שם**, **י"ב**] **ויבא אהרן** - ומשה היכן הלך וכו', אלא שהיה עומד ומשמש לפניהם.
הכי איתא במכילתא. ונלע"ד לפרש, בהקדים נמי מה שכתב רש"י בדבור שאח"ז: "לפני האלקים - מכאן שהנהנה מסעודה שת"ח מסובין בה כאילו נהנה מזיו השכינה" ע"כ. והוא עפ"י מ"ש רז"ל, דמאן דאכיל דלאו דילי בהיל לאסתכולי באפיה. וא"כ מאחר דהעולם תבל ומלואה הוא מהקב"ה, אם כן האוכל לא יתכן לאיסתכולי באפיה כדכתיב "כי לא יראני האדם".
אבל, אשכחנא לה פתרי, כי ע"י עבודת הקרבנות העולם עומד, כדתנן בריש מס' אבות "על התורה ועל העבודה ועל ג"ח", א"כ כיון שהוא זוכה לקיים העולם בשבילו - הרי הוא שלו.
ובפרט למה שראיתי להרב צמח דוד [סדר בראשית] דכתב דבמחזיק ביד לומדי תורה - מקיים תורה ועבודה וג"ח.
ובפרטות אשכחן בדיינות, דאיתא בפ"ק דשבת [דף יו"ד] "כל דיין שדן דין אמת לאמיתו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית", ויליף לה מקרא "ויעמוד העם על משה מן הבוקר עד הערב". עוד מצינו שאמרו רז"ל, כיון דנעשה דין למטה, נעשה אמת ונעשה שלום.
גם ע"י הענוה הוא זוכה שיתקיים העולם בשבילו, כדאיתא בחולין [דף פ"ט ע"ב] על פסוק "ומתחת זרועות עולם" יע"ש.
ושלשתן אלה: עבודה, ודין, וענוה, הם רמוזים בתורה, ונעוץ סופה בתחילה, "לעיני כל ישראל - בראשית", ודרשו בתיקונים "ברא שיתי"[2], [וכן בספר הציוני, והביאו בספר ילקוט ראובני]. והיינו כי **שית** רמז על אבן **תשתית** שהוא הביהמ"ק. וגם רמז, שעמד בית ראשון **שנים ת"י** וכמ"ש הציוני שם. והשתא זהו הרמז "לעיני כל ישראל" דלא בהילי לאסתכולי באפיה וליתן עיניהם למטה, הוא ע"י "בראשית", שהוא הביהמ"ק שמקריבין שם הקרבנות, שהוא קיום העולם.
ועד"ז אתה תבא'ר כנגד הענוה, והיינו, "לעיני כל ישראל" דלא יתבהלו לאיסתכולי באפיה - "בראשית", כמו שרמז רבינו אפרים ב"שארית" שהוא ענוה, כמ"ש על פסוק "לשארית נחלתו" - למי שמשים עצמו כשיריים, וכמו שהבאתי בקונ' חיים תחילה אופן וי"ו.
וכנגד הדין, "לעיני כל ישראל" - שהם נשיאי העדה הדיינים - "בראשית ברא אלקים", שנעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, ונקרא בשם אלקים, וכמו שהבאתי שם בקונ' חיים תחילה אופן ח"י.

ומאחר עלות כל זה, נתבארו שפיר הכתובים הללו, "ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים לאלקים", דהיינו הקרבנות. "ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם", ומשה עומד ומשמש, והורה נגד "והאיש משה עניו מאד", וגם מחזיק ביד לומדי תורה, וכפי' רש"י שת"ח מסובין בה. וכיון שכן באו בחזקה "לאכול לחם לפני האלקים", ולא בהילי לאסתכולי באפיה. ולכן דייק שפיר לומר "לאכול לחם לפני האלקים", וכפרש"י שנהנו מזיו השכינה, דלא כל אדם זוכה לכך. ולא עוד אלא, "ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם", ומה כתיב ביה אחר זה, "מן בקר עד ערב", דמינא נפקא דהוא שותף להקב"ה במעשה בראשית. ונמצא דכולהו איתנהו ביה, קרבנות, ודינים, וענוה, ומחזיק ביד לומדי תורה, ודוק.

[**י"ח י"ג**] **ויהי ממחרת** - מוצאי יוה"כ היה, כך שנינו בספרי וכו'.

ונלענ"ד לפרש עפ"י מ"ש למוהרי"ל בריש הלכות סוכה, דפעם אחת אירע חל יוה"כ בחמישי בשבת, ולמחרתו בע"ש איקלע מוהרי"ל לעיר של מוהרמ"ו סג"ל, ומצאו שהיה עוסק בסוכתו לתקנה בכל דבר, ולא רצה להאזין למוהרי"ל ולשאר העם שבאו לדון לפניו, ואמר הואיל ואתא מצוה לידך אל תחמיצנה יע"ש. ומזה למדו הפוסקים [או"ח סי' תרכ"ה ברמ"א] ומכללם בספר חמדת ימים דהרחיב הדבור להוכיח במישור דמיד אחר מוצאי יוה"כ יתעסק בעשית הסוכה כיע"ש.

והשתא לגבי משרע"ה ועם בני ישראל דהיו במדבר והקיפם ה' בענני כבוד, ויש אומרים בסוכות ממש, וכמו שהביא רש"י שתים אלה, לכן העיד הכתוב "ויהי ממחרת" יוה"ך, "וישב משה לשפוט את העם, ויעמוד העם על משה מן הבוקר עד הערב", ולא עשו כמו מוהרמ"ו הנ"ל שלא להשגיח בדינים ומשפטים ולהתעסק בסוכות, כיון דסוכתם היתה מוכנת לפניהם, ולא איצטריכא להו שום תיקון, לכן אף שהיה ממחרת יוה"כ – "וישב משה לשפוט את העם מן הבוקר עד הערב" בלי הפסק, וק"ל.

עוד נלע"ד, דמקרא נדרש לפניו, האי ויהי ממחרת יוה"כ, ועפ"י דרכו של רש"י, דפירש בפסוק שלפניו "ויבא אהרן", ומשה היכן הלך, עומד ומשמש, דמשה רבן של ישראל עומד ומשמש רחוק הדבר אם לא שהוא בעל הסעודה, ועכ"ז מרוב ענותנותו עכ"פ יודה דהוא בעל הסעודה.

ואמרינן בגמ' דכל אותן מ' שנה, היה משה משמש בכהונה גדולה, וא"כ ודאי שהוא מקיים מ"ש ביומא [והוא בסדר עבודת יוה"כ] "ויו"ט היה עושה לאוהביו בצאתו בשלום מן הקדש". וא"כ, היינו שהעידה התורה עליו "ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם", ומשה עומד ומשמש. ולא תאמר דכמו זר נחשב דהכתוב יספר על גדולי הדור בענין

אכילה דאכלו במסיבה, לזה מגיד כשם שאמרנו, משה היכן היה, כך לענין הזמן של זאת האכילה באיזה יום היה. לזה אמר "ויהי ממחרת" יום הכפורים היה זה, דיו"ט היה עושה לאוהביו.

והזכיר לאהרן בראש, דככה יעשה כל הבא מכחו לעתיד, ומה אהרן וכו' ודוק.

[**שם י"ח**] **נבול תבול גם אתה גם העם וכו'** - [לרבות אהרן וחור וע' זקנים].

כתוב בפירושים לרבות אהרן וחור, ותימא, דהרי חור מת וכו'. ר' ישעיה דיטראני בספר פני דוד יע"ש[3].

ולע"ד נראה ליישב, דהכונה הוא, אף אם היו אהרן וחור שהיו ב' עמודי עולם עמך, עכ"ז נבול תבול. והיינו, אפילו שלא היה דן אלא משה לבדו. וכמו שכן ראיתי להרב מוהרא"י ז"ל[4] בנימוקיו על התורה סדר זה שכתב וז"ל: "לרבות אהרן וחור, כלומר, אפי' אם היה אהרן וחור עמך שהחזיקו כבר, לא יהא בהם חזקה לחזקך בטורח וכו' יע"ש. וכ"כ בספר מנחת יאודה.

והתוס' שם (בספר דעת זקנים) תירצו, דהך דרשא אתייא כמ"ד יתרו קודם מת"ת היה, דאכתי לא נהרג חור ע"כ. אלא דקשה אף לפי"ז, דהרי כתיב "ויהי ממחרת", ופירש"י ממחרת שירד מן ההר, וכבר היה מת"ת. ועיין בספר אמרי נועם ודוק.

ובזה מיושב מה שהקשה עוד שם הרי"ד ז"ל וז"ל: "תימא, היאך היו יודעים לדון, שעדיין לא למדו תורה, שהרי ממחרת יוה"כ היה זה, כי ביוה"כ ירד מן ההר וכו'. וי"ל דהכל דרש, והוא לבדו היה דן ומלמד כמ"ש והודעתי וכו' יע"ש.

דבלאו הכי י"ל, דהכונה כמ"ש, דאפי' שלא היו דנים ויודעים קאמר נבול וכו', אפי' שיהיו עמך אהרן וחור וע' זקנים.

ולתי' הרב רי"ד ז"ל קשה לי, דמה זה שתי' "וי"ל דהכל דרש", דאם הוא דרש מה בכך, הרי הכי דרשו רבותינו, ועל דרשותם יש לדקדק. ודוחק הוא לומר שכיון למ"ש דהכונה שדרשו רז"ל כן אפי' שאם היה אהרן וכו', עם דלא הול"ל בלשון זה דהכל דרש, וצ"י.

ועוד י"ל לקושיא ב', דהרי שבת ודינים במרה אפקוד, וא"כ מסתמא דיני ממונות היו יודעים אהרן וחור וע' זקנים. וראיתי לרשב"ם ז"ל שכתב על פסוק "לשפוט את העם" וז"ל: "אפי' אם בא יתרו קודם מת"ת, דיני ממונות היה להם מעולם, אף כי אמרו רבותינו כי במרה ניתנו להם דינים וכו' יע"ש.

ויש להרגיש במה שכתב "אף כי אמרו רבותינו" וכו', דאף זה הוא טפל, ואינו מדוקדק.

[**שם כ"א**] **אנשי חיל וכו'**.

בדרשותי הארכתי בהרבה מקומות, בחמלת ה' עלי.

[**י"ח כ"ג**] **וצוך אלקים** (**ויכולת**) [**ויכלת**] **עמוד** - המלך בגבורה, אם מצוה וכו', ואם יעכב על ידך לא תוכל לעמוד עכ"ל.
ראיתי בספר מעין גנים [סדר זה, דף פ"ז ע"א] פס' וז"ל וקשה דהיכי משכחת לה דאם יעכב לא יוכל, בהכרח שיוכל לעמוד, כיון שה' מעכבו על ידו. וי"ל, דלאו דוקא, אלא ר"ל אם יעכב לא תוכל לעמוד, וא"כ בהכרח שלא יעכב על ידך, ועדיין צ"ע.
ולעד"ן דכונתו של יתרו הוא, דאם אתה לבדך תהיה לכל ישראל בודאי כי נבול תבול, והמלך בגבורה אם מצוה לך כמו שאמרתי לך ויכלת עמוד, ואם מעכב על ידיך ותהיה דן יחיד לא תוכל לעמוד כמ"ש לך נבול תבול וכמ"ש הרא"ם כי אתה צריך להתחנן לפני ה' ולבקש מלפניו על הדבר הזה שהרי מצינו בנבואה דכתיב בפ' בהעלותך שאמר משה להקב"ה "לא אוכל לבדי לשאת לכל העם הזה כי כבד הוא ממני", והשיבו הקב"ה "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל", וכמו כן בהך עובדא גופא כתיב במשנה תורה סדר דברים "ואומר אליכם בעת ההיא לאמור לא אוכל לבדי שאת אתכם", ולא תיקשי היד ה' תקצר שהיה כח במשה לסבול, כיון שהוא דרך נס ושלא כדרך טבע ותדיר. וגם שבידו לתקן הענין בנקל, לא סמך יתרו על הנס, וגם דסבר יתרו שמא ח"ו יהיה לרעתו של משה כי לא יוכל לסבול טורח הציבור ויגרום מיתות על דרך מ"ש רז"ל ורש"י בסדר בהעלותך על פסוק "אדוני משה כלאם", "הטל עליהם עול ציבור והם כלים", וזהו בדאיכא גם שאר דיינים, כל שכן במשה שהיה לבדו. ואפשר דזה הודיע יתרו למשה, דאם מעכב על ידיך (לא תוכל לעמוד), ותצוה[5] אותך לדון יחידי לא תוכל לעמוד כפי דרך טבע ומנהג העולם, ולכן צריך אתה למיבעי רחמים שיתן בך כח בדרך נס הפלא ופלא, ובהא ודאי תוכל לעמוד.
ושמעתי מי שיצא לפרש, דכונת רש"י היא, אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלקים דהיינו מה שהיית עושה לדון יחידי ויכלת עמוד, כיון שה' הוא המצוך, ואם יעכב על ידיך כמו שאמרתי לך, לא תוכל לעמוד זת"ד.
ויש להשיב ע"ז, כי מלבד כי אינו פשט הכתוב, ד"אם את הדבר הזה" קאי למאי דסליק מעניינא דקרא לעיל מזה "ושפטו את העם וכו' ונשאו אתך - אם את הדבר הזה תעשה" וכו', משמע על הדבר הזה דקאי בה, ולא עמש"ל. זאת ועוד, דאינו מדוקדק "וצוך אלקים" על מה שכבר הוא עושה. גם מ"ש "ואם יעכב על ידיך", הרי שכבר התחיל משה לדון ולא עכבו. וגם אינו צודק "ואם מעכב על ידיך", דהול"ל ואם לא יסכים על ידיך למה שאתה עושה לא תוכל לעמוד, והנכון כמ"ש ודוק.
[**י"ט א'**] **ביום הזה** - חדשים עליך כאילו היום נתנם.

וכן פירש בסדר ואתחנן, ובסדר עקב על פסוק "אתכם היום", וסדר תבא על פסוק "היום הזה ה' אלקיך", ועוד שם ע"פ "היום הזה נהיית לעם". ולכך תיקנו בנוסח ברכת התורה "נותן התורה", בהוה בכל יום.

[**י"ט ד'**] **על כנפי נשרים** - אמר מוטב יכנס החץ בי ולא בבני.

ועיין לרש"י סדר האזינו על פסוק "יפרוש כנפיו", וזה כסברת מ"ד אדם אוהב את בנו יותר מגופו. וכתיב באיוב סימן ל"ה "מלפנו מבהמות ארץ", וכדרשת דז"ל בהאי קרא. וגם דוד המע"ה [בשמואל כ' סימן י"ט] אמר "מי יתן מות אני תחתיך".

[**י"ט ט'**] **וגם בך יאמינו לעולם** - פירש"י גם בנביאים הבאים אחריך.

אפשר בתי' **ב**"**ך** הוא נוטריקון **באי כ**חך, דהיינו הבאים מכחך, וכדכתיב בסדר בהעלותך "ואצלתי מן הרוח אשר עליך", ונמצא דהם באי כחו ממש זהו בכללות, ויהושע בפרטות, דא"ל הקב"ה למשה דכל זמן דיאושע קיים כאילו הוא חי כאומרם ז"ל.

[**י"ט י"ח**] **והר סיני עשן כלו**.

ותימא, דאמרינן בשלהי פ"ק דיומא ה' דברים נאמרו באש של שמים, רבוצה כארי וכו', ואינה מעלה עשן וכו', בספר פני דוד יע"ש.

ולעד"ן דלק"מ, והוא דרש"י פי' בסוף סדר משפטים ע"פ "ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן" וז"ל: ענן זה כמין עשן הוא, ועשה לו הקב"ה למשה שביל בתוכו ע"ש. וא"כ אין הכי נמי דאש של שמים אין בו עשן, אבל העננים בעצמן הם העשן וק"ל.

[**כ' ו'**] **ועושה חסד לאלפים** - ובמידת פורענות אומר על רבעים, לפי שמידה טובה מרובה על מידת פורענות על אחת ת"ק.

והקשה ר"ת, כי במידה טובה כתוב "ורדפו מכם חמשה מאה" וכו', ובמידת פורענות כתיב "איכה ירדוף אחד אלף" וכו' יע"ש בספר פני דוד.

וליש אומרים שהביא הראב"ע ז"ל בסדר האזינו, על פסוק זה עצמו "איכה ירדוף אחד אלף" דהכונה איך היו בתחילה רודף אחד מכם אלף, ועתה נחלשו, יתורץ שפיר ודוק.

[**כ' י"ד**] **עבדו ואמתו ושורו וחמורו**.

כתב הראב"ע ז"ל דבדברות שניות כתוב "שורו וחמורו ועבדו ואמתו". ושמעתי מקשים, שהרי גם בדברות שניות כתוב כדברות ראשונות וצריך ישוב. ועיין בספר דעת זקנים במנחת יאודה שרמז לדברי הראב"ע אלו.

[**כ' כ'**] **לא תעשו לכם** - לא תאמר הריני עושה כרובים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כדרך שאני עושה בבית עולמים, לכך נאמר לא תעשו לכ"ם.

אפשר לרמוז בתיבת **לכ"ם**: **לבתי כנסיות מדרשות**.

[**כ' כ"א**] **מזבח אדמה** – [שהיה ממלא את חלל מזבח הנחושת אדמה בשעת חנייתן].

פי' המורה, שממלאים חללה אדמה בעת חנייתן. ותימא דהכתיב בעת הנסיעה "ודשנו את המזבח", ואם היו משליכין העפר, מה צריך לדישון עכ"ל בספר פני דוד יע"ש.
הנה דברי רש"י ז"ל הללו הם דברי התנא רבי נתן שאמר כן במכילתא, והדבר תמוה שנעלם לתנא דברייתא מקרא שכתוב בסדר במדבר "ודשנו את המזבח". כי על כן נ"ל דלק"מ, והוא דאם כשהיו נושאים את המזבח היו משליכים את העפר, עם כל זה הייתי אומר דאפר הקרבן יהיה צבור ומונח ולא ישליכוהו, כדי כשיהיו חונים וממלאים העפר יהיו משליכין את הדשן כדי לעשות ולקיים מצות עשה של תרומת הדשן קודם הקרבת הקרבן, לכן כתוב קרא "ודשנו את המזבח" ויהיו מסירים גם הדשן וישליכו אותו, ולא יקחוהו ויניחוהו למשמרת לכשיתנו.
עוד נ"ל ליישב והוא האמת, דהנה הרמב"ם בפ"ב מהלכות תמידין ומוספין [דין ט"ו] כתב וז"ל: ואעפ"י שאין הוצאתו לחוץ עבודה, אין בעלי מומין מוציאים אותו. וכשמוציאים אותו לחוץ לעיר, מניחין אותו במקום שאין הרוחות מנשבות בו בחזקה, ולא הזרמים גורפין אותו, ולא יפזרוהו שם שנא' ושמו שיניחנו בנחת, ואסור ליהנות בו עכ"ל. הרי דאפי' באפר שכבר עשו בו מצות הרמת הדשן, עכ"ז יש להזהר שלא יפזרוה[ו] וכיוצא, א"כ, כשהיו נוסעים והיו משליכים את העפר, לא היה הדשן על גבו, דצריך ליזהר בדשן של על גבי העפר שלא יפזרנו כי אם בנחת ובמקום שהוא מוצנע ומשתמר מן הרוח. ולזה כתיב קרא "ודשנו" והוא ברור ונכון.
[**כ' כ"א**] **אבוא אליך וברכתיך** - אשרה שכינתי עליך.
מבואר במה שכתב בסדר פקודי ע"פ "ויברך אותם משה" כיע"ש.
----[1] צ"ל: וכן עמלק בזכות משה, כמו שנאמר וכו'.
[2] אולי צ"ל: "ברא שית"
[3] ז"ל שם: כתוב בפירושים לרבות אהרן וחור, ותימא, דהרי חור מת, כדאמרינן פרשת תשא. ושמעתי דלא גרסינן חור, אלא כדאמרינן במכילתא "גם אתה זה משה, גם זה אהרן, העם הזה אלו ע' זקנים".
ועוד תימא, היאך היו יודעים לדון שעדיין לא למדו תורה שהרי ממחרת יה"כ היה זה, כי ביה"כ ירד מן ההר, וכי באותו יום למד תורה לאהרן וע' וקנים. וי"ל דהכל דרש, והוא לבדו היה דן ומלמד כמו שנאמר "והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו":
[4] הרב ישראל איסרלן בעל תרומת הדשן, בספרו ביאורי מהרא"י על התורה.
[5] אולי צ"ל: ומצוה, או ויצוה.

סדר משפטים

[**כ"א, א**] **ואלה המשפטים וכו'** - ולמה נסמכה פרשת דינין לפרשת מזבח, לומר שתשים סנהדרין אצל המזבח.

יובן עם מ"ש רז"ל במדרש, והביאו הר"ת בפרק הדינים, דכשאין עושים הדינים, אמר הקב"ה אין לי חפץ בקרבנותיכם ולא במועדיכם וחדשיכם יע"ש.

[**שם**] **לפניהם** - ולא לפני ע"א, ואפי' ידעת בדין אחד שהם דנים אותו כדיני ישראל, אל תביאהו בערכאות שלהם, שהמביא דיני ישראל לפני ארמיים וכו'.

והכי איתא בגיטין [דף פ"ח]. וכאן הבן שואל, דלפי דברי רז"ל ודברי רש"י הניצבים לפנינו, וכן בטור וש"ע [ח"מ סימן כ"ו] הוא, דזאת אזהרה לבעלי דינים שלא ילכו לדון לפני ערכאות של גוים. ואילו פשט הכתוב מורה על הדיין המשים את הדינים. וכאשר הוא הדרשה קמייתא של רש"י דאשר תשים לפניהם היינו כשלחן הערוך. וקרא גופיה מכריז ואומר דבדיין קא משתעי.

ונראה ליישב עפ"י מה שמצאנו להמרדכי והביאו מור"ם בהגה' שם [בח"מ סימן כ"ו] כי ההולך לדון בערכאות של גוים אם בא אח"כ להתדיין לפני דייני ישראל אין מקבלין אותו, ואיהו דאפסיד אנפשיה. וכ"כ הרדב"ז בספר דברי דוד [בהלכות אישות סוף סי' י"א] כיון שהלך לערכאות של גוים אין אנחנו נזקקים למלאות נפש רשע ע"כ.

ומאחר שכן, שפיר תלה התורה אזהרה זו לדיין, כדי להשמיענו דזה שתשים לפניהם כשלחן הערוך, היינו בתנאי מפורש, דהבעלי דינים לא הלכו מעיקרא לפני גוים, דאם הלכו לפני גוים, דעשו את הרע בעיני ה', אז לא תשים לפניהם שוב לדון את דיניהם. וממילא נפקא לבעלי דינים עצמן במכל שכן ודוק.

[**שם ג'**] **ויצאה אשתו עמו** - שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו.

דצריך שיהיה לו אשה ובנים. וממה שכתב רש"י לעיל גבי "אם בגפו יבוא" - מגיד שאם היה נשוי, מבואר דלאו דוקא שיהיה לו בנים. וכבר הק' עליו בזה הרב משנה למלך [בהל' עבדים פ"ג דין ד'].

וי"ל דרש"י כיוון למינקט פשט הכתוב דכתיב "אם בגפו", ו"בעל אשה", דמשמע דאיירי בנשוי אשה. ומה שאמרו בגמרא דצריך שיהיה לו בנים, אה"נ דהכי יהיה האמת, והראיה דגבי "ויצאה אשתו עמו" נקט אשתו ובניו. ועי' מ"ש הרב באר בשדה ז"ל בזה.

[**שם ד'**] **אם אדוניו יתן לו אשה** - מכאן שהרשות ביד רבו למסור לו שפחה כנענית.

וכתב הראם ז"ל, ואין בזה משום "לא יהיה קדש בבני ישראל". ועיין להרב מנחת יאודה בספר "דעת זקנים" שכתב בשם הסמ"ג בלאוין פ' דאחר שהביא דאסור, כתב דבעבד עברי מותר יעי"ש.

[**שם י"ג**] **והאלקים אינה לידו וכו'** - זה שהרג שוגג גולה וכו'.

עיין בספר קרבן חגיגה [סימן ח"ן] שהק' דא"כ יתחייב גלות ב' פעמים על שהרג ב' פעמים בשוגג יע"ש מה שתי'. ובחזקוני תרץ דעל פעם שניה אינו חייב גלות דגברא קטילא קטל יע"ש, והוא ברור. וכ"כ בספר דעת זקנים. ועמ"ש הרב באר בשדה סדר מסעי [דף זק"ן ע"ב].

[**שם כ"ב**] **בפלילים** - עפ"י הדיינים.

עיין לרש"י ביומא [דף פ"ז ע"א] במ"ש שם בגמ' על פסוק זה, ומשה"ק הרב כלי יקר בשמואל ב' [סימן כ']. ולעד"ן דיתורץ עפ"י מ"ש במכילתא על פסוק זה כדברי רש"י יע"ש ודוק.

[**כ"א כ"ו**] **וכי יכה איש את עין עבדו** - מה נשתנו שן ועין מכל האברים.

שמעתי שנתקלל כנען להיות עבד עבדים ע"י **שן** שמסייע ללשון להגיד, וע"י **עין** ראה, שנאמר "וירא חם" וכו' ר' ישעיה דיטראני בספר פני דוד יע"ש.

ואני מצאתי להדייא במדרש בבראשית רבא פרשת נח [פרשה ל"ו] אמר"י בר זבדי מה טעם עבד יוצא בשן ועין, מהכא וירא ויגד וכו' יע"ש. וא"כ ק"ק על הרב ז"ל דהול"ל שכן אמרו במדרש רבא, ולא תהא שמיעה גדולה מראיה. וכ"כ התוס' הכא בספר דעת זקנים משם המדרש וצ"ע.

[**כ"א כ"ט**] **והמית** - לפי שנאמר כי יגח, אין לי אלא שהמיתו בגניחה, בנשיכה נגיפה דחיפה בעיטה מנלן ת"ל והמית.

והקשה במנחת יהודה, דא"כ לא ליכתוב אלא "והמית", דמשמע סתם מיתה אפילו נגיפה ונגיחה, ולמה לי "כי יגח". ותי' הרר"א דאי לאו "וכי יגח" הו"א "והמית" שימית כדרך שאר הממיתים, ואין דרך להמית בנגיחה, לכך כתוב "כי יגח" עכ"ל.

ולא הבנתי תירוצו, דאי אמרת בשלמא ד"והמית" לא היה מרבה אלא דבר שדרכו להמית תינח, אבל מאחר דוהמית ריבה נגיפה דחיפה בעיטה, הרי כולהו הוו כמיתה. ואדרבא בפ"ק דב"ק [דף ב' ע"ב] מצינו דפריך מאי שנא גבי אדם דכתיב "כי יגח", ומאי שנא גבי בהמה דכתיב "כי יגוף". (ופריך) [ותירץ] אדם דאית ליה מזלא כתיב "כי יגח", בהמה דלית ליה מזלא כתיב "כי יגוף". ופירש"י כתיב כי יגח - נתכוון השור להרע, ובא עליו בכח ובכונה, אבל נגיפה הוי משמע שמצאו עומד ודחפו בקרניו. לישנא אחרינא, אית

ליה מזלא - ואינו מכוין להמיתו בנגיפה דהיא דחיפת קרן מעט, אבל בנגיחה בכח ובכונה ובתחיבת קרן בגוף, עכ"ל. הרי להדייא דנגיחה היא היותר דרכו להמית מן השאר, דהרי דחיפה ריבה הכתוב מ"והמית" שהרי נגיפה היא יותר גרוע מנגיחה, וכן נראה דדחיפה ובעיטה הם יותר גרועים מנגיפה, דחיפה בקרן והוא מצוי להמית יותר מדחיפת הגוף וכ"ן בעיטה היא יותר גרוע ואין דרכה כ"כ להמית כמו נגיחה, ואיך כתב דאין דרך להמית בנגיחה.

אם כונתו לומר, דאע"ג שנגיחה ממית, מ"מ אין דרכו להמית בנגיחה, ואינו מצוי ליגח, הרי גם נשיכה נגיפה דחיפה ובעיטה נמי אינו דרך לעשות כן, והרי הם תמים, וכדקתני במתני' סוף פרק קמא דב"ק [דף ט"ו ע"ב] ה' תמים, הבהמה אינה מועדת לא ליגח, ולא ליגוף, ולא לשוך, ולא לרבוץ, ולא לבעוט, הרי דכלהו לא הוו דרך הבהמות לעשות.

ויש להרגיש בדברי רש"י שהשמיט רביצה וכתב דחיפה, דהרי דחיפה היינו נגיפה כמה שפי' בגמ' ובמתני' הלזו, וצ"ע.

גם מה שהק' דא"כ לא ליכתוב אלא "והמית" וכו', לא קשה מידי, כפי מ"ש התוס' במס' מכות [דף ח' ע"ב] ד"ה "טמא יהיה", שכתבו, דאין להקשות דלישתוק קרא מתרוויהו מריבוי ומיעוט, דאורחיה דקרא בהכי יע"ש. א"כ ה"נ אמרינן דאורחיה דקרא למעט דבר אחד, ומרבהו מקרא אחרונה, וכ"ש וק"ו הוא מהא דכתבו התוס' כמבואר.

ועוד י"ל, דמאחר דהיותר מצוי להמית את האדם הוא בנגיחה וכמ"ש בגמ', ע"כ נקט קרא היותר מצוי והוי אורחיה, ובכה"ג אהני ריבויא וכמ"ש הרב מנחת יהודה עצמו [לעיל סדר בא] גבי מ"ש רש"י ד"ה "ובשל מבושל במים", דפירש"י מנין שאר משקין, ת"ל מבושל מכל מקום. והקשה, לשתוק קרא ממים, ויאמר דבכל משקין אסור. ותירץ, ושמא אורחא דמילתא נקט, לכך אהני ריבוייא כן נראה לר"י, יע"ש.

[**כ"א ל'**] **אם כופר יושת עליו** - אם זה אינו תלוי, והרי הוא כמו אם כסף וכו'.

עיין להרא"ם ושאר המפרשים ז"ל שהק' על רש"י, דלמה לא מנה בכלל ג' "אם" שהם חיוב וכו' יע"ש.

ולעד"ן דשאני חיוב זה שהוא בא לכפרת נפשו שלא יומת במיתה בידי שמים כמ"ש בכתובות [דף ל"ז] "לפי שמצינו למומתים בידי שמים שיש להם כופר" וכו'. ועיין להרב רי"ד ז"ל בספר פני דוד, ודוק.

[**כ"ב י"ט**] **יחרם** - אף אני מרבה המקטיר והמנסך.

ועיין לרבינו סדר ראה על פסוק "איכה יעבדו", ועיין בקונ' חיים ביד מ"ש בזה בסימן ל"ד בס"ד.

[**שם כ"ג**] **והיו נשיכם** - והבנים יהיו יתומים, שלא יניחום ב"ד לירד לנכסי אביהם, [לפי שאין יודעים אם מתו או נשבו].

וע"ז גדלה צעקת הנביא ירמיה באיכה [סימן ה'] "נחלתינו נהפכת לזרים, בתינו לנכרים", כטענה ד"יתומים היינו ואין אב", דהאב אינו בנמצא, ולכך "אמותינו כאלמנות". ולכך נעשו הם כמו ב"ד[1] דאינן מניחין לירד לנכסי ונחלת אבותינו, "בית והון נחלת אבות", וק"ל.

[**כ"ב כ"ד**] **את עמי** - עניי עירך וכו'.

וכפרשת ראה על פסוק "באחד שעריך". עיין בספר צדקה חיים מ"ש בזה בס"ד.

[**כ"ג י"ט**] **לא תבשל גדי בחלב אמו**.

כתב הרא"ם, בפרק כל הבשר וכו'. עמ"ש הרב זרע אברהם כטורזא ז"ל בח' לחולין [לדף קט"ו ע"ב].

[**כ"ג כ"א**] **כי שמי בקרבו** - ששמו כשם רבו מ"ט וכו'.

עיין בספר לב אריה, ובקונ' ראה חיים [סדר צו] בס"ד.

[**כ"ד י"ד**] **והנה אהרן וחור עמכם**.

כתב הרמב"ן ז"ל וז"ל: "ואמר אליהם דרך מעלה לאהרן וחור וכו', והנה צוה שישבו הזקנים ואהרן וחור מושב ב"ד כמשה" וכו' יע"ש.

והקשה עט"ר מז"ה הגדול ז"ל בספר (מעיני) [מערכי] לב [ח"ב, דרוש ק"א, דף רי"ט ע"ד] דאיך יתכן שישבו אהרן וחור בב"ד אחד, דקי"ל דקרובים פסולים לישב לדון בב"ד כדקי"ל בח"מ [סימן ז'] יע"ש.

ולעד"ן לתרץ דעפ"י הדיבור שאני, ע"ד שתי' הרב דברי יוסף בתשו' [סימן נ"ט] גבי אלדד ומידד לדעת התרגום יונתן בן עוזיאל שהיו אחים, איך נבררו לסנהדרין, כיון שהם פסולים. ותירץ דעפ"י הדיבור שאני, ע"ד שכתבו המפרשים גבי דבורה יע"ש.

א"נ אפש"ל דכונת הרמב"ן שכתב "והנה צוה שישבו הזקנים ואהרן וחור מושב ב"ד", אהרן עם בית דינו, וחור עם בית דינו "כמשה שהיה על שרי אלפים" וכו', במעלה זאת יהיה אהרן עם ב"ד, וחור עם ב"ד בדינו ודוק. ועיין בזוה"ק סדר ויקרא [דף ך' ע"א] בר"מ וז"ל: ע' סנהדרין גדולה היו ומשה עלייהו, ושבעים סנהדרי קטנה היו ואהרן עלייהו עכ"ל.

[1]---- הלשון קצת מגומגם, וכוונתו, דזה שאמר הפס' "יתומים היינו ואין אב" וגו', וסמיך ליה "נחלתינו נהפכה לזרים", והיינו, דכיון שאין אב, ולא יודעים אם הוא חי, אין מורידין אותם לנחלת אבותם.

סדר תרומה

[כ"ה ה'] **תחשים** - מין חיה, ולא היתה אלא לשעה, והרבה גוונים וכו'.
עיין להרא"ם שהקשה מן הכתוב שביחזקאל "ואנעלך תחש", דמשמע שכל אותן מ' שנה שהיו ישראל במדבר, היתה החיה ההיא נמצאת, והיו עושים ממנה מנעלים. ל"ק וכו' יע"ש.
ולעד"ן דלק"מ, דאותו מין תחש שנזדמנה לשעה לצורך המשכן מאותן החיות תחשים עשו למלאכת המשכן, ונשאר להם עורות, ועשו מנעלים בתחילת מ'. ומקרא מלא דיבר הכתוב "ואולך אתכם במדבר מ' שנה לא בלו שמלותיכם מעליכם, ונעלך לא בלתה מעל רגליך", וזהו מה שכיוון ראב"ע וכתב "תחשים מין חיה היתה ידועה בימים ההם, כי כן כתיב ואנעלך תחש" וכו'. וכתב הרא"ם ז"ל שבא לטמון ברמז הקושיא הזאת. ולעד"ן דלא כיון הראב"ע כי אם למ"ש, דזה התחש שהוא מין חיה ולא נזכרה עוד בתורה, וגם אינה נמצאת בזמנינו היינו שמין חיה זו היתה ידועה בימים ההם, דהיינו בתחילת מ' שנה כאמור.
וראיתי למורינו הרב מוה"ר אליהו הכהן ז"ל בעל שבט מוסר בספר דרושים כ"י[1] סדר ויקהל ע"פ "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן ועורות תחשים הביאו" שהביא קו' הרא"ם הלזו, וכתב וז"ל: אמנם לי הצעיר נראה להקשות הקו' שאין דרך לנטות ימין ושמאל, דאיך אומרים ז"ל שלא נמצא התחש כי אם לפי שעה באותה שעה דוקא שעשו המשכן, שהרי הכתוב צווח שמקודם עשיית המשכן היה טמון בידם עורות תחשים בראות שאמר "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן ועורות אלים מאדמים ועורות תחשים", משמע שמקודם היה אתו, והיה טמון בידו כשאר הדברים שמונה תכלת וארגמן, שהיו דברים שהיו טמונים בידם מיצ"מ. ובדוחק נראה לפרש שתראה שאמר הכתוב "ועורות תחשים הביאו" דמילת "הביאו" אינו כאן מקומו, אלא בתחילת הפסוק היל"ל ויביאו כל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן וכו' ועורות תחשים, לכן כראות שהטיל מילת "הביאו" בסוף הפסוק, סמוך אל מילת "ועורות תחשים", בא לרמוז, דבשלמא כל הדברים האמורים בתכלת וארגמן וכו', זהו נמצא אתם מקודם, אבל "ועורות ותחשים" לא נמצא עמהם כשאר דברים, אלא "הביאו" מחדש שנתחדש עתה שנמצא במדבר, לכן הטיל מילת "הביאו" סמוך אל מילת "ועורות תחשים" אעפ"י שאין שם מקומו, כדי להפריד "ועורות תחשים" ממה שקדם "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן" ודוק שהוא חריף. ואעפ"י שתראה שבפסוק שלאחריו אמר "הביאו" בסוף הפסוק, כאן שייך לומר כן כפי הענין עכ"ל.

ולע"ד אחרי נשיקת ידי ורגלי קדשו, מלבד מה שיש להשיב על פירושו, כי הדרש תידרש, שאין משיבין על הדרש, אבל אין בזה מיושב מה שכתוב מילת "הביאו" אצל מילת "ועורות תחשים", דעל כולם במשמע. זאת ועוד, דמעיקרא קו' ליתא, דאה"ן דנזדמנה להם לפי שעה, ובאותו פרק שנמצא אתו דברים אלו הביאו, וכי בשביל שהיה בידם תכלת וכיוצא שהיו להם מקדמת דנא, אינו יכול לכלול ולומר שנמצא אתו עם עורות תחשים שנמצא עתה בעת ובעונה הזאת, והוא ברור. ותו, מי גילה רז זה דלא הזמין הקב"ה את החיה מקודם באותן הימים כדי שיהיה מצוי להם. ועיין בתשו' יד אליהו [סימן כ'], ובספר וזאת ליאודה [סדר זה דף י"ח ע"א]. ועיין להגאון הרב בן יוחאי נר"ו [דף ע"ו ע"ב] במענה ל"ב.

[**כה ה**] **ועצי שטים** - ומנין היו להם במדבר.

עיין נמי לרש"י לקמן ע"פ "ועשית את הקרשים".

[**שם טו**] **לא יסורו ממנו**. כאן ובפסוק "ותכל" משמע, שמשה שם את הבדים בארון. ובפ' במדבר כתיב "ובא אהרן ובניו וכו' ושמו את בדיו", ומאותה שעה ואילך לא יסורו ממנו, מחמת קדושתו לא רצה הקב"ה שישמשו וכו' ספר החזקוני יע"ש.

ונתכוון הרב החזקוני ז"ל בזה לתרץ קושייא חזקה, דכאן כתיב "לא יסורו ממנו" כנראה דלא היו הבדים נשמטין משם, ובפ' במדבר בסדר מסעות כתיב "ושמו בדיו". ותי' וכו'. ולעד"ן דאין לתרץ כן, דמאחר שה' ציום בעשיית הארון "וחברת את הבדים בטבעות", וכתיב נמי "בטבעות הארון יהיו הבדים לא יסורו ממנו", וכבר נעשה ציווי ה' "ויבא את הבדים בטבעות", "וישם את הבדים" וכו', מהיכא תיתי היתר זה דיסירם ושמו את בדיו אהרן ובניו הכהנים.

וכבר ראיתי להרדב"ז בתשו' כ"י [סימן כ' אלפים ק"ץ] הביאה הרב פני דוד סדר במדבר [אות ח'] יע"ש, ששאלו להרדב"ז ע"ז, והשיב, וליכא לתרוצי דאירי בשימה הראשונה, דהא כתיב במעשה המשכן "ויבא את הבדים בטבעות" וכתיב בהקמת המשכן "וישם את הבדים על הארון" ומאותה שעה, המסיר עובר משעת הקמתו, לא משעת עשייתו, והכא כתיב "בנסוע המחנה" יע"ש. הרי תנא המסייע לדברינו, וצ"י.

ועמ"ש הרב פני דוד [אות א'] וע"ש. ועיין שבת דף ע"ב ע"ב ובתוס' ד"ה בטבעות וכו', ובתוס' עה"ת, ובספר מנחת יאודה [בספר דעת זקנים] על פס' זה, וצריך להתיישב בדבר.

[**שם יט**] **ועשה כרוב אחד** - שלא תאמר שנים כרובים לכל קצה.

עיין פר"ח בענין מתנות לאביונים[2], ורבני האחרונים שם, ובספר מעיל צדקה מ"ש בזה.

[**שם כב**] **ואת כל אשר אצוה אותך אל בנ"י** - הרי וי"ו זו יתירה.

עמ"ש חכם בני הי"ו בספר "ויקרא אברהם" סדר ויקרא.

[**שם כט**] **וקשותיו** - כדי שתכנס הרוח ביניהם שלא יתעפשו.

אין להקשות, דכיון דלא הסריח בשר הקדש [אבות פ"ה מ"ה], וכמוהו כמה נסים, למה היו עושים כן. והתשובה פשוטה, דאין סומכין על הנס וכמ"ש גבי שלחנות של שיש[3]. ועיין שושנים לדוד גבי ולא אירע קרי לכ"ג ביוה"כ [אבות שם] יע"ש. וכן י"ל על מ"ש רש"י אח"ז בד"ה "ומנקיותיו" שלא יכבד משא וישברו. וגם מ"ש אח"ז ומחזיקין אותו שלא ישבר, ועל הקנים שמנקין אותם שלא יתעפש. וכמו כן, מ"ש בסוף הפרשה שלא ינועו ברוח יע"ש. וכן "לא יקרע" בסדר תצוה, ובסדר ויקהל על פסוק "את יתדות המשכן" יע"ש.

[**כו א**] **שש משזר וכו'** - הרי ד' מינין בכל חוט וכו' שזורין יחד כ"ד כפלים לחוט. אפשר לתת טעם, כי באו בכיוון כ"ד כפלים בדקדוק, להודיענו למ"ש בזה"ק סדר אחרי [דף ע"ט ע"א] ע"פ **ואיב"ה** אשית, דכ"ד מיני מסאבותא הטיל הנחש בחוה וכו' יע"ש. וע"י בנין המשכן בקודש ובכליו, הרי נטהר הכ"ד טומאות. ועיניך תראינה במ"ש בעניותי בקונ' תורה וחיים [מערכת ך' אות ק"י] בס"ד.

[**שם**] **כרובים מעשה חושב** – [כרובים] היו מצויירין בהם באריגתן וכו', פרצוף אחד מכאן ופרצוף אחד מכאן, ארי מצד זה, ונשר מצד זה ע"כ.

וכן פירש"י ביומא [דף ע"ב ע"ב], וצריך לדעת למה באו בפרצופי ארי ונשר ולא בפרצופי אדם ושור, מאחר כי במרכבה הא והא איתא, ומה ראו להתקרב אלו יותר מאלו.

ויתכן לומר עפ"י מ"ש ביבמות, דהמתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה. וכתב ר' יעקב בעל הטורים בא"ח [ריש סי' א'] בכונת מתני' דאבות [סוף פ"ד] "יאודה בן תימא אומר, הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי, וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים, דאריה כנגד שיהיה לבו מתגבר כלב אריה. וקל כנשר, כנגד ראות העיניים, לעשות רצון אבינו שבשמים יע"ש.

ויען מקום ביהמ"ק ששם הארון נתון להתפלל שם לעתור ולרצות, לכן שפיר באו בב' פרצופים אלו ארי ונשר, דממנו יראו וכן יעשו להיות עיניהם ולבם כמו האריה והנשר. וקרוב לזה י"ל, כי יען עינא ולבא תרי סרסורי דעבירה, לכן באו בכרובים שע"ג הארון שבו התורה, כדי לעורר לאדם להיות לומד בטהרה, וכמ"ש שם ביומא [דף ע"ב ע"ב] **יראת ה' טהורה** - זה הלומד תורה בטהרה, נושא אשה ואח"כ לומד תורה, וע"ש בפי' רש"י ודוק.

והנה בפסוק "ועשית שנים כרובים" זהב פירש"י "כרובים דמות פרצוף תינוק להם", וכתב הרב נחל קדומים [אות ח'] וז"ל: ועשית שנים כרובים ימוד בעצמו שיהיה כתינוק לעבוד ולמשא, ולסבול עול התורה על שכמו, כמו שעתה מתחיל ללמוד. ועוד, כתינוק שיהא נקי מחטא, וזהו "שנים כרובים" מעין דוגמא לתינוק בב' אופנים, להיות מקבל עול כתינוק, ולהיות נקי מחטא כתינוק, שיהיה ירא ממידת הדין הרומז לזהב את"ד.

וכשאני לעצמי, יש לפותרו עפ"י מ"ש בירושלמי ברכות פרק הרואה [סימן כ"ט] "אמר רב, מה התינוק הזה צריך לינק בכל שעה שביום, כך כל אדם שבישראל צריך ליגע בתורה בכל שעות שביום, ע"כ. וכן אמר שלמה בחכמתו "דדיה ירווך בכל עת באהבתה תשגה תמיד", ולכן שפיר בא פרצוף תינוק ע"ג הארון שבו הס"ת, דעיניהם ישיתו להתנהג עצמם כתינוק בחשק התורה.

וזה כונת הכתוב [בשמואל ב' סימן י"א] "מנשרים קלו מאריות גברו" וק"ל. ועיין לרבינו במזמור קי"ט ע"פ עת לעשות לה' דהביא מדרש אחד דומה לזה כיע"ש.

[**כז ג**] **לדשנו** – להסיר, כמו ותשרש שרשיה.

וכזאת וכזאת תמצא בסדר במדבר, ובמה שרשמתי שם בס"ד.

[**שם יט**] **וכל יתדות החצר נחשת וכו'** - יתדות כמין נגרי נחשת וכו', ומקרא זה מסייעני [ישעיה לג כ] "אהל בל יצען בל יסע יתדותיו לנצח" עכ"ל.

ונראה, דזהו סמיכות הפרשה "ואתה תצוה אל בני ישראל", כי משרע"ה בחינת נצח וק"ל.

----[1] הוא ספר חוט של חסד. ונדפס באיזמיר שנת תרכ"ה.

[2]ז"ל הפרי חדש [או"ח סימן רצ"ד] על הא דאמרינן [מגילה ז.] שתי מתנות לשני בני אדם, וא"ת אימא שתי מתנות לכל אביון דהוו בסך הכל שתים שהן ארבע, וכההיא דאמרינן בפ"ג דיומא דף לז. "ת"ר ונתן אהרן על שני השעירים גורלות, יכול יתן שנים ע"ז ושנים על זה, ת"ל גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל, אין כאן לה' אלא גורל אחד, ואין כאן לעזאזל אלא גורל אחד". אלמא, דאי לאו דכתיב גורל אחד לה' וכו' הוה אמינא שנים על זה ושנים על זה.

וי"ל, דאילו הוה כתיב הכא "ולאביונים מתנות" הוה משמע שלשני אביונים ביחד ארבע מתנות, כההיא ד"על השעירים גורלות", אבל השתא דכתיב "ומתנות לאביונים" משמע דבשתי מתנות מפטר, והדר קאמר שיחלקם לאביונים, דהיינו בסך הכל שתי מתנות שיתנם לשני בני אדם. וזכר לדבר, הא דאמרינן [בתענית יז] "ופרע לא ישלחו", א"ל רב

פפא לאביי ודילמא ה"ק רחמנא דלא לירבו פרע כלל, א"ל אי הוה כתיב "לא ישלחו פרע" כדקאמרת, השתא דכתיב "ופרע לא ישלחו", פרע ליהוי, שלוחי הוא דלא ישלחו, ע"כ. וז"ל הפרי חדש בליקוטי או"ח [סי' תרצ"ד] וכן פירש רש"י בפרשת תרומה דכתיב ועשה כרוב אחד מקצה מזה וכו' שלא תאמר שני כרובים לכל קצה וכו' ועי' תוס חגיגה [ג.] ד"ה חרש באזנו אחת עכ"ל.

ובמטה אפרים [בחידושי מהרח"א ארדיט, פ"ב מהל' מגילה הט"ז] כתב שנפל ט"ס בדבריו וכן צ"ל: אך קשה ממ"ש רש"י בפרשת תרומה ע"כ וצ"ע. [עין יצחק ח"א עמ' קצ"ה עי"ש עוד].

[3] עי' פירוש רע"ב [שקלים פ"ו מ"ד]. עי' עוד מש"כ רבינו לעיל פרשת שמות [ב טו].

סדר תצוה

[**כח ג**] **לקדשו לכהנו לי** - פירש רש"י, להכניסו בכהונה.

קשה, למה המתין עד קרא דא לפרש זה, ולא פירש כן בקרא דלעיל. ואפשר דכיון דעיקר הכנסה לכהונה הם בגדים, לכן שייך לאומרו בקרא דהכא. ועיין להרא"ם מ"ש באופן אחר, ועיין מלאכת הקדש.

[**שם י**] **כתולדותם** - כסדר שנולדו וכו', כ"ה אותיות בכל אחת ואחת ע"כ.

וזהו הרמז בסדר שמות "ויפן כה וכה וירא כי אין איש" - מהם משום שבט, "ויך את המצרי" - בזכות השבטים דהם כ"ה וכ"ה. ועל סמך זה בא בברכת כהנים "כ"ה תברכו את בני ישראל", כנגד אבני השוהם וכמ"ש רש"י בפסוק שלאחריו: "לזכרון שיהא רואה הקב"ה השבטים כתובים לפניו, ויזכור צדקתם" עכ"ל.

[**שם כא**] **על שמות בני ישראל** [**איש על שמו**] - כסדר תולדותם.

וכתב הרא"ם: כתולדותם בחשן וע"ש, ולא זכיתי להבין דבריו, דניתי ס"ת וניחזי אי איכא הכא או בפרשת פקודי כסדר תולדותם בחשן, ועיין בספר בית האסופים דף י"ט ע"ב.

[**שם מא**] **ומלאת את ידם** - כשממנין אדם על פקידת דבר, נותן השליט בידו בית יד של עור שקורין גוואט"ו, ועל ידו הוא מחזיקו בדבר. וקורין לאותה מסירה דיויסטיר, והוא מילוי ידים עכ"ל.

וזה רמז קרא [בדברי הימים סימן כ"ט] "וכל השרים והגבורים וגם כל בני המלך דוד נתנו יד תחת שלמה המלך", ועיין בפי' רש"י שם.

[**שם מב**] **אשר אועד לכם** - ויש מרבותינו למדין מכאן שמעל מזבח הנחשת היה הקב"ה מדבר.

והרב מלאכת הקדש הביא דמקשים ע"ז ממה שפירש"י בפרשת תרומה על פסוק "ודברתי אתך מעל הכפורת" דלא היה מדבר עמו אלא מבין ב' הכרובים, ומשם יוצא הקול לאהל מועד. ואיך תאמר הכא דמעל מזבח הנחשת היה מדבר עמו. והיא קושייא אלימתא לכאורה זת"ד.

ואיני רואה ריח קושייא, דהרי רש"י הכא אחר שפי' פירושו ככתוב, זכר עשה, "ויש מרבותינו", כלומר דאיכא סברא ורבו עליה, ולא נקטיה רש"י לפרשו ככתוב בסתם, כי אם דזכר עשה דיש מפרשים כך, ולקוח הוא מהמדרש שנאמרה סברא זו גם כן כיע"ש. ועיין עוד לרש"י בסדר ויקרא על פסוק "מאהל מועד לאמר".

[**שם מו**] [**וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם אני ה' אלהיהם**] **לשכני בתוכם** – על מנת לשכון אני בתוכם.

וכן פי' בחזקוני[1], כן אמרו במדרש שוחר טוב [סימן קי"ד] על פסוק "בצאת ישראל ממצרים" וז"ל: ריב"ל אומר בזכות המשכן נגאלו ממצרים, שנא' "וירא משה את כל המלאכה", ויש לך ממקום אחר ללמד "אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים" על תנאי לשכני בתוכם יע"ש.

----[1] וז"ל: "ושכנתי בתוך בני ישראל" - בשעת הקמת הדגלים, שהיתה מחיצה בין הדגלים למחנה לויה, ובין מחנה לויה למשכן. "וידעו כי אני ה'" - אז ידעו כי לא הוצאתי אותם מארץ מצרים, רק בעבור שיעשו משכן ושכנתי בתוכם וזהו תעבדון את האלהים על ההר הזה.

סדר תשא

[**לא יג**] **ואתה דבר וכו'** - ואתה אעפ"י שהפקדתיך לצוותם על מלאכת המשכן וכו', אך את שבתותי תשמורו וכו', אל תדחה שבת מפניה. כל אכין וריקים מיעוטין, למעט שבת ממלאכת המשכן.

הוצרך רש"י ז"ל לעשות הצעה בקרא "ואתה - אעפ"י שהפקדתיך" וכו', כדי לתרץ קושיא אחת, שהרי, אם אך הוא מיעוט, יהיה המיעוט למעט בשמירת שבת, כדכתיב "אך את שבתותי", וכמ"ש הרב אור החיים לפי דרכו, שאדרבא, למעט לדחות שמירת שבת מפני פיקוח נפש, והרגיש בזה ע"ד רש"י כיע"ש. גם הרמב"ן עה"ת פי' כן, והק' ע"ד רש"י. והאמת, שדרשא זו, למעט שמירת שבת מפני פקוח נפש דרשת ריה"ג היא וע"ש עוד דרשת רשב"מ במכילתא סדר זה על פסוק "ושמרתם את השבת" וכו'. ועיין בספר פני דוד [סדר זה, ריש אות ז'] וצ"י, וביומא דף פ"ה [ע"ב].

אבל רש"י נשמר מזה, ויישבו בנועם שיח, כי פרשה זאת היא נמשכת מפרשה הקודמת שהזהיר על מלאכת המשכן, וסמוך ונראה נאמר פרשה זאת בו' העטף, "ואתה דבר אל בני ישראל" וכו', שהוא נמשך מהקודם. ולכן תיבת "אך" הנאמר בתחילת דבור בציווי שמירת שבת, נמשכת המיעוט למעלה הימנו, דהיינו אע"פ שצויתיך על מלאכת המשכן, אך יש מיעוט והוא בשבתותי, וא"כ שפיר מתפרש המיעוט למעלה הימנו, ולא לענין השמירה ודוק.

וכן ראיתי לרבותינו בעלי התוס' [בסדר זה, בספר דעת זקנים] שכתבו כדברי רש"י ז"ל יע"ש. שו"ר להרב ט"ז בספר דברי דוד שהביא קו' הרמב"ן ע"ד רש"י, ויישב ע"ד שכתבנו. עלץ לבי שכיוונתי לדעת גדול. ועין לרבינו בחיי סדר זה. ועיין לרש"י סדר פנחס על פסוק "אך בגורל", וסדר מטות על פסוק "אך את הזהב" יע"ש ודוק.

[**שם יח**] **ככלותו** - ככלתו כתיב, ככלה לחתן. ד"א כ"ד קישוטי כלה.

לפי דרשה זאת, יפה נדרשת הסמיכות "ביני ובין בני ישראל וכו' שבת ינפש - ויתן אל משה ככלתו", והיא, דהשבת נקראת "כלה" כמו שאנו אומרים "בואי כלה, בואי כלה שבת מלכתא". וזה גופיה הטעם דאמרינן [בפרק רבי עקיבא] דלכ"ע בשבת ניתנה תורה, כי כמו השבת כן היא התורה, ולא שייך בזה אין מערבין שמחה בשמחה, דהוא כמו מועד ושבת. ועיין גנזי חיים [מערכת א'] בספרי דבי רב שציינתי שם בס"ד. וא"כ אדרבא צודק דבר בעתו. וזהו הכפל שאנו אומרים "בואי כלה, בואי כלה", דנתן לנו את התורה ונתן לנו את השבת. והיינו פי' המגיד בפסקא דכמה מעלות טובות.

ועוד יתכן לפרש עם מה שפי' רבינו האר"י זיע"א [שעה"כ ענין מזמור שיר ליום השבת] בכוונת "ישמח משה במתנת חלקו" על "עדים מהר חורב", דבשבת לוקחין ישראל, ובחול למשה, ולזה אחר שמירת שבת דזוכין ישראל, שוב "ויתן אל משה ככלתו", דהיינו קישוטי כלה עפ"י דרכו של רש"י ודוק.

[**לב א**] **כי זה משה האיש** - כעין דמות משה הראה להם השטן וכו'.

וקשה, דאיך יתכן שיעשה השטן להתעות לכללות ישראל, והי"ל להקב"ה למונעו מלעשות כדבר הזה.

ונראה לומר, כי רצה הקב"ה לנסות את ישראל, לדעת הישכם אוהבים את ה' אלהיכם בכל לבבכם ובכל נפשכם, ולא היה להם להתפתות ולהמתין בדבר עד יום המחרת, וכמו שהיה לפי האמת. וכבר כתבתי במקום אחר כי כל עוד שישראל מתקדשים בקדושה עליונה, אז השטן הוא מתגבר יותר. וע"ד שכתב הרב תוי"ט בפי' מתני' דאבות [פ"ה] ולא אירע קרי לכ"ג ביוה"כ יע"ש. וכיון שזכו ישראל בקדושה גדולה אשר לא היה למעלה

הימנה, וחירות ממלאך המות, א"כ נתגבר השטן בעוצם כחו, כי ראה כי כלתו היא[1]. והיה להם לישראל שבאותו דור - דור דיעה להיות מתגברים עליו ביותר, וזה ברור.
וכל זה, סימן על העתיד, "ובחנתים כבחון את הכסף", דשבט לוי לא חטאו בעגל, ונאמר עליהם "וטיהר את בני לוי, וזיקק אותם כזהב וככסף". ועי' במדרש שה"ש ובקו' ראה חיים [סדר יתרו] בס"ד.
ולסברת רז"ל, דהיו הערב רב שעשו העגל, ולא בנ"י זרע אברהם יצחק ויעקב, וכמ"ש הקב"ה למשה "לך רד כי שחת עמך" - ולא עמי, כאומרם ז"ל, בזה אין כאן קושייא, דהקב"ה רצה להראות למשה העם אשר קירב, דלא טוב עשה, והניח לשטן שיקיים בהם "משגיא לגויים ויאבדם", אע"ג שנתגיירו. ואעיקרא כל זה שעשו העגל, היא מקנאתם על ישראל, שהיו חוץ לעננים כאומרם ז"ל, ודוק.
[**שם ב**] **באזני נשיכם** - אמר אהרן בלבו, הנשים והילדים חסים בתכשיטיהן, שמא יתעכב הדבר וכו'.
וע"ז קשה, דתינח למה ששאל מעל הנשים, אך למה ששאל הנזמים שבאוזניהם דוקא, ולא בסתם מכסף וזהב אשר עמהן מתכשיטים אחרים, וקפיד לומר "באזני", לא על חינם. ונראה לומר, עם מ"ש רבינו סדר משפטים ע"פ "ורצע אדוניו", דאזן ששמעה סיני "כי לי בני ישראל עבדים" יע"ש, הכא נמי דכוותא עשה אהרן חכמה, יען דרשו במדרש רבא [סדר יתרו] בפסוק "כה תאמר לבית יעקב", דלמה נשים תחילה, שלא יבוא על ידן תקלה כענין חטא חוה.
וא"כ האזן ששמעו בהר סיני "לא יהיה לך אלקים אחרים" והזהיר לנשים תחילה, לרמוז להם זה לא שאל כי אם נזמי אזניהם של הנשים, להזכירם על האזן ששמעו בסיני דומייא דרציעת עבדים. וכן היה, דעמדו על משמרתם ולא רצו ליתן ודוק.
[**שם ה**] **ויבן מזבח** - ראה חור בן אחותו וכו'.
שאלני הגביר החה"מ כמוה"ר מנחם משה צונצין נר"ו בן הקבר הגדול[2] יצ"ו, דכולי האי מעשה נורא דחור דמסר עצמו על קידוש ה', אמאי לא נתפרש בתורה, דממנו יראו וילמדו לדורות, ואמאי נכתב ברמז דר"ל דהבין מזבח לפניו.
ואני השבתי לו, דבכוונה מכוונת התורה כיסהו ולא כתבו כי אם טמון ברמ"ז, יען לא הי"ל להמסר להיות נהרג על שהיה מוכיח, דהוכח תוכיח עד הכאה [ערכין טז:], ולא עד הריגה. וכיוצא בזה כתב השל"ה הקדוש, גבי אברהם אע"ה בטעם למה לא נכתב בתורה בפירוש ענין אור כשדים, דהיה מעשה נורא, משום דהא גרמא ליה לאברהם, דהיה מתקוטט עמהם ושובר צלמים של ע"ז, וכולי האי לא הותר להיות נהרג על קידוש

ה', כי אם בזאת כשבאים להעבירו ומכריחין אותו לעבור על ג' עבירות, ע"ז ג"ע וש"ד, וכמו שהיה אומר רבי עקיבא "כל ימי הייתי מצטער מתי יבוא לידי" [ברכות סא:], וצריך שיבוא לידו, ולא להיות הוא מביא את עצמו להתגרות בהם, כמו שיע"ש. הכא נמי דכוותא גבי חור, והוא ברור. וייטב בעיניו, דהיא תשובה מעלייא ונכונה.

[**שם כא**] **מה עשה לך העם** - כמה יסורין סבלת שייסרוך.

נראה לפרש עם מ"ש הרב מוהר"ם די בוטון ז"ל בתשובות [דף קכ"ח ע"ב] דהעושה[3] ע"ז לאחרים המשלח חייב. ותמהו ע"ז, דהא קי"ל אין שליח לד"ע. והתירוץ לזה, כי ע"י שהפחידו ואנסו המשלח להשליח חייב יע"ש.

וידוע אומרם ז"ל גבי "אין מיתה בלא חטא, ואין יסורין בלא עון", דיסורין קשים ממיתה, כענין "אלמלא נגדוה לחנניה מישאל ועזריה (הוא) [הוו] פלחי לצלמא". ועיין בזה למוה"ר פני מבין [ח"ב דף קפ"ט ע"א] בארוכה[4].

והשתא, זהו כונת משה לאהרן אחיו, כמה יסורין סבלת שיסרוך עד שלא תביא עליהם חטא זה, כדי שיהיו הם חייבים ואתה פטור, דאתה ידעת(ה) דדברי הרב ודברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין. ועיין להרב דרכי שלום [ר' נסים חיים שלום יעקב מארגונאטו] סדר בלק[5] יע"ש.

ומרן מלכא מוה"ר הגדול מוהרח"א זיע"א בס' הנורא עץ החיים פי' כונת הכתוב "ואשליכהו באש ויצא העגל הזה", דפירש"י "ולא ידעתי שיצא העגל הזה", עם מ"ש התוס' [קדושין מב:] בהא דאין שליח לד"ע[6] יע"ש.

[**שם כט**] **מלאו ידכם** - אתם ההורגים אותם בדבר זה התיצבו להיות כהנים למקום.

וקשה דאדרבא, כהן שהרג את הנפש פסול לעבוד.

וי"ל עמ"ש במדרש רבה [סדר פנחס] דהשופך דמן של רשעים כאילו הקריב קרבן. גם דרשו "ולא חפץ בברכה" זה דם הקרבנות.

והשתא א"ש אומרו "**בדבר הזה**", **הזה** דייקא, דהוא דמן של רשעים, התחנכו להיות כהנים, משום "**ולתת עליכם היום ברכה**", דהוא דם קרבן, ואתם עושין חינוך בהקרבת קרבנות בהריגתם.

והרב השלם רב טבחייא, כמוהר"ר נסים משה הכהן אריאש נר"ו פירש קרוב לזה, והוא עם מ"ש כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו מדכתיב "**ידיכם דמים מלאו**". והשתא, הכא היא להיפך, "**מלאו ידיכם היום לה'**", היפך "**ידיכם דמים מלאו**", "ולתת עליכם היום **ברכה**" דהיינו "וישא אהרן את **ידיו ויברכם**" דהוא ברכת כהנים, זת"ד.

[**שם ל**] **אכפרה** - אשים כופר וקינוח.

עיין מ"ש בקונ' החפץ חיים בס"ד.
[**לג ז**] **יקח את האוהל** - לשון הווה וכו', אמר מנודה לרב מנודה לתלמיד.
הנה מבואר מדברי רש"י, דישראל היו מנודים מעון העגל, וכן נראה מסוגייא דחגיגה דף ו', ומ"ק דף ט"ו, וכ"כ רש"י ביבמות דף ע"ב, ולאפוקי מדעת התוס' שם שפי' שמנודין היו מחטא מרגלים וכו' יע"ש.
וקשה ממ"ש רש"י גופיה לקמן [ריש סדר ויקרא] על פסוק "לאמר" וז"ל: "צא ואמור להם דברי כיבושין, בשבילכם נדבר עמי, שכן מצינו שכל ל"ח שנה שהיו ישראל במדבר כמנודים מן **המרגלים** ואילך [לא] נתייחד הדבור עם משה", יע"ש.
ושו"ר להרב מים חיים [דרושים סדר ויקרא דף ל"א ע"ב] שעמד בזה, אך מה שהק' מסוגייא דמ"ק [דף ט"ו] למ"ש בחגיגה [דף ו'], כתבתי ע"ד בזה בהשמטות לסה"ק לב חיים [ח"א], ועי' מ"ש בעניותי בסה"ק ראה חיים סדר שמיני בס"ד.
[**שם יא**] **ושב אל המחנה** - ביו"ד בתשרי נתרצה הקב"ה לישראל בשמחה ובלב שלם, וא"ל למשה סלחתי וכו'.
וע"ע לרש"י סדר עקב על פסוק "ואתנפל", וסדר ויקרא על פסוק "ולא ידע ואשם והביא" יע"ש. ועיין "ברכת מועדיך לחיים" [ח"ב בדרוש לחדש אלול] מ"ש בס"ד.
[**לד ג**] **ואיש לא יעלה עמך** - הראשונות וכו' עין הרע, אין לך יפה מן הצניעות.
עיין בקונ' נפש חיים, ובקונ' נפש כל חי [מערכת ע'] מ"ש בס"ד.
[**שם ו'**] **אל** - אף זו מדת רחמים.
עיין לב חיים [חלק א' סי' ע', ובח"ב בסוף הספר], ובספר נשמת כל חי בהשמטות לשם [דף צ"ב ע"ד].
----[1] פירוש, שכוחו כלה ואין לו שליטה בהם.
[2] הוא רבי יהושע חיים צונצין, ועי' לרבינו בספר זכירה לחיים [פרשת מטות] וז"ל שם: ...הגביר "הקבר הגדול" [כ]ר' חיים יאושע צונצין נ"ע... עכ"ל רבינו שם. ולא ידעתי כינוי זה מהו, ואולי הוא אחראי על ח"ק [קבורת המתים].
[3] חסר כאן וצ"ל: כתב הרמב"ם בהל' ע"ז פ"ג ה"ט דהעושה ע"ז לעצמו אפילו שלא עשאה בידו ואע"פ שלא עבדה לוקה, שנא' לא תעשה לך פסל וכל תמונה עכ"ל. והלחם משנה שם הקשה קשה, היכא דעשאוה אחרים לו אמאי לוקה, והא לאו שאין בו מעשה הוא ואין לוקין עליו. ותירץ: ויש לומר שכיון דהאחר עושה מעשה בשליחותו הוי כאילו עשאו הוא וחייב. ותמהו על דברי הלח"מ דאין שליחות לדב"ע. וע"ז תירץ מהר"ם די בוטון ז"ל [בנו של הלח"מ] שהפחידו ואנסו וכו'.

[4] שם הביא דעת תוס' [כתובות לג:] דיהרג ואל יעבור הוא אפילו כשמתייסר ביסורין קשים, וחנניה מישאל ועזריה שאני, דלא הוי ע"ז ממש אלא אנדרטא. והביא שם משיטמ"ק [כתובות שם] בשם ר' אליעזר, דלא חייבה תורה למסור נפש בהכאה שאין לה קצבה, עי"ש.

[5] ז"ל שם [אחר שהביא דברי מהר"ם די בוטון ז"ל]: וכשאני לעצמי, נראה לי לאוקמיה במוחזק, וכשמוחזק לעשות כן אמרינן יש שליח לדבר עבירה, כנ"ל נכון.

[6] כונתו לדברי התוס' [קדושין מב:] דבשליח שוגג לא אמרינן אין שליחות לדב"ע, וז"ל בעץ חיים [בסוף הפרשה]: זהו אמרו: "מה עשית לעם" כמה יסורין סבלת כדי שיחול החטא להם ולא לך, והלא אין שליחות לדב"ע, וחיובא רמי אכתפך. השיבו: "ויצא העגל הזה", ולא ידעתי כדפירש"י, ואני פטור והם חייבין כמש"כ התוס' דלא שייך דברי הרב, דטס של זהב כתוב עלה שור היה, והם ידעו ואני לא ידעתי עכ"ל.

סדר ויקהל

[**לה כב**] **ויבואו האנשים על הנשים** - עם הנשים וסמוכין אליהם ע"כ.

מוה"ר ב"כ ז"ל פי' דהנשים לא חטאו בעגל, ונתביישו האנשים לבא לבדם, דאין קטיגור נעשה סניגור, וצרפו להנשים עמהם, כאדם הסומך אצל חבירו מחמת בושה, ושכן פירש הרב משכיל לדוד[1] והתור"ק יע"ש.

וע"ז יש לדחות, דהיו יכולים להביא בניהם הקטנים שלא היו בעגל, ולא באו לכלל עונשים.

ויותר נראה לומר, דכיון דקי"ל דאין מקבלין מן הנשים דבר מרובה, א"כ לא נכון דיקבלו לנדבת בנין בית ה' מנשים, דשמא אית בהו שלא מדעת בעלה, ע"ז העיד הכתוב דהאנשים הוסיפו על הנשים, והביאום בצירוף שניהם, איש וביתו באו וק"ל. וע' להחיד"א בספר ראש דוד.

[**שם כז**] **והנשאם הביאו** - חסר יו"ד, לפי שנתעצלו בנדבת המשכן וכו' יע"ש.

נלע"ד דהיינו טעמא כי חסר יו"ד מהם, כי ידוע מ"ש בגמ' והפוסקים, כי החוטף מצוה מחבירו חייב לשלם יו"ד זהובים. וכאן בנדון זה, אם לא היו הנשיאים מתעצלים, והיו ישראל חוטפים מצותן, היו חייבים עשרת זהובים. אכן קי"ל דהיכא דנתעצל הבעל המצוה, ליכא חיוב עשרה זהובים, כאשר דיקדקתי בקונ' החפץ חיים מדברי הרב רבינו יצחק שהביא בספר הכלבו כמו שיע"ש.

ולגבי זה, כי המצוה שוה עשרת זהובים, אלה הנשיאים שנתעצלו במצות, וחטפו ישראל וקדמו להם כל מה שצריך, ואבדו המצוה שהיא שוה יו"ד זהובים, נגד זה נחסר אות יו"ד. וראיתי להרב הקדוש בספר ראשית חכמה [שער האהבה פי"א[2] דף ק"ח ע"א] שכתב וז"ל: ומ"מ עיקר זריזות הוא במקום העשיה ותלוי בה, כי הוא משמשת לכל האצילות, ומפני זה הנשיאים מפני שנתעצלו בנדבת המשכן, נחסרה יו"ד מהם שהיא השכינה, שנא' "והנשיאים הביאו" הנשיאם חסר יו"ד כתיב. והטעם כדפירשנו כי לחם עצלות לא תאכל. ושמעתי מפי מורי ע"ה, שלתיקונם הביאו בחנוכת הנשיאים עשרה דברים, קערת כסף אחת, מזרק אחד וגו', תמצא שם עשרה דברים, וכתוב הנשיאים מלא ביו"ד, נזדרזו להביא זה תחת זה עצלות שפגמו בשכינה, יע"ש.

ואנכי ברגליו אעבורה, לפרש עפ"י מ"ש שם הרב ראשית חכמה לעיל מזה[3], וז"ל: ולכך מאד מאד צריך לדבק בזריזות ולא בעצלות, ועל זריזות נאמר [משלי כ"ב כ"ט] "חזית איש מהיר במלאכתו" והיינו מהיר במלאכת השכינה שבה מלאכה, כדפרישו בתקונים [הקדמת תקונ"ז י"ד ע"ב]. ומלאכתה דהיינו תיקונה הוא עשיית התורה והמצוות, והאוחז בה בזריזות -"לפני מלכים יתייצב", שבה כלולות עשרת מלכים כדפירשו כתיקונים יע"ש.

וכיון דמדת הזריזות זוכה להתייצב לפני מלכים, שבה כלולות עשרת מלכים, ולכן הנשיאם חסר יו"ד, שאינו זוכה להיות כלול בעשרה מלכים כנזכר, והוא ברור. ועיין בקונט' צדקה חיים [דף ן' ע"ג] מ"ש בעזר משדי.

[**לח ח**] **במראות הצובאות** - בנות ישראל היו בידן מראות וכו'.

עיין ברך את אברהם, סדר נח.

----[1] ז"ל הרב משכיל לדוד [פארדו]: "והיו יראים שמא לא יקובל ברצון מנחתם, לכך היו מעכבים נדבתם עם נדבת הנשים שהם לא נתנו לעגל, כדי שיקובל שלהם אגב של הנשים.

[2] אות י"ד.

[3] שם אות י"א.

סדר פקודי

[**לט א**] **ומן התכלת וארגמן** - שאין בגדי שרד הללו בגדי כהונה.

והרמב"ן חלוק ע"ז, דס"ל דבגדי שרד הם בגדי כהונה. ועיין במפרשים על סדר עבודת יוה"כ ובס' ב"כ שם.

[**שם מג**] **ויברך אותם משה** – אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה.

עיין עוד לרבינו בסדר שמיני ע"פ "ויבוא משה ואהרן", וע"פ "ויצאו ויברכו את העם".

סדר ויקרא

[**א' א'**] **ויקרא אל משה** - הקול הולך וכו'.
עמ"ש חכם בני נר"ו בספר "ויקרא אברהם", ושם תמצא על רוב לשונות רבינו שבספר ויקרא, עד גמר פרשת בחקתי יע"ש.
[**שם**] **וידבר אליו**.
עיין "תורה וחיים" אות רח"ל.
[**א, ה'**] **ושחט והקריבו הכהנים** - לימד על השחיטה שכשרה בזר.
עיין בקונט' "נפש חיים" במערכת שי"ן, [אות מ"א].
[**י"ב ב'**] **קרבן ראשית** - ובכורים מן הדבש כמו בכורי תאנים ותמרים.
ואע"ג דמן הגפן עושין ג"כ דבש הנק' "ארופי", ובפרט לחה"פ[1], הנה אינו כמו התאנה והתמר דזב הדבש ממנו אפי' בעודו עדיין באילן, אלא הוא יוצא מהגפן ע"י דריכה ומלאכה אשר יעשה בה.
ומכאן נלע"ד סמך לתשב"ר דמביאים אותם לבית הספר ברקיקין דקין מטוגנים בדבש, וגם עושין להם סגולה להאכילם (לחות) [חלות] דבש כדי שיפתח לבם לת"ת כמו שהביא בספר חמדת ימים כיע"ש. והרי לך סמך מן התורה "קרבן ראשית", והתינוקות מתחילין לקרות מספר ויקרא כאומרם ז"ל.
[**ד' ב'**] **מכל מצות ה'** - פירשו רבותינו, אין חטאת באה אלא על [דבר] שזדונו לאו וכרת. וכתב הרא"ם וז"ל: לא על דבר שזדונו לאו לחודיה או כרת לחודיה כמילה ופסח, ולא על דבר שזדונו לאו ומיתת ב"ד ואין בו כרת, כגון **מכה אביו ואמו** וגונב נפש מישראל וכו', לא על דבר שזדונו לאו וכרת ואין בו מעשה [כגון **המקלל אביו ואמו**][2] וכו', כמ"ש בתורת כהנים דמדכתיב גבי ע"ז "תורה אחת יהיה לכם לעושה בשגגה - והנפש אשר תעשה ביד רמה" הוקשה כל התורה כולה לע"ז, פי' כל העושים בשגגה בכל התורה לשגגת ע"ז מה ע"ז מיוחדת שחייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת, למדנו שאין חייבין חטאת אלא על דבר שזדונו כרת כע"ז, ולא על דבר שזדונו לאו לחודיה או אפי' לאו ומיתת ב"ד אם אין בו כרת. ומדכתיב "אשר לא תעשנה" למדנו שאין חייבים חטאת אלא על דבר שזדונו כרת והוא בל"ת, ולא על דבר שזדונו כרת והוא בעשה, כגון פסח ומילה. ומדכתיב "ועשה מאחת מהנה" למדנו שאין חייבין חטאת אלא על דבר שיש בו מעשה, ולא על דבר שאין בו מעשה, אעפ"י שזדונו כרת והוא בל"ת, כמו מקלל אביו ואמו וכו' עכ"ל.

ויש לדון בנוסח לשונו, אמאי ניידיה לחלוקת ומקלל אביו ואמו ממיתת ב"ד, ונקטיה בחלוקת "אין בו מעשה" ובחלקו'ת תשית מכה ממקלל וכדומה להן[3], והרי תניא בת"כ "אחר שרבינו דברים שהן כע"ז וכו', או מה ע"ז מיוחדת וחייבים עליה מיתת ב"ד, אף איני מרבה אלא את **מחווייבי מיתת ב"ד**, הא מה אני מרבה את **המקלל אביו ואמו**, ומסית ומדיח, ומכשף ועדים זוממים, ת"ל "ועשה", יצאו אלו שאין בם מעשה" ע"כ. הרי להדייא דמקלל או"א וכו' כולם חייבים מיתת ב"ד. ומני"ר הרא"ם גופיה לעיל בד"ה "ונרצה לו" כתב וז"ל "ועל חייבי מיתת ב"ד שאין חייבים על שגגתן חטאת כגון מכה או"א ומקלל" יע"ש. כ"ז מהרב אבא מארי אביר יעקב נר"ו ישל"א.

[**שם**] **מאחת מהנה** - שם משמעון, נח מנחור, דן מדניאל.

הא דהקדים לשם בן נח קודם אביו, משום דלישנא דמתני' נקיט בשבת [פי"ב מ"ג]. והתם נקטו ב' משמעון ושמואל. וכפי מה שפי' התם הרב קול הרמז[4], דלא מיבעיא קאמר כיע"ש, א"כ הי"ל לרבינו למינקט "שמעון ושמואל".

והרב הון עשיר נרגש זה במתני', ויישב דמיניה סליק שם קטן וכו' יע"ש[5]. וע"ש מ"ש למאי דנקט ב' שמות בתחילה דה"ה לכלהו[6].

[**שם ו'**] **את פני פרוכת הקדש** - לא היו נוגעים דמים בפרוכת ואם נגעו נגעו.

עיין לרש"י סדר אחרי ע"פ "וכן יעשה לאהל מועד". וע"פ "אל המזבח", וסדר אמור ע"פ "אך אל הפרוכת". ועיין להרב תנא בספר משנה למלך [בהלכות עבודת יוה"כ] במה שנסתפק, ועיין שיח יצחק, ודוק.

[**ה, ה'**] **והקריב את אשר לחטאת ראשונה** - חטאת קודמת לעולה.

ובסדר תזריע ע"פ "אחד לעולה". עיין בסה"ק לב חיים [ח"א סימן מ'], ובקונט' ראה חיים [ח"ב סדר טהרה] בעזר משדי, ולמוה"ר מדרש תלפיות [דף ס"א ע"א].

[**ה, י"ג**] **על חטאתו אשר חטא** - שאם חטא כשהוא עשיר וכו'.

עמ"ש בדרוש לשבת גדול בספר ראה חיים [ח"ב סדר תזריע], בעזר האל הגדול.

[**ה, כ"ד**] **בראשו** - הוא הקרן.

עמ"ש בזה בסה"ק "ברכת מועדיך לחיים" [ח"ב בדרוש ב' ובדרוש ג' לשבת הגדול] בעזר אלקים חיים.

[**ה, כ"ד**] **לאשר הוא לו יתננו** - למי שהממון שלו.

נראה דהדברים מגיעין למ"ש הריב"ש בתשו' [סימן אי"ש, והביא דבריו מרן ב"י ח"מ ריש סי' ל"ד] על ראובן שנשבע לפרוע ליום פלוני, ובהגיע זמן הפרעון מסרם ראובן ביד דיין העיר. וטענו בעדו שאינו עבריין וכו', ע"ש ראיותיו.

והשתא, לאפוקי זה אמר "לאשר הוא לו יתננו" - למי שהממון שלו, דהיינו למלוה עצמו, ולא יסמוך על כי הוציא המעות מרשותו ונתנם לשליש או ב"ד, אלא צריך ליתן בידו ממש.

----[1] לחג הפסח.

[2] מש"כ הרא"ם דמקלל אביו יש בו כרת כן הוא להדיא בירושלמי [סנהדרין פ"ז הי"א] ובשיטמ"ק [כריתות ב. אות ט', עי"ש דהקשה אמאי לא תנן ליה בהדי ל"ו כריתות], אך רש"י ותוס' [כתובות לז:] וברמב"ם [סהמ"צ ל"ת שנב] כתבו שאין בו כרת רק מיתת בי"ד. ודעת החינוך [מצוה מח] דמכה אביו ואמו נמי אית ביה כרת [ועי' בהגהת מכון ירושלים שם].

[3] לכאורה כוונת הקושיא היא, דהרא"ם הביא ב' חלוקות, א' זדונות לאו ומיתת בי"ד ואין בו כרת, ב' זדונו לאו וכרת ואין בו מעשה. וקשיא ליה, אמאי כתב הרא"ם מכה אביו בחלוקה ראשונה [ביש בו מיתת בי"ד] ומקלל אביו בשניה [ביש בו כרת], הא כיון דבתרוייהו יש בהם מיתת בי"ד היה לכתוב שניהם בחלוקה ראשונה, ומשמע דס"ל שאין מיתת בי"ד במקלל אביו ואמו.

ונראה לבאר, דודאי מקלל אביו ואמו יש בו מיתת בי"ד, והא דנקטיה בחלוקה שניה הוא משום דיש בו כרת, ובחלוקה שניה נקט אלו דיש בהם כרת [ואף אם יש בהם מתת בי"ד ג"כ], ובחלוקה ראשונה הזכיר אלו שיש בהם מיתת בי"ד ואין בהם כרת, כמכה אביו שאין בו כרת, אבל מקלל אביו דיש בו כרת לא שייך לכתבו בחלוקה ראשונה.

[4] ז"ל: שם משמעון - דוקא בשם תני שתי שמות שמעון ושמואל, ולא מבעיא קאמר, לא מבעיא שם משמעון דכיון שהמ' שלו נחטפת בשבא, והוי ליה כאילו נכתב בסוף תיבה, אלא אפילו שהיה רוצה לכתוב שמואל שהמ' נקראת עכ"ל.

[5] ז"ל שם: אע"ג דשם בן נח הוא, הקדימו לנח מנחור משום דמיניה סליק דמצינו "שם" קטן מ"שם" גדול.

[6] ז"ל שם: נקט שני שמות באחד וה"ה לכולהו נמי, שלא נטעה לומר דוקא בשמות הנזכרין דינא הכי.

סדר צו

[ו' א'] **צו את אהרן** - אין צו אלא לשון זרוז וכו'.

וכתב החזקוני דזירוז דכתב רש"י היינו מדכתיב בסדר דברים "**ואצוה** את שופטיכם בעת ההיא לאמר" כנגד מקל ורצועה תהא זריז. והוא סוגייא בפ"ק דסנהדרין [דף ז' ע"ב]. ואמרינן בפ"ק דר"ה ע"פ "ועשית" - אזהרה לב"ד שיעשוך וכו'.

והרב תנא בספר משנה למלך [בפי"ד מהל' מעשה"ק הלכה טו"ב] כתב בשם הרמב"ן בחי' לב"ק [פרק ארבעה וחמשה דף לו: במלחמות] דגם בחייבי עולות אם עבר זמנן ולא הביא כופין אותו בשוטין יע"ש. וא"כ שפיר נקט זה בעולה נמי לפי דרכו של החזקוני דהזירוז היינו ע"י כפיה בשוטין, ודוק.

[**שם ג'**] **על בשרו** - שלא יהא דבר חוצץ בנתיים.

עיין להרב תנא בספר משנה למלך[1] [הלכות עיוה"כ פ"ב ה"ב], ובקונ' כפר לחיים מ"ש בס"ד.

[**שם ז' ח'**] **וזאת תורת המנחה** [**וגו'**, **ואת כל הלבונה אשר על המנחה והקטיר**] - ולפי שלא פי' כן אלא באחת מן המנחות לכלול כל המנחות כמשפטן עכ"ל.

יש לדון בזה, דהתינח לשמן ולבונה, אך לדין קמיצה כבר בא הדבר מפורש בפרשת ויקרא, דכולן טעונות קמיצה, וא"כ רש"י הי"ל לבאר דאינו לכל מילי. ועיין בספר זרע אברהם כטורזא ז"ל [דף צ"ט ע"ד].

[**ז' י"א**] **אם על תודה יקריבנו** - שהן צריכין להודות.

עיין שא"י מה שפי' אמאי לא נקט "חייבין להודות"[2], וכן פי' בספר חמדת ימים [ח"ב, פסח, פרק ו', אות י"ב], ועיין בקונ' "הכתוב לחיים" [במזמור ק"ט].

[**שם כ"ד**] **ואכול לא תאכלוהו** - יבא איסור נבילה וטריפה ויחול על איסור חלב.

עמ"ש מרן מלכא מוה"ר הגדול שרשי הים ז"ל בח"ב [מדף ע' ע"ד עד דף פ"ד ע"א] נפלאות מתורתו, ומה שרשמתי בקונטרס גנזי חיים בס"ד [במע' א'] יע"ש.

[**שם כ"ו**] **בכל מושבותיכם** - לפי שהוא חובת הגוף.

ועוד לרש"י סדר אמור ע"פ "ובארצכם לא תעשו". ועיין להרב מר גיסי ז"ל בספרו הבהיר "הר המר" בדרוש ה', מה שהאריך בזה.

----[1] שם כתב דהא דתנן בטבילת כהן גדול "עלה ונסתפג" אי"ז אורחא דמלתא אלא הוא חיוב, משום דהמים חוצציו בין בשרו לבגדו. ולא גרע מרוח שכתב הרמב"ם [פ"י מהל' כלי המקדש ה"ז] שצריך ליזהר שלא תכנס הרוח בשעת עבודה בין בשרו לבגדו.

[2] עי' פרמ"ג [א"א סי' ריט סק"א] דהבין בלשון "צריכין להודות" דהוא לשון חיוב, וכתב שם דאין זה חיוב מה"ת, ומש"כ רש"י "שצריכין" מדרבנן קאמר, וקרא מיירי בנדר או נדבה. ועי' שבט הלוי [ח"ג סי' קס"ג אות ג].

סדר שמיני

[**ט' ז'**] **קרב אל המזבח** - שהיה אהרן בוש וכו'.
עיין להרב פני דוד שפי' משם רב אשכנזי, עם מ"ש רז"ל [ברכות יב:] כל העושה עבירה ומתבייש ממנה מוחלין לו על כל עוונותיו, וא"כ שפיר א"ל "**לכך נבחרת**", היא הנותנת, דהבושה אהנייא לך יע"ש.
ושמעתי מפי ידידינו כמוהר"ר נסים **חיים** משה מודעי[1] נר"ו דפי' עם מ"ש רז"ל דבשביל שסירב משה בשליחות למצרים לכך "**הלא אהרן אחיך הלוי**", ועתה רמז לו דלא טוב לסרב דהרי "**לכך נבחרת**" אתה, בשביל שאני סירבתי זת"ד[2].
והרב יד אליהו בתשו' פירש כדין ש"ץ שיסרב, אך אם הוא קבוע א"צ לסרב [או"ח סי' נג סעיף ט"ז], ולכך כשסירב א"ל משה לכך נבחרת, ואתה כש"ץ קבוע יע"ש.
[**שם ט"ז**] **ויעשה כמשפט** - (המשפט) המפורש בעולת נדבה בויקרא.
והק' הרב מנחת יאודה וז"ל: ותימא, אמאי ל"ק כמשפט העולה האמורה למעלה בפ' וישחט את העולה. ותי' ר"ת יע"ש[3].
והדבר קשה, שהרי רש"י ז"ל במס' ביצה [פרק ב' דף כ' ע"א] עמ"ש בגמ' תני תנא קמיה דר"י בר אבא "ויקרב את העולה ויעשה כמשפט" - כמשפט עולת נדבה וכו'. ופירש"י "ויקרב את העולה" - עולת יום השמיני של מילואים, שהטיל הכתוב על אהרן חובה ליום, "קח לך עגל בן בקר לחטאת ואיל לעולה תמימים" עכ"ל. הרי דרש"י בעצמו ס"ל דפסוק "ויקרב את העולה" על עולת של אהרן האמורה לעיל בפסוק "וישחט את העולה" קאי, וא"כ מה מקום לומר שיפרש רש"י ע"פ "ויקרב את העולה ויעשה כמשפט" כמשפט האמור למעלה בפ' "וישחט את העולה", דהתם נמי על ההוא עולה קאי. ואפי' לדברי התוס' שם [בד"ה למד בסה"ד] בשם הר"מ וכו' שישבו דברי רש"י, עכ"ז לא אתייא פי' שכתב הרב מנחת יאודה, וצ"ע.
[**י' ב'**] **תוס' ד"ה וימותו לפני ה'** - פלוגתא בת"כ [וכו'], רע"ק אומר לא מתו אלא בפנים. ותימא לדברי רע"ק, א"כ נטמא המשכן וכו' יע"ש.
לענד"ן דלק"מ עפ"י מ"ש במדרש, [והובא בילקוט משלי סימן ט'] ברע"ק עצמו כשמת בבית האסורים ונטלו אליהו הנביא אף שהוא כהן, משום דאין טומאה בת"ח ואף בתלמידיהם יע"ש. ועמ"ש בחי' ליו"ד בזה.
[**שם ג'**] **הוא אשר דיבר** - היכן דיבר, "ונקדש בכבודי" אל תקרי בכבודי [אלא במכובדי]. עיין בס' הקטן חלקם בחיים דרוש להספד.
[**שם**] **ועל פני כל העם אכבד** - כ"ש ברשעים [וכן הוא אומר נורא אלהים ממקדשיך וגו'].

האי כ"ש צריך הבנה, דאדרבא שייך הכ"ש לגבי הצדיקים, וסביביו נשערה מאד, דמדקדק עם חסידיו כחוט השערה, וכקרא דמביא.

ויתכן לישב, דכ"ש היינו על המורא ופחד, על דרך שאמרו גבי המרגלים בצרעת מרים "ורשעים הללו ראו ולא לקחו מוסר", דאם הרשע רואה אחר שחטא כמו החטא שהוא חוטא ונענש, אזי תפול אליו אמתה ופחד בראותו דהחוטא בחטא פלוני שהוא על מה שעברתי אני עליו, ראה מה עלתה לו, ואזי אימות מות נפלו עליו. לא כן בצדיקים, דהקב"ה מדקדק עם חסידיו, אינו ניכר לכל על איזה דבר נענש, כי על הרוב, חוט השערה, הוא חטא שאין מכיר בו אלא המקום ב"ה, והרשעים לא יקחו מוסר ממנו, ואדרבא, תולין דאין תוכו כברו, ומי יודע מה מעשיו, דהנסתרות לה' אלהינו.

[**שם ד'**] **שאו את אחיכם** - כאדם האומר לחבירו [העבר את המת מלפני הכלה, שלא לערבב את השמחה].

אע"ג דהאי דינא הוא דקי"ל הכי בגמ'[4], הנה כונת רש"י על כונת אמירת "שאו את אחיכם" ופשוט.

[**שם י"ט**] **וידבר אהרן** [- אין לשון דבור אלא לשון עז, שנאמר וידבר העם. אפשר משה קצף על אלעזר ועל איתמר, ואהרן מדבר, הא ידעת שלא היתה אלא מדרך כבוד. אמרו אינו בדין שיהא אבינו יושב ואנו מדברים לפניו, ואינו בדין שיהא תלמיד משיב את רבו. יכול מפני שלא היה באלעזר להשיב, תלמוד לומר ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא, הרי כשרצה, דבר לפני משה ולפני הנשיאים, זו מצאתי בספרי של פנים שני].

נראה פשוט, דהחידוש הוא, דהגם מה שידברו בניו להשיב לרבם, הוא בעבור כבוד אביהם, להפוך בזכותו, לתת אמתלא דכדין עבד, ואבידת אביו אם היה חכם - קודם לרבו, והיה ראוי שישיבו בניו משום כבוד או"א, וכנגד כבוד משל אב[5] לא ישגיחו על כבוד רבם. לזה בא לומר, דהדיבור בפני אביהם הוא הפך כבוד אב ואם, כמו שהביא רבינו בפ' קדושים איזהו מורא וכו'.

וא"כ הכא איכא תרתי בבת אחת, דאפי' אם היה עם אחר שאינו רבם, צריכה רבה להשיב בפני אביהם, אפי' שהוא להפוך בזכותו, כ"ש כנגד רבם. אלא דהגע עצמך שלא היה דבריו של משה בפני אהרן אחיו, אלא עם בניו בלבד, שיתנו לו התלונה למה עשה כן, אזי היו יכולין להשיב אם היה מרשה אותם משה לומר להם תשיבו בעדו דניחא לי בכך. ובפעם ראשונה כנראה דלא היה להם להשיב כי אם לומר לאביהם, ואהרן יתן התשובה למשה אחיו על שהיה רבם, ודוק.

[**י"א ב'**] **דברו אל בני ישראל** - את כולם השוה [להיות שלוחים בדבור זה לפי שהושוו בדמימה וקבלו עליהם גזירת המקום באהבה].
לפי מ"ש רבינו לעיל בד"ה "וידום אהרן", כבר פרע לאהרן שכרו בפרשת יין ושכר, ועתה מה יש עוד לאהרן. אלא דאי אפשר לומר "דברו" על אלעזר ואיתמר ולהניח לאהרן.
ועוד יתכן, דלפי מה שפי' רבינו בפסוק "ותקראנה אותי כאלה"[6] דהוציא מפיו מה שלא היה ראוי משום אל יפתח אדם פיו לשטן, אם דרצה להודיע דקיבל גזרת שמים באהבה, גם ה' לפי ההדרגת המכאוב של אבלות בן אב לאחים, שילם לבניו עמו עוד הפעם שיצרף עמהם כמאמר "ותקראנה אותי כאלה" ודוק.
[**שם**] **זאת החיה** - לשון חיים, לפי שישראל דבוקין במקום וראויין להיות חיים, לפיכך הבדילם מן הטומאה וכו'.
ראה נא לשון הזוה"ק בסדר זה [דף מ"א ע"ב] וז"ל: ר' יצחק אמר, כל מאן דאסתאב בהו, כאילו פלח לע"ז דאיהו תועבת ה', וכתיב "לא תאכל כל תועבה". מאן דפלח לע"ז, נפיק מסטרא דחיי, נפיק מרשותא קדישא, ועייל ברשותא אחרא, אוף מאן דאסתאב בהני מיכלי, נפיק מסטרא דחיי, ונפיק מרשו קדישא, ועייל ברשותא אחרא, ע"כ.
והשתא אתי שפיר דלאוה"ע לא ציוה דהם עוע"ז, הרי נפקו מרשותו יתברך ומסטרא דחיי, מה יועיל להזהירם על מאכלות אסורות, לזה לא עשה כן לכל גוי, כי אם לישראל עם קדושו, דלא יצאו מרשות הקדושה ומסטרא דחיי, והוא ברור.
וזה הענין דבר רוחני, דמי שהוא טפש וע"ה לא יבין את זאת, וכהודיע להם דבר גשמי אולי יתנו לב להזהר במאכלות אסורות. והוא, דבתשו' מרן הקדוש בספר אבקת רוכל [סימן ריי"ג] אסר לאכול בהמות הנמצא לקות במעיה"ן ואומרים שהוא מחמת עשב אחד שאוכלות ומתות יע"ש. ואף כי המבי"ט [ח"א סימן קנ"ו] רצה להתיר, הנה כראות המעשה שאכלו בני אדם ומתו חזר בו ואסרן יע"ש. הא קמן, דכל מה שאסרה התורה הוא להצילנו ממוקשי מות שנהיה חיים וקיימים, ועיין להרב החינוך מה שכתב בפרשת זאת.
----[1] מח"ס דרישה מחיים.
[2] וכ"כ בפנים יפות.
[3] ז"ל שם: ותירץ ר"ת מאורי' שעולה זו לא היתה אלא קדשי שעה, אבל עולה האמורה בויקרא לדורות.
[4] כתובות [יז.] מעבירין את המת מלפני הכלה.
[5] פירוש: כבוד של אב. ואולי הוא מליצה ע"פ גמ' [קידושין לא.] "כבוד משל אב".

[6] ז"ל שם: אפילו לא היו המתים בני, אלא שאר קרובים שאני חייב להיות אונן עליהם כאלו וכו'.

סדר תזריע

[**י"ב ב**'] **כי תזריע** – אמר ר' שמלאי, כשם שיצירתו של אדם אחר כל בהמה וחיה ועוף במעשה בראשית, אף תורתו נתפרשה אחר תורת בהמה חיה ועוף.
והקשה בספר מנחת יאודה [בספר דעת זקנים] וז"ל: וקשיא, דא"כ היה לו לפרש דין איש קודם, כגון מצורע, קודם דין אשה, שהוא נברא תחילה, יע"ש מה שתי'.
ולע"ד נראה, דכאן נמי בדין זה דפתח תחילה "אשה כי תזריע וילדה **זכר**" וכו', הרי מוכח בהדייא כדין זה עצמו, דתחילת הווייתו ויצירתו של אדם הוא במ"ש "וילדה זכר". וע"י יצירתו של אדם תחילת הולדו, הנה הוא יוצא דין האשה נמי, "וטמאה ז' ימים". ויען הז' ימים קודם ליום השמיני, לכן דיבר הכתוב תחילה בדין ז' ימים.
א"נ נראה, דפתח תחילה בדין "אשה כי תזריע וילדה זכר" על שם הכתוב "פתח דבריך יאיר", לא רצה לפתוח בדין מצורע.

סדר טהרה

[**יד א**] **זאת תהיה תורת המצורע וכו'**.
בתוס' סדר זה [בספר דעת זקנים] כתבו וז"ל: זאת תהיה תורת המצורע, מכאן סמכו רז"ל לומר דעל לשון הרע נגעים באים, המצורע קרי ביה המוציא שם רע. וגם מצינו כשנטרדו מן העולם ע"י לשונם וכו'. ועוד כתיב "מות וחיים ביד לשון", מות - אם ספר לה"ר, וחיים - אם עסק בתורה, והתורה היא רפואתו של לה"ר, שנ' "מרפא לשון עץ חיים", שע"י שהוא עוסק בתורה הוא נמנע מלה"ר עכ"ל.
כן אמרו במדרש שוחר טוב [סי' ט"ל] ע"פ "אשמרה לפי מחסום" וז"ל: וכי יש מחסום לפי, אמרו הן "מרפא לשון עץ חיים" זה התורה שנאמר "עץ חיים היא למחזיקים בה", מכאן את למד, שלא נתן הקב"ה תורה לישראל, אלא כדי שלא יהיו עסוקים בלה"ר ולא בדברי בטילה, ע"כ.
אבל בגמ' בערכין [דף י"ז] אמרו מאי תקנתיה אם סיפר לה"ר, יעסוק בתורה, שנאמר "מרפא לשון עץ חיים" וכו' ועמ"ש בעניותי בדרוש בסו"ס בית מועד דרוש להספד [דף כ"ד ע"א] יע"ש.
[**ט"ו י"א**] **וידיו לא שטף במים** - וזה שהוציא הכתוב טבילת גופו בלשון שטיפת ידים וכו'.

עיין בספר אמת ליעקב למוה"ר יעקב ניניו ז"ל בקונטרס שפת אמת [דף קי"ז ע"ב בתיקונים שבסוף הקונטרס, תיקון ו'] דהביא אסמכתא מן התורה לטבילת ידים[1] מהכא משם הרב כמוה"ר יאודה נחמד ז"ל, ושם הביא נמי נוסח התחינה שצריך לומר קודם שיעשה טבילת ידיים, וכבר הבאתים אני בעוניי בקונ' ימצא חיים [סי' ס"א] בעזר משדי.

ולעד"ן דזה דיוק קרא במזמור כ"ו "ארחץ בנקיון כפי", לפי מה שדקדק רש"י בברכות [דף י"ד ע"ב] דהוא טבילה, דתעלה עלי בנקיון כפי, והוא רמז נכון.

----[1] דמי שנצרך לטבול ואין לו מקווה מ' סאה, יטול ידיו מ' פעמים לפי הסדר המובא שם, והביאו בן איש חי [שנה א' נצבים ג] וכף החיים [סי' ע"ו סקכ"ב].

סדר אחרי

[**ט"ז י'**] **לשלח אותו לעזאזל**.

פי' ראב"ע אחר שלושים ושלוש תמצאנו. הכוונה דאחר ל"ג מפסוקים מפסוק זה הזהיר הכתוב "ולא יזבחו עוד לשעירים", דאעפ"י שהתרתי זה לעזאזל, ולא עוד, כמ"ש הרמב"ן ז"ל. ועיין בתשו' מהר"מ בן ברוך [מרוטנבורג] ק"ג סי' תקי"ג[1].

[**י"ח ל'**] **אני ה' אלהיכם** - הא אם תטמאו, איני אלהיכם, ואתם נפסלים מאחרי, ומה הנאה יש לי בכם, ואתם מתחייבים כלייה, לכך נאמר אני ה' אלהיכם.

אפשר לומר, עפ"י מ"ש רז"ל, כי כיון שהקב"ה הוא שר שלנו, א"א להיות כליה. וכן פי' המפרשים בכונת הכתוב "אני ה' לא שניתי, ואתם בני ישראל לא כליתם". א"כ שפיר אמר דאם תטמאו הרי אתם עוע"ז, וכיון דאתם נפסלין מאחרי ואיני אלקיכם, הרי זה גורם דאתם תתחייבו כליה, הפך "ואתם בני ישראל לא כליתם", וכאשר הבטחתי ע"י הנביא "ואותך לא אעשה כלה" וק"ל.

----[1] ז"ל שם: ואמר הרמב"ן אני הולך רכיל ומגלה סוד, וכן רצה אב"ע לומר, אע"פ שאמרתי לשלח לעזאזל, לשלח אותו לע"ז לסתום פיו של שטן שלא יוכל להסטין, אבל יותר איני נותן לך רשות לתן לו, דכתיב "ולא יזבחו עוד לשעירים". וזהו שפי' אבן עזרא בכאן סוד "אחר שלשים ושלש" כי אותו פסוק "ולא יזבחו עוד לשעירים" זהו שלשים ושלש פסוקים אחר אותו פסוק "לשלח אותו לעזאזל". ועזאזל הוא שטן, שמחזי וחזאל מלאכים היו וירדו למטה ולקחו להם נשים מכל אשר בחרו וניתן להם רשות להסטין לבד מיוה"כ כדאיתא ביומא [כ' ע"א].

סדר קדושים

[י"ט ב'] **דבר אל כל עדת בני ישראל** - מלמד שנאמרה פרשה זו בהקהל [מפני שרוב גופי תורה תלויין בה].

וכתב הרא"ם: אבל שאר פרשיות [אע"פ שנאמרו לכל ישראל, על פי הברייתא השנויה בערובין [ומייתי לה רש"י ז"ל בסוף פרשת כי תשא], מ"מ לא היו כולם יחד בהקהל אחד, אלא היו נכנסים לפניו כת אחר כת, אבל כאן שלא נאמר "דבר אל בני ישראל" כשאר פרשיות, אלא "כל עדת בני ישראל" למדנו שהיו כולם בהקהל לפניו ואז נאמרה להם].

והק' מוה"ר שמואל יפה [ביפה תואר] בויקרא רבא [פרשה כ"ד סי' ה'], ולא הבינותי דבריו, דהא כיון דקתני בברייתא נמצא ביד אהרן ד' וכו', נסתלק משה וישב אהרן וכו' עכ"ל, דלא שנה משה לעם רק פעם א' יע"ש.

ובודאי דאין לומר דכונת הרא"ם במ"ש "שהיו נכנסים כת אחר כת" דקאי לאהרן ולבניו והזקנים וישראל, דא"כ מ"ט נשתנה פרשה זו דנאמרה רק פ"א, ואדרבה מטעם דרוב גופי תורה תלוים בה שפיר הו"ל לאומרה לפחות ד' פעמים כדרכו בכל פרשה ופרשה.

ועוד לפי דברי הרא"ם לקמן בד"ה "שרוב גופים תלויים בה" לא יכוין זה, שכתב דאם נכנסים כת אחר כת יכחישו זה לזה לא כך אמר לי משה, אבל כשיהיו כולם ביחד לא, יע"ש, ואם בכת אחרונה לפי סדר המשנה, הרי נמצאים כולם ביחד, ליכא שום הכחשה זה לזה.

ותמהני על תועפות ראם למוהרא"ג ז"ל שכתב בפשיטות דכונת הרא"ם כת אחר כת קאי לאהרן וכו' ולא דק יפה. ושוב דחה תי' מדברי הרב מנחת בכורים יע"ש, ולא היה צריך לזה מאחר דבדברי הרא"ם כפשטן וכלשונו לא יכונו דבריו כלל וכדכתבינן.

וגם אין לומר דהיו נכנסים ישראל כת אחר כת, ואהרן לא היה שומע כי אם ד' פעמים לבד שהיה אהרן שונה לעם כמ"ש הרב מוהר"י אשכנזי ז"ל הביא דבריו הרב תועפות ראם שם, והק' עליו הרב תועפות ראם דא"כ למה הולכים הכת ראשונה ללמוד מאהרן וכו' יע"ש.

ולק"מ דכיון דמשה היה למד למועטים כדי שישמעו ויבינו היטב, לכן היו נכנסים כת אחר כת, ומאחר שכת ראשונה כבר שמעה, היתה מסתלקת כדי שיכניסו כת שניה כדי שישמעו מאהרן.

אלא דאי קשיא, הא קשייא לדברי הרב מוהרי"א, דכפי דברי הברייתא קהני להדייא "נסתלק משה וישב אהרן", והבן נמי בדברי הרב מוהרש"י ז"ל שלא הכריח קו' ע"ד הרא"ם אלא ממ"ש "נמצא ביד אהרן ד' ונסתלק משה" וכו' ודוק.

[**יט יח**] **ואהבת לרעך כמוך** - ארע"ק זה כלל גדול בתורה.
נראה לפר' עמ"ש רבינו בחיי [סדר בא ע"פ "וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה"], וז"ל: יראה לי, כי מה שהזכיר לשון רעהו ורעותה, דקודם מת"ת היו כל הבריות חברים כאחד, אבל לאחר מת"ת דהחזיר הקב"ה את התורה על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שקבלוה ישראל, יצאו כל שאר האומות מן האחוה והרעות, ונשאר השם הזה בעם בנ"י בלבד שנקראו אחים ורעים למקום. הוא שכתוב "למען אחי ורעי", וזהו שדרשו רז"ל "לכל אבידת אחיך" ולא גוי, וכן "לא תשיך לאחיך" אחיך ולא גוי עכ"ל.
והשתא זה שכתוב "ואהבת לרעך", ומי הוא רעך, לא משאר אומות, כי אם איש אשר "כמוך" איש הישראלי. ועניין זה "כלל גדול" להבדיל לאוה"ע בתיבת "רעך" - "בתורה", עם התורה, כלומר מקבלת התורה ואילך יצא לנו הכלל הזה, דהא מקודם היו כל האומות אחים ורעים.
ועתה קרוב להתקיים דכולם ידעו אותי, התחיל החבה ואחדות כל האמות עם בנ"י, יהא רעוא דיצמח פורקני[ה] ויקרב משיחיה אמן.
[**יט לב**] **מפני שיבה תקום** - יכול זקן וכו'.
מה שהתרגום שינה בפרושו, עיין מ"ש הרב קרבן מנחה [סי' תכ"ג][1] והרב מחושקים כסף [סדר חיי שרה דף ט' ע"ד].
[**כ' י"ב**] **תבל עשו** - גנאי. לשון אחר שמבלבלין זרע האב בזרע הבן.
ראיתי בספר תועפת ראם להרב מוה"ר אלייקים גאטינייו ז"ל, שהביא משם הרב נח"י שכתב וז"ל: אבל בסוף פרשת אחרי מות [יח כג] פירש "לשון קדש וערוה וניאוף", ולא ידעתי אמאי חילק ביניהם דהכל אחד, דקודש וערוה הם לשון גנאי עכ"ל.
ולע"ד נראה, דמה"ט דהכל אחד הוא דקיצר רש"י וכתב כאן לשון גנאי, וה"ט דהוי לשון קדש וערוה וניאוף.
עוד כתב שם הרב תועפת ראם: ובתורת כהנים איתא הכי, "תבל עשו - על שם שתיבל את החוט, תבל עשו - על שם שהטח אתו", ופי' הרב קרבן אהרן, כלומר שעירב חוט של שלשלת וכו', ובסיום דברי התורת כהנים לא פירש, וגם אני לא ידעתי פירושו עכ"ל.
והנה גירסת הספרים בת"כ של דפוס דעסייא יע"א הוא "על שם שחיתו את החטא", וכן הוא בגירסת הילקוט [סדר זה רמז תרכ"ב], וכתב שם הרב מוהר"א גדליא ז"ל בפי' וז"ל: לא ידענא מאי, ואפשר שיהיה מלשון חותא כדאמרינן במס' מכות [כג:] "ומה אם הדם שבחפצו של אדם חותה ממנו" שהוא לשון מיאוס וכאן תבל עשו על שם שחתו כלומר תבל לשון נבלה הוא שנמאסו מפני שעשו דבר מיאוס עכ"ל.

ואי לזאת הביא דברי רש"י בחומש בב' הפירושים כברייתא דת"כ, שהוא פירוש א' של רש"י "תבל עשו לשון גנאי" - הוא פי' הב' של הת"כ. ולשון אחר "שמבלבלין זרע האב" וכו', הוא פי' א' של ת"כ, שאמרו "תבל עשו על שם שתובל את החוט", וכפי' הרב קרבן אהרן.

והוא תימא על הרב תועפות ראם שלא זכר מאמר הילקוט הלזו ופי' מוהר"א גדליה ז"ל. והנה אמת דלא מצינו לשון זה שהביא הרב מוהר"א גדליא שאמרו בסוף מס' מכות [כג:] "ומה אם הדם שנפשו של אדם חותה ממנו", אלא כך הוא הלשון: "ומה דם שנפשו של אדם קצה". אבל בירושלמי מביא בלשון המשנה במקום "שקצה" - "שחתה" יע"ש.

ומ"מ עדין לא הונח לי פירושו, דמהו הכוונה שאמרו בת"כ "תבל - על שם שחיתו את החטא", דאם הכוונה שחיתו הוא לשון מיאוס, הרי נראה שחיתו את החטא - שמאסו את החטא, והוא להפך, שאדרבה אהבו את החטא. ועוד, היכי משתמע מלשון תבל.

ולע"ד היה נראה לפרש, שלשון תבל שדרשו בת"כ "שחיתו את החטא" שהוא מלשון "חייתא דקטרי" כדאמרינן בכתובות [דף ל"ג ע"א], ו[בבא] קמא [דף ט ע"א] ופירש"י שם שק קשור וכו', וכאן הוא "שחיתו את החטא" שנתנו החטא בשק, והיינו לשון תבל שמבלבל את החטא ומטמינו בשק.

עוד יתכן לומר, דלשון "תבל" הוא לשון "חבל", כמ"ש בב"ב [דף פ"א] שעולין להם "בחבל" ושמם תובלייא, וכ"כ כערוך ערך תבל, והיינו שתבל עשו - שהחבל הזה עשו זרע בין האב וזרע הבן והוי כפי' הא' של התורת כהנים.

אי נמי יש לומר, לגירסת הת"כ "שהטח אתו", דנראה דקא מפרשי לשון "תבל" לשון "תבלול בעינו", והיינו כי "טח" מראות עיניהם וחטאו.

ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי - אם אתם מובדלים מהם הרי אתם שלי, ואם לאו, הרי אתם של נבוכדנצר וחבריו.

ועדיין צריכים אנו למדרש רישיה דקרא דקאמר "והייתם לי קדושים" דלמה לי הא אמר חדא זמנה למדרש וכדברי רש"י.

ואפש"ל עפ"י מה שכתבתי בעניותי בדרוש לשבת הגדול [שנת התרכ"ה] לפרש מדרש רז"ל והובא ברש"י סדר משפטים ע"פ "ואנשי קדש תהיון לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו", שדרשו אם אתם מופרשים מהם אתם שלי, דהכונה עם מ"ש מוהרמ"ר[2] ובספר עיר מקלט [משפטים אות ע"ד][3] דע' טריפות נגד ע' שרים מאוה"ע, וכשאוכל האיש הישראלי דבר טריפה, יוצא מרשות גבוה ונכנס ברשות מע' שרים יע"ש. לכן

שפיר אמרו אם אתם מופרשים מהם, דאין אתם אוכלים דבר טרף, אתם שלי, הא לאו הכי אתם יוצאים ממני ואתם נכנסים תחת יד משרי אוה"ע ע"כ.
הכא נמי היינו הך דקאמר "והייתם לי קדושים כי קדוש אני" דהיינו שלא תהיו תחת רשות מע' שרים, ותהיו לי לשמי כשאתם קדושים, דאין אתם מטמאין באוכלין של מאכלות אסורות. ועוד אחרת "ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי" שלא תהיו תחת נבוכדנצר וחבריו, וקרא אתא לרבות מה למעלה ומה למטה, ודוק.
----[1] ז"ל שם: בפרק קמא דקידושין דרשו "והדרת פני זקן - זה שקנה חכמה", ואונקלוס תרגם: "מפני שיבה - מן קדם דסבר באורייתא תקום".
יש לומר, דהטעם שחייבין לקום מפני אברך אב בחכמה ורך בשנים, משום שהשיג זה במיעוט שניו כל מה שהשיג גם סב גם ישיש, לפיכך ייחס לדסבר באורייתא בשם "שיבה", שמורה ריבוי שנים, על דרך שאמרו בר' בון.
[2] כנראה הכוונה לר' מנחם הבבלי, דכן הוא בספר טעמי המצוות שלו [בלאוין מ"ב].
[3] ז"ל שם: כתב מהר"ם ז"ל שיש ע' מיני טריפות כנגד ע' שרים הטורפים, בי"ד של ע' שנה פי' של ע' שינויים, אחר שהוא בשדה, טרפוהו החיצונים, ונשמתו של אדם הפנימית לא תהנה מדבר חיצוני ח"ו, לכלב תשליכון אותו, לכלבים עזי נפש עכ"ל.

סדר אמור

[**כא א**] **בני אהרן**.
הרא"ם הכריח, דמדהשוה הכתוב אשה לאיש לעונשים ולדינים ולמיתות שבתורה, לא ממעטינן ממילת "בני" ולא בנות, דכל התורה בלשון זכר נאמרה משום דעדיף, אבל היכא דמייתר תיבת "בני" כמו "אמר אל הכהנים בני אהרן" דתיבת "בני" מיותר, אזי ממעטינן בנות, דאע"ג דהשוה הכתוב אשה לאיש וכו', כיון דתיבת "בני" מיותר.
והדר הקשה ממ"ש בתלמוד תורה "ולמדתם אותם את בניכם" [בניכם ולא בנותיכם], ומהסמיכות [והתנופות וכו', שאמרו בני ולא בנות], דאע"ג דלא מייתר "בני" אפי"ה ממעטינן בנות.
ותירץ דכל הני לא שייך בהו דרשה דהשוה הכתוב וכו', משום דהשוה הכתוב אינו אלא להשוות המצווים, דכמו שהאיש מצווה ככה אשה מצווה, ופירוש "ולמדתם אותם [את בניכם]" אין בניכם המצווים, אלא אבותיהם, ואין "בניכם" בכלל השוה, וא"כ נשאר בנים כמשמעותו בניכם ולא בנותיכם. וכן גבי הסמיכות, דאי אפשר לפרשם בני וה"ה בנות לחייבן בסמיכות, משום דכל הנהו הוו מ"ע שהזה"ג ונשים פטורות, את"ד.

וכונתו ברורה, דמתיבת בני משמע בן ולא בת, אלא דמכח הקישה דהשוה הכתוב נפיק קרא ממשמעותיה, ואמרינן דבני וה"ה בנות, זולת היכא דתיבת בני מיותר.
אלא, דאחר המחילה רבה, תמהני במ"ש דבת"ת ממעטינן מתיבת "בניכם" בנות אע"ג דלא מייתר, דהא מוכח בהדייא בקידושין [דף ל'] דתיבת בניכם מיותרת, ומש"ה ממעטינן בנות. דאיתא התם בלשון הזה: הוא דאמר כי האי תנא, (דת"ר) [דתניא] "ולמדתם אותם את בניכם", בני בניכם מנין ת"ל "והודעתם לבניך ולבני בניך", א"כ מה ת"ל "בניכם", ולא בנותיכם. הרי, דאי לאו קרא ד"והודעתם לבניך ולבני בניך" לא הוה ממעטינן בנות כי אם בני בנים, אבל השתא דמייתר בניכם, מש"ה ממעטינן בנות. ואדרבא, מכאן ראיה לדברי הרא"ם. ועי"ש בתוס' דף כ"ט [ד"ה ואיהי][1] ובדף ל"ד [ד"ה גברא][2] ועיין בתוס' בר"פ יש נוחלין [ב"ב קח. ד"ה האב את הבנים] ושם בדף ק"י: מהש"ס[3].
ומן הסוגייא הנזכרת, ופי' רשב"ם שם[4], אתה תחזה מה שיש לתמוה להרב מעשה חייא בתשו' [סימן י"ג] דרצה לומר דמילת זרע כולל בנים ובנות עי"ש מה שצידד. ועיין להרב נאות יעקב בקונטרס מענה לשון בארוכה[5], ולרב אחא משבחא הרב מוה"ר יצחק נאבארו נר"ו בספרו הבהיר פני מבין ח"ב הנדפס עתה, ודוק. כל זה הוא מעט"ר הרב אדוני אבי נר"ו, אשרי שאל **יעקב** בעזרו.
[**כא ח**] **קדוש יהיה לך** - לפתוח ראשון ולברך א'.
עיין בספר הר המר הל' בכורים [דף כ"ג], ובספר שמע אברהם סימן א'.
[**כב ג**] **ונכרתה** - יכול מצד זה לצד זה וכו'.
הס"ד הוא, דכיון דעל קין שהרג במזיד נאמר עליו "נע ונד תהיה בארץ", ואיכא נמי ערי מקלט דגולה ממקומו לשוגג, גלות מכפרת עון אפי' למזיד, לכך הו"א דיחשב לו לכרת כמו המנדד שינה מעיניו. להני אמר אני ה', דבכל מקומות ממשלתו, וכמאמר דוד המע"ה [במזמור לק"ט] "אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח".
[**כ"ב כ"ד**] **ובארצכם לא תעשו**.
עיין לב חיים [ח"ב סימן ר"א] בארוכה בזה.
[**כ"ג ח'**] **מלאכת עבודה וכו'** - כגון דבר האבד כן הבנתי מתורת כהנים וכו'.
ונראה לענ"ד לומר, דעי"ן מתחלפת במקום אל"ף שהם ממוצא אחת אחע"ה, וקרינן ביה מלאכת אבודה.
[**כ"ג כ"ב**] **ובקצרכם** - מה ראה הכתוב ליתנה באמצע הרגלים פסח ועצרת מכאן, ור"ה ויוה"כ מכאן, ללמדך שכל הנותן לקט שכחה ופאה לעני כראוי וכו' ע"כ.

והנה לפי פשוטו נראה יותר, כי אחרי חג השבועות עד ר"ה ויוה"כ מתחיל זמניה של קציר חטים וקציצת התאנים ושאר פירות ושעת הבציר שהוא זמן הקיץ עד חג שנקרא אסיף בעבור זאת, ומקומו מוזכר לו בין הני. אלא שרבותינו גילו לנו דהנותן לעני כראוי הו"ל כאילו בנה ביהמ"ק והקריב קרבנותיו בתוכו מדכתביה באמצע ולא בחג האסיף.
מ"מ לפי מיעוט שכלי אומר אני טעם אחר לפי זמנינו זה, והוא דכ"ע ידעי דאחר חג השבועות עד זמן הימים שהוא סמוך לראש השנה, רובא דעלמא בטלין ממשא ומתן, וסוחריה בקרבה הולכים לכפרים לרעות בגנים וללקוט שושנים, ומה יעשו העניים דהעולם שרוי בדוחק, ואם המקור מושחת מה יעשו אזובי קיר. לכן התורה הקדושה צפה והביט, דהוא זמן לרחם על העניים בין עצרת לר"ה, לכך נכתב מתנות עניים באמצע, דעיניהם ישיתו לרחם על העניים בימים האלה ובזה"ז טפי משאר חדשי השנה, ואשרי המדבר על אזן שומעת, יהא רעוא שיהיו דברינו נשמעים, כי דברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב. ועיין עוד בקו' צדקה לחיים מה שכתבתי במאמר זה בס"ד.
[**שם כ"ד**] **זכרון תרועה** - זכרון פסוקי זכרון ופסוקי שופרות לזכור לכם עקידת יצחק וכו'.
והק' עליו הרמב"ן וז"ל: והיה צריך הרב להביא גם פסוקי המלכיות מן המדרש שלא יתכן וכו', וכבר דרשו אותם מפסוק "והיו לכם לזכרון לפני ה' אלהיכם" וכו' יע"ש. ועיין לרש"י ז"ל לקמן סדר בהעלותך על פסוק זה אני ה' אלהיכם - אלו מלכיות וכו', וא"כ בסדר זה לא יש בקרא כי אם רמז לזכרונות ושופרות, ובסדר בהעלותך דאמר קרא אני ה' אלהיכם פירש"י אלו המלכויות, שכן דרך רש"י לפ' לפי פשוטו של מקרא.
[**שם ל"ה**] **מקרא קדש** - בכסות נקיה ובתפילה, ובשאר ימים טובים באכילה וכו'.
עיין הרא"ם ותועפות ראם [גאטינייו] ובאר בשדה, ואני בעוניי אמינא, דזה הדיבור שייך אצל מקרא קדש דיוה"כ, וכן מצאתי אח"כ להט"ז בספר דברי דוד יע"ש, ועיין שפתי חכמים.
[**שם מ"ג**] **כי בסוכות הושבתי** - ענני כבוד.
וכן תרגם יונתן בן עוזיאל[6], ובת"כ איתא דר"א אומר סוכות ממש, ורעק"א ענני כבוד[7]. וכתב הרא"ם דהטעם דבחר לו רבינו בדרשת רע"ק, משום כי תיבת "הושבתי" מורה על פועל האלהי ע"כ.
ולעד"ן דגם לר"א דדריש סוכות ממש, שייך נמי לו' "הושבתי" דהוא פועל האלהי, לפי דברי הזוה"ק והתקונים והמקובלים, דאימא עילאה היא המסככת על הבנים בצל סוכה הפורש סוכת שלום עלינו. ועיין בספר הנדפס מחדש בית השואבה [סימן א' ד"א ע"א].
[**כ"ד י'**] **בתוך בני ישראל** - מלמד שנתגייר.

קשה, דהרי קי"ל נכרי ועבד הבא על בת ישראל ולדה נגרר אחריה, ומה היה צורך להתגיירו[8]. ואולי נטמע אחר המצרי שנים רבות מיום הולדו והוא קטן שנטמע בין הגוים, ולכך קרי נתגייר, שחזר מדעתו לדת ישראל. ולהכי לא קיימו "ואהבתם את הגר" כי לפי האמת אינו גר, אלא בא מעבירה גדולה ומפורסמת, דאחת היתה.

[**שם כ"ג**] **ובני ישראל עשו** – [כל המצוה האמורה בסקילה במקום אחר] דחייה, רגימה, תלייה.

וזה רמוז בר"ת בפסוק דסדר כי תשא "ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת **לדרתם**" ר"ת לדרת"ם: 'לעובר 'מענישין 'דחיה 'רגימה 'תליה, ולעשות קאי שיהיו מעשין לאחרים עי"ז, דכל העם ישמעו ויראו.

----[1] ז"ל שם: וא"ת תיפו"ל [דאשה פטורה לפדות עצמה] משום דכתיב "כל בכור בניך תפדה", דמשמע בניך ולא בנותיך וכו'.

[2] ז"ל שם: אין סברא לומר דנחייבו נשים בת"ת משום סברא דגברי בעי חיי וכו', כיון דאשכחן מיעוטא גבייהו כדאמר לעיל "והודעתם לבניך" ולא לבנותיך וכו'. [א"ה כבר ציין בגליון שבגמ' לעיל [ל.] מבואר דילפינן מ"בניכם" ולא בנותיכם].

[3] ז"ל הגמ' שם: "והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם" בניכם ולא בנותיכם.

[4] ז"ל שם: לבניכם אחריכם – הוה מצי למיכתב זרעכם.

[5] מענה לשון ח"ג לשון בני אדם אות ת"כ ושם אות תרי"ח. ולא מצאתי שם אריכות, רק הביא דברי הרב מעשה חייא דמצינו זרע לזכר דוקא, כמו "כי לך ולזרעך אתן את הארץ הזאת", ומצינו לזכר ולנקיבה כמו "וזרע אין לה".

[6] וז"ל: מן בגלל דידעון דריכון ארום **במטילת ענני יקרא** אותיבית יש בני ישראל וכו'. וכן הוא בתרגום אונקלוס וז"ל: בדיל דידעון דריכון ארי **במטליות ענני** אותיבית ית בני ישראל וכו'.

[7] בגמ' [סוכה יא:] איתא להיפך: ענני כבוד היו דברי ר' אליעזר, ר' עקיבא אומר סכות ממש עשו להם.

[8] וכן הקשו הרמב"ן והרא"ש בפירושו, ובחזקוני עי"ש.

סדר בהר

[**כה יד**] **וכי תמכרו ממכר לעמיתיך** - מנין כשאתה מוכר וכו', מנין שאם אתה בא לקנות [וכו'].

עיין להגאון הגדול הרב מ"ז ז"ל בספר חקרי לב [ח"מ סי' לק"ט], ומ"ש עליו בספר אבני שוהם להרב מוהר"א פרץ ז"ל [דף צ"ד ע"א], ומה שהשיב רב אחאי הרב המלך דוד נר"ו

בספר חקרי לב [מהדו"ב חיו"ד סימן ז"ך אות ח'] בשינויי דחיקי. ואני עני במקום אחר כתבתי בזה יותר מרווח, לישב דברי אבינו רועינו, לקיים מילי דאבות בס"ד.

[**כה לה**] **כי ימוך אחיך**.

עיין חיים תחילה אופן ד"ך.

[**שם מח**] (**גאולת עולם**) [**גאולה תהיה**] **לו** - מיד אל תניחהו שיטמע וכו'.

יש לדקדק, דקרא כתיב "**אחרי** נמכר" ולשיטת רז"ל מאן דדריש בכמה מקומות דאחרי הוא מופלג איך יתכן, וצ"ע.

[**שם לט**] **עבודת עבד** - שלא יוליך כליו אחריו לבית המרחץ.

עיין להרב באר שבע [דף ע"א ע"ב] מה שפי', ומ"ש בס' ברך את אברהם [דף קל"ה ע"ג].

[**כה נה, כו א**] **כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים אני ה' אלהיכם לא תעשו לכם אלילים וכו' את שבתותי תשמורו וכו'** - כנגד הנמכר לנכרי שלא יאמר הואיל והוא מגלה עריות ועובד ע"ז ומחלל שבת אף אני כמותו לכך נאמרו מקראות הללו ע"כ.

והקושי מבואר בדברי רש"י, דשתים זו שמענו ע"ז וחילול שבת דהם נאמרים בפירוש בכתובים לא תעשו לכם אלילים את שבתותי תשמורו. ברם, ענין מגלה עריות היכן רמיזא בקרא.

ויתכן ליישב, דהא נפקא מדכתיב "כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים אני ה' אלהיכם", והוא, דרש"י סוף סדר אחרי פי' בפסוק "ולא תטמאו בהם אני ה' אלהיכם" - ואתם נפסלים מאחרי, ומה הנאה יש לי בכם, ואתם מתחייבים כליה, לכך נאמר אני ה' אלקיכם. וידוע מאמר הזוה"ק [ריש סדר שמות] כי מדכתיב "אלה שמות בני ישראל" בני ישראל – עאלו, בני ישראל – נפקו, ובזכות שלא נטמאו בני ישראל בעריות יצאו ממצרים. והשתא כ"ז מדוקדק בקרא דמאי דקאמר "כי **לי בני ישראל** עבדים" דייקא שהם **שלי** ואינם נפסלים מאחרי כדי לומר חלילה שאיני אלהיכם בשביל היותם **בני ישראל אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים**, דהסימן שלא נטמאו במצרים הוא דנקראים **בני ישראל** כי בזכות זה גופיה הוצאתי אותם מארץ מצרים, והיא הנותנת דבעבור זאת **אני ה' אלהיכם** וכמו שפי' רש"י התם דלכך נאמר "**אני ה' אלהיכם**" כשלא תטמאו בהם. עלה בידינו, דשפיר כתב רש"י לכך נאמרו מקראות הללו ודוק.

סדר בחוקותי

[**כ"ו ד**] **ועץ השדה יתן פריו** - הם אילני סרק.

עיין למרן זקנינו בספר שנות חיים [דף קמ"ב ע"ב].

[**שם ה**] **ואכלתם** [**לחמכם**] **לשבע** - אוכל קמעא [והוא מתברך במעיו].
היינו ל' דלשבע בקמץ, על דרך לא חולין, וכן פירש בספר לשון ערומים.
[**שם ח**] **ורדפו מכם** - מן החלשים שבכם ולא מן הגיבורים שבכם.
וקשה, דמנא ליה לרבינו הא, דאיפוך אנא דהם מן הגבורים דוקא ולא מן החלשים. ונראה לפרש על פי מ"ש ביומא [דף ע"א ע"ב] "אליכם אישים אקרא" - אלו ת"ח שדומים לנשים ועושים גבורה כאנשים. ופירש רש"י: ענותנים ותשושי כח. וא"כ הכא פירש רש"י אם בחקותי תלכו שתהיו עמלים בתורה, וכיון דאירי פרשה זאת כשהם ת"ח, הרי הם חלושים ותשושי כח ע"י עמל התורה, לכן פירש רש"י ורדפו מכם מן החלשים שבכם.
אלא שראיתי בתנא דבי אליהו [סדר אליהו רבא פ"ג ופי"א] שאמרו וז"ל: אמר הקב"ה, לא כך כתבתי בתורתי אעפ"י שאין בהם בישראל ד"ת אלא דרך ארץ בלבד יקיים בישראל הכתוב "ורדפו מכם חמישה מאה" וכו', אבל אם תעשו את התורה והמצוות אחד מכם ירדוף אלף ושניים ינוסו רבבה יע"ש. הרי דכפי התנא דבי אליהו פסוק זה ד"ורדפו מכם" מיירי כשאינן בני תורה. ונראה דרש"י ז"ל מפרש כתורת כהנים שלא כדבי אליהו.
ואפשר לפרש דברי רש"י דלא פליג עם תנא דב"א, ואגב ניישב כפל דברי רש"י שכתב "מן החלשים שבכם ולא מן הגיבורים", דכיון דקאמר מן החלשים ודאי שאינן מן הגיבורים. אכן יתכן דגם רש"י מפרש ורדפו מכם מן החלשים שבכם, והיינו אע"ג דכתיב "אם בחקתי תלכו" דאירי בעמלים בתורה, מ"מ תיבת "מכם" ר"ל מן החלשים שבכם שאינן תלמידי חכמים והם חלשים, וכדרשת התנא דב"א. וכדי ליישב קרא אחרינא דכתיב "איכה ירדוף אחד אלף", וכדי שלא נטעה לומר מן החלשים שבכם והם ת"ח, לזה דייק רש"י וקאמר "ולא מן הגבורים", דהיינו שבא לאפוקי שאינן ת"ח שאמרו בש"ס שעושים גבורות כאנשים דנמצא שיש חלשים שהם ג"כ גיבורים, לאפוקי זה פירש רש"י "ולא מן הגבורים", שהם חלשים ועמי הארץ וכתנא דבי אליהו, ולא מן הגבורים שנקרא[ים] הת"ח חלשים וגבורים ב' תוארים, אלא חלושי'ם יעברו בלבד דהם אותן שאינן בני תורה ודוק.
[**שם יז**] **ורדו בכם שונאיכם** - שאיני מעמיד שונאים אלא מכם.
והיינו על דרך שדרשו בילקוט ישעיה [סימן מ"ט] על פסוק "מהרסיך ומחריבך ממך יצאו"[1]. וזו נתקיימה בדור האחרון, כי בכל עיר ועיר על הרוב קצת אנשים ידינו רמה לחלוק על מרביצי תורה ומנהיגי העידה וראשי העדה, ועושים בהם שפטים גדולים מה שלא יש עתה מצד גויי הארצות, דכולם מכבדין ואוהבין גם לאומה הישראלית, הקל ברחמיו יצמיח קרן ישועה.

[**שם כה**] **ונאספתם** - מן החוץ אל תוך הערים ושלחתי דבר [וכו'].
היינו, דבריבוי עם בתוך האומה, עושה עיפוש האויר, ומתדבקים זה מזה ויתרבה הדבר ב"מ רח"ל.
[**שם מא**] **והבאתי אותם** - זו מידה טובה לישראל וכו' אם לא ביד חזקה.
עיין בסה"ק חלקם בחיים בדרוש ג' למילה.
וזכרתי את בריתי יעקוב - בחמישה מקומות כתב יעקוב מלא ואליהו חסר, בחמישה מקומות יעקב נטל אות משמו של אליהו ערבון שיבוא ויבשרה גאולת בניו יע"ש.
נראה לפרש דהיינו טעמא כי נטל אות וי"ו דוקא, וגם בחמישה מקומות, כי ידוע כי תורה שבכתב בחינת וי"ו והם חמישה חומשי תורה. גם ידוע הוא מ"ש בב"ב ובזוהר חדש כי ע"י זכות התורה הגאולה היא באה. ונראה לרמוז, כי מניין חמישה ווי"ן הם כמניין שלשים, כי יבוא המלכות לבית דוד, שהמלכות נקנית בשלושים מעלות [פרק קנין תורה מ"ו] וק"ל.
ועיין בזוה"ק סדר משפטים [דף קט"ו ע"א] הקם עם ו' עילאה משיח ראשון תקים עם ו' תניינא עמו דא בן עמרם.
[**שם מב**] **וזכרתי** - למה נמנו אחורנית.
עיין בתחילת ספר שמו אברהם מ"ש בזה.
[**שם מו**] **והתורות** - אחת בכתב ואחת בע"פ.
אשרי אדם מצא חכמה, הגאון בדורינו בעל ספר "התורה והמצוה" נר"ו[2], דיגע ביו"ד אצבעותיו בתורה למצוא בכל דבר מתורה שבע"פ דמפורש בתורה שבכתב לפי משפט הלשון עפ"י חכמת הדקדוק, עי"ש נפלאות מתורתו בכל הת"כ.
----[1] לפנינו לא מצאתי מדרש כזה. ורבינו הזכיר דרשה זה בכמה מקומות בספריו בשם חז"ל ולא ציין מקומו. ובתנא דבי אליהו רבא [פרק כט] איתא ז"ל שם: הרי הוא אומר "אל תראני שאני שחרחרת ששזפתני השמש בני אמי נחרו בי", אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע לא חטא בי כל בריה אלא בני אמי שלי, תדע לך שכן הוא שהרי אין האילן נעקר אלא בבן מינו ואין הבשר מבאיש אלא מתוכו עכ"ל.
וכתב רבינו בספרו לוח ארז [על תדב"א שם] וז"ל: והכי מצינו לרז"ל שדרשו ע"פ מהרסיך ומחריביך ממך יצאו עכ"ל.
ועוד הביא שם הוא כענין מה שדרשו בגמ' [סנהדרין לט ע"ב] בטעם שעובדיה דוקא התנבא על עשו וז"ל הגמ' שם: אמר אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר משום ר' מאיר,

עובדיה גר אדומי היה והיינו דאמרי אינשי מיניה וביה אבא ניזיל ביה נרגא וכו' כי אתא ר' דימי אמר ירך מתוכה מסרחת.
ובזקוקין דנורא על [תדב"א] הביא הגמ' סנהדרין שם, והוסיף: ונ"ל דעליו אמר הפסוק "מהרסיך ומחריביך ממך יצאו", והוא כמו שכתב רבינו בשם מדרש רז"ל.
[2] הוא ר' מאיר לייבוש - המלבי"ם.

סדר במדבר

[**א א**] **וידבר ה' אל משה במדבר סיני** - מתוך חיבתם וכו', כשבא להשרות שכינתו עליהם מנאם, באחד בניסן הוקם המשכן ובאחד באייר מנאם עכ"ל.
יש מקשים על רש"י, דא"כ למה לא מנאם תכף בחדש ניסן בעת הקמת המשכן. ולעד"ן ליישב דהנה בר"ח ניסן שהוקם המשכן עד י"ב הקריבו הנשיאים כל אחד איש יומו והיה יו"ט שלו, וא"כ לא היה להם שהות להיות מטפלין במניינם כי עסוקין במצוה. ואחר כך כבר הגיע הרגל ועבר רובו של חדש. ומה גם, אם כונתו יתברך למנות אותם בר"ח, דליתא תקנתא כי אם עד ר"ח אייר וק"ל.
[**א יז**] **ויקח משה ואהרון את האנשים האלה אשר נקבו בשמות.**
בפסיקתא וז"ל: **בשמות** - בשמת חסר וי"ו, מלמד שכולם צדיקים, כל זמן שגדולה מתוספת עליהם הם משפילים את עצמן עכ"ל. וקשה ממה שאמרו שם בפסיקתא לעיל מזה וז"ל: **אלה קריאי העדה** ביו"ד כתיב, מלמד שכולם היו צדיקים, והם היו בנתינת עשרת הדיברות, שהרי בויקח קרח כתיב **קריאי מועד** חסר יו"ד על שהיו רשעים עכ"ל.
הרי דאדרבא החיסרון הוא מורה על הגנאי.
וכן דרשו רז"ל בעפרון דחסר וא"ו על שם הכתוב "נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו". גם דרשו רז"ל בפסוק "והנשיאים הביאו" חסר יו"ד על אשר נתעצלו בנדבת המשכן. ועיין בספר מלאכת הקדש בסדר יתרו [ד"ה ז' שמות], ובקונט' נפש חיים כתבתי עוד בזה בעזר משדי.
[**שם ב**] **במספר שמות.**
כתב הרמב"ן בסו"ס במדבר וז"ל: ואין בספר הזה מצות נוהגות לדורות, זולתי קצת מצוות בענייני הקורבנות שהתחיל בהם בספר הכהנים ולא נשלם ביאורם שם ומשלימם בספר הזה עכ"ל.
ולע"ד אחרי המחי"ר הדבר קשה, שהרי מצינו כמה מצוות שנצטוו ישראל ונוהגות לדורות, ואינן בענייני הקורבנות, כמו שתראה בפרשת נשא מצות וידוי על חטא, ומצות

ברכת כהנים. גם בפ' שלח לך יש מצות חלה ומצות ציצית, ומצות שלא לתור אחר מחשבת הלב. ובפ' קרח מצות בכור פדיון אדם, ובפ' פנחס דיני נחלות, ולשמוע קול שופר בר"ה. ובפרשת מטות מצות הפרת נדרים, ולא יחל את דברו. וא"כ איך כתב דלא יש בספר הזה מצות הנוהגות לדורות.

וחשבתי לומר, כי בקצת מצות אלו יש בהם רמז בתורה בספרים אחרים, עכ"ז יש בהם קצתם שלא יש רמז במקום אחר, וגם שאם לפי האמת יש חיוב מצות שנכתבו ונצטוו בספר זה, מאי איכפת לן אם יש להם רמז במקום אחר. ומה גם, אם מה שיש רמז הוא בספרים הבאים, כמצות ציצית בסדר כי תצא, וכן מצות נדרים מוצא שפתיך וכו' הכתוב שם, שהרי עכ"פ כבר נאמרו ציוויים בתחילה בס' זה והרי איכא מצות הנוהגות לדורות. ואם נאמר לישב ולהגיה בדברי הרמב"ן שחסר תיבת וי"ו וכצ"ל: "ואין בספר הזה מצות נוהגות לדורות זולת קצת מצות **ובענייני** הקרבנות", דר"ל דהא והא איכא, דיש בספר זה קצת מצות וגם ובענייני הקרבנות. אלא דזה ג"כ דוחק דבאומרו "ואין בזה הספר מצות נוהגות לדורות" מורה שאין בו שום מצוה, ובאומרו זולתי קצת מצות וכו', אם ר"ל שהם קצת מצוות לדורות חוץ מענייני הקרבנות הרי איכא מצות נוהגות לדורות, ומאי נ"מ אם הם מעט או הרבה, כי כן כעת דברי הרמב"ן צא"ת.

[**ג טז**] **על פי ה'** - אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא היאך אני נכנס לבתי כלם ולתוך אהליהם לדעת מנין יונקיהם, אמר לו הקדוש ברוך הוא עשה אתה את שלך ואני אעשה את שלי, הלך משה ועמד על פתח האהל והשכינה מקדמת לפניו, ובת קול יוצאת מן האהל ואומרת כך וכך תינוקות יש באהל זה, לכך נאמר על פי ה'.

וזה יהיה רמז הכתוב בתהילים [סימן ח'] "מפי עוללים ויונקים יסדת עוז למען צוררך להשבית אויב ומתנקם", כלומר **מפי** יוצא מספר **עוללים ויונקים**, כי עי"ז אתה ישראל **יסדת עוז** להשים יסוד לעוז ולגבורה למלחמה איש על דגלו, **למען צורריך** לנצח במלחמה **להשבית אויב ומתנקם**.

[**שם כט**] **משפחות בני קהת יחנו** - אוי לשכנו.

וכן פי' רש"י סדר קרח ע"פ "ודתן ואבירם". ועיין נמי בסדר טהרה יע"ש, ובד"ה "משה ואהרון ובניו" פי' טוב לצדיק טוב לשכנו[1] יע"ש.

אלא דלפי"ז קשה, אמאי לא משכחת צורבא מרבנן דמורה משבט יהודה, ויגדל התימה, דהגמ' פריך מהאי קרא ד"יאודה מחוקקי", ותירצו אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא קא אמרינן, והרי מה ראו להתקרב אלו יותר מאלו יששכר טפי מיאודה.

וצ"ל דההיא מטעמיה אחריני ואינו תלוי בזה, דהכא הוא אתחלתא דגרמא תחילת לימודם, והעיקר אינו זה, ודוק.

[**ד יג**] **ודשנו** - יטלו יע"ש.

וכן "ושרשך מארץ חיים סלה", וכפירש"י בסדר לך לך [טו ב] ע"פ "הולך ערירי"[2]. וכעין זה הוא קרא דישעיה [סי' ה'] "ואשיתהו בתה" שפירשו בלי בית, וכן במשלי [סי' י"ט] "יתנכר נער". ועיין באר בשדה סדר מסעי ע"פ "והקריתם" יע"ש.

[**שם יד**] **מזגלות** - צינוריות של נחשת שבהן מכין באברים להפכן כדי שיתעכלו יפה ומהר עכ"ל.

עיין לרש"י ביומא [דף י"ב סוף ע"א] דכתב: מהפך בצנורא - מזלג של ברזל יע"ש. נראה, דדוקא באבני המזבח הוא דלא תניף עליהם ברזל, והשחיטה בסכין של ברזל יוכיח על זה, ודוק.

----[1] וז"ל: משה ואהרן ובניו - וסמוכין להם דגל מחנה יהודה, והחונים עליו יששכר וזבולן, טוב לצדיק טוב לשכנו, לפי שהיו שכניו של משה שהיה עוסק בתורה, נעשו גדולים בתורה, שנאמר יהודה מחקקי, ומבני יששכר יודעי בינה מאתים ראשי סנהדראות, ומזבולן משכים בשבט סופר.

[2] ז"ל: מנחם בן סרוק פירשו לשון יורש, וחבר לו "ער ועונה", ערירי בלא יורש, כאשר תאמר "ובכל תבואתי תשרש" תעקר שרשיה, כך לשון ערירי חסר בנים.

סדר נשא

[**ד מז**] **תוס' ד"ה לעבוד עבודת עבודה** - שחיטה הפשט וניתוח שהם עבודת כהנים, וזה היו עושין הלויים כדכתיב בעזרא ובד"ה וגבי פסח של חזקיה שהיו הלויים מפשיטין עכ"ל.

הנה מבואר דהפשט ונתוח עבודה בכהנים וכמבואר בכתובים בפרשת צו "ונתח אותו לנתחיו" ועל כהן המקריב כתיב. אלא שראיתי בתורת כהנים שם [בפ"ד פסקא ד'] וז"ל: מרבה אני הפשט ונתוח שהפשט ונתוח כשרים בכל אדם, ומוציא אני הסמיכה שאין הסמיכה אלא בבעלים עכ"ל. הרי נראה להדיא דהפשט ונתוח לאו דוקא בכהנים אלא ה"ה בכל אדם. אלא דיש לומר, לעולם אינה כשירה אלא דוקא בכהנים, ומ"ש דהפשט וניתוח כשירים בכל אדם ר"ל בכל אדם הכהנים, לאפוקי סמיכה שאינה כשירה בכל הכהנים כ"א בבעלים, ולגבי סמיכה שהוא דוקא בבעלים קאמר בהפשט ונתוח כשר בכל אדם. וכן ראיתי להרב קרבן אהרן ז"ל שנראה שמפרש כן יע"ש.

איברא, דמאחר דכשר דוקא בכהנים כפי פירוש זה, איך הוכשרו הלויים לעבוד עבודת כהנים כמש"ל, והרי בפ"ב דערכין [דף י"ח ע"ב] אמרו "ולא ימותו גם הם גם אתם" - אתם בשלהם והם בשלכם במיתה, ויש ראיות דגם הפשט ונתוח עבודה היא, דהרי אמרינן בפ"ק דזבחים ובכמה דוכתי ע"פ "והקריבו הכהנים את הדם" - מקבלה ואילך מצוה כהונה. ועוד אמרינן בפ"ק דזבחים [דף י"ד ע"ב] לרבנן דאפי' עבודה שאפשר לבטלה אינה כשירה בזר, וע"ש ברש"י ד"ה הולכת אברים אפשר לבטלם, שאם רצה מפשיט ומנתח אצל המזבח. ועיין במסכת יומא [דף ז"ך] שנראה להדייא דהפשט ונתוח כשירים בזר, ועיין בתוס', ועל הכל צריך להתיישב בדבר, וכעת צ"ע[1].

[**ה יב**] **איש איש כי תשטה אשתו** - מה כתוב למעלה מן הענין "ואיש את קדשיו לו יהיו", אם אתה מעכב מתנות כהונה תצטרך לבוא אצלו וכו'.

הכי איתא בברכות [דף ס"ג ע"א], וקשה, אם האדם חטא איך יתגלגל שתהא אשתו נחשדת או חוטאת לתת לו הסוטה. ונראה כמ"ש בבראשית רבא ובתנחומא [סדר בראשית] דהכל תלוי ביד האישה, דאם האשה צדקת גם האיש אפי' היה רשע עושהו צדיק, וכמעשה דספר החסידים כנודע, ויותר הוא בענין הקמצנות בדוק ומנוסה בין איש לאשתו. ובפרטות אשכחן בשבת פרק במה מדליקין דתנן "**עשרתן** ערבתן הדליקו את הנר", נמצא דהסיבה שלא יעשר הבעל המעשרות בא מחמת אשתו, לכן שניהם ילקו בעון זה וק"ל.

עוד נראה לפרש עפ"י מ"ש רז"ל במאמר ע"פ "ויזרע יצחק" מתחיל ביו"ד ומסתיים בה"א דשם י"ה מברך למי שעושה צדקה. ופירשתי בעניותי עמ"ש בהקדמת הזוהר [דף י"ג ע"ב] בצלמנו – עתירי, כדמותנו – מסכני, דהא מסטרא דדכורא עתירי, ומסטרא דנוקבא מסכני וכו', וכמו שמצינו באיש ואשה שזכו שכינה ביניהם דהיינו יו"ד דאיש ה' דאשה, כמו כן הוא ע"י עשיית הצדקה כמ"ש במ"א בס"ד. א"כ זה שלא רצה ליתן מתנות כהונה לכהנים שהוא במקום צדקה וגמילות חסדים להחזיק בידם כדכתיב "לתת מנת לכהנים למען יחזיקו בתורת ה'", ונותן להם תפוצתם דרך כבוד, ואינו רוצה ליחד שם י"ה, לכן הוא בא לידי פירוד בין איש לאשתו מידה כנגד מידה. ועוד פירשתי בעניותי במאמר הלזה [בסוף מסכת ברכות], ובקונט' פני חיים [סדר זה] בס"ד.

[**שם טו**] **תוס'**, **מזכרת עון** - שאר מנחות באות לכפר עון, מנחת חוטא ומנחת נדבה, ונותנים בהן שמן ולבונה כדי שיהא הקרבן מיתמר ועולה לריח ניחוח. אבל זו שאינה באה להזכיר זכות, אלה לגלגל עון, לפיכך לא יהא קרבנה מהודר עכ"ל.

ותמהני על דבריהם, שהם הפך תלמוד ערוך בסוטה בפרק היה מביא [דף ט"ו ע"א] גבי מתני' דקתני "כל המנחות טעונות שמן ולבונה" פריך הש"ס, והאיכא מנחת חוטא דרחמנא אמר "לא ישים עליה שמן ולא יתן עליה לבונה". ופריק, הכי קאמר, כל המנחות טעונות שמן ולבונה ובאות מן החטים ובאות סולת, מנחת חוטא אעפ"י שאינה טעונה שמן ולבונה, באה מן החטים ובאה סלת. תניא אמר ר"ש בדין הוא שתהא מנחת חוטא טעונה שמן ולבונה שלא יהא חוטא נשכר, ומפני מה אינה טעונה, שלא יהא קרבנו מהודר. וכן הביאו ברייתא זאת במנחות [דף ו']. הרי להדייא, דמנחת חוטא אינה טעונה שמן ולבונה וזיל קרי (ביה) בי רב הוא "לא יצוק עליה שמן ולא יתן עליה לבונה" וכמ"ש בגמ', וזאת לגבי דידי היא הפלאה גדולה. ועיין בזבחים [דף כ"ה ע"א] שהביאו ג"כ הא דר"ש וצ"ע[2].

[**ו לא**] **ונקה** - ד"א, משישקנה תהא אצלו בהיתר, ע"כ.

לא ביאר כמה הוא הזמן משעת שהשקה אותה עד שיקרב אליה. וראיתי להרמב"ם בפרק ג' מה' סוטה הט"ז דפירש להדיא דמותרת מיד לבעלה לאותה הלילה שהשקו אותה ביום שלפניו כיע"ש, ולא חששו לזכות תולה, דזו חששה רחוקה ואינה בהווה[3], ועי"ש בהלכה כ'. וגדולה מזו כתב שם [בהלכה כ"א] דאפי' התחילה להיות חולה מותרת לבעלה עד "צבתה בטנה ונפלה ירכה" יעו"ש.

[**ו ב**] **לנדור נדר נזיר** - לכך נסמכה פרשת סוטה לפרשת נזיר, לומר לך כל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין.

וקשה, שהרי מביא קרבן "מאשר חטא" וכו', ועוד י"ל, דהא דנזיר נקרא חוטא היינו נזיר טמא וכו', מנחת יהודה יע"ש.

ודבריו תמוהים, שנעלם ממנו סוגייא במס' נזיר [דף י ע"א] דתניא ר"א הקפר ב"ר אומר וכפר עליו מאשר חטא, ופריך הש"ס והדין קרא בנזיר טמא כתיב, ומשני משום דשנה בחטא, ש"מ דגם נזיר טהור הוא נקרא חוטא וכמו שמבואר שם בסוגייא וצ"ע.

[**ז יח**] **וגילח הנזיר** - יכול יגלח בעזרה.

עיין בסה"ק לב חיים [ח"ב סימן עק"ב] מ"ש בס"ד[4].

[**שם כב**] **אמור** – מלא, לא תברכם בחפזון ובבהלות אלא בכונה ובלב שלם ע"כ.

ומצאתי בהקדמת התקונים [דף י"ד ע"א] ורזא דמילה "כה תברכו את" ודאי במאי אתברכת ואתמצאת באות ו' דאיהו כליל שית תיבין דיחודא דאינון "שמע ישראל ה"א ה' אחד" ע"כ. ועיין בספר ילקוט חדש [דף ע"ג ע"ג אות כ"א] והשתא שפיר נכתב אמור מלא לרמוז דאיהו כליל שית תיבין כאמור.

[**ז א**] **כלות משה** - בצלאל ואהליאב וכל חכם לב עשו את המשכן, ותלאו הכתוב במשה, לפי שמסר נפשו עליו לראות תבנית כל דבר ודבר כמו שהראהו בהר להורות לעושי המלאכה, ולא טעה בתבנית אחת. וכן מצינו בדוד לפי שמסר נפשו על בנין בית המקדש, שנאמר "זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע" לפיכך נקרא על שמו, שנאמר "ראה ביתך דוד".

קשה, אמאי לא הביא מקרא ד"מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" דהוא יותר מבורר והוא מדוד גופיה שאמר המזמור[5].

[**ז יג**] **תוס' ד"ה וקרבנו** - וא"ו יתירה שלא יגיס דעתו וכו', וכ"כ שם למטה ד"ה "ולזבח השלמים" לכן נ"ל דו' דוקרבנו אצטריך ליה ללמוד שלא יתגאה יע"ש.

דברי התוס' אלו הם דברי רז"ל במדרש [סדר זה פרשה י"ג] וז"ל:[6] ביום השני והקריב נתנאל קרבנו ולמה עשה יאודה טפלה שלא יתגאה יאודה ויאמר הואיל והקרבתי תחילה אני הוא הגדול שבכולם, אלא העלה הקב"ה כאילו הקריבו כולם ביום ראשון עכ"ל. וכונת המאמר באומרו "למה עשה ליאודה טפלה" ודאי דהיינו מאי דכתיב "וקרבנו", ובשאר כתיב "קרבנו", ש"מ שיאודה היה הטפל לכולם וכדברי התוס' ז"ל. ועיין במדרש רבה [סדר זה פרשה י"ג אות ג'] ע"פ "נאות אדם תשפילנו" יע"ש.

[**שם יח**] **הקריב נתנאל בן צוער** – אחת שהיו יודעים בתורה, ואחת שהם נתנו עצה לנשיאים להתנדב קרבנות הללו וכו', א"ר פנחס בן יאיר נתנאל בן צוער השיאן עצה זו, ע"כ.

לפי"ז מ"ש במדרש רבה [סדר זה פי"ג] ע"פ "ביום השני נשיא לבני זבולון" דלמה בכל הנשיאים מזכיר הנשיאות תחילה ואח"ך שמותם, ואילו ביאודה וישששכר מזכיר שמותם תחילה. ויהיב טעמא, על המלכות מיאודה, ועל התורה מישששכר "בי מלכים ימלוכו" כיע"ש.

ולפי האמור האי איכא עוד טעמא רבה, דבשביל דישששכר נתן העצה, וגם לא רצה להקריב אחר המלך אם לא עפ"י ה' שכך צוה, והורה גודל ענותנותו, א"כ מאן דאיהו זעיר איהו רב. וכמו כן יאודה דהיא מלך באחיו, ונהג ענוה לשמוע בקול נתנאל שנתן עצה זו, זכה להיות שמו קודם, דמצד עצמו גברא דחשיב, ולא בשביל השבט דמינוהו לנשיא עליהם, ודוק.

[**שם**] **הקריב נתנאל בן צוער וכו'**.

וזה רמז קרא בישעיה [סימן ל"ב][7] **נדיב נדבות יעץ והוא** - כלומר איהו גופיה דהיינו צורבא מרבנן ובשביל כך **והוא על נדיבות יקום** תחילה.

[**שם כ**] **קטרת** - גי' תרי"ג, ובלבד שתחליף קו"ף בדל"ת בא"ת ב"ש וכו' יע"ש.
ולעניות דעתי נראה לומר, שהוא גימטריא **צ"ו תרי"ג** שציווה ה' תרי"ג מצות.
----[1] כתב הגריח"ס שליט"א: [הדר יעקב ח"ד סי' י"ט] ועם שאיני כדאי כלל וכלל בעוניי כי רב הוא, לא זכיתי להבין דברות קדשו ז"ל, שנראה שהבין דברי בעלי התוספות ז"ל שכתבו "שחיטה הפשט ונתוח שהם עבודת הכהנים" כפשטן ממש שניתוח והפשט כשרים רק בכהונה, וזה אי אפשר שהרי תלמוד ערוך ביומא [כ"ז א'] דזרים כשרים לניתוח והפשט וכנ"ל, ולכן לענ"ד ביאור דברי בעלי התוספות כמו שכתבנו ששחיטה הפשט ונתוח הם שייכים לעבודת הכהנים במקדש ובקרבנות אבל לא שרק הם כשרים לזה וכנ"ל.
ומה שרצה הגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל לפרש דברי הספרא "מרבה אני הפשט וניתוח שהפשט וניתוח כשרים בכל אדם ומוציא אני הסמיכה שאין סמיכה אלא בבעלים", שהכוונה "כשרים בכל אדם" היינו בכל אדם הכהנים, תמה אני על עצמי ולענ"ד קשה מאוד לאומרו, דמי סני לספרא למימר כהנים בהדיא, ומאי טעמא לימרו בכל אדם ואנן ניקו ונפרש דהכוונה כהנים אתמהא ואקצר.
גם מה שהקשה הגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל לפי דרכו שהפשט כשר רק בכהנים אם כן איך הלויים הפשיטו וכנזכר בספר דברי הימים, תמהני על עצמי שלא זכר שר התורה לרגע קט ז"ל דברות התוספות בכתובות וקידושין והריטב"א ושאר המפרשים ע"ה שהכהנים עשו חוק שאף העבודות הכשרות בזרים רק הם בני לוי יעשום וכנ"ל בארוכה וצ"ע.
כמו כן מה שהקשה, איך נאמר דהפשט כשר בזר והרי קיימא לן מקבלה ואילך בכהנים, והפשט הוא עבודה אחר קבלת הדם, הנה היה לו להביא שכבר העיר כן הרד"ק ז"ל דברי הימים שם "ואף על פי שמקבלת הדם ואילך מצות כהונה שעת הדוחק היה זה ועזרו הלוים את הכהנים להפשיט" ובהא אתי שפיר.
מיהו עצם השאלה צ"ב, שהרי היא היא שאלת התלמוד ביומא [כ"ז א'] אמר רב שימי בר אשי אשכחתיה לאביי דהוה מסבר ליה לבריה "ושחט" שחיטה בזר כשירה, וכי מאין באת, מכלל שנאמר ואתה ובניך אתך תשמרו את כהונתכם, שומע אני אפילו שחיטה, תלמוד לומר ושחט את בן הבקר לפני ה', והקריבו בני אהרן הכהנים את הדם מקבלה ואילך מצות כהונה, "וסמך ידו ושחט" לימד על השחיטה שכשירה בזר, מכדי מקבלה ואילך מצות כהונה, "ונתנו בני אהרן" למה לי, למעוטי הפשט וניתוח, הרי שהרגישו בזה שמקבלה ואילך מצות כהונה ואיך נכשיר זרים בהפשט וניתוח שהם

עבודות שאחר קבלה ותירצו שיש פסוק המלמד להתיר עיין היטב בכל הסוגיא שם, ובחידושי הריטב"א ובגבורות ארי ושיח יצחק ודוק. והמעיין יראה מה שעוד יש לעמוד בדברי הגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל ואקצר. וגם לא ידעתי מדוע לא הביא התוספות ושאר ראשונים ואחרונים שזכרנו שאף על פי ששחיטה כשרה בזר מכל מקום הכהנים עשו קבע שרק הם בני לוי ישחטו וכנ"ל.

[2] בקובץ ישורון חלק ט"ז [גבורות שלמה עמ' רצ"ג] מובא מכתבו של הג"ר ח"י לוין זצ"ל להגרש"ז אויערבאך זצ"ל שם הקשה קושיית רבינו על בעלי התוס', ושם השיב לו הגרש"ז זצ"ל בזה הלשון: "הנני מצטער לומר לך שלענ"ד יש שם טעות סופר", עי"ש עוד שדן בדברים.

ובספר מכתם לדוד [קריסטל] כתב: ושמעתי שיש שרוצים להגיד שפשוט טעות נפלה כאן ובמקום "מנחת חוטא ומנחת נדבה" צ"ל "מנחת חובה ומנחת נדבה", וגם שגרת הלשון מתאימה יותר חובה ונדבה ולא חוטא ונדבה, אבל לבי לא שלם עם זה לעשות שגיאה וטעות בספרי דע"ז מבעה"ת המודפסים זה דורות בין בחומשים ובין בספרים בלי החומשים מודפס בכולם "מנחת חוטא ומנחת נדבה", ומי חכם יודע פשר דבר לתרץ דברי הדעת זקנים מבעלי התוספות.

[3] וכ"כ בתוס' [סוטה ו: ד"ה וטהורה] וז"ל: מהכא משמע דבעלה מותר בה לאלתר ולא אמרינן ימתין לה ג' שנים שמא זכות תולה לה דאם היה אסור בה היכי מצינו למיקרי בה ונקתה ונזרעה זרע וכן הראני רבי בירושלמי ונקה האיש מעון אינו חושש שמא תלה לה זכות עכ"ל.

[4] שם דן רבינו לאסור להתגלח בבית הכנסת דבזיון הוא כמש"כ רש"י הכא, עי"ש.

[5] וכן איתא במכילתא [פרשת בשלח א] דמהאי טעמא כתיב מזמור שיר חנוכת הבית לדוד. אך משמע שם ששלמה אמר שירה זו ולא דוד.

[6] לפנינו הכי איתא [בפרשה י"ג אות ח'] א"ר חלבו בכל השבטים כתיב קרבנו קרבנו ובנשיא יהודה כתיב וקרבנו, אתמהא, הוא הקריב ראשון ואמר וקרבנו, לא היה צריך לומר כן, אלא הראשון קרבנו, והאחרונים וקרבנו, למה כן, אמר רבי ברכיה הכהן בר רבי, בשביל יהודה שהקריב ראשון, שאם בא להתגאות על אחיו ולומר אני מכבד מכם שאני הקרבתי תחלה, הם משיבים אותו ואומרים לו אתה הוא שהקרבת אחרון, שכך כתיב וקרבנו, עשה אותך טפלה לאחיך, הוי כלך יפה וגו'.

[7] ז"ל הפסוק: ונדיב נדיבות יעץ והוא על נדיבות יקום:

סדר בהעלותך

[ח ג] **ויעש כן אהרן** - להגיד שבחו של אהרן שלא שינה.
שמעתי בשם הרב הגדול ר' העשיל ז"ל דפירש עם מאי דאיתא במגילה [דף כ"א ע"ב] לא יפחות פחות מעשרה, ראשון שקרא ד' הר"ז משובח, וכן שני ושלישי ויליף ממנורה שאמצעי משובח שנאמר "אל מול פני המנורה", ואהרן כהן ראשון ה"א ימנע ממנורה, מגיד שבחו שלא שינה. שוב שמעתי, שלא שינה קאי על נר מערבי, לא נשתנה בימיו, משא"כ אח"כ.
ולע"ד, איתא באלשיך הקב"ה הראה למשה מנורה מעולמות אצילות בריאה יצירה, ולא קיבל רק מה שהראהו בעולם עשייה. זה שבח אהרן שלא שינה מדעת הקב"ה, וכיוין בהדלקתו גם למנורות רוחניות בעולמות אצילות בריאה יצירה.
ובזה יתכן רש"י "כן עשה את המנורה" ע"י הקב"ה, קאי נמי אמנורה עליונה, דלמטה בעשייה למד למשה ועשאה.
ולע"ד עמ"ש בזהר פינחס דכהן מוחא, לוי לב, ישראל גוף. ואיתא [ילקוט משלי] דוד סבר החכמה בראש, ומסיק שלמה שהיא בלב, מתלא איתא, "דעת קנית מה חסרת". נמצא מעלת לוי שהיא הלב יתירה על הכהנים שהם מוח הראש. ואיתא בזהר [סדר קרח] כהן ימין בחסד יכופר עוון, לוי שמאל להרים כח קול שיר ולתקן רוח צפון בזה מעלת כהן יתירה ימין, נמצא כל אחד הי"ל להמנע, מגיד שבח העושים והנעשים שלא שינו כדכתב רש"י פרק כ"ב דשבת, ע"כ מספר דרוש שמואל [פייבוש].
וכשאני לעצמי נראה לפרש שיש ברז"ל ובמפרשים ז"ל דיש ב' משמעות בהדלקת המנורה, אחד הוא "אל מול פני המנורה" שכל הששה נרות הם נוטים למול האמצעי, להודיע כי לא לאורה הוא צריך. ב' דמדכתיב "יאירו ז' הנרות" שהיו נוטים לחוץ כדי שיאירו. והיינו טעמא שאמרו רז"ל כי הדלקת המנורה הוא לשלם מה שהאיר להם הקב"ה בז' ענני כבוד כמ"ש במדרש רבה [סדר תצוה], והיה מן הראוי שאהרן יתפוס כסברת מ"ד "יאירו ז' הנרות" שיאירו הז' הנרות לחוץ להרבות האור לרמוז לענני כבוד, שזהו כבוד ושבח לאהרן, עם כ"ז "ויעש כן אהרן אל מול פני המנורה", שתפס כמ"ד שהיו נוטים למול האמצעי וזהו שבח וק"ל. ועיין מה שפירש הרב ארץ החיים [במזמור פ'], ולהרב אספקלריא המאירה [דף פ"ט ע"ד].
[**שם ח**] **ופר שני וכו'** - ואומר אני שהוראת שעה היתה ששעיר היה להם להביא לחטאת עבודת אלילים עם פר העולה.

עיין להרב מנחת יאודה [סדר זה בספר דעת זקנים ד"ה ופר] שהק' על זה, וכי קרבן למזיד מי איכא, הלא היו כולם מזידים כדאמר נתכוון לבודקן כסוטות וכו'. ותי' שהמקולקלים אמרו "אשר העלך" בלא וי"ו, אך היו בהם וכו' יע"ש.

והנה לפי מ"ש רש"י דהוראת שעה היתה, לק"מ משום דאין קרבן למזיד, שהרי אמרו בהוריות [ד"ו ע"א] ובתמורה [די"ו ע"ב] על שעירי חטאת שהביאו בימי עזרא על ע"ז שעבדו בימי צדקיה פריך והיכי מקריב להו והרי מזידין היו, אמר"י הוראת שעה היתה, ה"נ מסתברא דאי לא תימא הכי בשלמא פרים וכו', אלא כבשים כנגד מי, אלא הוראת שעה היתה יע"ש. וא"כ כיון דרש"י ז"ל פי' על מה שקשה לו דלמה לא הביאו שעירים, ותי' דהוראת שעה היתה, תו אין מקום להק' דהיו מזידין, דהוראת שעה היתה ע"ד שאמרו הכי בהדייא בגמ', וכיון דאמרינן דהוראת שעה היתה בדבר אחד בענין אחד תו ל"ק אם המצא ימצא גם דבר אחר באותו ענין שהוא שלא כהלכה דהוראת שעה הוא.

וכן יש להוכיח ממ"ש בסנהדרין [דף מ"ה ע"ב] במתני' והלא תלה שמונים נשים באשקלון, אמרו לו שמונים תלה ואין דנים ב' ביום אחד. ועיין מ"ש הרמב"ם בפכ"ד מהל' סנהדרין דין כ"ד שלא היה ג"כ דרישה וחקירה ועדות ברורה יע"ש. הרי דכיון דמצינו שהוא הוראת שעה, הוא בכל ענין, וזה ברור. וכן אמרו גבי פר שהקריב גדעון ואיך לא זכרו מכל זה וצ"ע.

אלא דכפי דברי הזוה"ק סדר שמיני [דף ל"א ע"א] ע"פ ואל בנ"י וכו' קחו שעיר עזים לחטאת ועגל וכו' לעולה, שאמרו שם דכל העובדים ע"ז בעגל מתו, ואפי' אותם שהרהרו בע"ז מתו, ועגל לעולה היה לכפר אותן שחשבו שלא לעבוד, אלא דסליקו בגווייהו גוונא דריעותא יע"ש. וה"ט דס"ל דאע"ג דעולה באה על הרהור הלב וכמ"ש רשב"י גופיה [בויק"ר פרשה ז' ובירושלמי בפ' בתרא דיומא ופ"ק דשבועות ובזוה"ק בכ"מ] עכ"ז במחשבת ע"ז דמצרפה למעשה נענשו במיתה, ועולה בא על הרהור הלב כגוונא דריעותא. ושם הק'[1] ושעיר עזים לחטאת אמרו שהוא על שם ולא ישחטו עוד לשעירים יע"ש, וא"כ כפי זה לא היו בישראל מי שמחוייבים קרבן על ע"ז, ומה שיש לעמוד בזה כתבתי בעניותי בתשו' חא"ח סי' ל"ו יע"ש.

[ט ו] ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם וכו'.

וכ"ן למ"ד נושאי ארונו של יוסף היו, שהרי יכולין היו להטהר וכו', הכי איתא במס' סוכה [דף כ"א] דיש מ"ד ארונו של יוסף היו נושאים, ויש מ"ד שנטמאו על נדב ואביהו, ואמר רע"ק אי מפני ארונו של יוסף ונדב ואביהו יכולין היו להטהר, אלא שהיו עסוקים במת מצוה, ספר אמרי נועם ע"ש.

ותמהני, שהרי כתוב שם [לעיל בסדר בשלח, ע"פ "ויקח משה את עצמות יוסף עמו"] שלא נטמא משה רבינו ע"ה על שהיה נושא ארונו של יוסף, יען שהצדיקים אינן מטמאים יע"ש.

וכבר ראיתי להרב פני דוד שם בסדר בשלח שהק' ע"ד מן הסוגייא זאת. ויותר קשה, דהרי הכא בסדר זה הביאו הך מ"ד דנושאי ארונו של יוסף יכולין היו להטהר, והרי בלאו הכי אין טומאה בצדיקים, וכן הכריח הרב בתי כהונה בתשו' [ח"א סי' כ"ג]. ועיין בספר קול יעקב להרב תלמידו [בדף י"ב ע"ב] יע"ש.

ולעד"ן לישב, דמאחר דקי"ל ודאי כמ"ד דלא היו נושאי ארונו של יוסף ונדב ואביהו, דיכולין היו להטהר, א"כ י"ל דבלאו הכי סברא זאת היתה דחויה, דאי נמי היו נושאי ארונו של יוסף ונדב ואביהו, הרי אין טומאה בצדיקים. אלא דבלא"ה מדחי ליה שפיר, דאף שיהיו מטמאין כדבריך, הרי לא היו נושאים לא ארונו של יוסף ולא נדב ואביהו דכבר היו יכולין להטהר ודוק. ועמ"ש בעניותי בחידו' ליו"ד בזה בס"ד. ועמ"ש בזוה"ק סדר וישלח [דף קס"א ע"א] ובמדרש והובא בילקוט משלי ע"פ "טבחה טבחה", ובמוהרי"ל [סימן קס"א], ופנים מאירות [ח"ב סימן י"ד], ובן יוחאי [שער הז' דף קמ"ו ע"ד, על יו"ד סימן שע"ד] יע"ש ודוק.

[**שם ח**] **עמדו ואשמעה** - ראויה היתה פרשה זו.

עיין סדר פינחס גבי בנות צלפחד.

[**י ב**] **עשה לך ב' חצוצרות כסף**.

עיין מ"ש בעניותי בספר בית אבות [בפתיחא רבתי דף ז' ע"א].

[**שם יא**] **בחדש השני** - נמצאת אתה אומר י"ב חדש חסר יו"ד ימים עשו בחורב, שהרי בר"ח סיון חנו שם ולא נסעו עד כ' באייר לשנה הבאה ע"כ.

שפר קדמי טועמיה חיים בזה, יען אמרו רז"ל [תענית כו ע"ב] והמפרשים כי עניין מתן תורה הוא כדמיון חתן לקראת כלה ואיכא מ"ד דהתורה הכלה וישראל החתן, ואיכא מ"ד דאנחנו הכלה והקב"ה החתן, ולסוד של דברים הכל אחד, דכל התורה כולה שמותיו של הקב"ה. וא"כ, כיון דמפורש בתורה [דברים כד ה] "נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח", וכשנוסעים בדרך לא יוכלו לעסוק בתורה דאל תרגזו בדרך [תענית י ע"ב], ולא יהיה כמו שהם חונים, לכן בא בכיוון שנה אחת, ללמד כי כן יעשה כל חתן עם הכלה. וחסר יו"ד מהמספר ללמדנו דיום אחד בחדש חשוב חדש. ועוד לתת סימן דהיו כמספר שנ"ה לרמוז על מצות "נקי יהיה לביתו שנ"ה אחת" כי הנישואין התחילו משששה בחדש ודוק. וכפי לשון הזוה"ק סדר תצא [דף רע"ז סוע"א] דקפיד כמה זמני על

מספר י"ב חדש נראה דחדש העיבור אינו בכלל[2]. ועיין להרב אהלי יאודה על הספרי בסוה"ס יע"ש.

[**יא א**] **רע באזני** – [אמרו אוי לנו כמה] לבטנו בדרך הזה.

הוא מלשון הכתוב במשלי [סימן יו"ד] "ואויל שפתים ילבט", והיינו ויסב אלהים את העם, דלא הולכים בפשוטה, ולדעתם היה דרכות עקלקלות.

ועיין לרש"י סדר דברים ע"פ "אחד עשר יום מחורב", ועוד שם ד"ה "את הדרך אשר נעלה בה", ובד"ה "פנו לכם", וד"ה "ונסע המדברה" ודוק.

[**שם י**] **בוכה למשפחותם** - פירש"י על עסקי משפחותיו שנאסרו להם. וק' שהרי היה להם לבכות במ"ת כשנצטוו על העריות. וי"ל שלא רצו לערבב את השמחה עכ"ל מספר מנחת יהודה.

ולעד"ן לתרץ, דבמת"ת היה חרות על הלוחות, ודרשו רז"ל חרות ממלאך המות, ולא היה היצה"ר גובר, וכמ"ש בפ"ק דע"ז. אך בעגל שחטאו ונכנס בהם יצה"ר חזרו לאחוריהם ויתאוו תאות עריות. וקרוב לזה יש לתרץ עמ"ש בר"פ כל היד [דף י"ג ע"א] דכל היכא דאיכא ביעתותא דשכינה אינו בא לחטוא ולא להרהר בעבירה. וישראל במת"ת ויחזו אלדים, וקבלו פני השכינה, אימתא דשכינתא רביע עלייהו.

עוד י"ל עמ"ש בזוהר סדר בלק [דף קצ"ו] דישמעאל לא רצה לקבל את התורה מפני דכתיב ביה "לא תנאף", ונתן מתנה לישראל דיתעסקו בפו"ר, דהוא מתנה דיליה, דביה כתיב "והוא יהיה פרא אדם". וא"כ לגבי שלקחו מתנת פו"ר הוכרחו להודות על לא תנאף. ומה גם, דע"י כן זכו לתורה ונכון.

[**שם טו**] **ואל אראה ברעתי** - ברעתם הי"ל [אלא שכינה הכתוב, וזה אחד] מתקוני סופרים וכו'.

ולעד"ן דברים ככתבם, והוא, דכיון דאמר "ואם אין מחני נא מספרך" דמסר נפשו עליהם, ואיתא נמי בילקוט סדר ואתחנן [ע"פ "ויתעבר ה' כי למענכם"] דאמר משה, יאבד ואלף כמוהו ואל יאבד נפש אחד מישראל עי"ש. וא"כ כל רעתם של ישראל חשיב רעה דידיה כאילו בא עליו. ומה גם, דהרב ונשיא חשיב אב לישראל, והאדם אוהב את בנו יותר מגופו, וכמ"ש דוד על אבשלום מי יתן וכו' וק"ל.

[**שם כ**] **עד חדש ימים** - זו בכשרים שמתמצין על מטותיהן ואחר כך נשמתן יוצאה, וברשעים הוא אומר הבשר עודנו בין שניהם, כך היא שנויה בספרי, אבל במכילתא שנויה חלוף הרשעים אוכלין ומצטערין שלשים יום והכשרים הבשר עודנו בין שניהם].

עיין ד"ה "את ה' אשר בקרבכם"[3], וד"ה "טרם יכרת"[4]. ועפי"ז יפורש לענ"ד כונת הכתוב במזמור כ"ב "יאכלו ענוים וישבעו, יהללו ה' דורשיו, יחי לבבכם לעד", ואתה תבא"ר ודוק.

[**שם**] **את ה' אשר בקרבכם** – [אם לא שנטעתי שכינתי ביניכם לא גבה לבכם ליכנס לכל דברים הללו].

נראה דהחידוש הוא דאני את דכא או אתי את דכא, והם נתגאו על אשר נטע שכינתו ביניהם. וזה מ"ש "ועל נסותם את ה' היש ה' בקרבנו אם אין", כלומר לא יחשוב דאנו מתגאים מסיבת כי נטע ה' בקרבנו, אלא היש ה' בקרבנו אם אין, כלומר בין הכי ובין הכי ידענו טבענו דדרכנו מקולקלים לשאול שאלות מקברות התאוה.

[**שם כב**] **הצאן ובקר וכו'**.

עוד פי' בקונ' וז"ל: מי מריבה בגלוי היתה, לכך לא חסך לו הכתוב, והטעם שיש בו חילול השם, גם פי' הקונ' כן בפרשת חקת. והא דאמרינן (סוטה פ"א) העובר עבירה בסתר נפרעים ממנו בגלוי וכו', משמע שיש עונשו גדול יותר מעושה בגלוי, היינו היכא דליכא חילול השם, עכ"ל מספר מנחת יאודה.

וקשה, דהרי איפכא תנן במתני' במס' אבות [פ"ד] "כל המחלל את שם שמיים בסתר נפרעים ממנו בגלוי", הרי דגם בעבירה בסתר דאיכא חלול השם נפרעים ממנו בגלוי, ואיך כתב דהא דעובר עבירה בסתר נפרעים ממנו בגלוי הוא דליכא חלול השם. ועוד, דאחר דהא דנפרעים ממנו בגלוי הוא יותר עונשו גדול, א"כ למה יגרע כשיש חלול השם דימעט בעונשו להפרע בסתר דהוא פלאי.

והנראה בעיני דט"ס נפל, וצ"ל: "היינו היכא **דאיכא** חלול השם" במקום **דליכא**. ומתיישב שפיר, דענין חטא משה במ"ש הצאן ובקר וכו' היה בסתר, ולא היה בדבר חלול השם, יען בינו לבין המקום.

ועיין להרב תוס' יו"ט דכתב בפירוש המשניות דהמחלל ש"ש בסתר היינו שידעו קצת בני אדם, דאל"כ לא מקרי חלול השם יע"ש. ומזה הק' דהעובר בסתר נפרעים ממנו בגלוי, הרי דעונשו גדול מהעושה בגלוי. ותי' היכא דאיכא חלול השם אז נפרעים ממנו בגלוי. איברא, דמעיקרא קו' ליתא, דאם נפרעים ממנו בגלוי עכ"ז לא הוי עונשו גדול כמו מי שחוטא בגלוי, וא"כ גם במש"ר ע"ה הגם שה' נפרע ממנו בגלוי, אינו כ"כ עונשו כמו העושהו בגלוי.

ועו"ק, דהרי במתני' דקתני "כל המחלל את ש"ש בסתר נפרעים ממנו בגלוי", נראה דבשאר עבירות דלית בהו חלול השם אינו נפרעים ממנו בגלוי, א"כ מאי ק"ל מעיקרא

ע"ד רש"י, תקשיה הך סוגייא על המתני' גופא, ותסתיים ממנה דמיירי בדאיכא חלול השם, כי ע"כ דבריהם צ"ע. ועיין בקדושין [דף מ' ע"א] ובתוס' שם ד"ה ואין מקיפין בחילול ה' יע"ש ודוק.

[**שם**] **הצאן והבקר** – [זה אחד מארבעה דברים שהיה רבי עקיבא דורש ואין רבי שמעון דורש כמותו. רבי עקיבא אומר שש מאות אלף רגלי, ואתה אמרת בשר אתן להם ואכלו חדש ימים, הצאן ובקר, הכל כמשמעו, מי יספיק להם, כענין שנאמר ומצא כדי גאלתו. ואיזו קשה, זו או שמעו נא המרים, אלא לפי שלא אמר ברבים חסך לו הכתוב ולא נפרע ממנו, וזו של מריבה היתה בגלוי, לפיכך לא חסך לו הכתוב. רבי שמעון אומר חס ושלום לא עלתה על דעתו של אותו צדיק כך, מי שכתוב בו בכל ביתי נאמן הוא, יאמר אין המקום מספיק לנו, אלא כך אמר שש מאות אלף רגלי וגו', ואתה אמרת בשר אתן לחדש ימים, ואחר כך תהרוג אמה גדולה כזו, הצאן ובקר ישחט להם כדי שיהרגו, ותהא אכילה זו מספקתן עד עולם, וכי שבחך הוא זה, אומרים לו לחמור טול כור שעורים ונחתוך ראשך. השיבו הקדוש ברוך הוא ואם לא אתן יאמרו שקצרה ידי, הטוב בעיניך שיד ה' תקצר בעיניהם, יאבדו הם ומאה כיוצא בהם ואל תהי ידי קצרה לפניהם אפלו שעה אחת].

הנה רש"י בסדר חקת ד"ה "יען לא האמנתם בי" תפס כלשון רע"ק ולא כר"ש, הגם דר"ש היפך בזכותו של משה זכות משה אל תנשה, משום דפשטיה דקרא משמע כרע"ק, וא"כ אפי' דר"ג בנו של ר"י הנשיא קאי כוותיה דר"ש ולא מטעמיה להפוך בזכותו של משה כדאמר לקמן, עכ"ז בחר בדרשת רע"ק.

[**שם כח**] **תוס' ד"ה ויאמר אדני משה כלאם** – פשט, לפי שאמר הקב"ה ע' איש בלבד יהיו נביאים, והיה הנער סבור שהיה ע' בלא אלדד ומידד, וא"כ נביאי שקר הם, ולכך אמר כלאם עכ"ל.

נראה מדבריהם, שהנער היה סבור שהיו ע' בלא אלדד ומידד, אבל לפי האמת אינו. וקשה, שהרי מבואר בפ"ק דסנהדרין [דף טו"ב ע"א] ע"פ "וישארו ב' אנשים במחנה", תנו רבנן י"א נשארו בקלפי, ר"ש אומר במחנה נשתיירו. הרי לדעת כולם לא היו אלדד ומידד מכלל ע' איש, וא"כ מאי קאמרו התוס' שהנער היה סבור וכו'.

ודוחק לומר, דשמא ט"ס נפל, וצ"ל "**שכיון שהיו** ע' בלא אלדד ומידד א"כ נביאי שקר הם", וחוזר מ"ש היה הנער סבור - שהיו נביאי שקר וצ"ע.

[**שם לא**] **וכאמתים** - לא להגביה ולא לשחות.

נראה, דנכתב זה בתורה ללמד לאדם מוסר ודעת, כשבא לתת פת לעני, שלא יצטרך להגביה העני או לשחות, אלא בכלל המצוה הוא דהנותן יטרח את עצמו כדי שיגיע ליד העני בנקל. ועיין בקונ' צדקה חיים מ"ש בזה בעזר משדי.

[**יב א**] **ותדבר וכו'**.

עיין ילק"ר דהביא דיש אמירה שהוא לשון קשה, ועיין רש"י דברים ע"פ "ותאמרו". ועיין בקונ' ישמח חיים מה שרשמתי בס"ד. ועיין עוד לרש"י סדר דברים ע"פ "וידבר ה' אלי", וסדר שמיני ע"פ "וידבר אהרן" ע"ש.

[**שם יב**] **אשר בצאתו מרחם אמו** - כינה הכתוב.

וכן למעלה בפרשה זו, ד"ה ואל אראה ברעתי.

[**שם י**] **והנה מצורעת**.

כתב הרב הגדול אור החיים וז"ל: והנה מצורעת, לא היה צריך לומר הדבר, אחר שכבר אמר והנה מרים מצורעת וכו'. ולפי דבריהם ז"ל שאמרו שגם אהרן נצטרע, ירצה לומר הנה היא עדיין מצורעת, ולא פרחה ממנו כאהרן. ואמרו עוד חז"ל, שדוקא כשהיה פונה היתה מצורעת, וכשהיה מחזיר פניו היתה פורחת ממנה. ולדבריהם צריך לומר, כי משה לא היה מביט במרים לדעת מה היא, שאל"כ ממ"נ קשה והבן, עכ"ל.

שאלוני, מהו כונת דברי הרב ז"ל בזה, אני אמרתי בחפזי בב' פנים, ולהיות שניהם בדוחק בעיני לא כתבתים, והמשכיל יבין, והמעיין יבחר.

[**שם יג**] **לאמר** – מה ת"ל וכו', כיוצא בו, וידבר משה לפני ה' לאמר הן בנ"י, מה ת"ל לאמר, השיבני אם גואלם אתה אם לאו, עד שהשיבו עתה תראה וכו'.

וקשה, שהרי "עתה תראה" נאמר בסוף סדר שמות תשובה על מה שאמר משה "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה" וכו', ומ"ש משה "הן בני ישראל לא שמעו אלי" הוא בפ' וארא, ואם נאמר אין מוקדם ומאוחר בתורה הוא דוחק, כנראה שהוא בחד עניינא. ושו"ר להרב משכיל לדוד [בסדר ואתחנן] שנרגש בזה, והכריח דאין מוקדם ומאוחר בתורה. ולע"ד דבריו צ"ע, דהענין מוכיח דלא שייך לומר כן כמבואר, והוא ברור.

----[1] לכאורה יש כאן חיסרון תיבה וצ"ל כך: ושם הקשה ושעיר עזים לחטאת למה, ואמרו שהוא על שם ולא ישחטו עוד וכו'. וז"ל הזוה"ק שם [לח ע"ב]: אבל קחו שעיר עזים לחטאת למה. אלא בגין דהוו מקרבין בקדמיתא לשעירים וכו'.

[2] וכן משמע מבעל הטורים שם ז"ל: ושמח - מנין ימים של ושמח חייב בתשמיש המטה בשנה, שהן כל ימות השנה חוץ מיום הכפורים עכ"ל משמע דכל שנה כן הוא

וחודש העיבור לא בכלל. וכ"כ יפה ללב [ח"ד סי' ס"ד סק"א], דברי יציב [אה"ע סי' פ"ד פ"ה], ציץ אליעזר [חי"ט סי' מא אות י"ג] - הרב יהודה כהן שליט"א.

[3] ז"ל שם: אם לא שנטעתי שכינתי ביניכם לא גבה לבבכם ליכנס לכל הדברים הללו.

[4] ז"ל שם: כתרגומו עד לא פסק. ד"א אינו מספיק לפוסקו בשיניו עד שנשמתו יוצאה.

סדר שלח

[**יג ד**] **תוס' ד"ה למטה ראובן**[1]. תימא, דמצינו בחנוכת המזבח נשיא לבני ראובן אליצור בן שדיאור, וכאן שמוע בן זכור, ולמה נשתנו כל שמותם עתה. ואין לומר דאותם נשיאים שבחנוכת המזבח מתו, וקמו אלה תחתיהם, שאין המקראות מוכרחים כן. אלא, "כל נשיא" כמו כל שנשאו לבו, כפר"מ מקוצי.

ונראה שרז"ל חולקים בזה, שאמרו דהעיקר מה שהוציאו המרגלים דיבה על הארץ, היא שאמרו במדבר אנחנו נשיאים, וכשיכנסו לארץ יעבירונו וימנו אחרים. והביאו מדרש זה הרב חומת אנך [בסדר זה אות ב'], וגם בזהר [סדר זה דף קנ"ח סוף ע"א] אמרו כן, וצ"ע.

[**שם טז**] **ויקרא משה** - התפלל עליו.

קשה, למה לא התפלל על כולם. ונראה לי לישב בב' פנים, האחד שהיה תלמידו מובהק והעידה התורה עליו ומשרתו לא ימיש מתוך האהל. זאת שנית, דכיון דמיוסף קא אתי היה עלול ללשון הרע. ועמ"ש הרב כסף נבחר אשכנזי, ומוה"ר בספר מגלה צפונות בסדר זה.

[**שם כו**] **וילכו ויבואו** – [מהו וילכו, להקיש הליכתן לביאתן, מה ביאתן בעצה רעה אף הליכתן בעצה רעה].

לכך דייק רש"י למעלה לומר אותה[2], דאי אפשר להתקיים אפי' שעה אחת קודם צאתם, וכיון שהתחילו לצאת, אז נתהפכו לעצה רעה. והמכוון דממשה לא יצא תקלה, דהזמינם טובים וכשרים, אך בצאתם דחזרו פניהם ממשה נעשו רעים לה'. ועיין לרש"י סדר דברים ע"פ "ואקח מכם".

[**שם כז**] **זבת חלב ודבש היא** – [כל דבר שקר שאין אומרים בו קצת אמת בתחילתו אין מתקיים בסופו].

וזהו מ"ש דוד "ראש דברך אמת ולעולם כל משפט צדקך", כלומר, דאינו ראש דברך בלבד, אלא מראש ועד סוף ניכר שהוא אמת. ולזה שפיר דרשו רז"ל בהאי קרא [קדושין ל ע"א], מסוף דברך ניכר שראש דברך אמת, כלומר, ולא (מצה) [מצד] שהוא ראש ניכר האמת.

ושמעתי, דע"ד זה פירש הרב הכולל ש"ץ מקהילתנו כמוהר"ר אברהם חיים בכר דוד ז"ל בסגנון אחר.

[**שם לג**] **וכן היינו בעיניהם** - שמענו אומרים זה לזה נמלים יש בכרמים כאנשים. יש לדקדק דקרא כתיב "ונהי בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם", היינו כחגבים. ונראה ליישב, דהורגש לרש"י דקרא הול"ל ונהי בעינינו כחגבים ובעיניהם, "וכן היינו" מיותר, לזה בא רש"י לומר "וכן היינו בעיניהם" על כמות קטנותם, והיינו בפחות מחגבים.

אי נמי, דקשה, דמאחר שראו חגבים כדמות אנשים ודאי דישחיתו את יבולם ואת כרמיהם, ולמה לא המיתו אותם. לז"א וכן היינו בעיניהם - כנמלים דאינן מזיקים. וזה בחסדי ה', שנדמו כנמלים ולא המיתו אותם. ועיין להרא"ם ז"ל דהנמלים אדעתא למיכל אינו שוה לנזק החגבים ופשוט.

[**יד יז**] **כאשר דברת לאמר וגו' ארך אפים** - לצדיקים.

עיין מה שפי' בספר ברך את אברהם [סדר אחרי דף ק"ח].

[**שם כד**] **תוס' ד"ה ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת.** - תימא, למה לא נזכר יהושע כמו כלב. וי"ל לפי שהיה רוצה לומר וזרעו יורישנה, ואינו יכול לומר כן גבי יהושע, שהרי לא היו לו בנים.

ולעד"ן דנשתבח כלב, יען לא שינה משה שמו, ולא התפלל עליו כמו שעשה ליהושע, אלא הוא בעצמו הלך לקברות הצדיקים להשתטח עליהם, כמ"ש רז"ל ורש"י ע"פ "ויבא עד חברון", ונמצא, דעקב היתה רוח אחרת עמו, משא"כ יהושע דרוח אחרת שהיה עמו היה מסיבת מש"ר שהתפלל עליו ושנה שמו ודוק.

ובמדרש רבה [פרשה ט"ז ב] אמרו ע"פ "ויהס כלב וכו' טובה הארץ מאד מאד", אמר הקב"ה, למשה טובה גדולה אני מחזיק לו שנ' "זולתי כלב בן יפונה", מהו זולתי לזה אתי יותר ששים ריבוא מכם וכו'. הרי נראה דזה שנ' "ועבדי כלב" היינו על מה שעשה "ויהס כלב" ודוק.

ובמדרש אמרו: [שם אות י] מה ראה משה להוסיף על שמו של יהושע יו"ד, אלא כלב נטל שכרו מן הארץ, שנאמר: (ולו אתן את הארץ) ["אם לא הארץ אשר דרכה רגלך בה] לך תהיה לנחלה ולבניך עד עולם", ויהושע נטל שכר עשרת אנשים של מרגלים שניתוסף בו יו"ד יתירה דהוא עשרה, ויקרא משה להושע בן נון יהושע עכ"ל.

ופי' מוה"ר אליהו הכהן ז"ל בספר הדרושים [כ"י סדר זה], דיהושע דנטל שכרו של עשרה אנשים, היינו שכר העוה"ב[3], כמ"ש נוטל חלקו וחלק חברו בג"ע. ויו"ד רומז לעוה"ב כמ"ש ע"פ "כי ביה ה' צור עולמים" עכ"ל.

והיינו טעמא, דבהיות ששכר יהושע בעוה"ז לא שייך, דאין לו בנים [מגילה יד:] כמ"ש המנחת יהודה ז"ל, א"כ שכר המצוה הוא שיזכה לו ולדורותיו. וגם, דלא מקרי שכר נתינה דבר מהעוה"ז, כיון שאין לו בנים וכמ"ש אברהם "אדני אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי" וכו' והוא ברור.

[**טו טו**] **ככם כגר יהיה**.

עיין אור החיים סדר אמור ע"פ "כגר כאזרח". וע' בחי' לברכות [לדף ט"ו ע"ב] גבי "כנחלים נטיו כגנות" וכו' ע"ש.

[**טו כ**] **כתרומת גורן** - אבל חכמים נתנו שיעור לבה"ב א' מכ"ד ולנחתום אחד ממ"ח. יתכן לומר עמ"ש בזוה"ק סדר אחרי [דף ע"ח ע"א] ע"פ "ואיבה אשית", כשחטאה חוה הטיל הנחש בה זוהמה כ"ד מיני מסאבותא כמנין ואיבה יע"ש. ויען ע"י החלה נתקן עון עץ הדעת, לכך בא שיעורו אחד מכ"ד חלקים, ולנחתום ב' פעמים כ"ד כי מוכר לרבים וצריך התיקון יותר זה פעמים. ועיין בקונ' תורה וחיים מערכת ך' מ"ש בס"ד.

[**שם מא**] **אני ה' אלהיכם** - עוד למה נאמר, כדי שלא יאמרו ישראל מפני מה אמר המקום, לא שנעשה ונטל שכר, אנו לא עושים ולא נוטלים שכר, על כרחכם אני מלככם. וכן הוא אומר: אם לא ביד חזקה וגו' אמלך עליכם:

עיין כף החיים [סימן כ"ז סעיף ח'] לענין קריאת שמו"ת, ובסה"ק צדקה לחיים [מערכת ע' סימן תקלא][4] בס"ד.

----[1] כוונת רבינו לספר מנחת יהודה [פירוש הריב"א].

[2] לכאו' כוונתו ולמה שכתב רש"י ד"ה "כולם אנשים" - **באותה** שעה כשרים היו.

[3] ובגמ' [ב"ב קיז:] איתא מרגלים יהושע וכלב נטלו חלקם משמע דקאי על חלק בארץ ממש.

[4] ז"ל רבינו שם: וענין זה איתא בספר חסידים לענין קריאת שמו"ת דמאריך ימים, דהוה עובדא באדם שקץ בחייו ולא היה קורא כדי שימהר למות, והשיב דהוא עבד ה' ואין פוטר אותו בעבור זה, [ובספר כף החיים העתיק לשונו של ספר החסידים בזה].

סדר קרח

[**ט"ז א**] **ויקח קרח וכו'** - נתקנא על נשיאתו של אליצפן וכו'.

הק' רבינו ישעיא הראשון ז"ל, הביאו הרב פני דוד [סדר זה] וז"ל: ותימא, דהא לא חלק אלא על הכהונה, דכתיב: "ובקשתם גם כהונה" יע"ש.

ולעד"ן לישב, דעיקר המחלוקת היה על ענין שנתקנא על נשיאותו של אליצפן, אלא דמזה שערערו על נשיאותו של אליצפן וחשדוהו למשה רבינו כי הוא ציווה ויעמוד, ולא

ה' פעל כל זאת, ממילא נפיק חורבא על הכהונה, שאם בדבר שהוא כשר ולא נוגע לו חשדוהו, כ"ש במה שנוגע לו, כי הוא אחיו ונתן לו הכהונה. וזהו שאמר משה "ובקשתם גם כהונה", גם דייקא, דע"י ערעור זה גם לכהונה יש לערער. ועיין ביקהל שלמה [סדר זה]. ועיין בספר שפתי דעת מה שפי' בכונת דברי רש"י יע"ש. ועיין בספר דברי דוד להרב ט"ז, ובספר בן אורי יע"ש.

[**ט"ז א**] **ויפול על פניו** - שכבר זה סירחון רביעי וכו'.

כתב רבינו ישעיה הראשון ז"ל, [הביאו הרב פני דוד שם] וז"ל: ומשמע שרצה להתפלל עליהם, והרי בסוף הענין קללם, דכתיב "ואם בריאה יברא" וכו' יע"ש.

ולע"ד אחרי המחי"ר לק"מ, כי זה שנפל משה על פניו היה בתחילת הענין, כי נצטער עליהם, והרבה הפציר בהם שיחזרו, ואמר "בקר ויודע ה'", וגם "וישלח משה לקרוא לדתן ולאבירם", ושוב כשראה שלא באו "ויקם משה וילך אל דתן" וכו', וזהו היה לתווך השלום, וכיון שכל זה עשה ולא הועיל, שהיו עומדים במרדם ולא חזרו בהם, לזה "ויחר למשה וקללם" וז"פ.

[**שם ה**] **בוקר וידע ה'**.

עמ"ש הרא"ם ז"ל ע"ד "ושכורה ולא מיין". וי"ל ע"ד מהמדרש רבה גופיה שם. ועמ"ש המפרשים ז"ל ודוק.

[**שם**] **בוקר וידע וכו'**.

יש לחקור, אמאי לא תקנו בברכת ההבדלה ובאתה חונן הבדל בין שבט לוי לשאר שבטים. אם לא שנאמר, דבכלל "בין קודש לחול" נכנס זה, דהכתיב "להקדישו", הגם דקודש ישראל לה' לגבי שאר אומות.

ועוי"ל, דההבדל הניכר בגופן שלהן הוא מונה, ולאו כל שעתא מתרחיש מעשה העבודה כמו יום הז' כולו דאסור במלאכה ומצוה לענגו ושינוי התפילות, ובכל דבר, בשמו, ובמעשיו, ובמקומו. ועיין לרבינו בסדר אמר ע"פ "מקרא קדש".

וזה יהיה כוונת הכתוב בסדר נצבים "והבדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל", דאינו כמו ההבדלה של שבט לוי לטובה, אלא לרעה וק"ל.

[**שם טז**] **רב לכם** - ואני אדום[1].

המעיין יראה דיותר יוצדק לומר בגירסת רש"י ואני אובד, דהוא שייך הלשון טפי מעלי, אלא שלא ראיתי בשום גירסא כן[2].

[**שם יד**] **ותתן לנו נחלת שדה וכרם** - הדבר מוסב על לא האמור למעלה.

וכה"ג תמצא בתהילים סימן ט' "כי לא לנצח תשכח אביון", עיין בספר תהילות ה' שם. ועיין לרבינו סדר בא ע"פ "ובשל מבושל".

[**יז יא**] **וכפר עליהם** - [רז זה מסר לו מלאך המות כשעלה לרקיע, שהקטורת עוצר המגפה כדאיתא במס' שבת].

וזה יהיה מש"ה בשמואל ב' [סי' כ"ד פסוק ט"ז] "רב עתה הרף ידך", ידך דייקא מהתוס' שלך, כיון שבא דוד להקריב. אלא דצריך לדעת למה לא הקריב קטורת בעת ההיא. ואולי חשש על דין חינוך המזבח. ולפי הדבר אחר שכתב בד"ה "ויעמוד בין המתים"[3] יתיישב זה שפיר.

[**יח ח**] **ואני הנה נתתי לך** - לשון שמחה הוא זה, כמו הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו.

ולי הפעוט יתכן, דהאי שמחה קאי על הזכות, דבשביל ששמח אהרון לקראת משה זכה למתנות כהונה, כמו שפי' בסדר שמות על פסוק זה ד"וראך ושמח בלבו", וא"כ הכא רצה לומר, דבשביל השמחה זכה למתנות כהונה.

[**שם בא"ד**] משל למלך שנתן שדה לאוהבו ולא חתם וכו' בברית מלח עולם[4].

נראה לרמוז דס"ת "ברי**ת** מל**ח** עול**ם**" **חת**"**ם** מכוון ללשון חכמים.

---[1] ז"ל רש"י: דבר גדול אמרתי לכם. ולא טפשים היו שכך התרה בהם וקבלו עליהם לקרב, אלא הם חטאו על נפשותם, שנאמר את מחתות החטאים האלה בנפשתם. וקרח שפקח היה מה ראה לשטות זה, עינו הטעתו, ראה שלשלת גדולה יוצאה ממנו, שמואל ששקול כנגד משה ואהרן. אמר בשבילו אני נמלט, ועשרים וארבע משמרות עומדות לבני בניו כלם מתנבאים ברוח הקדש, שנאמר כל אלה בנים להימן, אמר אפשר כל הגדלה הזאת עתידה לעמוד ממני **ואני אדום**, לכך נשתתף לבוא לאותה חזקה, ששמע מפי משה שכלם אובדים ואחד נמלט. אשר יבחר ה' הוא הקדוש, טעה ותלה בעצמו, ולא ראה יפה, לפי שבניו עשו תשובה, ומשה היה רואה:

[2] כן הוא הגירסא בתנחומא [ששם הוא מקור דברי רש"י] עי"ש.

[3] ז"ל רש"י: דבר אחר: למה בקטרת, לפי שהיו ישראל מליזין ומרננים אחר הקטרת לומר סם המות הוא, על ידו מתו נדב ואביהוא, על ידו נשרפו חמשים ומאתים איש, אמר הקדוש ברוך הוא תראו שעוצר מגפה הוא, והחטא הוא הממית:

[4] ז"ל רש"י: משל למלך שנתן שדה לאוהבו ולא כתב ולא חתם ולא העלה בערכאין. בא אחד וערער על השדה. אמר לו המלך כל מי שירצה יבא ויערער לנגדך, הריני כותב וחותם לך ומעלה בערכאין, אף כאן לפי שבא קרח וערער כנגד אהרן על הכהנה, בא

הכתוב ונתן לו עשרים וארבע מתנות כהנה בברית מלח עולם, ולכך נסמכה פרשה זו לכאן:

סדר חקת

[**יט כא**] **ומזה מי הנידה** - רבותינו אמרו שהמזה טהור וכו' משא"כ בנוגע עי"ש.
והרא"ם האריך בזה, ועמד על כונת דבריו באורך בספר בתי כהונה [בקונ' בח"א דף כ"ו ע"ב וג'] והמעיין יראה מה שיש להשיב ע"ד ואין פנאי להאריך.
[**כ כב**] **הר ההר** - הר ע"ג הר, כתפוח קטן ע"ג תפוח גדול. ואעפ"י שהענן הולך לפניהם ומשוה את ההרים, ג' נשארו בהם, הר סיני לתורה, והר נבו לקבורת משה, והר ההר לקבורת אהרון.
אפשר לרמוז, דאשא עיני אל ההרים למ"ש באבות ג' כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, דהיינו כתר תורה הר סיני, כתר כהונה הר ההר לקבורת אהרן הכהן הגדול, כתר מלכות הר נבו שהוא לקבורת משה רבינו ע"ה שנק' מלך דכתיב "ויהי בישורון מלך", ועמ"ש בקונ' על התהילים [בסימן קכ"א] בס"ד.
[**כא לד**] **אל תירא אותו**.
עיניך תראינה מה שפירש הרב משנת ר"א ק"ק[1] דבר טוב.
----[1] לרבי אליעזר טרילינגר אב"ד קהילת קוסטל, [וכנראה זהו ר"ת ק"ק] בפרשת בלק.

סדר בלק

[**כב יח**] **אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב** - למדנו שנפשו רחבה.
עיין בספר ידים מוכיחות סדר זה, ומ"ש הרב תועפות ראם [גיאטינייו]. ועיין בספר שמע אברהם [חלק א' סימן ז"ך] לחכם בני הי"ו.
[**כב כב**] **ויחר אף אלוקים כי הולך הוא**.
בספר נחל קדומים הביא ששאל גדול מאומות העולם לאחד מגדולי ישראל אמאי "ויחר אף אלוקים" הלא אמר לו "קום לך אתם". והשיבו הרב וכו' יע"ש.
ולעד"ן ליישב עפ"י דברי רש"י ז"ל לעיל מזה ע"פ "אם לקרוא לך באו האנשים קום לך אתם" (וא"ל) [וז"ל]: אם הקריאה שלך וסבור אתה ליטול עליה שכר קום לך אתם עכ"ל.
נמצא דעיקר הקפדתו יתברך שלא ילך היא קיימת, ומשום שבלעם היה חמדן בשביל הממון א"ל שילך, ונמצא דאין רצונו יתברך שיעבור דברו אף בעבור הממון, וזה הוסיף על חטאתו פשע לעבור פי השי"ת בשביל הממון.

וא"נ י"ל, שה' אמר לו "אם לקרוא לך באו האנשים קום לך אתם ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה", הרי דעשה לו תנאי מפורש, דמה שאומר לו ה' הוא חייב לעשות. ובראות בלעם כונת הקב"ה שלא היה חפץ לקללם וכמש"ה "לא תאור את העם", לא היה לו לילך, דכיון דקריאת בלק היה לקללם. ועכ"ז בלעם הרשע הלך, וכוונתו לרעה לקללם וכמ"ש (וז"ל) [רז"ל] ואעפ"י כן "וילך", אמר שמא אפתנו, מחשבה רעה מצרפה למעשה, ומה גם בבלעם דבדיבורו הוי מעשה.

ועוד י"ל כמ"ש בסה"ח [סימן קכ"ג] בטעם שנענש ע"מ שהכה לאתונו, משום שהי"ל לחשוב שמא שלא ברצון הקב"ה הוא שאקללם, שהוא לא נתן רשות אלא להגיד להם העתידות שנא' "אם לקרוא לך באו האנשים" שתגיד להם העתידות, והקב"ה ראה ששמח אם יתן לו רשות לקלל את ישראל יע"ש, ועיין להראב"ע [סדר זה].

א"נ י"ל, דכיון דאמר "קום לך" והליכה היא שלא מאת ה', א"כ הי"ל שלא לילך, שיאמר אני רוצה שיהיה שליח מאתך כמו אשלחך, וז"א "ויחר אף אלוקים כי הולך הוא" וק"ל.

ועיין בספר ידיו של משה בספר ידים מוכיחות סדר זה, ועיין במסכת מכות במ"ש בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכים. ועיין להרמב"ן עפ"ז.

ועיין למוהרא"י בחי' עה"ת בזה וז"ל: לפי שה' אמר קום לך אתם ר"ל בקומה זקופה רוכב על סוס, כדי שלא יהא זילותא כלפי מעלה שתשרה שכינתו על השפלים, והוא מיהר וחיבש אתונו שהיא בריה נמוכה וכו', וראיה לדברי, ששרי מואב תמהו אמאי לא רכב על סוס כמ"ש רש"י משם רז"ל.

ואחהמ"ר, אין נראה לומר שה' יקפיד על רשע כזה שיהיה רוכב על סוס דרך גאוה, ואדרבה, אחד ממידותיו של רשע דבלעם הוא "ורוח גבוה" [אבות ה יט]. ומ"ש ששרי מואב תמהו, הוא על רוב גאותו, איך לא רכב על סוס.

ומצאתי בתנא דבי אליהו [סדר אליהו רבה פכ"ח] וז"ל: מה כתיב בתריה ויחר אף אלוקים כי הולך הוא, אמר הקב"ה לפמליא שלו, ראו זה שהוא יודע שאני מכיר כל מחשבות שבלב וכו', ועכשיו הולך לקלל את ישראל, לכן נאמר "ויחר אף אלוקים כי הולך הוא" יע"ש.

[**כב לג**] **ואותה החייתי** - ועתה מפני שדברה וכו' שחס המקום על הבריות, וכן והרגת את האשה ואת הבהמה תהרגו יע"ש.

וקשה ממ"ש בסנהדרין [דף נ"ה ע"א] קלון ליכא, ופירש"י וז"ל: קלון ליכא - דרכן בכך ואין מתביישין, ועוד, דאקלון דידהו לא חס רחמנא יע"ש, וצ"ע[1].

[**שם לד**] **אם רע בעיניך אשובה לי** - [להתריס נגד המקום היא תשובה זו. אמר לו הוא בעצמו צוני ללכת, ואתה מלאך מבטל את דבריו, למוד הוא בכך, שאמר דבר ומלאך מחזירו, אמר לאברהם קח נא את בנך, ועל ידי מלאך בטל את דברו, אף אני אם רע בעיניך צריך אני לשוב].

יש להבין בזה, ממה שפי' התרגום ורש"י שם בפסוק "ההוא אמר ולא יעשה"[2] [לקמן כג יט]. ואולי יש הפרש בין רעה לטובה. ועיין לרש"י בירמיה סימן ח"י. ועמ"ש הרב תנא בפרשת דרכים בפסוקים אלו ודוק.

[**כג מ**] **בקר וצאן** - דבר מועט [בקר אחד וצאן אחד בלבד].

וקשה ממ"ש רש"י ז"ל סדר וישלח [בראשית לב ו] גבי "ויהי לי שור וחמור"[3]. ולדברי הרא"ם בסדר זה שפי' דלא הו"ל לקרא לומר דשלח בקר וצאן, ניחא. אבל למ"ש הרב מנחת יאודה מדלא כתיב לרוב, יש להרגיש קצת, ועיין בנחלת יעקב ונ"ש וי"ל.

[**כג כא**] **עמל** - ל' עבירה, כמו הרה עמל, כי אתה עמל וכעס תביט. לפי שהעבירה היא עמל לפני המקום עכ"ל.

ונראה עפ"י מ"ש הרב המקובל מוהר"מ קורדוב'ירו ז"ל[4] בפירוש "נושא עון" כי החוטא בורא משחית, ושואל פרנסה ומחיה ורודף אחר החוטא להורגו, והקב"ה נושא עון לסובלו עליו זת"ד. ואין לך הוגעתם את ה' כמו זה, אע"ג דלא יעף ולא יגע, ויקרא זה עמל כלפי מעלה. וכיוצא בזה אמרו בזוה"ק דמכביד גדפוהי דשכינתא כנודע וק"ל.

[**כד כד**] **כלביא וכו'** - ללבוש טלית לקרות ק"ש ולהניח תפילין.

ק"ל דנקט ק"ש ברישא ואח"כ תפילין, והרי קי"ל דכל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. ובני יצחק הי"ו הראה לי שבגמ' דברכות [דף י"ד ע"ב] הק' הש"ס כה"ג לרב, ולבסוף ישב שליחא הוא דעוית, ופירש"י שליחא הוא דעוית דשליח קלקל שאיחר להביא לו תפילין מעיקרא והגיע זמן ק"ש והוזקק לקרות כדי שלא יעבור הזמן וכו' יע"ש. וזה לא שייך לומר בלשון רש"י. והרב משכיל לדוד נרגש בזה, ומה שתי' לא הונח לי.

והיותר נראה, דט"ס נפל בדברי רש"י, וצ"ל: ולהניח תפילין ולקרות את שמע. וכן ראיתי בספר ש"ך שהביא משם מדרש רז"ל בסדר הזה. וכן הגיה בספר יוסף דעת יע"ש. ואולם בכל ספרי רש"י בדפוסים הרבה ראיתי כמ"ש לפנינו. וכן נר' ג"כ גירסת הרא"ם דגריס ק"ש וסדר הנחת תפילין וצ"ל. ושוב הראני עוד הבן יקיר לי "כי **ביצחק** יקרא" הי"ו הנז' ספר נדפס מחדש זה שמו "שם אפרים" על רש"י בסדר זה, שהרגיש בזה, ורצה ליישב ולא עלתה לו, ומכח זה כתב שלא דקדק רש"י בסדר עשייתן זת"ד.

ואחר זמן רב, ויזרח יצחק בני הנז' הי"ו, וכה הראני כתוב על פנקסו לישוב דברי רש"י אלו, שכן ל'ו ראתה עינו להרב תוספות יו"ט [ריש פ"ג דברכות] במתני' דקתני שם: "פטור מק"ש ומן התפילה ומן התפילין" שכתב וז"ל: ולפי שהתפילין מונחין עליו אפי' לאחר התפלה להכי נקטינהו בסוף. אי נמי, משום דק"ש ותפלה תדירי, דשבת ולילה לאו זמן תפילין כדפירש הר"ב במ"ג עי"ש, וכ"כ בפ"ד מ"א ד"ה כל היום יע"ש, ובזה יתיישבו דברי רש"י, אלו דבריו הי"ו.

[**כד ג**] **בנו בעור** - מנה בן פרס היה.

וכתב הרב מנחת יאודה, שר"ל שהמנה אחד משישים מפרס שהוא המטבע, ר"ל שאבותיהם היו במעלת אחד מס' חלקים שהיו בניהם עכ"ל.

ועיין לרש"י ותוס' בתענית [דף כ"א ע"ב] שפירשו מנה בן פרס - חצי מנה, ל' פרוסה כמו פרס פריסת מלכותך יע"ש. וזה שלא כדברי הרב מנחת יהודה בפי' רש"י דהכא, וגם קשה מהסוגייא עצמה וצ"ע.

[**כד ה**] **משכנותיך** - אף כשהן חרבין וכו'.

אפשר לומר עפ"י מ"ש הרמ"ע ז"ל דאף בחורבנו מקריב אליהו הנביא ז"ל תמידין בכל יום. ואפשר, שנזדמנו לו מעות מלשכת הגזית, וכמו שהבאתי במקומות אחרים בס"ד[5].

[**כה ד**] **והוקע אותם לה' נגד השמש** - [לעין כל. ומדרש אגדה, השמש מודיע את החוטאים, הענן נקפל מכנגדו והחמה זורחת עליו].

וזה יהיה כוונת הכתוב בישעיה "וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה", על דרך התרגום ורש"י בסדר ואתחנן [דברים ו כה] ע"פ "וצדקה תהיה לנו" - וזכותא תהי לנא.

----[1] כה"ק בספר לוית חן, וכתב לתרץ וז"ל: דהאי קלון שסילקה את בלעם בתוכחתה, לא על בלעם לבדו יצא הקלון, כי אם על כלל מין האדם, דמסיים שם במ"ר על זה סתם הקב"ה פי הבהמה, שאילו היתה מדברת לא היו יכולים לשעבדה ולעבוד בה, שזו הטפשה של הבהמות, וזה חכם שבחכמים כיון שדברה לא היה יכול לעמוד בה, הרי מה שסילק את בלעם בתוכחתה היה זה גנאי לכל מין האדם ובכללם גם אומת ישראל לכן הרג אותה עכ"ל.

ובספר "יעלת חן" תירץ עפ"מ דאיתא במדרש [בראשית רבה מט א] וה' אמר המכסה אני מאברהם, רבי יצחק פתח [משלי י] "זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב", אמר רבי יצחק כל מי שהוא מזכיר את הצדיק ואינו מברכו עובר בעשה, מה טעמיה "זכר צדיק לברכה", וכל מי שהוא מזכיר את הרשע ואינו מקללו עובר בעשה מה טעמיה "ושם רשעים ירקב". א"ר שמואל בר נחמן שמותן של רשעים דומים לכלי קורייס, מה כלי

קורייס כל מה שאת משתמש בהם הם עומדים הנחתם הם מתרפים, כך שמעת מימיך אדם קורא שם בנו פרעה סיסרא סנחריב, אלא אברהם יצחק יעקב ראובן שמעון. רבי ברכיה ורבי חלבו משום רבי שמואל בר נחמן ור' יונתן כשהיה מגיע לפסוק הזה "אשר הגלה מירושלים עם הגולה" וגו' הוה אמר נבוכדנצר שחיק עצמות, ולמה לא הוה אמר כן בירמיה אלא שכל נ"נ שכתוב בירמיה חי הוי ברם הכא מת הוי.

חזינן, דגם רשעים כשהם בחיים אין להזכירם לגנאי, ורק לאחר מיתה מצוה הוי, ולפ"ז לק"מ דהכא איירי בקלון דלאחר מיתה, משא"כ בבלעם חי הוה. וע"ע בספר פני מבין [לר' יצחק נאבארו, למס' סנהדרין חלק ב' לדף נה.] בארוכה.

[2] ז"ל רש"י שם: בלשון תימה, ותרגומו "ותיבין ומתמלכין", חוזרים ונמלכין לחזור בהם.

[3] ז"ל שם: שור וחמור - דרך ארץ לומר על שוורים הרבה שור.

[4] תומר דבורה פרק א'.

[5] עי' עוד לרבינו בספר עמודי חיים [עמוד עבודה סי' י"ד].

סדר פנחס

[**כה יא**] **בן אלעזר** - הראיתם בן פוטי זה.

עיין להרב ברכת טוב מה שפי', ובספר מגלה צפונות למוה"ר ז"ל. ובזה מיושב לשון רש"י לקמן בד"ה "לשארו הקרוב" יע"ש ודוק.

[**שם יד**] **ושם איש ישראל** – [כשם שייחס את הצדיק לשבח, ייחס את הרשע לגנאי].

ויש סמך מהמקרא [משלי י'] "זכר צדיק לברכה" אז נמי "ושם רשעים ירקב".

[**כו טז**] [**לאזני** – אומר אני שזהו משפחת] אצבון.

הרואה יראה, דתרי לישני של רש"י בזה אחר [זה] סותרים אהדדי[1], ועיין זה להרב אור החיים מ"ש בזה. ועמ"ש הרב מלאכת הקודש[2], ובמ"ש הרב לוית חן ואור יקרות והבן.

[**כו כד**] **לישוב** - הוא יוב.

עיין מ"ש בעניותי הו"ד בסוף ספר מערכי לב ח"ב [בדרוש קל"ג דף רפ"ד ע"ג] ומצאתי בסוף ספר מדבר קדמות [דף ק"ז ע"ד] שהביא מר' אפרים דבישכר נכתב ב' שינין כדי ליתן לבנו יוב השו' שהיו בעלי ישיבה יע"ש.

[**שם לו**] **ואלה בני שותלח** – [שאר בני שותלח נקראו תולדותיהם על שם שותלח. ומערן יצאה משפחה רבה ונקראת על שמו. ונחשבו בני שותלח לשתי משפחות. צא וחשוב ותמצא בפרשה זו חמשים ושבע משפחות, ומבני לוי שמונה, הרי ששים וחמש, וזהו שנאמר כי אתם המעט וגו', ה"א מעט, חמשה אתם חסרים ממשפחות כל העמים, שהן שבעים, אף זה הבנתי מיסודו של ר' משה הדרשן. אך הצרכתי לפחות ולהוסיף בדבריו].

יש לרמוז: "ה' מעט מכל העמים" היינו הוי"ה ואדנות. וזהו מ"ש בסדר תבא "כי שם ה' נקרא עליך", וגם מאי דכתיב בישעיה [סי' ח"ל] "אדני עליהם יחיו".

[**שם סד**] **ובאלה לא היה איש** – [אבל על הנשים לא נגזרה גזרת המרגלים, לפי שהן היו מחבבות את הארץ. האנשים אומרים נתנה ראש ונשובה מצרימה, והנשים אומרות תנה לנו אחזה. לכך נסמכה פרשת בנות צלפחד לכאן].

עיין מ"ש בקונ' "ארצות החיים" בטעם דיותר זוכות הנשים לא"י טפי מהאנשים.

[**כז ב**] **לפני משה** - ואח"ך לפני אלעזר.

ועיין בסדר בהעלותך ע"פ "לפני משה", ועמ"ש הרב לוית חן ואור יקרות שם. ודבריו תמוהים, כמו שיראה הרואה במתני' בפ"ק דסנדרין משנה ה' כיע"ש, ונפל יסודו, דהעיקר חסר וצ"י.

[**שם א**] **מחלה נועה וכו'** - ולהלן הוא אומר ותהיין מחלה תרצה וכו', מגיד שכולן שקולות היו, לפיכך שינה את סידרן עכ"ל.

וראיתי להרב מנחת יאודה [סדר מסעי] שהק' על מה שפי' רש"י שם כיוצא בזה, דדבריו תמוהים, דהוכיח דשקולות היו משינוי הסדר, הרי תנא דבי ר' ישמעאל מוכיח כן מדכתיב "ותהיין". ועוד הק' שם קו' אחרות, וסיים אם לא שתדחוק לפרש דרש"י מצא בשום מקום תנא שחולק על ר' ישמעאל ופי' כדבריו עכ"ל.

והיינו דאף שרש"י לא ניח"ל לפרש כמ"ש בגמ' דמנאן בדרך חכמתן וגדולתן, אלא שהם שקולות משינוי הסדר, ואם ר"י ס"ל כן מקרא דתהיין, י"ל דיש תנא חולק על ר"י וס"ל משינוי הסדר לבד מודה שהם שקולים.

ושו"ר בב"ר פרשת בראשית ע"פ "את השמים ואת הארץ", דפעמים מקדים שמים לארץ, ופעמים מקדים ארץ לשמים, ופעמים מקדים יעקב לאברהם ויצחק, וכן משה ואהרון, וכלב ויהושע ודומיהם, ללמד שהם שקולים. וכה"ג שנינו בסוף מס' כריתות ר"ש אומר כבשים קודמים לעזים בכל מקום, יכול מפני שהם מובחרים ת"ל וכו', וא"כ כפי זה גם הכא מבלי יתור מדכתיב "ותהיין", ידעינן שהם שקולות, משינוי הסדר.

ור"י הוא חולק ע"ז, וס"ל דליכא הוכחה משינוי הסדר, וכמו שכן ס"ל לרשב"י שם במ"ר דלא ס"ל הכי. ובזה מתיישב קו' הרב מנחת ביכורים [דף מ"ט] שתמה ע"ד רש"י דהו"ל לפרש ששקולות היו מ"ותהיין", ולק"מ כמו שביארנו.

שו"ר מ"ש הרב הגדול מרן מלכא עט"ר מ"ז נר"ו בספר חקרי לב [חיו"ד ח"ב בשיורי א"ח סי' ז' דף ג' ע"ג] שתי' כן בפשיטות, דרש"י ס"ל כתנא דבראשית רבא וסוף כריתות, דמשינוי הסדר איכא הוכחה לומר דשקולים הם וכמו שפירש"י בפ' וארא ע"פ "הוא

אהרון ומשה" יע"ש. ומ"מ יש להרגיש עליו דאמאי לא נסתייע מדברי הרב מנחת יהודה אלו. וגם בדברי הרב מנחת יהודה יש לתמוה, דאיך לא זכר מכל הני דוכתי(ה) דיש תנא חולק ע"ז.

ועוד יש מקום לתמוה, דלפי מה שנראה מן הבראשית רבא דרשב"י פליג ע"ז, אם כן קשה מדר"ש בסוף כריתות דר"ש סתם הוא רשב"י. ויש להרגיש על הרב מ"ז נר"ו דלא העיר בזה, לפי מה שהביא להוכיח ממתני' דסוף מס' כריתות. ואולם כשאני לעצמי נראה דיש לחלק בההיא דסוף כריתות ודוק. ועיין להרב אבק דרכים נר"ו מ"ש בזה עיין שם.

[**כז טו**] **וידבר משה אל ה' לאמר** - להודיע שבחן של צדיקים מניחין צרכן ועוסקים בצרכי ציבור.

הקשה מוהרש"א דהרי אחר זה פי' רש"י ע"פ "יפקוד ה' אלוקי הרוחות" - הגיע השעה שאתבע צרכי שירשו בני את גדולתי, ונמצא דשאל צרכו, והניחו בתימא.

ובהורמנותיה דמר יתכן לישב, דדייק רש"י למנקט "דמניחין צרכיהן" היינו דבאותו דבר עצמו יש לצורכו והניחו, כדי להאריך בצרכי ציבור, והן אמת דהא והא איתא, אך ההפרש גדול, דקפיד להאריך בצרכי ישראל "אשר יצא לפניהם וכו' ולא תהיה עדת ה'" וכו', ואילו בצרכו, מלבד שלא האריך, לא תבע בפה בפירוש, כי אם טמון ברמ"ז, והתורה יעיד עליו, דאינו מובן צורכו מתוך הפסוק כי אם אל דעות כב יכול דהבין כונת שאלתו על צורכו, ולגבי ישראל רחב פיו ודוק.

[**שם**] **אלהי הרוחות** - למה נאמר, אמר לפניו רבונו של עולם, גלוי לפניך דעתו של כל אחד ואחד, ואינם דומים זה לזה, מנה עליהם מנהיג שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו ע"כ.

ולפי פירוש זה, הי"ל להכתוב לומר אלוקי **הדעות** כדכתיב "כי אל דעות ה'", ולמה נקט רוחות.

ונראה לפרש, ע"פ מה שפירשו כת הקודמין, בנוסח שתיקנו לברך את המלך בכל שבת בבית הכנסת אחר קריאת ס"ת, דמתחילים לומר פסוק "הנותן בים דרך ובמים עזים" - הוא יברך וכו', דאיך תלוי ברכת המלך בקרא דא, ומה שייכות יש זה עם זה. והם פירשו, כי מאחר דישראל אנחנו יושבים תחת ממשלת מלכיות רבות, דהיינו כי האומה ישראלית פזורה בד' פינות העולם, ואתרמי מלחמות בין המלכים, וא"כ עם בני ישראל המתפללים בעד מלכם שהם תחת ממשלתו, שיצליח במלחמתו, יוצא נזק להיאודים היושבים תחת המלך שכנגדו הנלחם עמו, וכ"כ אותם מתפללים על הצלחת מלכם

במקום שחב לאחרים מעם בנ"י, והו"ל תרתי דסתרי, וכיצד יתקיימו שתיהם. לזה מילתא קדים אמרה, אנו אומרים בתחילה "הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה", ואנחנו רואים שספינה אחת הבא לצד מזרח, באותו יום עצמו מגיע ספינה לצד מערב, וכ"כ מצפון לדרום, והם ב' הפכים, כי היושבים בספינה אחת מתחננים שיבא רוח צפונית לפי הדרך שהולכים, והיושבים בספינה אחרת מבקשים רוח מזרחית, וכב יכול עושה נס לזה כמו לזה. כן הוא ממש התפילה שאנו עושים כל עיר ועיר אשר היא תחת ממשלת מלכות אחר זת"ד.

ואנכי ההדיוט אמרתי, כי כן ראוי לכל דיין ונשיא ופרנס על הציבור לסבול לב' רוחות זה הפך מזה, והקב"ה נותן בו רוח בינה למען יהיה סובל לכל אחד ואחד לפי דעתו הגם שיהיו מנגדים זה לזה. וזה כיון שלמה בחכמתו במשלי [סי' ט"ז] "כל דרכי איש זך בעיניו ותוכן רוחות ה'", כלומר, כל אחד הבא לדין תורה, הוא חושב כי הדין עמו וזך וישר פעולו, אך כב יכול תיקן במדה "איש על העדה" כדי להשוות אותם כמו ענין הרוחות אפי' שמנגדין זה את זה.

ולכן, שפיר אמר הכא "אלהי הרוחות לכל בשר", דאיש על העדה צריך שיהיה סובל כמו הרוחות הבאות זה כנגד זה.

וקרוב לזה יש לפרש, עם מה שפירשו בההיא דגטין [לא:] במאמר "במאי עסקיתו – ברוחות" והיינו דזה הבא לפניהם היה פלגאה ובר אוריין, וע"ז רמזו לו, דהעיקר הוא שיהיה האדם כדתני תנא באבות "כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו", ורצו להוכיחו ברמז דאנו עסוקים ברוחות, דהיינו רוח המקום ורוח הבריות אלו דבריהם. וגם פה עמנו יש לרמוז כמו כן "אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה", דצריך שיהיה רוח הבריות נוחה הימנו, כדי שיהיה רוח המקום נוחה הימנו וק"ל.

[**כז יט**] **וצוית אותו** - טרחנים הם.

ועיין בסדר בהעלותך ע"פ "כי תאמר אלי", וע"פ "ונשאו איתך". ועיין ברכת מועדיך לחיים [ח"א דרוש א' למתן תורה].

[**כח ט**] **תוס' ד"ה וביום השבת** - וז"ל: ויש להקשות למה אין קורין בכל שבת פסוק דביום השבת, וליכא למימר משום דאין בפרשה זו כי אם ב' פסוקים, ואמרינן במס' מגילה דאין מתחילין בפרשה פחות מג' פסוקים, שהיה לו לקרותה ולהתחיל בפ' דצו את אהרן כמו שאנו מתחילין אף בר"ח שחל להיות בשבת. וי"ל, לפי שכל קריאת הפרשיות הוא משום כפרה, כדאמרינן בתענית [דף א"ך] בשעה שאמר אאע"ה "במה אדע" וכו', ואמר

לו הקב"ה "קחה לי עגלה" וכו' ומכפר להם, ובכל הפרשיות של מועדות ור"ח כתיב בהו כפרה, משא"כ בשבת יע"ש.
ועיין להתוס' במגילה [דף כ"ג בד"ה כיון] שתי' לקו' זאת מפני שהוא ב' פסוקים, ואין מתחילין למעלה, ואין מסיימים למטה משום דאינו מעניינו. ועוד תי' דצריך להפטיר בכל שבת מעניינו של יום יע"ש. ועיין בלבוש [ח"א סי' רפ"ג] ועיין בקונ' ספר חיים [סימן כ"ה].
[**שם יד**] **ונסכיהם** - הרי כאן מים.
עיין בסה"ק עיני כל חי מ"ש בזה בס"ד.
----[1] ז"ל רש"י [פסוק יג]: לזרח - הוא צוחר, לשון צוהר. אבל משפחת אהד בטלה, וכן חמשה משבט בנימין, שהרי בעשרה בנים ירד למצרים וכאן לא מנה אלא חמשה, **וכן אצבון לגד**, הרי שבע משפחות. ומצאתי בגמרא ירושלמית, שכשמת אהרן נסתלקו ענני כבוד ובאו הכנענים להלחם בישראל ונתנו לב לחזור למצרים וחזרו לאחוריהם שמנה מסעות מהר ההר למוסרה, שנאמר ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן, והלא בהר ההר מת, וממוסרה עד הר ההר שמונה מסעות יש למפרע, אלא שחזרו לאחוריהם ורדפו בני לוי אחריהם להחזירם, והרגו מהם שבע משפחות, ומבני לוי נפלו ארבע משפחות משפחת שמעי ועזיאלי, ומבני יצהר לא נמנו כאן אלא משפחת הקרחי, והרביעית לא ידעתי מה היא. ורבי תנחומא דרש שמתו במגפה בדבר בלעם, אבל לפי החסרון שחסר משבט שמעון במנין זה ממנין הראשון שבמדבר סיני, נראה שכל עשרים וארבעה אלף נפלו משבטו של שמעון עכ"ל.
נמצא אצבון הוא מהמשפחות שנהרגו ע"י הכנעני, וסותר למש"כ כאן.
[2] שם כתב, דמש"כ רש"י בתחילה הוא דרך דרש, ולפשוטו של מקרא כתב רש"י אומר אני שזו משפחת אצבון.

סדר מטות

[**ל ב**] **זה הדבר** – [משה נתנבא בכה אמר ה' כחצות הלילה, והנביאים נתנבאו בכה אמר ה'. מוסף עליהם משה, שנתנבא בזה הדבר].
ולפי"ז נמצא בידינו טוב טעם נכון ד"זה" נקרא משה, כמו שדרשו ע"פ "כי זה משה האיש", משום דלא יש אחר כמוהו דנתנבא ב"זה הדבר". ועיין בדרשות מוה"ר כהנא רבה ז"ל כ"י, במשמעות תיבת "זה" דדורשין אותו לשבח עיין שם.
[**שם ג**] **לא יחל דברו** - [כמו לא יחלל דברו לא יעשה דבריו חולין].

כונת רש"י פשוטה, דמה שחסר המקרא, ולא אמר "יחלל", הוא להודיעני דתרתי משמע לשון חולין נמי, ולאפוקי מהמתעקש לפרש לכוונה אחרת.

[**לא ו**] **אותם ואת פנחס** - אבי אמו.

עיין בסו"ס מערכי לב [ח"ב בדרוש קל"ג דף פר"ח ריש ע"א].

[**לא ג**] **אנשים** – צדיקים.

ועיין לרש"י סדר שלח ע"פ "כולם אנשים", וסדר דברים ע"פ "הבו לכם אנשים".

[**לא ח**] **חמשת מלכי מדין** - בלעם הלך שם לטול שכר.

וכתב הרא"ם לא ידעתי למה ביקש שכר ממדין יע"ש. והוא חידוש בעיני, איך לא זכר מאמרם ז"ל דצור זה בלק, והוא אחד מחמשת המלכים הללו, ועמ"ש מוה"ר ב"כ [סדר זה].

[**שם יא**] **ויקחו את כל השלל** – [מגיד שהיו כשרים וצדיקים ולא נחשדו על הגזל לשלוח יד בבזה שלא ברשות, שנאמר את כל השלל ועליהם מפורש בקבלה שניך כעדר הרחלים], אף אנשי המלחמה [שביך כלם צדיקים].

וזה לא יכון עמ"ש רש"י אח"ז ד"ה "ויצאו משה ואלעזר הכהן"[1], ואולי הנערים יצאו מן הכלל, ובתר רובא אזלינן.

[**שם יז**] **הרוגו** - למה [חזר ואמר, להפסיק הענין, דברי ר' ישמעאל, שאם אני קורא הרגו כל זכר בטף וכל אשה ידעת איש וכל הטף בנשים איני יודע אם להרוג עם הזכרים או להחיות עם הטף, לכך נאמר הרגו].

ע"ז קשה, ממאי דאמרינן "כל פסוקא דלא פסקי משה". ותו, ביודעת ללא יודעת ליכא למטעי. וי"ל דבס"ת דלא יש פסקא יטעה הקורא שאינו יודע דבין בין דיבר הכתוב.

----[1] ז"ל שם: לפי שראו את נערי ישראל יוצאים לחטוף מן הבזה:

סדר מסעי

[**לג א**] **אלה מסעי** - למה נכתבו וכו'.

הקשו, דאינן מ"ב אלא מ"א, ועיין באר בשדה מ"ש. ועיין בקונ' עתרת החיים. ועיין מת"ל [דף צ"ו ע"ב].

[**לד יז**] **אשר ינחלו** - שא"כ הי"ל לכתוב אשר ינחילו.

עיין להראב"ע ותבין דהוא על נקודות הכסף, ודוגמת לזה כתב בסדר שלח לך ע"פ "במגפה" יע"ש.

[**לה יד**] **את שלש הערים** - אעפ"י שבארץ כנען ט' שבטים.

(עיין בס' חלקם בחיים דרוש ל"ד).

[**שם כה**] **עד מות הכה"ג** - ד"א לפי שהיה לו להתפלל שלא תארע תקלה.
[עי' מש"כ] בקונ' "כפר לחיים" בנוסח סדר העבודה. ועמ"ש הרב מלאכת הקודש [דף קפ"ו ע"ג].
[**לו ח**] **וכל בת יורשת נחלה** - שלא היה בן לאביה.
עיין בס' הקטן "חוקות החיים" מ"ש בזה בס"ד.

סדר דברים

[**א ג**] **ויהי בארבעים שנה וכו'** - שלא הוכיחן אלא סמוך למיתה וכו'.
אין להקשות, דהרי איכא מ"ע דהוכח תוכיח, וזה נוהג בכל מקום ובכל זמן. דזהו דוקא כשבא לעבור על האיסור, אבל כשכבר עבר על האיסור לא. והכי אמרו במדרש רבה [סדר זה פ"א] דלא הוכיחן אלא על שעבר. ועיין בספר חומת אנך סדר זה, ובספר אורי וישעי [שער התשובה פ"י דף ט"ז ע"א] ומ"ש אני בעוניי בדרשותי בזה יע"ש בס"ד[1].
[**שם ח**] **לאבותיכם** - למה הזכיר שוב לאברהם ליצחק וליעקב.
עיין בספר שמו אברהם בתחילת הספר.
[**שם ט**] **לא אוכל לבדי וכו'** - אין דייני אומה זו כדייני שאר האומות ע"כ, שאם דן והורג וגוזל אין בכך כלום וכו' יע"ש.
וקשה, דקי"ל דב"נ נהרג על הגזל ועל הדינין, ואזהרתן זוהי מיתתן [סנהדרין נז ע"א]. אמת שבספרי מצאתי דבמקום "דייני" גריס "מלך", ולהא איכא למימר, דמלך אוה"ע שאני, משום דינא דמלכותא, וכל האמור בפרשת מלך מלך מותר בו באוה"ע נמי נאמר, כמ"ש הרשב"א [בתשו' ח"ב], אבל על מש"ר ע"ה יש לומר, כי לדעת תנא דברייתא זו ס"ל שלא היה מלך, או אפי' סובר דהיה מלך, כשהוא יושב על כסא דין אין לו להטות משפט גבר. ועיין להרב ספרי דבי רב [בסדר זה], ותימא שלא הזכיר לפרש"י, ועיין בספר מלאכת הקדש.
[**שם יב**] **איכה אשא לבדי** - אם אומר לקבל שכר לא אוכל, זוהי שאמרתי לכם לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה, עכ"ל.
כונת רש"י נראה, דר"ל אם תמצי לומר דלפום צערא אגרא, עכ"ז ה' אמר אלי "הבו לכם", ועיין באר בשדה.
ועל זה קשה תרתי, חדא, דאם לענין העונש, מאי אהני לפום צערא, כי זה שייך אם היה משום טורח. זאת ב', דבפר' פינחס מפורש דמשה שאל כזאת מהשי"ת, ולא דהשי"ת צוה לו כך מעיקרא. ועוד, היכי ס"ד דמשה רבינו ע"ה יעשה בשביל שכר, דהרי מצינו באברהם דנשתבח דלא היה עובד כלל ע"מ לקבל פרס, כמ"ש בספר יערת דבש יע"ש.

ומי כהחכם ויודע לפרש דברי רש"י על מתכונתו כגורן נכון. ועיין לרש"י ד"ה "הרבה אתכם", ובד"ה "ואשמם בראשיכם", וד"ה "ותענו אותי" ודוק. ועיין מה שכתבתי בסדר יתרו בס"ד.

[**שם יג**] **הבו לכם אנשים חכמים וכו' ותענו אותי ותאמרו טוב הדבר אשר דברת לעשות** - חלטתם את הדבר להנאתכם, היה לכם להשיב: רבינו משה ממי נאה ללמוד ממך או מתלמידך, לא ממך שנצטערת עלינו, אלא ידעתי מחשבותיכם, הייתם אומרים עכשיו יתמנו עלינו דיינים הרבה, אם אין מכירנו אנו מביאים לו דורון והוא נושא לנו פנים ע"כ. וע"ז צריך להבין מ"ש הכתוב בת"ה בתחילת מינוי הדיינים "ואצוה את שופטיכם בעת ההיא לאמר שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק", למה בחר ממצות הדיינים לומר להם מצוה זו תחילה טפי משאר מצות שבדיינים.

ונראה לומר, כי כל הקפדת משה רבינו על ישראל באומרו "לא אוכל לבדי וכו' הבו לכם אנשים", היינו שהיו מטריחים למשה רבינו הרבה, כי היה איזה מהם שמבקש שידון את הדין קודם שישמע בע"ד חבירו, דבר שהוא אסור מד"ת ומצד הסברא, וא"כ מעותד הדבר, דעכשיו דממנה להם דיינים הרבה, יהיו ישראל סוברים בדעתם דאפשר שלאיזה דיין שאינו יכול לעמוד כ"כ לנגדינו אנחנו מכריחים אותו שידון בלתי שמוע דברי הבע"ד חברינו. כאשר אירע מעשה בדיין אחד שהיו מכריחים אותו שידון את הדין בלתי שמוע הב' בעלי דינין, וכ"כ הפצירו והכבידו עליו עד שכעס עליהם ואמר שהוא אינו דן דין זה, ויש אלקים שופטים בארץ וילכו לדיינים אחרים שידונו דין זה, ולפי שהדיינים אחרים אינם דנים בלתי רשותו, שלחו ליקח חתימה מידו שיתן להם רשות, והם חשבו שהדיינים הם דנים בלתי שמיעת בע"ד שניהם יחד, לכן מה עשה הדיין הגדול הקבוע בעיר, דכשנתן להם רשות לדון, אמר להם כלשון הזה, אני נותן רשות שידונו לשני בעלי דינים ביחד, ואחר שמוע טענות שניהם תפסקו הדין. והגם כי לא היה צריך הכתוב לאומרו, כי גם המה דיינים ומומחים, לא נצטרכה אלא כדי להוציא מלב המכריחים אותם, שלא יעלה בדעתם אחד מני אלף כי בנתינת רשות לדיינים אחרים, ידונו בלתי שמוע טענות שניהם כאחד. וזהו בעצמו היה ענין משה רבינו, דתכף שמינה משה רבינו לדיינים אז היתה דברו "ואצוה את שופטיכם בעת ההיא לאמר שמוע בן אחיכם", ובזה נפל פיתא בבירא, כי נכזבה תוחלתם ודוק.

[**שם**] **וידועים לשבטיכם** - שהם נכרים לכם, שאם בא לפני מעוטף בטליתו אינו יודע מי הוא וכו'.

לפי"ז מה טוב הסכמת הרב הגדול מהרימ"ט ז"ל בקושטא שלא ימנו מרביץ תורה אורח מארץ אחרת, כי אם זה יולד שם תושב מהעיר. ומצד הסברא נכון הדבר שיישוו במידותיהם ובדעותיהם ויש לו קרובים ומשפחה שם שירחמו עליו אם יקומו כנגדו. הפך ההסכמה שעשו במקומות אחרים כדאיתא בפוס' שלא יהיו לו קרובים בעיר, והכל לפי המקום, ולפי האדם, ולפי הזמן, ואלו ואלו לש"ש.

[**שם**] **ואשמם** - חסר יו"ד.

נראה לתת טעם עמ"ש בתיקונים דמשפט יו"ד. ועיין בספר הקדוש ראשית חכמה שער הקדושה פ"ז ודוק. ועיין בקונט' צדקה חיים [דף נ' ע"ג] ועיין לעיל סדר ויקהל.

[**שם טו**] **ואקח את ראשי שבטיכם** - משכתים בדברים אשריכם על מי באתם להתמנות על בני אברהם יצחק ויעקב, על בני אדם שנק' אחים וריעים חלק ונחלה וכל לשון חיבה עכ"ל.

וזה שאמר שלמה המע"ה [בד"ה ב' סי' א'] "כי אתם המלכתני על עם רב" לשון גדולה כמו שפי' רש"י בסדר זה ע"פ "רב לכם שבת" ודוק.

ושאר דברי רש"י נראה דהכונה דהכתוב אומר [במזמור קכ"ב] "למען אחי וריעי אדברה נא שלום בך" דהוא חידוש עם היות אחים דיש להם לחלק בחלק ונחלה, עכ"ז הם ריעים אהובים, הפך סדר העולם כמו שדרשו בגמ' בע"ז ע"פ "כי יסיתך אחיך בן אמך" דבן אב סני ליה בירושה כיע"ש, ועכ"ז הם ריעי ואני בשלום עמהם וברור.

[**שם**] **אנשים חכמים וכו'** - אבל נבונים לא מצאתי. זו אחת משבע מדות שאמר יתרו למשה ולא מצא אלא שלש, אנשים צדיקים, חכמים וידעים.

וי"ל דהיכי קאמר שיתרו אמר למשה ז' מידות, הרי לא מצינו שם אלא ארבעה, "אנשי חיל, יראי אלוקים, אנשי אמת, שונאי בצע" וכו', וכמשה"ק המפרשים.

ולעד"ן דרך דרש לתרץ, (דהרי) [דהני] "אנשי חיל" האמור שם בפ' יתרו הם "חכמים ונבונים" ע"ד מ"ש רז"ל: גבור חיל במלחמתה של תורה, וגבור סתם הוא בעל שמועות כמ"ש בחגיגה [דף י"ד ע"א]. ו"יראי אלוקים" דהתם היינו "וידועים" דהכא שכתב הרמב"ם [בפ"ב מהל' סנהדרין דין ז] ורש"י הכא, דהיינו שרוח הבריות נוחה הימנו הוא. ואמרו חז"ל בסוכה [דף מ"ט] כל אדם שיש עליו חן בידוע שהוא ירא שמים, שנאמר: "וחסד ה' מעולם עד עולם על יראיו", יע"ש בילקוט תהילים [סימן כ"ג]. וראיתי להרב המופלא בספר משכיל לדוד שכתב כמדומה לזה.

ועוד ראיתי שם, שהק' דמהכא מוכח דמצא ג', ובפ' יתרו כתיב "ויבחר משה אנשי חיל" וכו', דנראה דלא מצא אלא אחד יע"ש. ועיין להרב משנה למלך [בפ"ב מהל' סנהדרין דין

ז'] שעמד בזה. וראיתי במ"ר פ' משפטים [פרשה ל' סימן ז'] שאמרו שם וז"ל: לפי ששמע משה מיתרו שאמר ואתה תחזה מכל העם ד' מידות אלו לא מצא אלא אחת שנאמר "ויבחר משה אנשי חיל", וכתב הרב מוהר"ש יפה וז"ל: דהרי מבואר לפי פשט הכתוב דויקח וכו' וגמ' פרק המוצא תפילין ד"נבונים" דוקא הוא דלא אשכח, הא שאר מידות אשכח. ודוחק לומר דההיא זימנא אחריתי הוה עכ"ל. ולפי' דברי ר"ח במ"ר בפרשתינו על פסוק "ואומר אליכם בעת ההיא" שהיה בעת מתאוננים שנאמר "לא אוכל אנכי לבדי" וכו' נראה שהיה זימנא אחריתי. ועוד יש לעמוד בכל זה, ואין הפנאי מסכים. ועמ"ש בעניותי בחי' על הרמב"ם שם ועל הש"ע בח"מ סימן ג' יע"ש בעזר אלוקים חיים.

[**שם**] **ראשים עליכם** - ראשים במקח וממכר ובמשא ומתן.

היינו כמ"ש בב"ב [כב.] דאייתי גרוגרות וא"ל נקיט ליה שוקא. אלא דלמשרי תיגרא ברישא לא נקט רש"י כיון דהן הם הדיינים, והו"ל כל דיינא דמפקין ליה ממונא בדינא וכו', אלא דמשכחת לה דאיהו קא תבע וצריך לבוא לפני ב"ד אחר.

ומ"ש רש"י נכנס אחרון ויוצא ראשון, עיין בקונ' כף החיים [סימן י"א סעיף כ"ז][2] במה שכתבתי בטעם דנהגו המרביצי תורה לישב בסמוך לפתח ביהכ"נ עי"ש בס"ד.

[**שם יז**] **כקטון כגדול תשמעון** - שאם קדם ובא לפניך וכו'.

עיין שמע אברהם [סי' א'].

[**שם**] **תקרבון אלי ושמעתיו** - עד"ז נסתלק ממנו משפט בנות צלפחד.

קשיא לי, דלפי לשון הזוה"ק הוא דמשה לא רצה להטפל בהאי דינא מכח חסידותו, ונשתבח משה רבינו בזה כמ"ש בסה"ק רוח חיים [הלכות דיינים סימן ז' אות ב'] בזה בס"ד, ואיך הכא אמרינן דהיה לו לעונש בדבר דהוא עשה חומרא וחסידות ודוק, ועמ"ש בספר בנין אריאל סדר זה.

ובר מן דין, נראה להליץ בעד משה רבע"ה, דאם היה אומר תקריבון אלי ואשפוט וכיוצא, היה מקים להענישו. אך כיון שאמר "ושמעתיו", מי זה אמר דכונתו אל הענין ההוא ואינו על דרך "עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם", והיינו ושמעתיו - מפי הגבורה, ואומר לכם, דאשמיע אתכם וק"ל[3].

[**שם כב**] **ותקרבון אלו כולכם** - בערבוביה ולהלן וכו'.

עמ"ש בעניותי בדרושים לשבת כלה בס"ד.

[**שם כג**] **ואקח מכם** - פירש רש"י מן הברורים שבכם, מן המסולתים שבכם יע"ש.

ונראה לרמוז נוטריקון **מכ"ם**: **מ**'בוררים **כ**'סולת **מ**'נופה וק"ל.

[**שם כז**] **בשנאת ה' אותנו** - והוא היה אוהב אתכם, אבל אתם שונאים אותו, הוציאנו מארץ מצרים הוצאתו לשינאה היתה משל למלך ב"ו שהיו לו שני בנים ויש לו שני שדות אחת של שקיא ואחת של בעל, ולמי שהוא שונא נותן לו של בעל, ארץ מצרים של שקיא היה שנילוס עולה ומשקה אותם, וארץ כנען של בעל והוציאנו ממצרים לתת לנו את ארץ כנען עכ"ל.

והאמת כי טעו ישראל שבאותו דור לומר "בשנאת ה' אותנו" טעות גדול עם היותן דור דעה. וצ"ל דהערב רב גרמו להם זה הטעות כמו עשיית העגל, והוא כי אדרבא זה שהוציאם מארץ מצרים והביאם לא"י מסיבה זאת שהוא של בעל ולא של שקיא הוא מעלה יתירה, ומקרא מלא דיבר הכתוב בסוף סדר עקב "כי הארץ אשר אתם בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם אשר תזרע והשקית ברגלך כגן הירק וכו' למטר השמים תשתה מים", ופרש"י "והשקית ברגליך" - ארץ מצרים היתה צריכה להביא מים מנילוס ברגליך להשקותם וצריך אתה לנדד משנתיך ולעמול, והנמוך שותה ולא הגבוה, ואתה מעלה המים מן הנמוך לגבוה, אבל זו למטר השמים תשתה מים אתה ישן על מיטתך והקב"ה משקה נמוך וגבוה גלוי ושאינו גלוי יע"ש. הרי דאדרבא, מה שהוציאנו ממצרים והביאנו לא"י הוא לטובה ולברכה מסיבת זאת גופא דהיותר טוב הוא ארץ שהיא של בעל שהוא משקה אותה מן השמים ע"י הגשמים יותר משל שקיא שהוא מים מבלי עמל וטורח והוא ברור. ועיין זוה"ק ואתחנן [דף רס"ח ע"ב], ועו"ש בזוה"ק סדר וירא [דף ק"ח ע"ב].

[**שם**] **בשנאת ה' אותנו** - והוא היה אוהב אתכם אבל אתם שונאים אותו משל הדיוט וכו'. עיין לרש"י ורד"ק ע"פ "כמים הפנים", וע"פ "בלב ולב ידברו".

[**שם מד**] **תוס'**. **וירדפו אתכם וכו'** - ונראה שזו המלחמה דוישמע הכנעני מלך ערד דכתב וישב ממנו שבי עכ"ל.

וקשה, שהרי מלחמת כנעני מלך ערד היה בסוף מ' שנה שהיו ישראל במדבר, שהרי דרשו רז"ל הביאו רש"י בפ' חוקת ע"פ "וישמע הכנעני": מה שמועה שמע, שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד. ומלחמת העמלקי והכנעני דכתיב הכא "וירדפו אתכם" וכו' היה בזמן המרגלים כמ"ש בפ' שלח, וזה היה בשנה שניה.

ואפש"ל דט"ס הוא, וצ"ל: ונראה שזו המלחמה **ודאי שמע** הכנעני וכו', דבא לומר דאחת זו ואחת זו לא היה ממתין, ואם דברים ככתבן קשים הם וצ"ע.

[**שם מה**] **ולא שמע ה' בקולכם ולא האזין אליכם** - עשיתם מדת רחמיו כאילו אכזרי.

בא בכיוון למ"ש המקובלים ז"ל בכוונת הכתוב "שמעה אזני ותבן להּ" כי האזן ס"ג בחי' בינה, וכן הוא בתיקונים [תיקון ע' דף קנ"ט ע"א] דאזן דמות אלף דאתמר ביה "אלף בינה" ע"כ. עוד נקדים, מ"ש בספר פני דוד [סדר שלח אות ד'] בטעם דלא הזכיר מש"ר על חטא המרגלים "רחום וחנון", כי המוציא דבה הוא כסיל, וכתיב "כי לא עם בינות הוא ע"כ לא ירחמהו עושהו" עכ"ד.

ולכן, שפיר דרשו דבבחי' "ולא האזין אלכם" בחי' אזן דהוא בינה - עשיתם כאילו הוא אכזרי, דכך הוא המידה "כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמהו" ודוק.

[**ב ד**] **אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו וכו'** - כתב הרמב"ן ז"ל וז"ל: וטעם אחיכם בני עשו שיחוס ישראל מן אברהם וכל זרעו אחים כי כולם הם נמולים, וזה טעם "לא תתעב אדומי כי אחיך הוא", רק בני הפלגשים ישמעאל ומדין כל בני קטורה (אינה) [אינם] באחוה מן הכתוב "כי ביצחק יקרא לך זרע" עכ"ל.

וקשה, שהרי דרשו: "ביצחק ולא כל יצחק", להוציא את עשו וזרעו שאינן נקראים זרעו של יצחק. וי"ל, דלפי משמעות הכתוב מקרי עשו אחים טפי מישמעאל והדומים לו, ועדיין צ"ל.

[**שם ה**] **עד מדרך כף רגל וכו'** - ומדרש אגדה עד שיבא יום דריסת כף רגל על הר הזיתים שנאמר ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים.

אמרתי לפרש ע"פ מ"ש בזוה"ק [סדר וישלח דף קע"א] דע"י שנגע שרו על עשו בכף ירך יעקב נפגם הירך, וע"י שמחזיק ידי לומדים בתורה מתקן הירך והגאולה באה, וכמ"ש רז"ל דע"י הצדקה הגאולה מתקרבת, וכשהוא עם הת"ח הוא מיד, וכמ"ש הרב מוהרי"ד בספר לחם הפנים והרב קב הישר יע"ש. א"כ, כיון שרגלי הקדושה בעומדם יעמודו, אז נכנעים רגלי הסט"א כשזה קם זה נופל. וזהו שרמזו רז"ל עד מדרך כף רגל - עד שיבא יום דריסת כף רגל על הר הזיתים, שנ' ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים, כך נגלה אלי בחלום בחזיון לילה.

[**שם ז**] **כי ה' אלהיך ברכך** - הראו עצמכם עשירים.

וזה רמז קרא במשלי [סי' יו"ד] "ברכת ה' היא תעשיר", כלומר היכא דכתיב "כי ה' אלהיך ברכך" היינו שתראה עצמך עשיר, והוא דרך ציווי ואינו לשון הבטחה וברכה, ודוק.

[**שם ט**] **רשב"ם ד"ה כי לבני לוט** - בשביל שהיה נכדו של אברהם יע"ש.

וקשה, כי לא היה נכדו, כי אם בן אחיו, כמבואר בכתובים. ועיין לרשב"ם גופיה לעיל ע"פ "כי לא אתן" וכו' שכתב בסו"ד: כי לבני לוט נתתיה ירושה - לכבוד אברהם שקרובים

היו עכ"ל. וצ"ל דט"ס הוא, וצ"ל במקום "שהיה נכדו" – "קרובו", ואם לא תאמר כן, הדבר צ"ע[4].

[**שם כו**] **ממדבר קדמות** – אף על פי שלא צוני המקום לקרא לסיחון לשלום, למדתי ממדבר סיני מן התורה שקדמה לעולם. כשבא הקדוש ברוך הוא לתנה לישראל חזר אותה על עשו וישמעאל, וגלוי לפניו שלא יקבלוה ואף על פי כן פתח להם בשלום, אף אני קדמתי את סיחון בדברי שלום. דבר אחר ממדבר קדמות, ממך למדתי שקדמת לעולמך בדברים. יכול היית לשלוח ברק אחד ולשרוף את המצריים, אלא שלחתני מן המדבר אל פרעה לאמר שלח את עמי, במתון:

ואפשר דלזה כיון הכתוב בסדר שמות "וזה לך האות - כי אנכי שלחתיך" ואיני שולח ברק לשרוף אותם, "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה" לקבל התורה, והרי בקבלת התורה ככה אעשה עם עשו וישמעאל אעפ"י שגלוי לפני שלא יקבלוה.

וזה רמז דוד בתמניא אפי [תהלים קיט קסה] "שלום רב לאוהבי תורתיך" - מי אוהב התורה דקרא לשלום כדי שעי"ז "ואין למו מכשול" לישראל מאוה"ע. וכמו כן, "שברתי"[5] במיתון "לישועתך" וממצוקתיהם יושיעם ממצרים וק"ל.

ולפי"ז יצא לנו טעם על "והיו נכונים ליום הג' כי ביום השלישי", והוא דפתיחת שלום הוא ג' ימים, כדפירש רש"י סדר שופטים [ע"פ "כי תצור אל עיר ימים רבים"] יע"ש

[**שם כח**] **אוכל בכסף וכו'** - [משמע שהשבירו להם אוכל ומים, וקשה, שהרי כתוב לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים וגו'. וי"ל דקאי אסיפיה דקרא לא יבוא עמוני על דבר אשר לא קדמו וגו'], ומואבי על דבר אשר שכר עליך את בלעם. והק' ר"מ מקוצי על זה, דאמרינן בפ' הערל [דף ע"ו ע"ב] מ"ט דקא אתי מרות המואביה, אמר לו אבנר תנינא עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית וכו', שאני הכא דמפרש טעמא דקרא על אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, דרכו של איש לקדם ולא דרכה של אישה, משמע דאשר לא קדמו קאי נמי למואב וכו', מנחת יהודה יע"ש.

ולע"ד תמיהא רבה, אמאי לא הוכיח להדייא כן ממ"ש בפ' חלק [דף ק"ג ע"ב] אמר"י משום ריב"ן קיסמא גדולה לגימה שהרחיקו שתי משפחות מישראל, שנא' "על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים". הרי מבואר להדייא דקרא ד"אשר לא קדמו" קאי על שתי משפחות עמון ומואב. ויותר תמהני, למ"ש אח"ך בסוף דבריו שהביא משם הסמ"ג [לאוין קי"ד] משם הרב הר"י מקרפנטראס ז"ל דטעם אשר לא קדמו הוא דוקא לעמון שהמואבים קדמו וכו', ונרגש מקו' מהא דפ' הערל, ותי' הילכך הא דקאמר התם

בפ' הערל איש דרכו לקדם וכו' ה"ק וכמו שאין האישה דרכה לקדם כך אין דרכה של אישה לשכור וכו' עכ"ל. ואם דישב הך סוגייא דפ' הערל, הרי מה יענה לסוגייא דפ' חלק דמבואר להדייא להפך. ושו"ר להרב תנא דאורייתא בספר פרשת דרכים דרוש יו"ד [דף כ"ג ע"ב] שהקש' כקושיין הלזו מהא דפ' חלק ע"ד הסמ"ג והניחה בצ"ע. ועיין להרב ריח שדה סדר ויגש [דף י"ט ע"א] ולהגאון הרא"ם והרמב"ן עה"ת בזה, ולהרב תנא הנ"ל. ועיין להרב הגדול כמוהר"י אזולאי ז"ל בספר מדבר קדמות [מערכת ך' אות ט"ו] יע"ש, ובספרו פתח עינים בחי', ולהרב שבות יאודה נר"ו בהשמטות [דף קמ"ג], ועיין בספר נר מצוה [ח"ב סימן כ"א מערכת ס' אות קע"ג].

----[1] כתב הגריח"ס שליט"א [טל חיים סימן לב]: ובעניותי לא הבינותי דברות קדשו, חדא, דמה שכתב דמצות עשה דהוכיח תוכיח נוהגת דוקא כשרואה שהשני בא לעבור על איסור, אבל אם כבר עבר על האיסור אינה נוהגת, צ"ע, וזו לשון הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות [פ"ו ה"ו]: "כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק כמו שנאמר ברשעים ולא דבר אבשלום את אמנון מאומה למרע ועד טוב כי שנא אבשלום את אמנון אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו למה עשית לי כך וכך ולמה חטאת לי בדבר פלוני שנאמר הוכיח תוכיח את עמיתך", הרי מפורש, שאף על דבר איסור שעשה כנגדו בעבר צריך להוכיחו מהלכות הוכיח תוכיח, ושמע מינה דאף לשעבר נוהגת ודוק וצ"ע.

וכי תימא שאני הכא, דהואיל וחטא כנגדו אזי שייך להוכיחו אף לשעבר מה שאין כן בסתם אם ראהו עושה מעשה איסור שאינו נגדו אזי אם קודם שחטא יוכיחנו וככתוב הוכח תוכיח אבל אם כבר עשה את האיסור אזי לא יוכיחנו, הא נמי ליתא, וכמו שכתב הרמב"ם שם ה"ז הרואה תבירו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך וכו', ומפורש להדיא דאף בראהו שחטא הוא שהלך בדרך לא טובה חייב להוכיחו וצ"ע. ועיין עוד לרמב"ם בספר המצוות עשה ר"ה ושו"ת שואל ומשיב מהדורה תליתאה ח"ב סימן ל'.

ובאמת, גוף הקושיא שהקשה הגאון רבי חיים פאלאג"י ז"ל לא זכיתי להבין, ולכאורה הוכחה בתוכחה איחלף, דהכא מה שאמרו חז"ל שאין מוכיחין אלא סמוך למיתה, לאו מהלכות הוכחה ומחאה כשרואה שעושה איסור נגעו בה, דנפקא מקרא דהוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא, אלא הכוונה שלומר דברי כבושין ולייסר בדברים ולהתריע על מעשים והתנהגות שאינה טובה שלא יעשוה וכיוצא בזה, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה [פ"ד ה"ב אות ה'] זה לא יעשה אלא סמוך למיתה, אבל אם

ראה בו שעשה איסור בודאי יש להוכיחו מיד. והדבר מוכח מעצמו ממה שהוכיח הספרי מיהושע ושמואל ודוד והתם לא הוכיחו על עוונות שראו שעשו בני ישראל ולהפרישם ולהודיעם על שחטאו, אלא כל תוכחתם היתה לשבר לבם ולהחזירם בתשובה ולהזהירם שלא יחטאו ח"ו, ועיין בדברי רמב"ם שם. ולפי זה קושיא מעיקרא ליתא וצ"ע, ועיין שו"ת הריב"ש [סימן תל"א] וחומת אנך [משלי פרק ט' דנ"ג ע"ג]. ויש לעיין בספר דרשות הגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל שאולי שם באו הדברים בהרחבה וביאר דברי קדשו ואין ספר זה תחת ידי. אדר א' תדש"מ.

ואחר זמן רב ראיתי דשאלה זו שאלת רבותינו הראשונים כמלאכים היא, דרבינו הלל ז"ל בפירושו לספרי שם [ד"ד ע"א] כתב ומפני ארבעה דברים אין מוכיחין את האדם אלא סמוך למיתה וכו', וקשיא, אם כן בטלת מצות הוכח תוכיח את עמיתך עכ"ל. הרי דהקשה קושיא זו ואסיק בקשיא. ועיין בדברי הרב המגיה ז"ל שם שהביא שכן הקשה הגאון מגן אברהם בספרו זית רענן שם, וגם בפירוש זרע אברהם על הספרי שם [ד"א ע"ג] עמד בשאלה זו עיין בתירוציהם.

גם ראיתי בפירוש בעלי התוספות על התורה בפירוש ריב"א שם [ד"א ע"ד] שכתב מה שאמרו רז"ל הוכח תוכיח את עמיתך אפילו מאה פעמים זהו להוכיחו על דבר עבירה הבאה על ידו שלא יעשנה, אבל להוכיחו על העבירות שכבר עשה אין להוכיחו אלא סמוך למיתה, וכן משה לא הוכיח את ישראל על עבירות שכבר עשו אלא סמוך למיתה, ועיין שם גם בפירוש התוספות לתורה קובץ מושב זקנים שכתבו כזאת, וכן בפירוש לחד מן קמאי רבי יעקב דילישאקש ז"ל בספרו אמרי נעם שם מה שכתב בזה וכזה ע"ש. הרי שעמדו גם הם בשאלה מעין שאלת רבינו הלל ז"ל וקשרו דברי הספרי הללו עם מצות תוכחה וזה לא כדברינו. ואף דלענ"ד נראה כמו שכתבנו, מכל מקום אחר שרבותינו הראשונים כמלאכים לא תירצו כן בטלו דברינו עד שנמצא בעזה"י כדברינו בדברות הראשונים נ"ע.

ועוד דע, ראיתי לגאון חיד"א ז"ל בספרו פני דוד על התורה [פרשת דברים סוף אות ה'] שכתב להוכיחם על העבר הוא שצריך שיהיה כמו יעקב אבינו ע"ה, אך אם רואה חטאות הצבור והיחיד שעושים אותם צריך להוכיח הרבה, וכמו שכתבנו בעניותינו הלא מרא"ש בסד"ר דברתי, וכמ"ש בספר אמרי נועם. ולכאורה הדברים עמומים ואבאר מליצת דבריו ז"ל, דכוונתו לומר שבספרו ראש דוד בסדר דהיינו בפרשה זו [פרשת דברים דקל"ו ע"ג] עמד בדברי הספרי ובדברי הרב כתנות אור וחילק חילוקו זה בין

לשעבר בין להבא, ושמצא כן גם בספר אמרי נועם עיין שם. וכן עיין עוד לו בספרו צוארי שלל [הפטרת חיי שרה אות ג'] ודוק.

ושם במלואים אות ג' כתב עוד: מצאתי כעת לגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל עצמו בספרו ספר חיים על ספרי פרשת דברים [דף מ"ז] שכה כתב: מה שהקשה הרב זרע אברהם דמצות תוכחה היא מצות עשה בכל יום ועיין מה שתירץ, אחר המחילה מעיקרא קושיא ליתא, דהוכיח תוכיח היינו ברואה בחברו דעושה דבר איסור דחייב למחות בו ואינו תלוי באב וברב, אלא כל אדם חייב, אך תוכחות ואזהרות על העבר ועל העתיד על הנהגות ועל מידות רעות שבין אדם לחבירו ונוגע לעניני המקום ב"ה דבעיני העושה אינו נחשב לחטא, אזי הוא דהיו מוכחין סמוך למיתתן על הרעות שהיו מכירים בהם ושלא יעשו לעתיד, וזה פשוט וברור. ועיין מה שכתבתי בספרי ובחרת בחיים פרשה זו. ובאופן זה נמי מיושב מה שהקשה בשפתי חכמים שהביאו שם בזרע אברהם שם שאיך אמרו כאן בספרי שלא יהיה חוזר ומוכיח והרי מצות תוכחה אפילו מאה פעמים, ועיין תועפות ראם גאטנייו וספרי דבי רב [דקע"ג ע"ד] ואהלי יהודה [דנ"ט ע"ג] ובאר בשדה ומ"ע עכ"ל.

[2] ז"ל רבינו שם: יכנס שיעור ב' פתחים דהיינו כמידת ח' טפחים לקיים "לשקוד על דלתותי לשמור מזוזות פתחי" כמו שאמרו חז"ל, ולא ישב אצל הפתח דמיחזי דישיבת בית הכנסת הרי הוא עליו כמשוי. ומה שנהגו בעירינו איזמיר יע"א דמושיבין למרביצי התורה בבית הכנסת סמוך לפתח מימין ומשמאל, מה שלא נהגו כן בשום מקום, דיושבין סמוך להיכל הקדש מצד ימין, וכשיש שני לו יושב מצד שמאל להיכל, ולא ידענו מה נשתנה עירנו משאר עירות. ויתכן דהוא בעבור זה דכיון דהזהירו שלא ישב סמוך לפתח משום שנראה דהוא עליו כמשאוי, לכן בחרו דיהיה מושב זקנים דליכא בהו חשדא כלל, אי מצד עצמן כי גדלה חשיבותן, ואי מצד דהם יוצאין מבית הכנסת באחרונה. ואף על פי דבכל אדם אם מקומו קבוע שם ליכא חשדא, עם כל זה בחרו לעשות כן מפני האורחים שאינן יודעים, וגם שלא ישבו אחרים שם באקראי. ועוד איכא למימר, משום דלא יטריחו לעם בעמידה משעה שנכנסים עד שבאים סמוך להיכל, ונוסף גם הוא משום טירחא דציבורא בצאתם בהתאספם יחד לנשק ידו ולקבל ברכתו שלא יהיה לפני ההיכל דהוא באמצע הבית הכנסת ואית להו טירחא מזה על זה כדי לעבור עכ"ל.

[3] וכן הם דברי רנב"י בגמ' סנהדרין [ח ע"א] וז"ל שם: א"ר חנינא על דבר זה נענש משה שנא' ויקרב משה את משפטן. מתקיף לה רנב"י מי כתיב ואשמיעכם, ושמעתיו כתיב, אי גמירנא – גמירנא, ואי לא אזילנא וגמירנא. וצ"ע שלא ציין רבינו לגמ' זו.

[4] כתב הגריח"ס שליט"א [ברית יעקב סימן ב' עמ' לג] והאיר ה' עיני, ומצאתי שרבינו הרשב"ם ז"ל עצמו בלשון נכד משתמש ומתכווין לבן אח, שכן כתב להדיא בפירושו לבבא בתרא ק"ח א' [ד"ה ולא מנחילין] נכדה בן אחותה ע"ש. וכן כתב עוד שם ק"ט א' [ד"ה ומשני] נכדם בן אחיהם ע"ש. וכן כתב הרשב"ם ז"ל שם קי"ד ב' [ד"ה האשה] אחי האם מנחילין כנכדם בני אחותם ע"ש. ונתאמתו דברינו בס"ד, ועיין לרש"ש בבא בתרא [ק"ח א'].

[5] ז"ל הפסוק [תהלים קיט קסו]: שברתי לישועתך ה' ומצותיך עשיתי.

סדר ואתחנן

[**ג כד**] **ה' אלהים** - רחום בדין.

רש"י נקט כסברא דעילאה גבר, ועיין בתיקונים.

[**ד ב**] **לא תוסיפו על הדבר** - כגון ה' פרשיות וכו'.

והרא"ם כתב, דבעשיית המצוה פעמיים לית בה משום בל תוסיף אפי' זמנו וכו' יע"ש. ולכאורה קשה מההיא דסוכה דפריך בגמרא אלא מעתה הישן בח' בסוכה וכו', ועיין בספר בית השואבה [דף ז"ך ע"ד] וכמ"ש בקו' גנזי חיים מערכת ב' [אות לח], ובסה"ק חיים בי"ד סימן ע"ז לענין כתיבת ס"ת שתי פעמים יע"ש בס"ד ודוק.

[**שם כה**] **ונושנתם** - צדקה עשה עמנו שמהר להביאה שני שנים לפני זמנה.

עיין מ"ש בקונ' הדרשות בס"ד.

[**שם לב**] **ולמקצה השמים** - על קומתו של אדם שהיתה מן הארץ עד השמים והוא השיעור מן הקצה אל הקצה.

עיין בספר ויקרא אברהם לחכם בני אברהם נר"ו ישל"א.

[**שם לה**] **הראת** - כתרגומו איתחזיתא, כשנתן הקב"ה את התורה פתח להם ז' רקיעים, וכשם שקרע את העליונים כך קרע את התחתונים, וראו שהוא יחידי. לכך נאמר אתה הראת לדעת ע"כ.

וקשה לי, שהרי במדרש רבה [סדר וזאת הברכה] אמרו וז"ל: אמר משה, רבש"ע, דבר אחד אני מבקש ממך לפני מותי, שיבקעו כל השערים שבשמים ותהומות ויראו שאין זולתך, מנין שנא' "וידעת היום והשבות אל לבבך" וכו', א"ל הקב"ה אתה אמרת "ואין

עוד", אף אני אומר "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה" וכו' יע"ש. הרי נראה מזה המאמר, כי לפני מותו של משרע"ה היה ענין זה, ולא במת"ת.
ונראה לתרץ, כי במת"ת היה בשנה ראשונה של יצ"מ, וזה היה בסוף הארבעים, וא"כ כל הנולדים במדבר באותן הארבעים לא ראו ענין זה של מת"ת, ולכן הוצרך מש"ר ע"ה לעשות דבר זה פעם אחרת וק"ל.
[**שם מא**] **אז יבדיל משה** - נתן לב להיות חרד לדבר.
והיינו, דשאל מהקב"ה שיתן לו מצוה קבועה לדורות. ועיין בקונ' תוכחת חיים [סדר ויגש], ובדרשותי בס"ד.
[**ה ג,ד**] **כי אתנו וכו' פנים בפנים וכו'** – [אמר ר' ברכיה, כך אמר משה, אל תאמרו אני מטעה אתכם על לא דבר, כדרך שהסרסור עושה בין המוכר ללוקח, הרי המוכר עצמו מדבר עמכם].
וכך בדין, דאם הסרסור הביא למוכר ולקונה במקום אחד, אין על הסרסור שום תרעומת אח"כ. עיין בסה"ק חוקות החיים מ"ש בס"ד.
[**ו ה**] **ואהבת את ה' אלהיך**.
חיים תחילה [אופן ל"ו].
[**שם ז**] **לבניך** - אלו התלמידים וכו'.
עיין ראה חיים ח"ב [סדר בלק].
[**שם**] **ובשכבך** - יכול אפילו שכב בחצי היום.
עיין רא"ם ובאר בשדה. ולענין היום צ"ל נמי "ויהי נועם" אחר ק"ש כמ"ש בספר סמיכת חכמים [דף ו ע"ב]. והכנה"ג [סימן רל"ט] כתב דלא ראה נוהגין כן. ועיין לחכם בני יצחק נר"ו בחי' לש"ע ח"א [סימן רל"א אות ב' ואות ג'] יע"ש.
[**שם ט**] **ובשעריך** - לרבות שערי חצרות.
עיין מז"ה בספר חקרי לב [יו"ד ח"ג סי' קכ"ט].
[**ז ב**] **ולא תחנם** – לא תתן להם חן, ד"א חניה בארץ.
עיין נשמת כל חי ח"א [סי' ה"ן ונ"ו].
[**ז ז**] **כי אתם המעט** - לא כנבוכדנצר וסנחריב וחירם.
וזה רמז במשלי [סימן ז"ך] "כי לא לעולם **חס**"ן ואם נזר לדור ודור".
[**ז ט**] **לאלף דור** – [ולהלן הוא אומר אלפים, כאן שהוא סמוך אצל לשומרי מצותיו, העושין מיראה, הוא אומר לאלף, ולהלן שהוא סמוך אצל לאוהביו, העושין מאהבה, ששכרם יותר גדול, הוא אומר לאלפים].

הק' מוהר"א הלוי נכדו של התי"ט[1], דאמאי לא נימא בכבוד ומורא או"א כן למאי דסמיך. ותי' מוה"ר מגלה צפונות [לרבי אליהו הכהן בעל שבט מוסר, כ"י, סדר זה] דעפ"י הסברא היא הדרשה, דיש חילוק בין יראה לאהבה, ואילו כבוד או"א מאי אולמיה האי מהאי בחלקם, זת"ד.

---[1] ז"ל ספר מגלה צפונות: הקשה הרב אברהם הלוי נר"ו נכדו של הרב בעל תי"ט ז"ל, שהרי כתב רש"י בפרשת קדושים "גבי איש אמו ואביו תיראו", כאן הקדים אם לאב, לפי שגלוי לפניו שהבן ירא מאביו יותר מאמו, ובכבוד הקדים אב לאם, לפי שגלוי לפניו שהבן מכבד את אמו יותר מאביו, מפני שמשדלתו בדברים עכ"ל. דקשה, אמאי לא אמרינן הכא נמי דהאי לדסמיך ליה והאי לדסמיך ליה, דבכבוד סמך האב לכבוד לומר דהוא קודם, וכן נמי במורא סמך האב למורא לומר דהוא קודם.

ונראה לע"ד, דלעולם אזלינן בתר סברה, והסברה הוא שאביו ואמו שותפים גמורים הם בהשואה אחת, לפי שכל אחד נותן חמשה דברים לבן כארז"ל, ואם כן, ראוי הוא שבמורא וכבוד יכבדם הבן בהשוואה, משום הכי דרשינן כהאי גוונא, דבכבוד מקדים את האב, ובמורא את האם לומר ששקולים הם. אבל התם גבי ולשומרי מצוותי דריש האי לדסמיך ליה והאי דלא סמוך וכו', מפני שהתם הסברה הוא שהעובד להקב"ה מאהבה הוא גדול ומעולה מהעובד מיראה, ודוק ונכון. עכ"ל.

סדר עקב

[**ח ח**] **ארץ חיטה**. תימא, היה לנו לברך על הפת בשבת קודם ליין, מנחת יהודה.

עיין מ"ש בזה בס"ד בספר נשמת כל חי [ח"א חא"ח סימן י"ג] יע"ש.

[**ט א**] **גדולים ועצומים ממך**.

לקמן ד"ה "ועצומים מכם" הרחיב הדיבור יותר עי"ש.

[**י ו**] **ובני ישראל נסעו מבארות וכו'**.

חלקם בחיים דף ג"ל ע"ג.

[**שם ז**] **ומן הגודגודה וכו'** - ולהודיעך שהוקשה לו מה שאמרו נתנה ראש לפרוש ממנו כיום שעשו בו את העגל עכ"ל.

אפש"ל עם מ"ש המפרשים, דאוה"ע טוענים עלינו משום "אחרי רבים להטות". והתירוץ לזה הוא, דבארץ ישראל לא שייך טענה זאת דאחרי רבים, דקי"ל כל הקבוע כמחצה על מחצה דמי. וכשאמרו "נתנה ראש ונשובה מצרים", היינו שרצו לפרוש ממנו יתברך

ולעבוד ע"ז, וכבדרש רז"ל שאמרו מ"ש נתנה ראש הוא רמז לע"ז, כמו "ויהי דוד בא עד הראש" [שמואל ב' טו לב], וא"כ הוי כיום שעשו בו את העגל שהוא ע"ז ממש ודוק.

[**יא יד**] **תוס' ד"ה ואספת וכו'**.

עמ"ש התוס' בברכות [דף ל"ה], ומוהרשד"ם בתשו' [חא"ח סימן ל"א].

[**שם יט**] **ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם** - שילמוד אביו לבנו תורה ואם לא עשה כן הרי הוא כאילו קוברו שנאמר ולמדתם וכו'.

ודרשה זו היא מהסמיכות "למען ירבו ימיכם וימי בנכם". ובדרך רמז נוכל לומר גם כן, בתבה "**ולמדתם**" דהוא נוטריקון **למד תם**, דאם **למד** אז יהיה **תם** בגופו שלם חי וקיים, הלא"ה יהפך אותיות **ת"ם** ויהיה **מ"ת**.

גם ס"ת **אות"ם א"ת בניכ"ם** משמש למעלה, אות"**ם** א"**ת** ס"ת: **מ"ת**, א"**ת** בניכ"**ם**: אותיות **ת"ם**, דביד האב להפוך **ממ"ת** ל**ת"ם**. ומצאתי בתנא דבי"א [סדר אליהו רבא פרק ה'] וז"ל וכל המלמד לחבירו פסוק אחד או הלכה אחת או דיבור א' כאילו נותן לפניו חיים, שנאמר כי הוא חייך ואורך ימיך, ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה ע"כ. ולפי"ז שפיר כתב דהוא כאילו קוברו כשאינו מלמד תורה דגדולה תורה שהיא נותנת חיים.

[**שם כה**] **לא יתייצב איש** - אין לי אלא איש, אשה בכשפיה מנין, ת"ל לא יתייצב מ"מ. וכתב בספר אספקלריא המאירה [דף קי"ג ע"ד] וז"ל: הא לכאורה ליכא חיבור פרשיות בזה הענין דכישוף לפ' ראה אנכי, גם "על פני כל הארץ אשר תדרכו בה" לא דייקא מילתא דקרא, דאטו דוקא במקום אשר הלכו ישראל ודרכו שם נפלו פחדיהם ולא במקום אחר, והלא בהדייא כתיב גבי מלחמות סיחון ועוג "פחדך ויראתך על פני העמים וכו', אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו" וכו'.

ונראה, דאיתא בפ"ק דחולין [דף ז ע"ב] ההיא איתתא דהוה קא מהדרא למישקל עפרא מתותי כרעי דר' חנינא, אמר לה שקולי לא מסתייע מילתא, אין עוד מלבדו כתיב, והנה האי קרא דאין עוד מלבדו כתיב בפ' ואתחנן, ופתח קרא ואמר "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלוקים אין עוד" ומפרש"י עפ"י דרוש רז"ל כשנתן הקב"ה התורה לישראל פתח להם שבעה רקיעים וכשם שקרע את העליונים כך קרע את התחתונים וראו שהוא יחידי וכו'.

ולפי ב' הודעות אלו, יסתדרו חיבורי פרשיות הללו, דקאמר "לא יתייצב איש בפניכם" ללמד על אשה בכשפיה, שלא תעמוד לנגדכם אף שהגדיל טומאתה בשולי רגליכם, דהיינו שתתגבר בכישוף כמו אצל רבי חנינא לקחת העפר מתחת כפות רגליכם שבודאי מהני הכישוף, מ"מ לא הסתייע. וזהו דאמר "פחדכם ומוראכם יתן ה"א על פני כל הארץ

אשר **תדרכו** בה" דייק, ר"ל אף במקום דריכתכם שהוא תחת כרעיכם גם שם יהיה פחד ה' והדר גאונו שלא יוכלו להרע לכם משם, וכדכתיב "אין עוד מלבדו", זהו דמפרש וקאמר "כאשר **דבר** לכם" דייק, ומהו הדיבור, "ראה **אנכי**" ר"ל כי בנתינת התורה שפתח הקב"ה "**אנכי**", הרי הראה להם זה הדיבור ראשון לאמר "ראה אנכי" כלומר ראו כי אנכי לבדי, והיינו שפתח כל ז' רקיעים וכל ארצות והראה שאין עוד מלבדו כנ"ל. נמצא כאשר ראית וידעת כי אין עוד מלבדו, בזה תדע כי לא תועיל לך שום כישוף בעולם, כי ההוא קרא חבר רישא דכל כשפייא וכההוא מעשה דר' חנינא ממש כדאמרן עכ"ד, ושפתיים יצדק.

[**שם**] **פחדכם** - על הקרובים ומוראכם על הרחוקים.

וכן פירש רש"י סדר בשלח.

סדר ראה

[**יא כח**] **מן הדרך** - הא למדת מכאן אמרו דהמודה בע"ז כופר בכל התורה כולה.

וקשה, שכבר למדנו כן בפרשת בשלח "מכל אשר צוה" כמו שמפרש רש"י שם, כן הקשה מנחת יהודה יע"ש. וקשה ממה שאמרו במסכת הוריות [דף ח' סוף ע"א] וצ"ע. ועיין בספר שער יוסף [דף ע"ג, ע"ב וע"ג]. ועיין קידושין דף מ'.

[**יב ח**] **לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים** - מוסב למעלה וכו'.

דאל"כ ח"ו יש פתחון פה למינים לדחות מה שפי' רבינו בסדר בשלח בפסוק "עד אנה מאנתם" [שמות טז כח] משל הדיוט[1] וכו' יע"ש

[**יג ה**] **אחרי ה"א אלקיכם תלכו** - כתב הרמב"ן וז"ל: שנלך אחר עצתו וממנו לבדו נדרש כל נעלם ונשאל כל עתיד. ובספרי: אחרי ה"א תלכו - זה ענן, והוא מה שפירשנו שנשמע לקול אותותיו ונלך אחר עצתו עכ"ל.

ותמהני מהרב ספרי דבי רב [סדר זה דף רי"א ע"ג] שהביא גירסא זאת בספרי "אחרי ה"א תלכו זה ענן" על שם גיר' מוהר"ם ז"ל, ותמה עליו וז"ל: ולא ידעתי בעיני מה ענין הענן של מדבר לכאן, דמדבר בדברים הנוהגים לדורות עכ"ל. ומלבד כי נעלם מיניה שהיא גיר' הרמב"ן, זאת ועוד, דלק"מ, שכבר פי' הרמב"ן שהיא מצוה לדורות שנלך אחר עצתו וצ"ע.

[**שם**] **ובו תדבקון** - הדבק בדרכיו, גמול חסדים, קבור מתים, בקור חולים וכו'.

אפש"ל דרך רמז **הדב**"ק נוטריקון: **ה**גמל **ד**לים **ב**קור **ק**בורה, שהם ג' אלה.

[**שם ז**] **בסתר** - וכן שלמה הוא אומר וכו'.

וכה"א בישעיה [סימן כ"ט] "והיה במחשך מעשיהם", וכן במשלי [סימן ד'] "דרך רשעים באפלה", וכאלה כמה מקראות. ובדרך מליצה אמרו: "ונסתרה והיא נטמאה".

[**יד ג**] **כל תועבה** - כל שתעבתי לך.

עיין לב חיים ח"ב [סימן ר"א] באורך וברוחב יע"ש.

[**שם כא**] **לגר אשר בשעריך** - גר תושב שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז.

ועיין סדר תצא ד"ה בשעריך. ועיין בקונ' גנזי חיים [מער' ג' אות מ"ו] מ"ש בעזר משדי.

[**שם**] **כי עם קדוש אתה** - דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור.

עיין בס' סמיכה לחיים [סי' ה'].

[**טו ה**] **שמוע** - קמעא תשמעון הרבה.

אין זה כמו שפי' בסדר עקב: בין חדש לישן.

[**שם ד**] **אפס כי לא יהיה בך אביון** - ולהלן הוא אומר כי לא יחדל אביון.

עיין בס' צדקה לחיים מ"ש בזה בס"ד.

[**שם י**] **נתון תתן לו** - אפילו מאה פעמים.

ובד"ה "פתוח תפתח" פי' כמה פעמים, ועיין "צדקה לחיים" ו"צדקה חיים" מ"ש בס"ד.

[**שם טו**] **וזכרת כי עבד היית** - והענקתי ושניתי לך מביזת מצרים ביזת הים, אף אתה הענק ושנה לו עכ"ל.

דרשת רש"י הלזו הוי ברייתא בספרי, וכן איתא במדרש הביאו בילקוט [סדר זה]. והרב פרשת דרכים [דף י"ד ע"ג] הק' מסוגייא דקדושין די"ז דהאי דרשא היא דלא כמאן יע"ש. וראיתי בספר תועפות ראי"ם להרב מוהרא"ג ז"ל שהק' ע"ד הרב פרשת דרכים אלו, דנעלם ממנו דברי המאמר בילקוט יע"ש. ולא ידעתי מאי ק"ל, דמה דאתמר במדרשא הכי אתמר ג"כ בספרי, ומאי אולמי יותר, ואדרבא כל קו' הרב פרשת דרכים הוי ע"ד רש"י שדרשתו שהביא משם הספרי הוי דלא כתלמודין.

ואולם לע"ד לא ידעתי אעיקרא מאי ק"ל להרב פרשת דרכים על דרשת הספרי מסוגייא דקדושין, דהספרי פליג על סוג' דקידושין. וגם ע"ד רש"י לק"מ, שדרכו של רש"י למינקט קרוב לפשוטו של מקרא אע"ג דלא הוי כהילכתא, ועיין להרב ספרי דבי רב שם.

[**טז א**] **ממצרים לילה** - והלא ביום יצאו וכו'.

והתרגום כבר נרגש מזה, דפי' ועבד לך ניסיון בלילייא יע"ש, וכתיב אחר זה יום צאתך.

----[1] ז"ל רש"י שם: משל הדיוט הוא בהדי הוצא לקי כרבא על ידי הרשעים מתגנין הכשרין.

סדר שופטים

[**יז ט**] **אשר יהיה בימים ההם** - יפתח בדורו וכו'.
עיין לעיל מזה בד"ה "ואל השופט", ובסדר תבא ע"פ "אל הכהן אשר יהיה בימים ההם", וכיון במאמרו על כהני בית ב'. ועיין מ"ש הט"ז בספר דברי דוד.
[**שם יא**] **ימין ושמאל** - אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל וכו', וכ"ש וכו'.
פי' הרא"ם כ"ש שאינו אומר רק על ימין ימין ועל שמאל שמאל, כי רוח הש"י על משרתי מקדשו וישמרם מן הטעות ומן המכשול, ולא יצא מפיהם כ"א אמת וכו' יע"ש. כונת דבריו, דמסתמא בדבר שלא מצינו שטעו בבירור כמו בכה"ג שזה הזקן ממרא כבר חלק עם חביריו בב"ד שבעירו ועלה לירושלים, וכבר עמדו בבתי דינים שבהר הבית ובפתח העזרה ועד [אחרון][1] בב"ד הגדול של ע' ואחד שבלישכת הגזית, והכריעו כדעת החולקים על זקן הזה, בכה"ג ודאי דליכא למימר שיטעו. אבל אה"ן דמצינו שטעו בדבר אחד מכל מצות ה' כדכתיב בקרא סדר ויקרא "ואם כל עדת ישראל ישגו ונעלם דבר מעיני הקהל", וכן בפ' נשא "וכי תשגו ולא תעשו" וכו', ומס' הוריות כולה דאיירי בטעות הדיינים, וא"כ ודאי דכונת הרא"ם שה' ישמרם שלא טעו הוא דוקא בסתמא, דחזקתם הם בכשרות וביושר, אבל אה"נ אם ראינו הטעות בעינינו אז אתרע החזקה.
ועוד י"ל, דדוקא בכה"ג דכבר חלקו עליו של הזקן שלימים וכן רבים, והב"ד הגדול כבר ראו ושמעו דברי הזקן ממרא והנגדיים, בכל כה"ג אי הוי הטעות מפורסם והדין עם הזקן ממרא, אז הו"ל זה הטעות כמזיד, יען כבר שמעו דברי הזקן שכנגדם, ובכה"ג דהוי טעות מפורסם קרוב למזיד הוא, דישמרם ה' מן הטעות ומן המכשול. אבל כשהורו על חד ממצות ה' לעבור על ד"ת דהוי שוגג גמור, דאילו היו אומרים עליו שטעה לא היה מורה, ואילו היה מורה הו"ל מזיד גמור במה שהורו ב"ד בכה"ג יתכן לבא לידי טעות.
ויש ראיה לזה ממ"ש בהוריות פ"ק [דף ב:] דהיכא דתלמיד שהגיע להוראה יודע שטועה פטורים. וקא מקשי דהוי מזיד, ומתרץ דקא טעי במצוה לשמוע דברי חכמים[2] יע"ש.
ועיין מ"ש בעניותי בס' הקטן סמיכה לחיים חאה"ע [סימן ט'] בס"ד.
[**שם יג**] **וכל העם ישמעו ויראו** - וממיתין אותו ברגל.
עי' למוה"ר שרשי הים [ח"ג דף קפ"ג ע"ד], ועיין בספר מעשה אברהם [ח"מ סי' טו"ב].
[**שם כ**] **הוא ובניו** - מגיד דאם בנו הגון למלכות הוא קודם לכל אדם.
ועי' לרבינו סדר אחרי ע"פ "לכהן תחת אביו". ועיין להגאון מד"ז בספר מערכי לב [ח"א דרוש כ"ח], ובספרו חקרי לב א"ח בסימנים הרבה.
[**יח א**] **ונחלה לא יהיה לו** - אלו נחלת חמשה, בקרב אחיו אלו נחלת ז'.

הצצתי בפרש' דתלתא זימני כתיבי: **ונחלה**, **ונחלתו**, **ונחלה**, וי"ו מוסיף בכל אחד הרי ששה, הוא **נחלתו** הרי שבעה. דרמוז בהם תן חלק לשבעה.

[**שם יג**] **תמים תהיה** - ולא תחקור אחר העתידות.

מזה משמע דאף הגורלות בכלל אזהרה, ואולי הראשונים שנשתמשו בזה כגון הרמב"ן והראב"ע ודכותייהו היה לברר איזה דבר הכרחי כענין גורל חלוקת הארץ ע"י יאושע, או על צורך גדול פעם ביובל, לא לידע העתידות ועיין לרש"י סו"ס נצבים וראיתי בספר ועד לחכמים [ח"ב מערכה נ' אות י"ד] דהביא דהרב מוהר"ן רוזיליו ז"ל היה רגיל בגורלות ובקבלה מעשית עי"ש.

----[1] כאן יש תיבה מחוקה מעט וכתבנו לפי הנראה, וכוונתו שעמדו בכל הבתי דינים עד האחרון שבהם.

[2] משמע מהתם, דאותו תלמיד אכן אסור לו לנהוג לפי מה שפסקו הבי"ד, ואף דאמרינן הכא "אפילו אומרים על שמאל שהוא ימין". ובהכרח שיש לחלק, דדוקא לענין זקן ממרא שנשאו ונתנו בסברתו, אז אין לו להמשיך לחלוק, משא"כ בכה"ג דלא נשא ונתן עמם בהאי סברא דידיה, [עפ"ד רבינו בסמיכה לחיים שם].

וכיון רבינו בזה לדברי הרמב"ן בסה"מ שורש א' [ד"ו דף ח.] וז"ל: וחתך לנו ית' הדין שנשמע לבי"ד הגדול וכו' כי על המשמעות שלהם הוא מצוה ונותן לנו התורה. וזה הוא מה שאמרו "אפילו אומרים לך על שמאל שהוא ימין ועל ימין שהוא שמאל", שכך היא המצוה לנו מאדון התורה יתעלה, שלא יאמר בעל המחלוקת היאך אתיר לעצמי זה ואנכי היודע בודאי שהם טועים, והנה נאמר לו בכך אתה מצווה וכו'. ויש בזה תנאי וכו', והוא שאם היה בזמן הסנהדרין חכם וראוי להוראה והורו בי"ד בגדול בדבר אחד להתר, והוא סבור שטעו בהוראתן, אין עליו מצוה לשמוע דברי חכמים וכו', ויש עליו לבוא לפניהם ולומר טענותיו להם והם שישאו ויתנו עמו, ואם הסכימו רובם בביטול הדעת ההוא שאמר ושבשו סברותיו יחזור וינהוג כדעתם אחרי כן וכו' עכ"ל.

וע"ע בבאר שבע הוריות שם ובשער יוסף להחיד"א שם שהאריך בזה. וסברא זו האריך בה מהר"ם בן חביב [בכללים שבסוף ספר גט פשוט] דלא שייך הדין דאזלינן בתר רובא רק בכה"ג שהרוב נשאו ונתנו עם המיעוט עי"ש. [ועי' בספר חפץ ה' עמ"ס הוריות לאוה"ח הק' שיישב הסתירה באופן אחר], ועי' עוד מש"כ רבינו לקמן פרשת וילך ע"פ "כי אתה תבוא".

סדר כי תצא

[**כ"א י"א**] **אשת** – אפילו אשת איש.
לא מצאתי טעם אמאי אחר שפירש סיפיה דקרא חזר לפרש רישיה דקרא. ויתכן, להודיענו כחא דהיתירא מסיבת דישאנה באיסור ויפגע באשת איש. ולכן, אחר שפירש "אם אין הקב"ה מתירה", דכונת הכתוב הוא דאינו דלקחת בלתי רשות התורה, אז שייך שפיר אפילו.
אלא דניחזי אנן דבמלחמה דהרגו לבעל הרי אפילו בישראל יוצאת במיתת בעלה. וצ"ל דהוא חששא שמא ברח ונצול ועודינו חי.
ולענין אין אישות לגוי, עי' לרש"י סדר קדושים ע"פ "את אשת רעהו", ועי' להרא"ם ובמה שתי' הרב באר בשדה ז"ל.
[**שם כג**] **כי קללת אלהים** - תלוי משל לב' אחים תאומים וכו'.
והכי איתא בירושלמי סוף ברכות דוגמא לזה בשם המלך אלכסנדרוס. ועי' מש"כ הרב חומת אנך ביהושע סימן ז' [ד"ה ומה תעשה] בזה.
וזה יהיה רמז הכתוב סדר בשלח "ויהי לי לישועה - זה אלי ואנוהו" שדרשו: "אדמה לו". וכיון שאני דומה לו, לכך יש לי ישועה, שלא יאמרו דמות המלך יש לזה שנהרג וק"ל.
[**כב כג**] **ומצאה איש בעיר** - פרצה קוראה לגנב.
והיינו ענין "ותצא דינה בת לאה". וזה רמז קרא במזמור מ"ה "כל כבודה בת מלך פנימה" - אז "תובלנה בשמחות וגיל, תבאנה בהיכל מלך". לאפוקי היוצאת מביתה לעיר "והוצאתם את שניהם אל שער העיר ההיא וסקלתם אותם באבנים ומתו" וק"ל.
[**כג ח,ט**] **לא תתעב מצרי** - הא למדת שהמחטיאו יותר מן ההורגו.
עיין לרש"י סדר קדושים ע"פ "ואת הבהמה תהרוגו" יע"ש[1]. ועיין ברך את אברהם [דף קע"ז ע"ב][2] .
[**כג יא**] **לא יבא אל תוך המחנה**.
כתב הרא"ם ד"ה ואסור ליכנס למחנה לויה וכ"ש למחנה שכינה וז"ל: "וליכא למימר הכא אין מזהירין מן הדין, דמחנה שכינה ודלויה תרוייהו משום קדושתה של שכינה הוא, וכחד חשיבי להו. והא דאמרינן אין מזהירין מן הדין אינו אלא כמו ק"ו דבתו מבת בתו שהן גופות מתחלפות וכיוצא בו וכו' יע"ש.
ואחרי נשיקת ידי ורגלי קדשו, אשתמטיתיה דברי הספרי בפ' נשא דדרשו להדייא וז"ל: וישלחו מן המחנה וכו', מחנה שכינה או שומע אני ממחנה לויה, ת"ל אל מחוץ למחנה

תשלחו, שלא יאמר יש לי בדין אם נדחו ממחנה לויה הקל ק"ו ממחנה שכינה חמור, אם אמרת כן ענשת מן הדין לכך נאמר וכו' וצ"ע.
ועו"ק ע"ד הרא"ם אלו, ממ"ש בספרי סדר חקת ע"פ "ואם לא יתחטא ביום השלישי" וכו' דהוה ס"ד לומר משום דאם מטמא המת באהל ק"ו במגע, ומשום דאין עונשין מן הדין אצטריך קרא יע"ש. והרי ה"נ הוי דבר אחד ומשם אחד, אלא הוי גוף חלוק זה מזה ואפי"ה דאין עונשין מן הדין וצ"ע.
[**שם כה**] **שבעך** - ולא אכילה גסה.
עיין בספר שמע אברהם [פלאג'י] סי' ך אות ג'.
[**כד ז**] **והתעמר בו** - איני חייב עד שישתמש בו.
עיין לרש"י בתחילת הפרשה ע"פ "לא תתעמר בה" שהרחיב הדיבור.
[**שם טו**] **והיה בך חטא** - מ"מ אלא שממהרין ליפרע ע"י הקורא יע"ש.
וכה"ג מצינו בש"ס בבכורות [דף נ"ה ע"ב] ואין לי אלא שקרא שמו עשירי, לא קרא שמו עשירי מנין, ת"ל "והיה קדש" מ"מ וכו', אלא דקרא כתיב בהדייא "יהיה קדש" אפי"ה אין הפרש בין והיה ליהיה וק"ל.
[**שם יט**] **וברכך** - ואעפ"י שבאה לידו שלא במתכוין ק"ו וכו'.
ועיין לרבינו סדר ויקרא ע"פ "ולא ידע ואשם והביא" יע"ש[3]. ועיין בקונטרס צדקה לחיים מ"ש בס"ד.
[**כה ב**] **במספר מ' וכו'** – [מנין שהוא סוכם ומשלים לארבעים].
ולפי"ז אין לשון חכמים מיושב על נכון, דקאמרי: "ואתי רבנן ובצרי חדא" [מכות כב:] [4], דהרי משמעותיה דקרא כך הוא, ונמצא דבר מפורש בתורה. והתירוץ פשוט, דמי הוליד לנו האי משמעות אם לא רבנן שפירשו לנו. ועיין בקונ' החפץ חיים [סימן מ"ד] מה שכתבתי בדיני מלקות בס"ד.
[**כה יא**] **כי ינצו אנשים** - אין שלום יוצא מתוך ידי מצות.
יפורש עפ"י המעשה שהובא בספר והוכיח אברהם [ח"א] בפרק של זמן העומר, דמשה ואהרן עשו קטטה חינם לפנים, כדי שמהם ילמדו להרבות שלום, וכל זה בדיבור, אך כשישימו יד עד הכאה, אותו מחלוקת אינו מן השפה ולחוץ, אינו יוצא שלום מהם ודוק.
----[1] ז"ל שם: ואת הבהמה תהרגו, אם אדם חטא בהמה מה חטאה, אלא מפני שבאה לאדם תקלה על ידה, לפיכך אמר הכתוב תסקל. קל וחמר לאדם שיודע להבחין בין טוב לרע וגורם רעה לחברו לעבור עברה. כיוצא בדבר אתה אומר (דברים יב ב) אבד תאבדון את כל המקומות, הרי דברים קל וחמר, מה אילנות שאינן רואין ואינן שומעין על שבאת

תקלה על ידם אמרה תורה השחת, שרוף וכלה, המטה את חברו מדרך חיים לדרכי מיתה על אחת כמה וכמה:

[2] ז"ל שם: הבט ימין וראה, דהטעם שאמרה תורה בל תשחית הוא, משום שלא נהיה כפוי טובה במה שהשפיע לנו הקב"ה. ולפי"ז אתה תחזה במדרש רבה ובתנחומא והובא בילקוט בס' פנחס וז"ל "צרור את המדינים, לפי שכתוב "כי תצור אל עיר לא תשחית את עצה", לאלו לא תעשו כן, אלא חבלו אילנותיהם. וכן אתה מוצא כשהלך יורם מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה להלחם במואב, מה כתיב, "והכיתם כל עיר מבצר, וכל עץ טוב תפילו, וכל מעיינות מים תסתמו". אמרו ליה, והכתיב "לא תשחית את עצה", אמר להם על האומות צוה, וזו קלה ובזויה היא, שנאמר "ונקל זאת בעיני ה' ונתן את מואב בידכם", ואומר "לא תדרוש שלומם וטובתם" אלו האילנות הטובים, לכך נאמר "צרור את המדינים" ע"כ.

ומה שקראם קלה ובזויה מפורש שם בדרשה דלפני זה שאמרו "צרור את המדינים", ר"ש אומר המחטיאו יותר מן ההורגו, דאדום שקדמו בחרב כתיב "לא תתעב אדומי", עמון ומואב שקדמו בעבירה כתיב "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'" ע"כ. לזה סמיך בתר בכי דאומה קלה ובזויה היא ועי' בס' אמרי נועם ס' שופטים.

אלא דניחזי אנן איך ה' מתיר אסורים, דאסר לן "לא תשחית את עצה", בשביל שהחטיאו את ישראל היכי שרי לן בעבור זה, וכי בשביל שהם חטאו נעבור אנן אדאורייתא.

אכן נראה, דע"פ האמור יבוא על נכון, והוא, דכיון דטעם האיסור משום שלא נהיה כפויי טובה, הגם דלגבי הקב"ה אם צדקת מה תתן לו, עכ"ז התורה דרכיה דרכי נועם להדריכנו בדרך ישרה שלא יהיה האדם כפוי טובה, וא"כ היא הנותנת דלגבי עמון ומואב הותר לנו לאו זה ואינו שעה [פי' רוצה] לקיימו, כדי להודיע לכל באי עולם גנותם, והקב"ה משלם לפי מדתם ויתן להם כפעולתם, והיינו כמו שראיתי להרמב"ן עה"ת ולרבינו בחיי [על פסוק לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'], דהטעם הוא בשביל שהיו כפויי טובה ממה שהציל אברהם לאביהם ואמם מן החרב ומן השבי ובזכותו שלחם הי"ת מתוך ההפיכה והיו מחוייבים לעשות טובה עם ישראל ועשו עמהם רעה יע"ש... והשתא, כיון דעמון ומואב כפויי טובה היו, והכופר בטובתו של חבירו כאילו כופר בטובתו של מקום כאומרם, א"כ גם ה' העביר מהם שלא יהיה בטובתם שום איסור כפוי טובה. לא מבעיא בגופם, אלא לכל הנמצא תחת רשותם לא יהיה עליהם איסור כפוי טובה ולהכי התיר איסור דבל תשחית לגבי דידיהו כנלע"ד.

[3] ז"ל שם: ר' יוסי הגלילי אומר הרי הכתוב ענש את מי שלא ידע, על אחת כמה וכמה שיעניש את שידע. רבי יוסי אומר אם נפשך לידע מתן שכרן של צדיקים, צא ולמד מאדם הראשון, שלא נצטוה אלא על מצות לא תעשה ועבר עליה, ראה כמה מיתות נקנסו עליו ולדורותיו. וכי איזו מדה מרבה, של טובה או של פרענות, הוי אומר מדה טובה. אם מדת פרענות המעוטה ראה כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו, מדה טובה המרבה, היושב לו מן הפגולין והנותרות והמתענה ביום הכפורים, על אחת כמה וכמה שיזכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות.

רבי עקיבא אומר הרי הוא אומר (דברים יז ו) על פי שנים עדים או שלשה עדים וגו', אם מתקימת העדות בשנים, למה פרט לך הכתוב שלשה, אלא להביא שלישי להחמיר עליו ולעשות דינו כיוצא באלו לענין ענש והזמה. אם כך ענש הכתוב לנטפל לעוברי עברה כעוברי עברה, על אחת כמה וכמה שישלם שכר טוב לנטפל לעושי מצוה כעושי מצוה.

רבי אלעזר בן עזריה אומר כי תקצר קצירך בשדך ושכחת עמר בשדה (דברים כד יט), הרי הוא אומר (דברים כד יט) למען יברכך וגו', קבע הכתוב ברכה למי שבאת על ידו מצוה בלא ידע, אמור מעתה היתה סלע צרורה בכנפיו ונפלה המנו ומצאה העני ונתפרנס בה, הרי הקדוש ברוך הוא קובע לו ברכה:

[4] אמרו בגמ' שם: אמר רבא כמה טפשאי שאר אינשי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי קמי גברא רבא, דאילו בס"ת כתיב ארבעים ואתו רבנן בצרי חדא ע"כ.

סדר תבא

[**כו ב**] **מראשית** - ולא כל ראשית.

עיין להרא"ם[1], ובמ"ש מרן זקנינו הרב שנות חיים[2] [ר' חיים חזן, דף ד"ר ע"ד].

[**כו ה**] **וירד מצרימה** - ועוד אחרים באו לכלותינו, שאחרי זאת [ו]ירד יעקב למצרים.

נראה דכונתו היא, דלמה נקט הני תרתי דוקא להדות לה' יתברך, ודלג צרות אחרות שעברו על יעקב אע"ה. ולכן פי', דנקט היותר קשות, אחת מבראשונה, ואחת מאחרונה. ואות וי"ו וירד מוסיף על צרות אחרות[3].

[**כו ט**] **אל המקום הזה** - זה ביהמ"ק. **ויתן לנו את הארץ** - כמשמעו

עיין שא"י מה שפי', ובספר מלאכת הקדש [טולדאנו], ובאר בשדה שם[4].

ואני פירשתי בכונת הכתוב ביאושע [ריש סי' ח"י] "וישכינו שם את אהל מועד והארץ נכבשה לפניהם", עם טענת "לסטים אתם", דאחד מן התי' הוא איך ציוה לבנות בית לה' דאסור ליהנות מן הגזל. ועיין בספר נחלת בנימין [מצוה ס"ג אות כ"ג]. ולכן אמר דמכח

"וישכינו שם את אהל מועד" אהניא להו ד"הארץ נכבשה לפניהם" ואין להם מערר[5] דלסטים אתם. וא"כ היינו כונת רש"י הכא ודוק.

[**כו טז**] **ושמרת ועשית אותם** - בת קול מברכתו.

עיין בספר נחל קדומים סדר צו ע"פ [ויקרא כט ה] "המקריב את זבח שלמיו לה' יביא את קרבנו" יע"ש[6] ועיין בקונט' צדקה חיים בס"ד.

[**שם יז יח**] **האמרת והאמירך** - ומצאתי להם עד והוא לשון תפארת.

עיניך תראנה להרב הקדוש מוהר"ח ן' עטר זיע"א דכתב בדרשה זאת לפרש כמה קראי עי"ש בחיבורו הנורא ספר אור החיים.

[**כח ו**] **ברוך אתה בבאיך וברוך אתה בצאתך** - שתהא יציאתך מן העולם בלא חטא כביאתך לעולם.

עיין להרב בנין אריאל מה שפי' בזה דבר טוב[7].

[**כח כג**] **והיו שמיך אשר על ראשך נחשת** - הקל משה בקללותיו לאמרן בל' יחיד.

עמ"ש הרב אספקליא המאירה [ר' צבי הירש הורוויץ] סדר בחקתי [דף פ"ה ע"ג וד'].

ובמקום אחר פי' עם דברות קדשו כמה דברים, ועמדתי על דבריו להבין ולהשכיל בעזר אל ברוך ומבורך.

[**כח לו**] **יולך ה' אותך ואת מלכך וכו' ועבדת שם אלהים עץ ואבן**.

ותרגם אנקלוס "ותפלחון תמן לעמ[מי]א פלחי טעותא אעא ואבנא". ויש להרגיש, אמאי רש"י ז"ל לא פירש כן בפסוק זה, כ"א למטה בפסוק "והפצך ה' בכל העמים כו' ועבדתם שם" וכו' [כח סד], ואף ששם נאמר בל' רבים וכאן ל' יחיד, עכ"פ התרגום בב' מקומות אחד וצ"ע.

----[1] שם הקשה, מאחר דכתב רש"י נאמר כאן ארץ וכו', אמאי איצטריך הך דרשה "מראשית ולא כל ראשית". והביא תי' ר"ת מאוריליינש, דילפינן "מראשית ולא כל ראשית" שאין חייבין להביא מראשית כל שבעת המינים, וסגי רק מין אחד. והקשה הרא"ם דבתוספתא משמע שצריך להביא מכל שבעת המינים.

[2]ז"ל שם: ולעניות דעתי היה אפשר לומר, דאי לא אמרינן "מראשית ולא כל ראשית", הו"א, דדוקא אם יש לו כל שבעת המינים שנשתבחה בהם אר"י יביא בכורים, ד"ראשית **כל** פרי האדמה" כתיב, ודיינינן מארץ ארץ לגז"ש שהם שבעת המינים, אבל אם אין לו אלא מקצתן לא יביא ביכורים... להכי כתיב "מראשית ולא כל ראשית" לומר שאין מעכבין זא"ז, ואם אין לו כל שבעה יביא מין שיש לו בנחלתו. וזהו אפשר שהיה כוונת

ר"ת מאורליינאש, וכותב דבריו לא דק בלשונו, כי המשמעות כן הוא כפי ע"ד. עכ"ל, ועי' שם עוד בביאור ד' רש"י.

[3] כלומר, "ארמי אבד אבי" הוא צרה ראשונה, "וירד מצרימה" הוא צרה אחרונה. וע"כ כתב וירד בוי"ו לכלול כל הצרות שהיו באמצע. אומנם צ"ב ד"ארמי אבד אבי" אינו הצרה הראשונה אלא הרדיפה שהיה לו מעשו שעבור זה ירד ללבן.

[4] ז"ל שם: אע"ג דמתנת הארץ קדים לבנין בית הבחירה, אפ"ה הזכיר מתנת הארץ באחרונה, כדי לסיים "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה", דזה נמשך ממתנת הארץ.

[5] אולי צ"ל: מערער.

[6] ז"ל שם: המקריב את זבח שלמיו לה' יביא וגו'. פירשו המפרשים, כי חטאת ואשם באים על חטא, ועולה על הרהור שלא כהוגן, והמקריבם אין לומר לו כן תעשה להבא ח"ו. אבל השלמים באים נדבה לשם ה' לעשות רצונו, והם מרבים שלום כמשז"ל. לכן הכתוב אומר: המקריב את זבח שלמיו לה', הכתוב מבשרו שלעתיד "יביא את קרבנו לה' מזבח שלמיו" כי הוא קרבן חביב לה'.

ולזה "ידיו תביאנה" הוא עצמו מביא הדורון למלך. משא"כ חטאת ואשם ועולה שבאים על חטא או הרהור, לא כתיב "ידיו תביאנה", על דרך שאמר "אכפרה פניו במנחה ההולכת לפני, ואחרי כן אראה פניו" ודוק. עכ"ל.

[7] ז"ל שם: הקשה הרא"ם והמפרשים דא"כ גבי "ארור אתה בבואך וכו' היכי מצינן למידרש הכי, דודאי בואו לעולם בלא חטא. ופרשתי בדרך נאות, לפמ"ש הרב ב"י בשם הפוסקים [סמ"ו ס"ד ב"ח ט"ז סק"ד ומג"א סק"ט] אהא דמברכינן "שלא עשני גוי" ולא מברכינן שעשני ישראל, על פי מ"ש חז"ל [עירובין י"ג] "נמנו וגמרו נוח לאדם שלא נברא", א"כ אין לברך שעשני וכו', אלא אנו מברכין על מה שלא עשני גוי עכ"ל.

וידוע מ"ש התוספות שם ד"ה נוח בהא דנמנו וגמרו וכו' דהיינו בסתם בני אדם, אבל צדיק שנברא אשריו שנברא ואשריו לדורו.

והשתא א"ש, דגבי ברכה אנו צריכין לדרוש ההיקש, דאל"כ מאי ברוך אתה בבואך, הלא נוח לו שלא נברא, אלא ודאי מאי ביאתך בלא חטא אף יציאתך בלא חטא ואז שפיר הוי ברכה. אבל גבי ארור, אין צורך לשום היקש, דכיון שהוא חוטא ממילא הוי ארור כשנולד שהרי נוח לו לאדם שלא נברא וק"ל.

סדר נצבים

[**כט יב**] **והוא יהיה לך לאלהים** - לפי שדבר לך ונשבע לאבותיך שלא להחליף את זרעם באומה אחרת וכו'.
וקשה, ממ"ש בפסחים דס"ז ע"א דאמר הושע "כל העולם כולו ברשותך החליפם באומה אחרת". ועי' להגאון מרן זקני ז"ל בס' מערכי לב ח"ב דרוש ע"א במאמר מה אעשה לזקן זה יע"ש. ולרב אחאי הרב אחי וראש בדרשותיו דח"י ע"ג יע"ש.
[**ל יט**] **ובחרת בחיים** - אני מורה לכם וכו'.
עיין בפתיחת קונטריס זה מ"ש בעזר הבוחר בעמו ישראל באהבה.

סדר וילך

[**לא ב**] **אנכי היום** - היום מלאו ימי ושנותי, ביום זה נולדתי וכו', ד"א שנסתמו ממנו מעיינות החכמה.
הק' מהרש"א בחי', דא"כ לפי"ז היה לו למות בששה באדר. והרב תפארת יהונתן תרץ, דב' מיתות היו במשה, בע"ש ושבת. ומערב שבת נסתמו מעיינות החכמה דעוני מן התורה כמת[1]. וזהו הב' דרשות כאחד ד"מלאו ימי" עם "נסתמו" זת"ד.
ולפי"ז, ידוקדק **מלאו** דאינו כמו שאמרו יום אחד בשנה חשוב שנה או מקצת היום ככולו, אלא מלאו מיום ליום ומחודש לחודש ומעת לעת ודוק.
ועיין מה שכתב בזה הרב בית חדש והרב שמנה לחמו בלחם דמעה דף טו"ב ע"א [בדפוס שנת עת"ר דף י"ט ע"ג][2].
[**שם ז**] **כי אתה תבוא את העם וכו'** - אמר ליה משה ליאושע, זקנים שבדור יהיו עמך, הכל לפי דעתם ועצתם. אכל הקב"ה אמר ליאושע "כי אתה תביא את בנ"י אל הארץ אשר נשבעתי להם", תביא על כרחם, הכל תלוי בך, טול מקל והך על קדקדם. דבר אחד לדור, ולא ב' דברים לדור עכ"ל.
דברי רש"י אלו הם גמ' בפ"ק דסנהדרין [ד"ח ע"א] יע"ש. וצריך טעם, אמאי משה אמר ח"ו הפך ממה שאמר הקב"ה וחלילה לומר כן. וכבר ראיתי להרב פני דוד [סדר פינחס אות ה'] שכתב משם הרב כמוהר"מ בכ"ר שמואל דהא והא איתא, דדברי ה' [עיקר] וגם איתנ[ה]ו לדברי משרע"ה, דהיינו, בתחילה קודם שימליכוהו ישלח דברו בנחת רוח לפי דעתם ורצונם, ואחר שחזקה הממלכה בידו יעשה רצונו ויבטל רצונם, והן הם דברי(ם) [הזקנים] "אם היום תהיה עבד לעם" וכו' יע"ש.

ולעד"ן לישב, והוא דיש בענין הנהגה ונשיא, והרב המורה צדק בעמו וצאן מרעיתו להורות להם את החוקים ואת התורה ב' סוגין. דהיינו, יש דינים ומצות הכתובים בתורה שבכתב מפורשים בהם שלא יש בהם שום מחלוקת ושום פקפוק. וסוג השני, שיש דינים ומשפטים בתורה שבע"פ רבים שאינם פשוטים, ושתלויין בהם במחלוקת. ומ"נ, אם יצטרך הדיין לעשות איזה גדרים וסייגים חדשים לפי צורך זמן, או אם ירצה לחליק על איזה דבר שהוא מוסכם אצל חכמי הדור מקודם, והיה המנהג הכי, ורוצה להורות להפך שהוא דבר מחודש, או דין תמוה לרבים והוראת שעה כאלו וכדומה, דהנה בדבר שהוא דבר מוסכם והלכה פסוקה וכתוב ומפורש בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ בלי מחלוקת כלל, אז אין צריך להמלך עם הזקנים שבדור וכיוצא דמי הוא זה ואיזה הוא שיבוא להיות חולק כנגד דבר המפורש בתורה. ואדרבא, ההמלכה תזיק לפעמים.

אכן, הדבר התלוי בסברא, שהוא בתורה שבע"פ ובדינים שיש בהם מחלוקת ובפרט בדברים מחודשים ודינים התמוהים לרבים והוראת שעה, או שבא לחלוק ע"ד סברת הרבנים הקודמים דאז לא סגי בדעתו וסברתו לבד, כי צריך שיהיו סברותיו וראיותיו מקובלות לחכמי הדור. וכמ"ש הראשו' ובטור בח"מ סימן כ"ז יע"ש.

וכן ראיתי הדבר הזה מפורש בדברי הרב חיד"א ז"ל, עמ"ש מרן בב"י ביו"ד סימן רמ"ב שאחר שהביא דברי הירושלמי בפ' כל היד, כתב וז"ל: "מכאן יש ללמוד כמה יש ליזהר מלהורות בדבר שאינו ברור לו מאד, עד שיצטרף עמו חכמי העיר יע"ש.

וא"כ מה שאמר לו ה' ליאושע "כי אתה תביא – על כרחם טול מקל והך על קדקדם, דבר אחד לדור", בדבר הכתוב ומפורש בתורה, שהוא מה שנכתב בתורת ה' שלא מסרו הקב"ה לחכמי הדור, והרי הוא שלו ובידו וברשותו, והוא השליט ומושל לומר ליאושע "טול מקל" וכו', שלא נמסר לחכמים כענין תורה שבע"פ, כמ"ש רז"ל להדיא שאמר הקב"ה לך אצל חכמי הדור ותעשה כפי הכרעתם.

ומ"ש משרע"ה "כי אתה תבא" זקנים שבדור, מיירי בתורה שבע"פ, דהיינו מה שנמסר למשה כדתנן "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליאושע", ולענין מה שנוגע לתשבע"פ, אז צריך להמלך עם זקנים שבדור, והכל לפי עצתם. דבעינן שיהיו סברותיו וראיותיו מקובלות לחכמי הדור, דבזה אין שליטה להקב"ה, כמ"ש "לך אצל חכמי הדור", וכמו שאמרו ג"כ בגמ' [ב"מ נ"ט] "לא בשמים היא".

וכן ראיתי בכיוצא בזה, להרב באר שבע [בריש פ"ק דהוריות לדף ב' ע"ב] דקא מחלק ליישב ברייתא דספרי בס' שופטים דקאמר "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" - אפילו על ימין שהוא שמאל וכו'. דבירושלמי [שם פ"ק דהוריות] קאמר

להיפך, יכול אמר על ימין שהוא שמאל ישמע, ת"ל "ללכת ימין ושמאל". ותירץ, דבדבר החלוקת[3] בסברא אז יבטל דעתו נגד הבי"ד. אבל, בראיה ברורה, אין לשמוע להבי"ד וכו' יע"ש[4].

והכי דייקי דברי הרשב"א בתשו' [בח"ב סימן שב"כ]. וכיוצא בזה כתב בספר ככר לאדן [בהגהות הירושלמי דקע"ה ע"א] יע"ש.

ונראה שזהו מדוקדק בכתובים "ויצו את יאושע בן נון ויאמר חזק ואמץ כי אתה תביא את בני ישראל הארץ אשר נשבעתי להם, ואנכי אהיה עמך". והוא, שזה הדיבור הוא מהקב"ה שמדבר אל יאושע, וגם מיירי בתורה שבכתב "ויכתוב משה את השירה הזאת ביום ההוא" דמיירי בתורה שבכתב, ולכן אמר לו "כי אתה תביא" ע"כ שלא בטובתם.

אבל כשדיבר משה "ויקרא משה ליאושע ויאמר לעיני כל ישראל חזק ואמץ כי אתה תביא את העם הזה", דהיינו שהדיבור הוא שמשה מדבר, וגם לעיני כל ישראל, דמיירי בעניינים ששייכים לעיני כל ישראל בהנהגות שלהם, כי בזה צריך מיתון והמלכה עם הזקנים, וע"ד שכתבנו וק"ל. ועיין ברש"י שם בפ"ק דסנהדרין ודו"ק.

ועוד כתבתי בזה, בקונטרס תוכחת חיים [ח"ג], ובקונטרס גנזי חיים [מערכת ד'], ובתשובות בספר חוקות החיים [סי' צ"ג] בחמלת ה' עלי.

[**שם טו**] **ויכתוב משה ויתנה** - כשנגמרה כלה נתנה לבני שבטו.

עיין לרש"י סדר תבא ע"פ עד היום הזה[5] [כ"ט ג'].

[**שם יב**] [**הקהל את העם וכו'**] **והטף** - למה באים ליתן שכר למביאהם.

זהו מאמר הירושלמי בחגיגה. ועיין מ"ש הרב מלאכת הקדש ז"ל והרב טירת הכסף [דף פר"ו ע"ב], ולמוה"ר מראה הנוגה [ר' רפאל אשכנזי], פרק ח"י מהל' שבת ודוק.

----[1] ועי"ש שהביא מקור לזה, דאמרו חז"ל כל מקום שנתנו חכמים עיניהם או מיתה או עוני, ופירש מהרש"א שם מיתה היינו עוני מתורה. או עוני ממש. נמצא לדברי המהרש"א שעוני מתורה נחשב מיתה.

[2] ז"ל שם: מרע"ה מת בשבת וגם נקבר בשבת, ונ"ל להקשות דהו תרי קולי דסתרי אהדדי, ר"ל דעל המיתה בשבת מצא מקום קפידא לנוח דע"פ הדין הוה המיתה כמו כיבוי נר, דנשמה קרוי נר שנאמר נר ה' נשמת אדם. והמכבה את הנר הוא איסור אב מלאכה בשבת.

ואפשר לתרץ ולומר משום דקיימ"ל מלאכה שאינה צריכה לגופא רק לצורך מקומו שרי. וה"ה בכאן שמשה רבינו ע"ה התפלל שלא ימות בשבת. והשיב לו הקב"ה "כבר הגיע ארכא של יהושע". ונ"ל דהכוונה הוא שמרע"ה ביקש שלא ימות בשבת משום כיבוי

נר בשבת. והשיב לו הקב"ה, כבר הגיע ארכה של יהושע להיות ממלא מקומך. ונמצא דהוה כמו מלאכה שא"צ לגופה רק לצורך מקומה דשרי.
ובזה נראה לי ליישב דאיתא בפ"ק דסוטה גבי פטירת משה "וילך משה ויהושע ויתייצבו באהל מועד", תנא "אותו שבת שבת של דיוזגי היה, נטלה רשות מזה ונתנה לזה". ופירש"י דיוזגי ב' זוגות חברים היו בה תחילת היום למשה וסופו ליהושע. ופי' שם בח"א וז"ל: "וקצת ראיה מהאי לישנא דקאמר שבת של דיזוגי, שמת משה בשבת, וכבר האריכו בזה התוספות" עכ"ל.
וצריך ליישב, מה השמיענו בזה התנא שמת משה בשבת ושהיה שבת של דיוזגי. אמנם לפי דרכנו א"ש, דתנא זה אתי לאשמעינן דמת מרע"ה בשבת ולא בע"ש, וכדי שלא תקשה האיך מת בשבת האי הוה כיבוי נר בשבת, ולזה מתרץ שהיה שבת של דיוזגי נטלה גדולה ממשה ונתנה ליהושע בו ביום, וא"כ הוה מלאכה שאי"צ לגופה רק לצורך מקומו דשרי וק"ל.
[3] אולי יש כאן ט"ס, והכוונה: דבר התלוי בסברא.
[4] ועי' מש"כ רבינו בפרשת שופטים על פסוק "ימין ושמאל" בסוה"ד, ובהערה שם.
[5] ז"ל שם: שמעתי שאותו היום שנתן משה ספר התורה לבני לוי, כמו שכתוב "ויתנה אל הכהנים בני לוי", באו כל ישראל לפני משה ואמרו לו, משה רבינו, אף אנו עמדנו בסיני וקבלנו את התורה ונתנה לנו, ומה אתה משליט את בני שבטך עליה, ויאמרו לנו יום מחר לא לכם נתנה, לנו נתנה. ושמח משה על הדבר, ועל זאת אמר להם "היום הזה נהיית לעם", היום הזה הבנתי שאתם דבקים וחפצים במקום:

סדר האזינו

[**לב ב**] **תזל כטל** - שהכל שמחים בו.
ועוד, דטל לא מיעצר [תענית ג.], ויהיה **אמרתי** עליכם [דהוא לשון רכה] תמיד **כטל**.
ואע"ג דאמרינן ריש פ"ט דסוטה ולא ירד הטל לברכה, ובמנחות דף סא דהתנופה לעצור טללים רעים, [והביאו רבינו בסדר אמר יע"ש]. הנה זה מיעוטא, ובאין עושין רצונו של מקום ולא בהוה.
ולכך תקנו "ותן טל ומטר[1] **לברכה**" וק"ל. ובקרא דהושע [סימן ו'] הזכיר טל לגנות ודוק.
[**שם ו**] **הלה' תגמלו זאת** - לשון תימא, וכי לפניו אתם מעציבין, שיש בידו וכו'.
היינו, כענין "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב", ואדרבה - בעצבון.
ונראה, שיש לפרש עם מה שכתבו גור"י האר"י[2], שאמר להם האר"י, שהטעם שזכה לכל החכמה המופלאה, היתה סיבה מאת ה' על שהיה לומד בתורה בשמחה זת"ד.

א"כ זא"ו[3] כאן "הלה' תגמלו זאת" להיות מעציבים, כי בזה מלבד כי לא יחכמו, אלא אדרבה אתם משכחים מה שהיה ידוע לכם. וזה אמרו "עם נבל ולא חכם"[4] וק"ל.

[**שם ו**] **ויכוננך** - מכם כהנים, נביאים, מלכים. כרך שהכל תלוי בו ע"כ.

ויען התורה קורא למלך "אשר **נשיא**" וכדתנן בהוריות [פ"ג מ"ג], לכן בא הרמז בר"ת ויכוננ"ך: ו'י'עש כ'הנים ו'נ'ביאים נ'שיאים כ'רך, מכוון לדברי רש"י.

[**שם ט**] **יעקב חבל נחלתו** - כחבל הזה שהוא עשוי בג' גדילים והוא ובניו היו לו לנחלה ולא ישמעאל בן אברהם ולא עשו בנו של יצחק.

וזה רמז בס' תצא "גדילים תעשה לך", לשון "**ועשתה** את צפרניה" וכמו "הוא **עשך** ויכוננך", דהוא כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם. **על ד' כנפות** אלו ד' אמהות ופרשת כנפיך.

[**שם יז**] **לא אלוה** – כתרגומו ["לית בהו צרוך", אילו היה בהם צרוך, לא היתה הקנאה כפולה כמו עכשיו].

עיין לרש"י סדר תשא על פסוק "למה ה' יחרה אפך בעמך"[5]. ועיין במדרש איכה גבי רחל יע"ש[6].

[**שם**] **לא שערום** – לא עמדה שערתם.

עיין למוה"ר תהלה לדוד [ר' דוד אמאדו, ח"ב דרוש ט' דף כ"ו ע"ג][7]. ולפי מש"כ רש"י אח"ז [פסוק כ"ד] בד"ה "מזי רעב", דכחוש מרעב מגדל שער, יתפרש "שמנת עבית" – "לא שערום" וק"ל. וזה רמז במלכים א' [סימן א'] "לא יפול משערתו ארצה"[8] וק"ל.

[**שם כו**] **אמרתי אפאיהם** - אמרתי בלבי אשיתם פאה להשליכם מעלי הפקר ודוגמתו בעזרא ותחלקם לפאה להפקר.

הדברים מגיעים למחלוקת האמוראים בפרק השולח בענין המפקיר את עבדו, אי סגי באמירה, או צריך גט שחרור. דלדעת שמואל אין צריך, ולדעת רב ור"י צריך. ולענין הלכה, קי"ל כרב ור"י, כמש"כ הרי"ף והרא"ש, והרמב"ם בפרק ו' מהל' עבדים, והטור ביו"ד סימן רס"ז. ועי' מש"כ הרב קה"י אלגאזי [מע' ע' אות רנ"א דף כ"ד ע"ד] יע"ש.

וא"כ דייק שפיר, "אמרתי בלבי לעשותם הפקר", והוא לטובת ישראל, דאיזה ספר כריתות אשר כתבתי עליהם גט שחרור, ועבדי הם לעולם ועד.

[**שם לב**] **כי מגפן סדום גפנם** - מוסב למעלה אמרתי אפאיהם.

וכמו שפי' שם: "אשיתם פאה". וגם לשון "איה הם" יע"ש.

והשתא יתפרש "**כי מגפן**", **כי** נתינת טעם הוא, ע"פ מה שדרשו חז"ל ע"פ "אעשה כלה ואותך לא אעשה כלה", דהגוים דמכלים שדותיהם ואינן מניחין פאה - אעשה בהם כלה. ואותך - דמניחין פאה לא אעשה כליה יע"ש.

וא"כ, את"ש אומרו "**אמרתי אפאיהם**" - הפקר כפאה וכליון חרוץ ח"ו. וכי תימא, ממה שהזכיר "פאה" משם אדרבה הקללה לברכה, דאינו ראוי לעשות כליה, כיון דישראל מניחין פאה. לזה יהיה טעמא "**כי מגפן סדום גפנם ומשדמות עמורה**", שהם קמצנים כסדום ועמורה בכרמיהם ושדותיהם, ואינן מניחין לקט שכחה ופאה. ולכך "**אמרתי אפאיהם**" לאידך גיסא, מידה כנגד מדה ודוק.

[**שם לה**] **לעת תמוט רגלם** - כשתתם זכות אבותם.

והיינו כמו שפירש רבינו בס' כי תשא [ל"ב י"ג] "כסא של ג' רגלים אין עומד לפניך, ק"ו לכסא של רגל אחד".

ועיין עוד בסדר כי תשא בפסוק "אני אעביר" [ל"ג י"ט], מה שפירש לענין אם תמה זכות אבות[9], דאתי שפיר אמרו הכא "לעת תמוט רגלם" ודוק.

ואפשר לרמוז **ושל"ם לע"ת** ר"ת: ו'שלש ע'שרה מ'ידות ל'למדך ל'בקשת ת'פילה, מכוון ללשון רש"י מסדר כי תשא הנ"ל.

[**שם מג**] **הרנינו גוים עמו** - ישבחו האומות וכו'.

צאו וראו מה שפירש דוד המע"ה במזמור קט"ו "הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים, כי גבר עלינו חסדו, ואמת ה' לעולם הללויה", והרי הוא כמבואר.

[**שם מו**] **שימו לבבכם לכל** – [צריך אדם שיהיו עיניו ולבו ואזניו מכונים לדברי תורה, וכן הוא אומר "בן אדם ראה בעיניך ובאזניך שמע ושים לבך", הרי דברים קל וחמר, ומה תבנית הבית שהוא נראה לעינים ונמדד בקנה, צריך אדם שיהיו עיניו ואזניו ולבו מכונים להבין, דברי תורה שהן כהררין התלויין בשערה על אחת כמה וכמה].

חיים תחילה אופן ל"ז[10].

[**שם נא**] **על אשר מריתם פי** - גרמתם למרות פי[11] וכו'.

כתב הרב הלבוש [דף צ' ע"ד, בסדר זה] ע"ד רש"י וז"ל: דלמה לא נתן מנהיג אחר לישראל, ומשה ישאר בחיים, ויבוא אל הארץ כאחד משאר העם מישראל, או יהיה מנהיג לשבט לוי.

יראה לי, שזה תלוי בזה, שהי"ת הוא היוצר כל, הוא יתברך צופה כל הנסתרים, והוא חפץ ביקרו של משה טבע האנושי, וידוע דאע"ג שמשה התפלל ע"ז, (כשראה) [לכשיראה] משה מנהיג אחר לישראל שהוא יהיה אחד מתלמידיו ולא הגיע לחצי מדרגתו של משה, והוא יושב תוך עמו כאחד מהם כפוף לאותו מנהיג, ודאי שיצטער בלבו על זה, לא מצד קנאתו בו, רק שטבע האנושי כן נותן. ואם יניחהו בחיים ולא יבוא

אל הארץ, כ"ש שיהיה צערו גדול יותר, לכך אמר הי"ת דטבא ליה עבדי ליה, כי טוב לו מותו כי ימות בנשיקה דליכא צער מיתה כלל, ויתענג בתענוג הגדול וכו' זת"ד.
והנה אמת שבספרי סוף הפרשה, על פסוק "כי מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא אל הארץ אשר אני נותן לבני ישראל", אמרו וז"ל שם: מה ת"ל "ושמה לא תבוא" "ושמה לא תעבור", אמר משה לפני הקב"ה, אם איני נכנס בה מלך אכנס בה הדיוט, אם איני נכנס בה חי אכנס בה מת. אמר לו הקב"ה, "ושמה לא תבוא" "ושמה לא תעבור", לא מלך ולא הדיוט, לא חי ולא מת עכ"ל. הרי נראה, דמשה רבינו ע"ה התפלל על זה להכנס הדיוט ולא מלך.
אבל, מה שאמר הרב ז"ל כי מטבע האנושי הוא שיצטער על זה, כן אתמר בהדיא בדברי רז"ל במדרש תנחומא והובא בילקוט ס' ואתחנן ע"פ "ויתעבר ה' בי למענכם", דכשאמר הקב"ה למשה הגיע חלקו של יאושע תלמידך, אמר לו, אם מפני יהושע, אלך ואהיה תלמידו. אמר לו, אם אתה רוצה לעשות כך עשה. עמד משה והשכים לפתחו של יאושע, והיה יאושע יושב ודורש. וכפף משה קמתו והניח ידו על פיו, ונתעלמה עינו של יהושע ולא ראה אותו, כדי שיצטער ויזמין עצמו למיתה. הלכו כל ישראל לפתחו של משה, ומצאוהו בפתחו של יהושע, והיה יהושע יושב, ומשה עומד. אמרו לו ליהושע, מה עלתה לך שמשה רבך עומד ואתה יושב. כיון שתלה עיניו וראה, מיד קרע את בגדיו וצעק ובכה ואמר רבי אבי ואדוני. אמרו לו ישראל, רבינו משה למדנו תורה, אמר להם, אין לי רשות. אמרו לו, אין אנו מניחין אותך. יצאת בת קול ואמרה להם, למדו מיהושע. קבלו עליהם. ישב יהושע, בראש ומשה רבינו מימינו, ואלעזר משמאלו. והיה יושב ודורש לפני משה, ולא היה יודע משה מה היה יהושע דורש. אחר שעמדו ישראל, אמרו ליה למשה, רבינו סתום לנו את התורה. אמר להם, איני יודע מה אשיב לכם. היה משה רבינו נבהל ונופל, באותה שעה אמר לפניו, רבש"ע עד עכשיו בקשתי חיים, וחיי נפשי קנויה לך. וכיון שהשלים נפשו למיתה פתח הקב"ה וכו' ע"כ.
הרי בהדיא בדברי רז"ל כדברי הרב הלבוש, כי מה שהשלים משה למיתה, הוא כי היה מצטער הרבה כשהיה רואה ליאושע תלמידו יושב ודורש ונוטל כבודו ושררתו.
ואע"ג שאמרו בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו. זהו כשהוא שרוי בכבודו, לא כשנוטלים ממנו כבודו כמו שכתב הרב מוהרש"י ז"ל.
וגם בזוה"ק סדר וילך [דף רפ"ג ע"א] אמרו, כי ענין משה רבינו שמת, הוא כדי שלא יראה את כי יאושע תלמידו מולך ונוטל המלכות ממנו. ושם הביאו, כי כן היה ענין

שאול שמת ולא סילק הקב"ה המלכות ממנו וישאר בחיים, משום דטבא ליה עבד, שלא יראה לדוד שהוא עבדו מולך תחתיו יע"ש.

[**שם נא**] **לא קדשתם אותי וכו'** - והם הכוהו והוצרכו להכותו פעמיים וכו'.

עי' לרש"י סדר חוקת, ולהרב אור החיים ז"ל שם. וכמ"ש בסה"ק נפש חיים [מערכת מ' אות קע"ה] בס"ד.

----[1] ומטר נמי מצינו לקללה כדאיתא בתענית ו ע"ב על קרא "והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר" וכו', אמר ר' יהודה א"ר שתיהן לקללה. וברש"י שם: "שרוב גשמים קלקלו את תבואתן".

[2] ספר חרדים [הקדמה למצוות אות ד'].

[3] זה אומרו.

[4] וכמו שכתב רש"י: "נבל ששכחו את העשוי להם". "ולא חכם להבין את הנולדות שיש בידו להיטיב ולהרע". הרי ש"נבל" על שכיחת העבר, "ולא חכם" על העתיד.

[5] ז"ל שם: כלום מתקנא אלא חכם בחכם גבור בגבור עכ"ל.

[6] ז"ל שם [פתיחא דחכימי כ"ד]: באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקדוש ברוך הוא ואמרה, רבונו של עולם, גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתרה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי, והקשה עלי הדבר עד מאד כי נודעה לי העצה, והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני, ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאותי ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי, ומסרתי לאחותי כל הסימנין שמסרתי לבעלי, כדי שיהא סבור שהיא רחל. ולא עוד אלא שנכנסתי תחת המטה שהיה שוכב עם אחותי והיה מדבר עמה והיא שותקת ואני משיבתו על כל דבר ודבר, כדי שלא יכיר לקול אחותי וגמלתי חסד עמה, ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה. **ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך חי וקים, רחמן, מפני מה קנאת לעבודת כוכבים שאין בה ממש, והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בם כרצונם**. מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ואמר, בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן, הדא הוא דכתיב (ירמיה לא, יד) "כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו". וכתיב (שם): "כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעלתך" וגו', וכתיב (שם) "ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם".

[7] שם ביאר הכתוב בשמואל א' פרק י"ד "ויאמר העם אל שאול היונתן ימות אשר עשה הישועה הגדולה הזאת בישראל חלילה חי יהוה **אם יפל משערת ראשו ארצה** כי עם אלהים עשה היום הזה ויפדו העם את יונתן ולא מת".
וז"ל שם: יש להבין, מה היה להם להזכיר "שערת ראשו" דוקא שלא יפול טפי מכל דבר אחר.
אלא נלע"ד דשם רמז למ"ש בילקוט [ס' בשלח רמז רנ"ה ע"פ "ויבאו אל מדבר שור"], א"ר אבא דבר זה השיח לי רבינו הגדול, אדם אחד היה באר"י וקורין לו מרוט"ה. פע"א הלך ללקט עניים בראש ההר וראה את הנחש ישן, והנחש לא ראהו. מיד נשר שערת ראשו ולא צמח בו שער עד יום מותו, והיו קורין אותו מרוט"ה יע"ש.
נמצא, דמגודל צערו ואימתו של אדם שמא ימיתוהו נופלים שערות ראשו. מעתה זה שאמר הכתוב "הימות יהונתן וכו' חלילה לי אם יפול משערת ראשו ארצה", כלומר, שלא אבעיא שלא יומת, אלא אפילו אימה ופחד לא יהיה בו מהמיתה, דבזה יפלו שערות ראשו, שלא יהיה לו צער כלל ועיקר. והעד לזה "אם יפול משערת ראשו" ודו"ק.
[8] ז"ל הכתוב: ויאמר שלמה אם יהיה לבן חיל לא יפל משערתו ארצה ואם רעה תמצא בו ומת:
[9] לשון רש"י שם: הגיעה שעה, שתראה בכבודי מה שארשה אותך לראות, לפי שאני רוצה וצריך ללמדך סדר תפלה, שכשנצרכת לבקש רחמים על ישראל, הזכרת לי זכות אבות, כסבור אתה, שאם תמה זכות אבות אין עוד תקוה, אני אעביר כל מדת טובי לפניך על הצור, ואתה צפון במערה וקראתי בשם ה' לפניך ללמדך סדר בקשת רחמים אף אם תכלה זכות אבות.
וכסדר זה שאתה רואה אותי מעטף וקורא שלש עשרה מדות, הוי מלמד את ישראל לעשות כן, ועל ידי שיזכירו לפני רחום וחנון יהיו נענין כי רחמי לא כלים:
[10] ז"ל רבינו שם: וזהו הרמז "**לעיני כל ישראל - בראשית**" שהיא התורה שנקראת **ראשית** כמ"ש רז"ל. והיינו, כי צריך שיהיה **עיניו ולבו** הרמוז באות **למ"ד** מישראל **ובי"ת** מבראשית שהוא **לב**, שיהיו **עיניו ולבו** מכוונים לד"ת.
וגם רמוז **אוזן** בר"ת ל'עיני כ'ל י'שראל ב'ראשית ב'רא גי' **אוזן** דמספרו ס"ד, כי צריך להיות האוזן מכוון לד"ת כדברי רז"ל.
[11] לפנינו יש גירסא: "על אשר מעלתם בי, גרמתם למעול בי". ועי' שפתי חכמים.

סדר וזאת הברכה

[לג ב] **ויאמר ה' מסיני בא** - פתח תחילה שבחו של מקום ואח"כ פתח בצרכיהם של ישראל.

ומכאן נמי סמך למה שנוהגים לברך תחילה על המתוק ואח"כ לבעה"ב[1], וכתבתי בזה במקום אחר. וזה בסידור תפילת י"ח וברור.

ובדרך דרש יתכן לומר ע"פ דרכו של רבינו דפירש "לפני מותו – סמוך למיתתו", ופתח תחילה בשבחו של מקום. והוא על פי מ"ש חז"ל [נדרים י ע"א] דלא יאמר אדם לה' קרבן שמא ימות[2]. וא"כ ניחזי אנן, איך פתח משה את פיהו ויאמר "ה' מסיני בא", דאין זה כפי הדין[3].

לזה מילתא קדים אמרה "לפני מותו סמוך - למיתתו" דהיה ברור לו דעדיין לא הגיע העת והרגע שבו ימות וכדאיתא במדרש רבה פ"ז דהיו מודיעין לו משעה לשעה ומרגע לרגע אמטו להכי פתח בשבחו של מקום בהאי נוסחא ה' מסיני בא והוא על דרך שתירצו המפרשים דהצדיקים יודעים העת שימותו ואין חוששין לזה כ"ש וק"ו לגבי משה וכאמור.

[**שם ה**] **ויהי בישורון מלך**.

עיין מה שכתבתי בעניותי בספר בית אבות בפתיחא דחכימי [דף ז ע"א].

[**שם כה**] **וכימיך דבאך** – ימי נעוריך כן יהיו ימי זקנותיך.

הביטה וראה נוסח התפילה שהובא בספר ימצא חיים [סימן ס"ז דף ס"א ע"ב] מכוון יפה לזה.

[**שם כו**] **רא"ם ד"ה רוכב שמים וכו'** - כי בזולת זה וכו', השחקים וכו'.

בביאור דברי הרא"ם הללו רחב פיו של הרב זרע אברהם [כאטורזא] ז"ל [דף ק"ג ע"ד ודף ק"ד] פוק חזי ויערב לך.

[**שם כז**] **זרועות עולם** - אימת הגבוה על הנמוך.

עי' לרבינו סדר האזינו על פסוק "כי אשא על שמים ידי"[4].

[**לד ג**] **ואת הנגב** - ד"א מערת המכפלה.

לפי מ"ש בי"ד דשם נקבר הראה לו מקום קבורתו ולא גילה לו למא"ד ולא איש אפילו משה ואם גילה לו אתיא כמ"ש רבינו ויקבור אותו דהוא קבר את עצמו, ועיין חומת אנך סדר וירא.

[**שם ה**] **וימות** - אפשר משה מת וכתב.

עי' להרב נחלת בנימין ז"ל [מצוה פ"ו אות ט-י] מ"ש בזה. ועוד תמצא להרב יערות דבש [ח"א דף ל' סוף ע"ב] ושמעתי מפי הגאון הרב אליהו מוילנא ז"ל דפירש דמ"ש חז"ל "משה כותב בדמע", הדבר קשה, איך יתכן, דצריך דיו, ובדמע פסול הס"ת. ועל זה גילה מצפוניו, דבדמע הכוונה לשון המדמע, לשון תערובת. דכל האותיות היו גולמי, ואחר חטא אדם הראשון, נסדרו האותיות בזה האופן. ונמצא, האותיות הללו משה כתבן בתערובת ולא הבין משה זת"ד, ודפח"ח.

ולפי מאמרם ז"ל, דאפילו משה אינו יודע היכן קבור, הרי אם הוא כותב סימן בתוך סימן, איך יתכן דלא ידע. בשלמא המוצאין אינן מוצאין, אך לגבי דידיה נמצא מאד. אכן על פי האמור אתי שפיר ודוק.

אלא, דאינו מסביר איך יצוייר דכל הס"ת כתב בלי דימוע, ואלו הפסוקים כתב בדמוע כמו שהיו קודם חטא אדם הראשון, והדבר צ"ת.

[**שם ו**] **ויקבור אותו בגיא**.

מה שהקשה אמר יוסף [אלקלעי קנא ע"ג] בליקוטיו על דברי הרב רבינו בחיי ז"ל[5], אינו מובן. דלמין אפיקורס לא יוכל להשיב מתורה שבע"פ, כי אם מקרא המפורש בתורה. וכן הקשה אלי הרב ועצום נז"י כמהר"ר יצחק דיאס המכונה מירקאדו נר"ו. אלא, דאולי כונתו היא, למה בגמרא לא אמרו אחר זה לקושטא דמילתא דלא קבר אותו.

וראה מפלאות תמים דעים, דלפי גדולתו של משה רבינו ע"ה מדקדק עם חסידיו, דאירע על ידו בלועי קרח ועדתו, וא"ש ההי"ב את"מ[6].

[**שם יב**] **לעיני כל ישראל** - [שנשאו לבו] לשבור הלוחות.

וזה רמוז באומרו "אשר **עשה**" דסתירת זקנים בנין. ו**עשה** לשון תיקון. ורמוז בתיבת **אשר** דהוא "**אשר** שברת" - ישר כחך[7]. ו**עש**"**ה** ר"ת ע'ל ש'בירת ה'לוחות, וק"ל.

----[1] כדי שלא יקדים ברכת עבד לברכת קונו, ועי' פלא יועץ [ערך ברכות], ובהערת דמשק אליעזר שם.

[2] בפירוש רש"י שם כתב "דילמא אמר לה' ולא גמר לדיבור זה דלא אמר קרבן" וכו'. וברא"ש כתב דהחשש שמא ימלך, אומנם בהרבה ספרים מהאחרונים הביאו הטעם דשמא ימות, עי' בהרחבה בשדי חמד כללים מערכת ה' סי' ל"ה.

[3] קושייא זו הביא הרב ירך יעקב [פיתוסי] ובס' כרם שלמה [גייגר], ובפרדס יוסף [פרשת ויקרא]. ותרצו, דזהו כוונת המדרש כאן שדרש "לפני מותו" שכפתו למלאך המות תחת רגליו ובירך לישראל, כי מלאך המות מנע ממנו לברך את ישראל. וא"ש שלא חיישינן שמא ימות.

[4] ז"ל שם: כי אשא אל שמים ידי, כמו כי נשאתי, תמיד אני משרה מקום שכינתי בשמים, כתרגומו אפלו חלש למעלה וגבור למטה, אימת העליון על התחתון, וכל שכן שגבור למעלה וחלש מלמטה. עכ"ל.
[5] ז"ל שם: "ויקבור אותו בגיא", כתב רבינו בחיי ז"ל, אמרו במדרש הקב"ה קבר אותו, וענין הקבורה שקבר אותו הקב"ה שנפתחה לו הארץ בדרך ונכנס שם ומת ונסתמה אחרי כן עכ"ל.
ואיכא למידק על דבריו, מהא דאיתא בסנהדרין [דף ל"ט ע"א] אלהים כהן הוא כי קבריה למשה במאי טבל, יע"ש.
[6] ואם שגיתי, ה' הטוב יכפר בעד, אתי תלין משוגתי.
[7] כמו שדרשו חז"ל במס' שבת "אשר שברת - ישר כחך ששברת".

דרוש להספד מבן המחבר

דרוש זה מהב'ן בחכמה אברהם רחימא נר"ו יאיר כאור יממא כיר"א

ידעי רבנן להאי מלתא, דהשוה הכתוב אשה לאיש ממע'ל לחש'ב כי טוב סחרה, ובפרט הזאת נעומי אשה כשרה, הדא עליבתא שכולה וגלמודה וכל ימיה מכאובים פצע וחבורה, יסורין הממרקין אבשרא ואטופרא, הומיה היא וצוררת קראן לי מרה, היא גופא גזרה, דיצאת נשמתה בטהרה, חסורי מחסרא, אשת חייל מרת קלארה אב'ן יקר'ה תנצב"ה בתו של שם מכבד את התורה, ומשמח את הבריות בשפה ברורה, וגומל חסדים בחיבה יתירה, החכם המרומם כמוה"ר שמואל ן' יקר נ"ע חתנא דביה נשיאה האדם הגדול בענקים מע' הרב סבא יקירא, המלך דוד זלה"ה בגן עדנו באספקלריא המאירה. ויבא אברהם לספוד לצר'ה, כאן בדברי תורה, קול אומר קרא, לזכר עולם תהיה כל שישנו בזכירה, לעילוי נשמתה, בדברות שתים בדרך קצרה, משום יקרא דשכבי ומשום יקרא דחיי א'ח טוב וחסד המנורה הטהורה, חכם ומבין מדעתו בסברא ישרה, הגביר החכם השלם כמה"ר יוסף סעדיה ן' יקר נר"ו, לא יוסיף עוד לדאבה, ומשמועה רעה לא ירא, הון ועושר בביתו כל ימי עולם עד דרא בתרא, אכי"ר.
ומי יעמד בסוד ה', דלא על מגן חל להיות פטירתה של האישה הזאת הכבודה בר'ה היא ביום כ"ח כסליו דהוא באמצע ימי חנוכה, ולבי אומר לי דהיא האשה אשר הוכיח ה' לעיני בני עמי על צדקותה, יען ראיתי להרב חמדת ימים בפ"א דחנוכה [דף ד"ן ע"ב] דכתב וז"ל והנשים אשר נהגו שלא לעשות מלאכה בח' ימי חנוכה ויש מי שאומר שאין להקל אליהן ואמת הדבר באשר כל הפגם שנעשה באותו זמן של מלכות יון היה

בהתגבר הקליפה מאוסה היא הערלה וזה הפגם היה לשכינה אשה יראת ה', וכן הנס שנעשה אח"כ ע"י השמן להדליק המנורה, גם הוא נרמז לכנסת ישראל הנקראת מנורת זהב, ועל אודות האשת העליונה כנסת ישראל אשר הנס נוגע שם, והיא שם אם ושורש כל הנשים כי ממנה הן משורשות על כן ישישו וישמחו בישועתה ויבואו הנשים על האנשים ביתר שאת בנס הזה להתבטל מעבודת מלאכתם, ועכ"פ גם האנשים יבטלו איש איש ממלאכתו בעוד שהנרות דולקות עכ"ד.

כי עפ"י דברות קדשו, נודעה יד ה' אל עבדיו דלעיני הגוים גילה צדקתו דמעשה היהודית החסידה דכבשה המלחמה בהמצאות שעשתה והרגה את האויב, היה הענין בימים האלה ובזה"ז, כדכתב הר"ן ז"ל בטעם שיש לאכול מאכל גבינה וחלב בחנוכה זכר לנס שהאכילה היהודית לאויב חלב כיע"ש, והרב חמדת ימים בפ"ב הוכיח מזה דנס מעשה היהודית היה בזמן חנוכה, והביא שם סיפור המעשה כיע"ש, והוא מכוון יפה כי ביד אשה ימסור ה' את האויב, יען הזמן גרמא דהוא סדר נשים, ויש להן התגברות ועילוי כפי בחינתן, אמטו להכי בא הנס על ידי אשה, דהזמן מסייע להם להיות נקבה תסובב גבר, ויש להן שליטה והרמת המזל והוא טעם נכון.

טעם שגזרה מלכות יון על ר"ח

כי עפ"י הדברים האלה, אדברה נא וירווח לי ליישב מאי דהוה קשיא לי, דמה ראו על ככה ומה הגיע אליהם ליועצי מלכות יון לגזור על ר"ח בהשואה אחת עם מילה ושבת, דמה דמות יערוך מילה דהוא עיקר היהדות ובכרת, ושבת דשקול ככל התורה, והמחלל שבת בפרהסייא דיצא מכלל ישראל, עם קביעות ר"ח קלה שבקלות, ולא נתנו עיניהם בחמץ ומצה ותפילין ובכריתות ומיתות ב"ד וכיוצא שיעברו עליהן, ולא על חינם נתנו יד בר"ח. אכן, עפי"ה עשו זה בעורמה, כי היה בהם חכמים המה לרעה, יען ראו כי הזמן הוא של הנשים, ומעותד הענין כי ביד אשה ימסור ה' להם לכלותם, וכמו שהיה ענין היהודית לפי האמת, ומזלייהו חזו כי יש לנשים תוקף ואומץ וחוזק באלו הימים ובריא מזלייהו, לכן בקשו לעקור מהם ר"ח דהיא מצות הנשים כדנבאר לקמן מזה בע"ה, להחליש כח הנשים שלא יעמוד להן זכות ראשי חודשים, ותהיה להם לחטאה דאינן שומרות ר"ח, ותהיה להן לפוקה ולמכשול שלא תהיה להן הרמת ראש, לכך בחרו כנגד הב' מילה ושבת דהם עיקרי הדת, הנה זה נמי דר"ח להכניע לצד הנשים שלא תבא להם לישראל על ידן של נשים תשועה והוא ברור.

ולפי"ז המאושרת הלזו, דבאה זמנה בצאת נפשה כי מתה ביום רביעי של חנוכה, היא הוראה דלאו בדינא אסתלקת, כענין שאמרו גבי משה רבינו ע"ה דהיה בשבת בשעת

מנחה כדאיתא במאמר הזוה"ק סדר יתרו כנודע, והיינו דהיות פטירתה בימים האלה דהוא בחינת אשה יראת ה' יודו כולם דהיתה צדקה דלא מתה על חטאתיה דאיתרע מזלא, אלא באה פקודתה בזמן דמזל הנשים ברום המעלות דמשם משורשות. וכה"ג כתב הרב יערות דבש גבי משה רבינו והבאתי דבריו בסה"ק ברך את אברהם סדר וזאת הברכה יע"ש. וכבר נתבאר דלנשים ימי חנוכה אסורות במלאכה כמו ר"ח ממש, והוא כמו יו"ט ומועד זמן דידהו, ולכן היתה לה שביתה ממלאכתה לגמרי והלכה לג"ע עולם שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים.

טעם שבקשו לבטל מילה ושבת

ולפי האמור מה טוב ומה נעים דבא הנס בהדלקה, כי זהו מצות הנשים בהדלקת נר שבת, והסגולה דאיתא בנר שבת איתא נמי בהדלקת נרות חנוכה, דהויין לה בנים ת"ח, ואידי ואידי חד שיעורא, כי נר מצוה ותורה אור וכאומרם ז"ל. ובב' מצות מילה ושבת שרצו לבטל נוגעות בפרטות נמי לנשים, תיתי חדא היינו ההדלקה כדאמרן, ורצו לבטל בדבר דנוגע לנשים דהדלקה מכלל יצאת. ומילה כדאיתא במדרש אם שמרת ימי הנידה אני נותן לך בן ואתה מולו לח', ונמצא למפרע דהן חלק לז' ימי הנידה וגם לח' למילה כדרשת רז"ל, ומגמתם לבטל דברים שיש חלק לנשים שיבוטל מהן מצותן העיקריות המיוחדות להן כדי להחליש כחן וזכותן.

ועפ"י הדברים האלה, הנה נא הואלתי לפרש כונת המאמר בברכות [דף ט"ו ע"א] **גדולה הבטחה שהבטיחן הקב"ה לנשים יותר מן האנשים, שנאמר "נשים שאננות קומנה שמענה קולי בנות בוטחות האזינה אמרתי**" ע"כ, ופירש"י ז"ל: גדולה הבטחה שהרי קראן שאננות ובוטחות עכ"ל.

וכל אשר יעבור במאמר הלזה, ירגיש אדם דכעת לא השמיענו מה הבטחה היא זאת דהם שאננות ובוטחות, דמאיזה טרדה ופחד בא להודיען בהני תרי לישני שאננות ובוטחות, אי משום מלחמה הרי אינה אשה יוצאה למלחמה בלא"ה, ואם ח"ו תבא מלחמה בעיר הלא גם נשים וטף בכלל אותה צרה, ועל איזה דבר משתעי קרא דנמצא בנשים ולא באנשים. ותו קשה, דפתח קרא בנשים דמשמע נשואות, וסיים בבנות דמשמע דהן בחורות ובתולות. ועוד צריך להבין בקשר הכתוב דבתר הכי, דקאמר "האזינה אמרתי ימים על שנה", ואנחנו לא נדע על איזה ימים של שנה דיבר הכתוב.

טעם שניתן ר"ח לנשים

ואפשר לע"ד, דזה סובב הולך למה שכתב הטור בא"ח [סימן זי"ת] דבר"ח קורין ד' בשביל הנשים דבטלות ממלאכתן, כדאיתא בירושלמי, דהני נשי נהיגי דלא למעבד עבידתא

בריש ירחא, ואיתא בפר"א לפי שלא רצו ליתן נזמיהם לעגל. ושמעתי מאחי הרב יאודה טעם לדבר, כי שלש רגלים נגד ג' אבות, וי"ב חדשים יום א' לחדש נגד י"ב שבטים, וכשחטאו בעגל ניטלו מהם ונתנו לנשים לשכר שלא היו באותו החטא עכ"ד. וחזה הוית למרן ב"י [שם], דהקשה דאמאי יקרא שכר לנשים מה שלא ניטל מהן ר"ח דתינח לאנשים הוא עונש שניטל מהם, אך לנשים אינו שכר דהיו כמו שהיו. ותי' שני תירוצים, ויצא האחד, דעדיין לא ניתן אפילו לאנשים שיהיו אסורין בעשיית מלאכה, אלא שהיו ראויין והעגל גרם דמנע מהם, והאשה נגררת אחר האיש דטפלה לו, והיה ראוי להמנע גם מהם, לכן ניתן לשכר. זאת שנית, דאעיקרא מה שניתן ר"ח היה לאנשים לבד ולא לנשים, וכשחטאו בעגל ניטל מהאנשים וניתן לנשים זת"ד.

ותבט עיני להרב פרי מגדים בחלק אשל אברהם שם דכתב על מ"ש מרן ב"י בתי' השני, דמעיקרא הר"ח מה שניתן הוא לאנשים ולא לנשים, דהטעם משום דהוא מ"ע שהזמן גרמא, וכל מ"ע שהז"ג נשים פטורות. ואע"ג דאיכא לאו דלא תעשה מלאכה, הנה הקום עשה לקדש החדש ולענגו לא היה לנשים, ועתה ע"י שלא נתנו לעגל זכו בתרתי, בלא תעשה מלאכה, ובקום עשה - לקדש החודש ולענגו, ע"ד שכתבו התוס' בקידושין [דף ל"ד ע"א] דאע"ג דהשוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים שבתורה, היכא דאיכא קום ועשה ואיכא לא תעשה, ויבא מציאות שלא יעבור על לא תעשה אלא על קום ועשה בלבד, כמו מעקה דבנה בית על מנת לעשות מעקה, ושוב נמלך, דאינו עובר על לאו דלא תשים דמים בביתך, אלא דוקא עובר על קום ועשה דועשית מעקה בלבד. וכן בשילוח הקן, דנטל האם ע"מ לשלח, דאינו עובר על לאו כי אם על עשה בלבד, בזה אמרינן דנשים פטורות. א"כ הכא נמי גבי ר"ח היה ראוי דנשים יהיו פטורות מלקדש את החדש ולענגו במאכל ובמשתה וכסות, דהוא מצות עשה שהז"ג בקום ועשה, ואפי"ה ניתן להם בשביל שלא חטאו בעגל עכ"ל.

וראיתי להרב אליה רבה שם דכתב דהנשים לבד בטלות ממלאכתן משום דנשים צדקניות שהן זקנות בעוה"ז הנה לעת"ל עתידות לחזור לימי נעוריהן להתחדש כלבנה כדכתיב "המשביע בטוב עדייך" שלא נתנו נזמיהן עי"ז "תתחדש כנשר נעורייכי" וכן מפורש בפרקי רבי אליעזר [פמ"ד] ולכך נאה ויאה לנשים בכל חידוש לבנה לעשות ביטול מלאכה כמו שבתות ויו"ט עכת"ד. ועמ"ש הרב יוסף אומץ [סי' ך' די"ט] יע"ש. ויש לי מקום עיון בדברי התוס' יו"ט [פ"ד דמגיל' משנה ב'].

והנה בהאי קרא דתתחדש כנשר נעורייכי לפי פשוטו של מקרא כמו שפי' רש"י הוא, דמשנה לשנה מחדש כנפיים והנוצה, אך לפי המדרש אגדה דהביאו רש"י שם דהנשר

כשמזקין חוזר לנערותו, בא בדקדוק לישנא דקרא "תתחדש כנשר נעורייכי" נעורייכי דייקא, דגם כי יזקין חוזר לנערותו ואתי שפיר לנשים שהן זקנות בעה"ז, דעתידות לחזור לימי נעוריהן.

אחרי בלתי היתה לי עדנה ואדוני זקן

וזה יהיה לי מה שרמז קרא בסדר וירא: "**ותשחק שרה בקרבה לאמר, אחרי בלותי היתה לי עדנה ואדוני זקן**", דיש להבין בוי"ו של ואדוני דאינו מיושב בלשון, והיל"ל אבל אדוני זקן. אך עפ"י האמור הנה נכון, והוא דאיתא בילקוט שם דאברהם ושרה חזרו לנערותן יע"ש, וידוע מ"ש דז"ל דבמקום דכתיב אחרי הוא סמוך ולא מופלג, כדכתב הרב מלאכת הקודש [סדר בהר ע"פ אחרי נמכר גאולה תהיה לו], וכבר הקשיתי עליו בסה"ק ויקרא אברהם שם דנקיט ליה בפשיטות אליבא דכ"ע, וזהו מחלוקת יע"ש. וא"כ זהו מה שרמז קרא "ותשחק שרה בקרבה לאמר" על הפלא שנעשה להם, דמזקנים חזרו לנערותן, וע"ז שחקה שרה לאמר, דהן אמת דאין כל חדש תחת השמש, וכזאת תתחדש כנשר נערותן של נשים צדקניות, אך הוא לעת"ל, האמנם לגבי דידי "אחרי בלותי" אחרי סמוך היתה לי עדנה בעה"ז, ולא כנשים צדקניות דהוא אחרי מופלג לעת"ל. ועוד חידוש אחר, "ואדוני" דגם אדוני כמו כן דהיה "זקן" נעשה בחור, והוי"ו מוסיף על ענין ראשון, והיינו דהא תינח נשים דכך יהיה לעתיד, אך באנשים דיהיה מזקן לבחור כל כי האי ליתא בעולם, ונמצא דהנס פלאי הנה הוא לגבי אברהם יותר.

גדולה הבטחה שהבטיחן הקב"ה לנשים יותר מן האנשים

אמור מעתה, דזהו מה שכיוין בעל המאמר "**גדולה הבטחה שהבטיחן הקב"ה לנשים יותר מן האנשים**", וההבטחה היא יען אתה תראה ד"נשים שאננות", דיש להן זמן דשאננות ממלאכתן דהן בטלות מה שלא נמצא באנשים, דאינו אלא בר"ח, דבשבתות וימים טובים גם האנשים אינן עושין מלאכה ושוים הם, אך יש ימים דהן לבד שאננות דהיינו בטלות ולא האנשים. ועוד זאת, "קומנה" דהיינו בקום עשה, וזהו החידוש ד"קומנה" דהוא בקום ועשה אע"ג דהוא מצות עשה שהזז"ג. והוו להו תרתי, שאננות - ממלאכה, וקומנה - לקדש החדש ולענגו במאכל ובמשתה ובגדים נאים, ועי"ז יש להם הבטחה, דמנשים שהן גדולות אפי' זקנות יהיו "בנות בוטחות", דתתחדש נעוריהן ויהיו בנות, זהו ההבטחה שניתן להן דתתחדש כנשר נעורייכי, דמנשים זקנות תהיינה "בנות" זהו ה"בוטחות", וזהו גדולה הבטחה שהבטיחן הקב"ה לנשים יותר מן האנשים, דתחזרו לימי נעוריהן כלבנה דמתחדש בכל ר"ח, יפה כלבנה בר"ח, יען "שמענה קולי האזינה אמרתי" ולא עברו על "אנכי" ו"לא יהיה לך" דמפי הגבורה שמענום, ובעבור

זאת שלא רצו בעגל יהיו זוכות לזה. ומפרש דזהו "ימים על שנה", דביו"ב חדשי השנה הימים הראשונים של חדשי השנה, ניתן להן לנשים בעבור זאת, דכמה חדשים הוא השנה י"ב, כך י"ב ימים יהיו לנשים צדקניות שלא רצו ליתן נזמיהן לעגל, דניטל מי"ב שבטים וניתן לנשים.

והתייצבו וראו דס"ת שמענה' קולי' בנות' בוטחות' הוא גי' "**רא"ש חדש**" עם הב' תיבות בדקדוק חושבנא דדין כחושבנא דדין, לרמוז למה שאמרנו דמשתעי על ר"ח.

והא שפירשנו ד"בנות" היינו שחוזרות לימי נערותן, יומתק יותר לפי מ"ש בשמות רבה [פ"א סי' ב'] "ויקח את בת לוי" בת ק"ל היתה וקרי לה בת, א"ר יאודה שנולדו בה סימני נערות. ובזה את"ש הכא דנקט בנות, לרמוז דחוזרות לימי נעוריהן.

ועפי"ז ישב הרב יפ"ת בשמות רבה שם [פ"א סי' ח"י] על מ"ש שם "ולא עשו כאשר דיבר אליהן", אלא יש קלס בתוך קלס, לא דיין שלא קיימו את דבריו לשתבען לתשמיש ולא המיתו את הילדים, אלא עוד הוסיפו שהיו נותנים להן מים ומזון ומחיות את בניהן, הוא שכתוב ותחיין את הילדים ע"כ. וע"ז הקשה היפ"ת [בד"ה "שתבען לתשמיש"], דיוכבד היתה בת ק"ל שנה, ואיך זקנה כזאת תבעה לתשמיש. ועלה מן הישוב, דהא אמרינן בפ"ק דסוטה שנולדה בה סימני נערות עכ"ל.

ויש להרגיש עליו, דלמה הלך לתרץ עם פ"ק דסוטה, הרי שם שם לו דרשו במדרש כן סמוך ונראה, ומיניה וביה של המדרש יבא על נכון. וזה בעצמו כתב הרמב"ן סדר וירא גבי שרה דהיתה זקנה ואיך נתאוה לה אבימלך אלא שחזרה לנערותה יע"ש.

למה נסתלק הבאר במיתת מרים

אשר על פי מאמר זה, רחש לבי דבר במאמר המדרש [והובא בילקוט סדר חוקת] וז"ל: **למה נסתלק הבאר במיתת מרים, כדי שידעו הכל כמה היתה צדקת, ויצטערו עליה רבים, ויגמלו אותה חסד** ע"כ, דראוי להבין במ"ש שידעו הכל כמה היתה צדקת, וכי עד עתה לא היינו יודעים גודל צדקותה [של מרים][1] והלא היתה מפורסמת בכל ישראל לנביאה [], והכתוב קרי לה מרים הנביאה. ותו, מה הלשון ד"יצטערו עליה רבים", למה נקט לשון "רבים" [ולא אמר] ויצטערו עליה ישראל. וכמו כן קשה במאי [דנקט] כי האי לישנא "ויגמלו אותה חסד", דלשון "ויגמלו" [] בכל מקום דהוא תשלום גמול, והיל"ל [ויעשו] חסד, כי מה היו חייבין לה שבאו לשלם גמול. [גם] הלשון "אותה" אין לו שחר היל"ל עמה או איתה, [דהלשון] "אותה" משמע הידועה.

אכן על פי האמור אפשר [לבאר] על נכון, והוא בהקדים עוד מ"ש שם במדרש [סי' ט"ז] מי היו המילדות, יוכבד ומרים, ולמה [נקראו] שפרה ופועה, שפרה שהיתה משפרת את

התינוק, פועה שהיתה מפיעה את התינוק. נמצא דעל [פעולות] הללו שהיו עושות קרו בשמותן כן. ולפי"ז [תבענה] שפתי איך על הטובות הגדולות יותר מהנה [דהיו] מספקות להם מים ומזון, למה לא שם שמות [כפי] [ה]ראוי (שתקראו) [שיקראו] שמותן על שם ההטבות יותר [שעשו], ובשתים שהן ד' שהיו עושות צריכים אנו למודעי [למה] קראו בשמותן על שתים הקטנות ולא על הגדולות.

ועל זה יעצוני כליותי לבא לכלל ישוב, והוא דהקב"ה שילם להן לפי גודל הטובה בשכר יותר [מעו]לה, והוא דמשה שיצא מיוכבד ויוכבד כבר מתה [כמה] שנים קודם ירידת המן, נתן הקב"ה המן מזון [] ביה מצד אמו דהסברא נותנת דהאם דהיא [תחילה] שואלת מזון מאחרים, וגם נותנת היא תחילה [] והשנייה לה תתן מים, כך דרך העולם. וגם מסתמא בנות העיר יוצאות לשאוב מים. לכן נתן הקב"ה שכרה דבשביל שהיתה מספקת מים לילדים - באר בזכות מרים, כדאיתא בגמרא תענית [דף ט'] מדה כנגד מדה, היא השתדלה להחיות הילדים ע"י [מים], גם ה' נתן להם מים במדבר בזכותה. ונמצא [] למעלה יותר, דעל ידם היתה תחיה לכל ישראל [במים] ובמן, ומצוה גוררת מצוה, ששכר מצוה מצוה, ונטלו שכרן מרובה לפי גודל ההטבה שעשו.

[ה]לא מעתה אשובה אראה כונת המאמר: "למה נסתלק הבאר במיתת מרים, כדי שידעו הכל כמה היתה צדקת", והוא דבשתי טובות שמשפרת [הולד] ופועה את הולד נודע בשערים כפי השמות [ד]פקיע שמייהו דקראו אותן, וידעו כל העולם דבדקי [ב]שמייהו. אך מים ומזון דהיו נותנות בסתר מפרעה [ד]היו דוקא לבנות עניות זה לא היו יודעין כל ישראל, מה תאמר, דראו שכר הבאר, הנה עדיין לא היו תולין הבאר בזכות מרים, דמי גילה רז זה, אפשר דהוא בזכות אברהם דאמר "יוקח נא מעט מים" דסברא אחרת ברז"ל, או בזכות משה ואהרן, ומי יאמר דאמר היו משה ואהרן ושבעים זקנים וכמה צדיקים דלא יהיה הבאר בזכותן כי אם בזכות אשה, אמטו להכי עשה הקב"ה דבר זה דנסתלק הבאר במיתת מרים. הגם דחזר אח"ך בזכות משה, היה פיסקא ביני וביני כמו שאמרו בגמ' וכולן חזרו. וע"ז שאל בעל המאמר דא"כ למה נסתלק, ולזה אמר תשובה ניצחת כדי שידעו הכל כמה צדקת היתה, "היתה" דייקא, דזאת לפנים בישראל הספיק לילדים מים, והקב"ה שילם לה שכר מצוה לתת באר מים לישראל בשבילה. ולזה דייק לומר כמה "צדקת" דלא די בטבותות דשפרה ופועה אלא גם מים היתה מספקת, וידעו גודל צדקותה שעשתה מקדם במצרים כמה וכמה דהקב"ה שילם לה ע"י הבאר, דע"ז לא היתה לה סימן בשמה, וכדי שידעו הכל דהבאר בזכותה בשביל דכמה צדקת היתה לתת לילדים מים, לכן נסתלק עתה הבאר במיתתה.

ואמר עוד: "ויצטערו עליה רבים", והוא לשון נופל על הלשון, דהכתוב אמר "ותחיין את הילדים וירב העם", נמצא דמחמת "ותחיינה" דהיו מספקות להם מים ומזון, זוהי סיבה "וירב העם", והכי איתא במדרש שם ביחוד על מרים, אפרת אשת כלב - זו מרים, דעל ידה פרו ורבו ישראל. ולז"א "ויצטערו עליה רבים" אותן שנתרבו בשבילה ירגישו הטובה שעשתה להן שנתרבו ישראל על ידה. "ויגמלו אותה חסד" דייק לומר "ויגמלו" דעתה באים לשלם גמול ידיה דהחייה אותן במים, והוא תשלום גמול ממש למה שעשתה מרים עמהן. ולז"ה כי האי לישנא "ויגמלו אותה", "אותה" דייקא למרים הידועה אותה צדקת דהספיקה מים והחייה אותם, ראוי להן לשלם לה דיצטערו במיתתה ולבכותה ולהספידה כראוי, דלא תטעום טעם מר המות עוד הפעם ע"י ההספד שעושין לה כדפרשו גבי אחים לי בהספדא דהתם קאימנא, דאם יספדו כראוי אינו בא בגלגול, וא"כ כשם דהיא החייה אותה במצרים, מלבד דלא קיימו מאמר המלך להמית אותן, הוא מן הראוי דיספידו לה כדי שלא תחזור בגלגול ותנצל ממוקשי מות בחזרתה, והוא לפי מדתה ודוק. ועיין בס' ארוחת תמיד ס' חוקת מה שפירש במאמר זה באופנים אחרים.

מרים לא נתכוונה לדבר לה"ר אלא בשביל פרו"ר

כי מן הבא'ר יומתק הק"ו של המדרש רבה ס' תצא [פ"ו יד]: אמר רבי שמעון ומה מרים הצדקת שלא נתכוונה לומר לשון הרע אלא בשביל פריה ורביה כך הגיע אותה, הרשעים המדברים לשון הרע על חבריהן לחתוך חייהם עאכו"כ ע"כ, והוא דבאומרם ומה מרים הצדקת כיונו להגדיל הק"ו ביתר שאת, דמרים דראתה דהקב"ה עשה דבני ישראל פרו ורבו על ידה על ידי השתדלותה, נאה לה ליתן דעתה על רזא דנא איך משה פירש מאשתו ומונע עצמו מפריה ורביה, ואם היה אדם אחר מדבר, מצאה קפידה, אך מרים הצדקת דבא הפריה ורביה על ידה (ודיברא) [ודיברה] על אחיה דמנע מפו"ר אין להאשימה, ואפי"ה נענשה, ולזה דייק לומר כך הגיע אותה ואפילו למרים ק"ו בן בנו של ק"ו למדברים לשון הרע שאינו נוגע להן ואינן מכוונין לשם מצוה כי אם לשם רעה, דיגדל עונם מנשא, דמכוונים לחתוך חייהן הפך מידת מרים דהחייה עם רב מישראל, ולא כיונה לחתוך חיי אחרים, אדרבה מסרה עצמה על קידוש ה' ולא המיתה שום נפש מישראל, ואדרבה השתדלה להחיותן, זכותה דמרים הנביאה יגן עלינו ועל כל ישראל אמן.

תשועת נפשם מיד שונא

נחזור לדברות ראשונות, דמלכות יון הרשעה היו רוצין לבטל ראשי חדשים כמו שהיו רוצין לבטל מילה ושבת, ונראה דלכך תקנו אנשי כנה"ג במטבע נוסח אמירת המוסף

של ר"ח "**תשועת נפשם מיד שונא**" דלכאורה אין אמירה זו שייכת לא לפניו ולא לאחריו, דבין הדבקים דמשתעי בקרבנות הכניסו אמירה זאת דתשועת נפשם מיד שונא. ועיין בספר אבודרהם וה"ד בספר שלמי צבור [דף רכ"ד ע"ג] יע"ש. אך לפי האמור ומדובר שהיו רוצין היונים לעקור ראש חדש מישראל, א"כ אחר שהשי"ת היה בעזרנו לנצחם נאה להודות לה' אלוקינו כי לא נתבטל ר"ח מאיתנו, ובקרבנות ר"ח דבר בעיתו לתת שבח והודאה לאל [על כ]ך דהיה "תשועת נפשם מיד שונא" דהיו רוצים להשמיד להרוג ולאבד כל מי שיעשה ר"ח והאל [הו]שיע, ברוך ה' אשר לא נתננו טרף לשניהם.

ויתכן [לפר]ש עוד, למה תקנו לומר נוסח זה בתוך הזכרת קורבנות של ר"ח, והוא לרמוז דאיכא דברים בגו, [וכמו] שראיתי להרב ילקוט ראובני סוף סדר ויקרא [דקט"ו ע"א] שהביא ממוהר"י גאלאנטי ז"ל[2] וז"ל: ז' ימים לפני ראית הלבנה מידת הדין עורכת מלחמה עם ס"מ וחילו על מיעוט הירח, והשעיר מעורר תגר על איש חלק, מיכאל וגבריאל נלחמים עם המקטרגים, ובסוף יום ז' גבריאל מכחיש כחם, ומיכאל כ"ג מביא לשמשי"אל השר הגדול המלמד זכות על עשו שהוא עשוי כדמות שעיר ומקריבו כדמות קרבן במזבח, אז פייס רצון העליון עכ"ל. והשתא את"ש מה שאנו אומרים בכל ר"ח "**ותשועת נפשם מיד שונא**", דהוא על מלחמת ס"מ וחילו דעושה בכל מיעוט הירח, עד שיהא המולד של הלבנה כי בא ר"ח. ולרמוז על קרבן שמקריב מיכאל, בא נוסח זה בתוך מה שאנחנו אומרים: "שעירי חטאת לכפר בעדם" גמר אומר "ותשועת נפשם מיד שונא" על שעיר שמקריב מיכאל, ואנו מתפללים: "ושעיר עזים נעשה ברצון", דהרשעה כולה כעשן תכלה ולא יצטרך שעיר של שמיש"אל, אלא שעיר של עזים ממש, ו"ברצון", לא מחמת לעשות פיוס, ואז ישראל נושע בה' תשועת עולמים.

ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך וכו'

ובימי חורפי מקדמוני, אמרתי דרך רמז בנוסח על הניסים של ימי חנוכה שתקנו לומר: "**ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך, ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופורקן כהיום הזה, ואח"ך באו בניך**" וכו', דלכאורה זה הנוסח משולל הבנה, דמאי "שם גדול" דקאמר, וכי עד כאן היינו באים דיצא שמו [ ] אחר כל האותות שבמצרים, ויו"ד מכות, וקריעת ים סוף, וענני הכבוד, ואכילת המן, והבאר, ומלחמת ל"א מלכים. ותו, מהו הכונה "וקדוש בעולמך", ואי תיבת קדוש סמוכה לגדול דהיינו גדול וקדוש, למה נקט ב' תוארים הללו ולא מז' ספירות הגבורה והתפארת וכו'. ועו"ק, דלמה בתחילה אמר "ולעמך ישראל" ושוב אמר "בניך".

ואז אמרתי הנה באתי והוא עפ"י כל האמור, דג' מצוות רצו לבטל מישראל, שבת, ומילה, ור"ח, וענין קידוש החודש ידוע שהוא להורות דאין העולם קדמון וכב יכול בראו לכבודו, ומחדש חדשים כדי להודיע לכל הפך דעת הכוזבת שהעולם קדמון. ועיין בספר חמדת ימים בחלק ר"ח מ"ש יע"ש. ונודע דבנוסח רצה והחליצנו בשבת אנו אומרים: "השבת הגדול והקדוש הזה כי יום גדול וקדוש הוא מלפניך", גם תנן בנדרים כמה זמני "**גדולה** מילה", ופירשו נמי המפרשים בכונת הכתוב "כי **הגדלת** על כל שמך אמרתך", דאמרתך נקראת המילה, ובא בר"ת: "מ"י "יעל"ה "לנ"ו "השמימ"ה - מיל"ה, וס"ת - הוי"ה ב"ה. ונמצא דהגדיל לעשות המילה בר"ת ושם הוי"ה ב"ה בס"ת, והיינו "כי הגדלת על כל שמך" - שמך המיוחד שם הוי"ה – "אמרתך", שהוא המילה זת"ד.

ובכן בא הרמז נכון דבנס חנוכה "ולך עשית ש"ם גדול" **שם** ר"ת **ש**בת **מ**ילה, דכל אחת ממנה נקרא גדול כדאמרן, וגם "וקדוש בעולמך", ו' מוסיף על השבת, כי קדש היא לכם, וגם בפני עצמו עוד אחרת, דהיינו ענין קידוש החודש, דהני תלת היו רוצים לבטל מישראל, וכיון שהיו מבטלים השבת מי מעיד על ישראל דאנחנו עמו, שהרי ג' מעידים זה על זה כאומרם ז"ל, ונמצא דע"י שלא נתבטל השבת הוא עדות לישראל שאנחנו עמו וצאן מרעיתו, עיין בספר דרכי הים ובספר ברך יצחק מה שכתבו בזה כיע"ש. ולכן סיים שפיר לומר "ולעמך ישראל עשית" דבכלל הניסים איתא נמי להא דעשית דיהיו נקראים "עמך ישראל" במה שלא נתבטל השבת דהיא אחת מהנה. ושוב קראם בנים על "כי בנים אתם לה' אלהיכם" ודוק. האל ברחמיו יזכנו לתשועת עולמים ישראל עם נושע בה' עם אלקי **אברהם**.

----[1] מכאן יש כמה תיבות מחוקות, ומה שהשלמנו כפי הנראה שמנו בסוגריים מרובעות.

[2] בפירושו לאיכה על פס' "ויצא מבת ציון" בשם ר' יחיאל אשכנזי. וכן הביא הרמ"ע מפאנו בעשרה מאמרות [מאמר כל חי סי' יט] בשם תשובות הגאונים.

אלו המחברים על רש"י ז"ל ומפרשיו ע"ס א"ב:

אמרי נועם, אסיפת חכמים, ארץ יהודה, אדמת יהודה, אברהם יגל, בני יהודה, באר בשדה, בתי כנסיות, בעי חיי, גור אריה, דעת זקנים, דברי דוד, דבק טוב, הדרת זקנים להרא"ש, וזאת ליהודה, זרע אברהם, זרע יצחק ק"ג וק"ק, זבח השלמים, חק נתן, יד אהרן, מוהר"י אסרילאן, כנה"ג או"ח ושיירי, כוכבא דשביט, לבוש, לשון ערומים, מנחת יאודה אשכנזי, משכיל לדוד, מירא דכייא, מלאכת הקדש, נחלת יעקב, נימוקי שמואל,

עמק יאושע, עמר נקה [רבינו עובדיה מברטנורא], עפר יעקב, פני המים, צדה לדרך, קיצור מזרחי, קניזיאל ואלמוזלינו, קול יעקב שאול, קרני רא"ם, רא"ם, שמע שלמה, שפתי חכמים, תועפות רא"ם למוהרא"ג ז"ל, תועפות רא"ם למוהרמ"ק ז"ל, ת"ח יוסף.

מפתח

למצוא דברי חפץ

א

אב כשצריך לדבר דבור מרמה אין חשש אם מדבר בפני אביו. [חיי שרה כד נ]
אברהם טעם שלא הוזכר בתורה המעשה שהשליכו נמרוד לכבשן האש [כי תשא לב ה]

ב

בי"ד אם שייך שיטעו [שופטים יז יא]
ברזל לא תניף עליהם ברזל נאמר רק באבני מזבח וסכין שחיטה יוכיח [סוף במדבר]
ברכה קודם שמברך לבעה"ב יברך לה' על מין מתיקה וכדו'. [ריש וזאת הברכה]
ברכת המלך טעם לאמירת פס' הנותן בים דרך קודם הברכה [פנחס כז טו]

ג

גורל מתי מותר להשתמש בגורל [סוף שופטים]

ה

הבדלה טעם שלא מזכירים המבדיל בין שבט לוי לשאר שבטים [קרח טז ה]
הוראת שעה כיון דאמרינן בדבר אחד ענין אחד הורא"ש, תו לא קשה אם ימצא גם דבר אחר באותו ענין שלא כהלכה דהורא"ש הוא. [בהעלתך ח ח]
הריגה ע"י השם יוכל להרוג כשמתכוין בו כשמוציא בשפתיו. וישראל צריך ד' אותיות, וגוי אי"צ להוציא רק חצי השם. [שמות ב יד]
הריגה מיום שחטא אדה"ר לא ניתן לבני אדם להרוג ע"י השם בלא הכאה. ולעת"ל כשיבוא המשיח יתוקן חטא אדה"ר וכתיב ברוח שפתיו ימית רשע [שמות ב יד]

ח

חור טעם שלא נזכר בתורה הריגת חור [תשא לב ה]
חטא כשאדם חוטא חולף ממנו צלם אלהים והחיות שולטים עליו [נח ט ב]
חלה טעם שתקנו חכמים להפריש אחד מכ"ד [שלח טו כ]
חנוכה טעם שנעשה הנס ע"י אשה [יהודית] דוקא [דרוש להספד בתחילתו]
חנוכה טעם שגזרו היונים על ר"ח שבת ומילה דוקא [שם]

חנוכה ביאור הנוסח "ולך עשית שם גדול וקדוש" בעל הנסים [שם]
חתן נקי יהיה לביתו שנה אחת אינו כולל חודש העיבור. [תצא י יא]

ט

טומאת מת בתלמידי חכמים ותלמידיהם [שמיני י ב. בהעלתך ט ו]
טריפות ע' טריפות כנגד ע' שרים [סוף קדושים]

י

יהושע שכר שנטל מהמרגלים הוא לעוה"ב [שלח יד כד]
יציאת מצרים טעם ליציאה קודם הזמן [תחילת יתרו]

כ

כפיה חייבי עולות אם עבר זמנם ולא הביא כופין אותו [תחילת צו]
כהנים אם הפשט וניתוח צריך כהנים [ריש פרשת נשא]

ל

לשון הרע טעם שמדבר לה"ר נחש מכישו [בראשית ג ה]

מ

מאכלות אסורות טעם שלא נצטוו אוה"ע על מאכלות אסורות [סוף שמיני]
מלך לא יתכן שיהיה מלך ונביא מלבד משה [בא יב ב]
ממון ענין הקמצנות תלוי בין איש לאשתו והסיבה שלא מעשר הבעל הוא מחמת אשתו [נשא ה יב]
מקוה אסמכתא לטבילת ידים כשאין לו מקוה [מצורע טו יא]
מרים טעם שנסתלק הבאר במיתת מרים [דרוש להספד]
משה רבינו האותיות שלא היה יכול להוציא בשפתיו [שמות יב יד]
משה רבינו טעם שהעביר פרעה חרב על צוארו י' פעמים [שמות ב טו]
משה רבינו אופן קבורתו שנפתחה לו הארץ בדרך ונכנס שם ומת. והטעם דע"י אירע בלועי קרח, והקב"ה מדקדק עם חסדיו [זאת הברכה לד ו]
מתנות עניים טעם שנכתבו בין שבועות לר"ה [אמור כג כב]
מתן תורה טעם שלא נסעו ישראל מחורב עד כ' אייר לשנה הבאה כענין נקי יהיה לביתו שנה אחת [בהעלתך י יא]
מתן תורה טעם שלא בכו ישראל על עריות במת"ת [בהעלתך יא י]
מתן תורה ישמעאל נתן לישראל מתנה שיעסקו בפריה ורביה [בהעלתך יא י]
מתן תורה טעם ל"היו נכונים לשלשת ימים" [דברים א כו]

נ

נבואה אם נראה לו נבואה באר"י יכול להיות שורה עליו גם בחו"ל [לך לך טז יג]

נבואה במקום מים שורה נבואה אף בחו"ל [שם]

נכד בן אחיו נקרא נכד [דברים א ט בהערה]

נס אין סומכין על הנס, ולכך היו שמים הלחם בשלחנות של שיש שלא יתעפש. ואף שלא הסריח בשר קדש מעולם. והיינו טעמא דהוצרך לקשות הנסך שישלוט האויר בלחם. [תרומה כה כט] והיינו טעמא שברח משה מפני פרעה [שמות ב טו].

ס

סוטה הזמן שמותרת לבעלה אחר ההשקאה [נשא ו יא]

סמנים הסמנים שמסר יעקב לרחל [ויצא כט כה]

סנהדרין ע' סנהדרי גדולה היו ומשה על גבם, ע' סנהדרי קטנה היו ואהרן על גבם. [סוף משפטים]

ספק סכנה חייב אדם להכניס עצמו לספק סכנה להציל חבירו [בראשית מג ט]

ע

עבד טעם ליציאת עבד בשן ועין [משפטים כא כו]

עבירה טעם שהעבירה עמל לפני המקום [בלק כג כא]

עו"כ קודם מת"ת נקרא רעהו [קדושים יט יח]

עמלק טעם שנמשל לכלב [בשלח יז ח]

ענוה ע"י ענוה זוכה שיתקיים העולם בשבילו [יתרו יח יב]

ערכאות אם דן בערכאות ואח"כ בא לדון אצל ישראל אין מקבלין אותו [משפטים כא א]

פ

פלגשים ביאור השם פלגשים [סוף חיי שרה]

צ

צדקה בכלל הצדקה לתת לעני באופן שיגיע לעני בנקל ולא יצטרך לטרוח להגביה או לשחות [בהעלתך יא לא].

ק

קנאה הא דאין אדם מתקנא בבנו ותלמידו היינו כשהוא שרוי בכבודו ולא כשנוטלים הכבוד ממנו [האזינו לב נא]

קרבנות אליהו מקריב קרבנות בכל יום, ואפשר נזדמן לו מעות מלשכת הגזית [סוף בלק]

ר

ראש חודש ביאור בנוסח תפילת מוסף "תשועת נפשם מיד שונא" [דרוש להספד]

ראש חודש טעם שנתן ר"ח לנשים [שם]

ראש חודש ז' ימים קודם ראיית הלבנה מדת הדין עורכת מלחמה עם ס"מ וחיילותיו על מיעוט הירח וכו'. [שם]

רב אם טוב שיהיה מתושבי העיר או דוקא מעיר אחרת [דברים א יג]

רב מתי טוב שימלך עם זקנים שבדור ומתי לא טוב שימלך בהם [וילך לא ז]

רחל מתה בי"א חשון [ויחי מח ז]

רשע אם מותר להכות רשע [שמות ב יד ובהערה]

ש

שינה היושן ביום ג"כ יאמר ויהי נועם [ואתחנן ה ז]

שכר אם מחליפין שכר מצוה בעבירה [לך לך טו א]

שלום משה ואהרן עשו קטטה ביניהם לפנים בימי העומר כדי שילמדו מהם להרבות שלום [סוף כי תצא]

שלמה אם היה נביא [בא יב ב, ובהערה]

שמחה טעם שזכה האר"י להשגותיו הוא שהיה לומד תורה בשמחה [האזינו לב נ]

ת

תוכחה כשעבר על האיסור כבר אין להוכיח אלא סמוך למיתה וכשלא עבר על האיסור עדין יש להוכיח בכל מקום ובכל זמן [ריש דברים]

תנוקות של בית רבן מביאין אותם לבית הספר ברקיקין דקין מטוגנין בדבש [פרשת ויקרא]

תינוקות סגולה להאכילן חלות דבש כדי שיפתח לבם לת"ת [שם]

תנוקות רועה צאן קדשים שרואה אסכרה בתנוקות יכריז בבית הכנסת להתפלל, כי מחמת שהחלי בתנוקות אין דורש ומבקש על בדקי שער העיר. [בראשית א יד]

תורה כל האותיות שבתורה היו גולמי, ואחר חטא אדה"ר נכתבו באופן זה [וזאת הברכה לד ה].

תורה ע"י החזקת תורה גאולה באה [דברים א ה]

תורה מחזיק תורה מקיים תורה עבודה וגמ"ח [יתרו יח יב].